

ERZURUM KÜLTÜR VE EĞİTİM VAKFI YAYINEVİ
THE PUBLISHING HOUSE OF ERZURUM CULTURE AND EDUCATION FOUNDATION

EKEV AKADEMİ DERGİSİ

EKEV ACADEMY JOURNAL

SOSYAL BİLİMLER & EĞİTİM BİLİMLERİ
SOCIAL SCIENCES & EDUCATIONAL SCIENCES

ICOAEF ÖZEL SAYI 2019

ICOAEF Özel Sayı Hakem Kurulu/Advisory Board

- Prof. Dr. Burak Darıcı/** Bandırma Onyedi Eylül Üniv.
Prof. Dr. Ömer L. Gebizlioğlu / Kadir Has Üniv
Prof. Dr. Ahmet Kırkkılıç/ Atatürk Üniv.
Prof. Dr. Kürşat Özdaşlı/ Mehmet Akif Ersoy Üniv.
Prof. Dr. Ruhi Selçuk Tabak/ Lefke Avrupa Üniv.
Prof. Dr. Arslan Topakkaya/ Erciyes Üniv.
Prof. Dr. Mevlüt Türk/ İnönü Üniv.
Doç. Dr. Reşat Açıkgöz/ Konya Selçuk Üniv.
Doç. Dr. Duygu Anıl Keskin/ İstanbul/ Üniv.
Doç. Dr. Süleyman Emr Özcan/ Manisa Celal Bayar Üniv.
Doç. Dr. Nesrin Şalvarcı Türeli/ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniv.
Doç. Dr. İzzet Yücetoker/ Giresun Üniv.
Doç. Dr. Beyhan Zabun/ Gazi Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Akın/ ÇOMÜ
Dr. Öğr. Üyesi Adil Akıncı/ Kırklareli Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Akkaş/ Erzincan Binali Yıldırım Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Eda Angı/ Niğde Ömer Halisdemir Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Hamza Aktaş/ Gümüşhane Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Şerif Canbay/ Düzce Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Çanakçıoğlu/ Kadir Has Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Murat Çiftçi/ Trakya Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Doğaner/ Adnan Menderes Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Nihat Durak/ Bolu Abant İzzet Baysal Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Göregen/ Karabük Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Görçün/ Kadir Has Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Ersin Kurnaz/ Erzincan Binali Yıldırım Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Tuba Özkan/ Atatürk Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi R. Vedat Sönmez/ Şırnak Üniv.
Dr. Fatih Ayhan/ Bandırma Onyedi Eylül Üniv.
Dr. Ufuk Bingöl/ Bandırma Onyedi Eylül Üniv.
Dr. Cem Dikmen/ Uluslararası Kıbrıs Üniv.
Dr. Mehmet Miman/ Harran Üniv.

EKEV Akademi Dergisi/ EKEV Academy Journal
Sosyal ve Eğitim Bilimleri/ Social and Educational Science
(Ulusal Hakemli E- Dergi/E-Journal with National Referee)
pISSN: 1301-6229
eISSN:2148-0710

ICOAEF ÖZEL SAYI 2019

Sahibi/Owner

Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi Adına

Prof. Dr. Necati YILDIZ

Yayın Müdürü/Legal Representative

Mehmet Ali GEDİK

Türkçe/İngilizce Redaksiyon/T/E Redaction

EKEV Akademi Dergisi

Editör/Editor in Chief

Prof. Dr. Abdulhak Halim ULAŞ

Misafir Editör

Arş. Gör. Şeyma ŞAHİN KUTLU
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi

Alan Editörleri

İlahiyat Alan Editörü

Prof. Dr. İshak ÖZGEL
Prof. Dr. Ali İhsan PALA

İşletme Alan Editörü

Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU

İngilizce Alan Editörü

Prof. Dr. Ali Osman ENGİN

Türkçe Eğitimi Alan Editörü

Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ
Doç. Dr. Cahit EPÇAÇAN

Eğitim Bilimleri Alan Editörü

Doç. Dr. Onur KÖKSAL

Fen Bilimleri Eğitimi Alan Editörü

Prof. Dr. Kemal DOYMUŞ

Tarih Eğitimi Alan Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin TOZLU

Müzik Eğitimi Alan Editörü

Doç. Dr. İzzet YÜCETOKER

Editör Yardımcıları

Serap MUTLU AYDIN
Yasemin KURTLU

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ömer AYDIN
Prof. Dr. Abdullah AYDINLI
Prof. Dr. Sayın DALKIRAN
Prof. Dr. A. Osman GÜNDOĞAN
Prof. Dr. Erkan OKTAY
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof. Dr. Turgut KARABEY
Prof. Dr. Nadim MACİT
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
Prof. Dr. Mustafa TİFTİK
Prof. Dr. Mustafa BAKTİR
Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Niyazi USTA
Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Prof. Dr. M. Erol KILIÇ
Prof. Dr. Sibkat KAÇTIOĞLU
Prof. Dr. Musa YILDIZ

Yayın Koordinatörleri

Serap MUTLU AYDIN
Yasemin KURTLU

EKEV AKADEMİ DERGİSİ

Ulusal Hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. İzin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Yazışma Adresi/ Correspondence Address

EKEV Akademi Dergisi
Terminal Cad. Amiller Apt. A / Blok Kat 3 No: 5 Erzurum
Tel: 0442 231 44 92
e-posta: dergi@ekevakademi.org
web: www.ekevakademi.org

Baskı/Printed by

Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Merkez Kampüsü
Yakutiye, Erzurum
e posta: egitim_copy@hotmail.com
Tel: 0532 671 20 35
0442 231 42 89

Dizgi/Typed by

Leyla Taşkesen
taskesenleyla@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

<i>Abdullah OĞRAK</i> <i>Fırat EROL</i>	Yenilik, Örgüt Kültürü ve Sinizm: Van YYÜ’de Örnek Bir Uygulama..... 1
<i>Ahmet Ayhan KOYUNCU</i>	Özgürlüğün Bir İmkânı Olarak Belirsizlik: Bauman Bağlamında Eleştirel Bir Değerlendirme 21
<i>Ece ARMAĞAN</i> <i>Yasin ESKİCİ</i>	Tüketicilerin Online Yemek Servislerine Karşı Tutum, Davranış ve Satın Alma Niyetleri..... 39
<i>Ercan YAŞAR</i>	Net Enerji İthalatçısı Ülkelerin Petrol Tüketiminin Gelir ve Fiyat Esneklikleri..... 77
<i>İbrahim AKKAŞ</i>	Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı 97
<i>İsmail İYİĞÜN</i> <i>Ömer Faruk GÖRÇÜN</i>	Endüstri 4.0: Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetiminde Teknoloji Kullanımı Eğilimleri..... 119
<i>Kasım KOCAMAN</i>	Kuruluş Vakfıyesine Göre İstanbul Fatih Camii Görevlileri ve Vazifeleri..... 135
<i>Mehmet Ozan UYAN</i>	Gitar Öğrencilerine Ön-Dinleme/Deşifre Çalma İlişkinin Lisans Düzeyi ve Öz-Değerlendirme Açılarından İncelenmesi 155
<i>Metin ÇALIK</i> <i>Mehmet GÖL</i>	Yaş Sebze Fiyatlarında Üreticiden Tüketiciye Maliyet Yansımaları 171
<i>Mastafa ÇANAĞÇIOĞLU</i>	Lojistik Süreçlerde Sorumluluk Muhasebesi 189
<i>Mastafa DESTE</i> <i>Sami SEVER</i>	İmalat İşletmelerinde Ergonomik Risk Değerlendirme Yöntemleri Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz..... 209
<i>Mustafa YİĞİTOĞLU</i>	Yahudilikte Kadınların Regl Dönemi/Niddah (נדדה) ile ilgili Hususlar..... 225
<i>Saadet Ela PELENK</i> <i>Ali ACARAY</i>	İşkolizm ve Tükenmişlik İlişkisinde Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü..... 233
<i>Seda BEHLÜL</i> <i>Daana BEKTARGANOVA</i> <i>Macide ARTAÇ OZDAL</i>	Hastane Kaynaklı Enfeksiyonların Etkin Önlenmesinin Hasta Güvenliğine Etkisi: Sistemik Literatür Derlemesi 245

Sema YILMAZ GENÇ
Ayhan ORHAN

Kasvetli İktisat Bilimine Farklı Bir Bakış:
Piero Sraffa'nın Ortodoks İktisat Kuramı
Eleştirisi 255

Mehmet DİNÇ
Tahsin AKÇAKANAT
Hasan Hüseyin UZUNBACAĞ

Kültürlerarası Psikolojik Sermaye Ölçeği
Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması 263

CONTENTS

<i>Abdullah OĞRAK</i> <i>Fırat EROL</i>	Innovation, Organization Culture and Cinitis: A Practical Application in Van YYU 1
<i>Ahmet Ayhan KOYUNCU</i>	Ambivalence as a Possibility of Freedom: A Critical Evaluation in the Context of Bauman 21
<i>Ece ARMAĞAN</i> <i>Yasin ESKİCİ</i>	Consumers' Attitudes, Behavior And Purchase Intentions Towards Online Food Services 39
<i>Ercan YAŞAR</i>	Income and Price Elasticities of Oil Consumption of Net Energy Importing Countries..... 77
<i>İbrahim AKKAŞ</i>	Social Gender Discrimination Concerning the Concept of Gender and Social Gender..... 97
<i>İsmail İYİĞÜN</i> <i>Ömer Faruk GÖRÇÜN</i>	Industry 4.0: Technology Utilization Trends in Logistics and Supply Chain Management..... 119
<i>Kasım KOCAMAN</i>	The Officials of Istanbul Fatih Mosque and Their Duties as Specified in the Foundation Certificate-Charter..... 135
<i>Mehmet Ozan UYAN</i>	Investigation of Pre-listening/Sight-reading Relations in Terms of Undergraduate Level and Self-evaluation in Guitar Students 155
<i>Metin ÇALIK</i> <i>Mehmet GÖL</i>	Financial Implications From Producer to Consumer in Raw Vegetable Prices..... 171
<i>Mastafa ÇANAKÇIOĞLU</i>	Responsibility Accounting in the Logistics Processes 189
<i>Mastafa DESTE</i> <i>Sami SEVER</i>	A Bibliometric Analysis on Ergonomic Risk Assessment Methods in Manufacturing Enterprises..... 209
<i>Mustafa YİĞİTOĞLU</i>	Issues on Menstruation Period of Women in Judaism 225
<i>Saadet Ela PELENK</i> <i>Ali ACARAY</i>	The Mediator Role of Psychological Capital in the Relationship between Workholism and Burnout.. 233
<i>Seda BEHLÜL</i> <i>Daana BEKTARGANOVA</i> <i>Macide ARTAÇ OZDAL</i>	Impact of Effective Management of Hospital Acquired Infections in Ensuring Patient Safety: A Systematic Review of the Literature 245

Sema YILMAZ GENÇ
Ayhan ORHAN

A Different View to Dismal Economic Science:
Piero Sraffa's Orthodox Economic
Theory Criticism 255

Mehmet DİNÇ
Tahsin AKÇAKANAT
Hasan Hüseyin UZUNBACAĞ

Validity and Reliability Study of Cross-Cultural
Psychological Capital Scale..... 263

YENİLİK, ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE SINİZM: VAN YYÜ'DE ÖRNEK BİR UYGULAMA (*)

Abdullah OĞRAK (**)

Fırat EROL (***)

Öz

Çalışmanın amacı, örgütlerin hızla gelişen çevrede rekabet avantajını sürdürebilmek açısından oldukça önemli bir kavram olan yenilikçiliğin ne olduğunu anlamak ve örgüt kültürüne yansımalarını araştırmaktır. Aynı zamanda bir diğer amaç ise, örgüt içi tutum ile davranışları etkileyen çağımızın hastalığı da denilebilecek toplumsal yaşamda karşılaşılan ve her şeye karşı olumsuz algıları yansıtan bir kişilik özelliği olan sinizm algısının örgütteki etkilerini incelemektir. Bu bağlamda, Van Y.Y.Ü. İdari Personelleri üzerindeki sinizm seviyeleri ve bu algının örgüte etkileri incelenmiştir. Bu çalışmanın teorik kısmının hazırlanmasında konu ile ilgili basılmış olan kitap, tez, internet kaynakları, makaleler vb. kaynaklardan faydalanılmıştır. Uygulama kısmında ise, anket çalışması yapılmış ve elde edilen sonuçlar SPSS istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan Van Y.Y.Ü. İdari Personel katılımcılarda, sinizm algısına yönelik ilişkiler tespit edilmiştir. Elde edilen veriler, katılımcıların küreselleşen dünyanın yoğun temposunda başta çalıştıkları iş kolu olmak üzere, üst yönetime, çalışma düzenine ve kendilerine ciddi zararlar verebilecek sinik davranışlar sergilediği ön plana çıkmakta, panzehrinin ise; olumsuzluklar, hayal kırıklıkları, şüphe duygusu, güvensizlik ve şikâyet gibi düşüncelerden oluşan sinizm algısından uzak durularak, dürüstlük, samimiyet, adalet, doğruluk, örgütsel bağlılık, iç iletişim, örgütsel özgüven gibi stratejilerin geliştirmesi gerekliliğinin olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Yenilik, Kültür, Örgüt, Örgüt Kültürü, Sinizm.

JEL Kodları: M13, M14, M213

-
- *) Yüksek Lisans tezinden türetilen bu makale 28-29-30 Kasım ICOAEF'18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended with Social Sciences 2018 / Kuşadası - Turkey Konferansında bildiri olarak sunulmuştur.
- *) Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı
(e-posta: abdullahograk@yyu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4331-8652>
- **) Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı
(e-posta: firat65@gmail.com), ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6462-3184>

Innovation, Organization Culture and Cynitis: A Practical Application in Van YU

Abstract

The aim of this work is to understand what innovation is, which is a very important concept in terms of enabling organizations to maintain their competitive advantage in a rapidly developing environment, and to investigate their reflection on the organization's culture. At the same time, another aim is to examine the organizational effects of cynicism perception, which is a personality trait that reflects negative perceptions of all things encountered in social life, which can also be called an epidemic disease that affects behavior and behavior within the organization. In this context, Van Y.U. The cynicism levels on administrative staff and the knitting effects of these subjects have been examined. In the preparation of the theoretical part of this work, books, theses, internet resources, articles, etc. resources. In the application part, a questionnaire study was conducted and the results were analyzed using SPSS statistical program. Van Y.U participated in the research. In the Administrative Staff participants, relations related to cynicism perception were determined. The data obtained shows that the participant has exhibited cognitive behaviors that could cause serious harm to the top management, working order and the work they are working in, especially in the intensive life of the globalizing world. sincerity, justice, truthfulness, organizational commitment, internal communication, organizational self-esteem should be developed by avoiding the perception of cynicism, such as dissatisfaction, negativity, frustration, doubt, insecurity and complaint.

Keywords: *Innovation, Culture, Organizational, Organizational Culture, Cynicism.*

JEL Kodları: *M13,M14,M213*

1. Giriş

İşletmelerin rekabet güçlerini arttırabilecek ve onlara karlı bir büyüme sağlayabilecek en önemli yön, şüphesiz ki yenilik becerileridir. Bu bağlamda günümüz koşullarında işletmeler için yeni bir ürün/hizmet bulmak, yeni bir üretim metodu bulmak veya çeşitli fikirler ortaya koymak alışılmışın dışında çabalarla geliştirilecek bazı yeniliklerle ortaya çıkar. Yeni düşüncelerin yer aldığı fakat farklı sistemlerle yola devam edilen yenilik kavramı, bireylerin veya sistemin önemli unsurlarıyla bir araya geldiği sosyal bir süreci ifade eder. Dolayısıyla yenilikçiliğin yön bulacağı alan olan örgüt ise yenilikçiliğin yayılması için oldukça önemlidir.

Teknolojideki ve finansal araçlardaki baş döndürücü yenilikler beraberinde bir strateji ihtiyacını getirdiğinden çalışanlara kimlik duygusu kazandırma amacıyla bir kültür olgusu gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu, sosyal sistemi güçlendiren bir anlayıştır. Örgüt kültürü, örgütü bir arada tutmaya yarayan aynı zamanda örgütün tutum ve davranışlarını şekillendiren bir kontrol mekanizmasıdır. Bu mekanizma, örgüt hakkında da bilgi sahibi olunmasını mümkün kılacaktır. Bu bağlamda örgütün performansı, çalışanların örgütteki işleri yapış biçimi ve örgüt üyelerinin birbirleriyle olan ilişkileri örgüt kültürü kavramını ortaya çıkarmıştır.

Sinizm ise temelde felsefi bir kavramdır. Bir düşünce ve yaşam tarzını ifade eden sinizm, köken olarak antik yunan felsefesinde MÖ 500'lü yıllara kadar dayanmaktadır. Genel bir ifadeyle sinizm; bireye, gruba, ideolojiye, sosyal topluluklara veya kurumlara yönelik güvensizlik ve bunlara kaşı olumsuz duygular, hayal kırıklığı ve benzeri özel tutumlardır. Küresel dünyada her şeyi sorgulama güdüsü gittikçe yaygınlaşma eğiliminde olduğundan bu durum örgütsel işlevleri de etkilemiş ve sosyal alanlara kadar ilerlemiştir. Dolayısıyla sinizm, sadece örgütlerde değil hayatımızın neredeyse her yerinde karşımıza çıkabilecek bir olumsuzluklar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan bu çalışmada ilk önce Yenilik, Yenilikçilik, Örgüt Kültürü, Sinizm gibi kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise işletmelerdeki örgüt kültürü ve örgüt üyelerindeki sinizm algıları incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda da, anket yöntemiyle istatistiksel veriler eşliğinde Van Y.Y.Ü idari personelleri üzerindeki (çalışanların) sinizm seviyelerine dair ilişkiler analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu incelemede katılımcılarla birebir görüşmeler yapılmış, alan araştırması olarak anket çalışması yapılmıştır.

2. Yenilik/Yenilikçilik Kavramı, Özellikleri, Önemi, Türleri ve Yayılması

Yenilik, Latince kökenli olduğu bilinen “innovatus”tan türeyen aynı zamanda kültürel, toplumsal ve idari alandaki yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması anlamına da gelen (Eryiğit,2014:4), İngilizce “innovation” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır. Türkçe’de ise “yenilik, “yenilikçilik” ve “yenileşim” gibi kavramlarla karşılık bulmakla beraber “innovation” ile anlatılmaya çalışılan kavramı tam olarak ifade edememektedir (Uzkurt, 2017: 9). Aynı zamanda “yeni ve farklı bir sonuç” olarak tanımlanan yenilik kavramı, dünya dillerine yerleştiği şekliyle kendisinden çok sonucunu; diğer bir ifadeyle değişime bağlı ekonomik ve toplumsal bir farklılaşma süreci olarak da ifade edilir (Webster Çevrimiçi Sözlüğü, 26.06.2016).

Yeniliklerin önemli bir bölümü belirli bir sosyal ve kültürel ortam içerisinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yenilikler, onu destekleyen ve motive eden kültürel bir çevrenin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Uzkurt, 2017: 16). Öte yandan yenilik, sadece yeni fikirlerin, bilgilerin, teknolojilerin veya icatların ortaya çıkması olarak algılanmamalıdır. Çünkü yeniliğin en önemli özelliği toplumsal ve ekonomik bir fayda yaratması ve bu faydaların ticarileşmeye hazır olmasıdır. Bu bakımdan yenilik, yeni düşüncelerin ekonomik faaliyetlere dönüştürülmesidir (Tutar ve diğerleri, 2007:196-197). Böylelikle yenilik için yapılan yatırımların geri dönüşünün sağlanması ve performansının artırılabilmesi ekonomik ve toplumsal bir değerle, bir diğer deyişle ticarileşme süreciyle mümkün olacaktır. Örgütler için bu ticarileşme süreci, örgütsel yapı ve kültürle yakından ilişkilidir. Çünkü yenilik kısa sürede öğrenilen ve gerçekleştirilen bir faaliyet olmamakla beraber uzun vadeli ve belirli bir yetenek gerektiren bir süreci oluşturur.

Yeniliğin kavramsal olarak çerçevesinin doğru çizilmesi için temel bileşenlerinin her bir çalışmada farklı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yenilikle beraber yaygın olarak kullanılan tanımlamalardan birkaçı şöyledir: *a*) Yenilik, sadece yeni fikirler, icatlar

veya yeni pazar geliştirme değil, bunların hepsinin bütünleşmesiyle ortaya çıkan bir süreçtir (Myers ve Marquis, 1969). **b)** yenilik, bilginin ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmesidir (Elçi 2006:2). **c)** Yeni bir şeyler yaratmak ve onu başarılı bir şekilde pazarda ortaya koymaktır (Ulujin ve Weggeman,2001). **ç)** Yeni fikirlerin uygulanmasıdır (Rickards, 1985). **d)** Kavram+icat+yeni bir şeyin ortaya çıkmasıdır (Rosenfeld ve Servo, 1990). **e)** Bir işi veya birim tarafından yeni olarak algılanan fikir, uygulama ve nesnedir (Rogers, 1995: 11). Temelde yeni düşüncelerin yer aldığı fakat farklı farklı sistemlerle yola devam edilen yenilik kavramı, bireylerin veya sistemin önemli unsurlarıyla bir araya geldiği sosyal bir süreci ifade etmektedir. Aynı zamanda yeniliğin örgütlerin çevrelerinde meydana gelen değişimlere uyum sağlayabilmeleri için önemli olan ve bu çerçevede örgüt kültürlerinde değer yaratma faaliyeti olarak da görülür (Öğüt ve diğerleri, 2007b:413).

Yenilik kavramının birçok özelliği bulunmakla beraber bu özelliklerin bir kısmının *örgütsel özellik*, bir kısmının *toplumsal özellik* ve bir kısmının da *hem örgütsel hem de toplumsal özellikler* olduğu ve bu açıdan sınıflandırılması mümkün olacaktır (Uzkurt, 2017: 11). *Toplumsal özellikte* yenilikler, toplumun istek ve ihtiyaçlarını daha iyi karşılanması amacıyla yapılır. *Örgütsel özellikte* yenilik, yeni olan şeylerin geliştirilmesi, üretilmesi, benimsenmesi ve yayılmasından oluşan bir süreci ifade eder. *Hem örgütsel hem de toplumsal özelliklerde ise* yenilik, onu kullananların yaşamında değişiklik yaratan bir araç olarak ifade edilir. İşletmelerin rekabet güçlerini arttırabilecek ve karlı bir büyüme sağlayabilecek en önemli yön şüphesiz ki yenilik becerileridir (Kırım, 2006: 6). Günümüz koşullarında işletmeler için yeni bir ürün/hizmet bulmak, yeni bir üretim metodu bulmak veya çeşitli fikirler ortaya koymak alışılmışın dışında çabalarla geliştirilecek bazı yeniliklerle ortaya çıkar. Bu bakımdan yenilikçi teknik, işletmelerin rekabet ortamında ayakta kalabilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Yeniliğin ortaya çıkmasında hangi faktörlerin etkili olduğu konusunda çeşitli tartışmalar olsa da genel olarak bilimsel araştırma, teknolojik gelişme ve pazarın ihtiyaçlarının etkili olduğu konusunda bir görüş birliği olduğu da ortaya çıkmaktadır (Uzkurt, 2017: 76). Literatürde, yenilik modellerini *doğrusal modeller*, *eş zamanlı modeller*, *sistematik ve öğrenen ağ modeli*, *açık ve kapalı yenilik modeli*, *interaktif model* gibi modellerle sınıflandırmak mümkündür. Aynı zamanda bu modeller yayılma modeli olarak ta sınıflandırılır. Öte yandan farklılıkların nasıl ve hangi alanlarda geliştirileceği işletmeler için oldukça önemlidir (Kırım, 2006: 14). Bu bakımdan yeniliğin geniş bir alanı olmalıdır. Bu türler, literatürde genel olarak ürün, süreç, organizasyonel ve pazarlama yeniliği, düzen bozucu yenilikler, uygulama/deneyim, iş modeli yeniliği ve yapısal yenilik olarak sınıflandırılır.

2.1. Örgüt Kültürü, Özellikleri ve Örgütsel Bağlılık

“Kültür” sözcüğü, Latince "sürmek, ekip biçmek, yetiştirmek" anlamına gelen “colere” fiilinin “cultus”, yani "ekilen, ekilmiş" türevinden geliyor. Türkçeye de bununla bağlantılı olarak Fransızca da yer alan “cultura” sözcüğünden geçmiştir. Toprağı sürüp

işlemek, topraktan kaliteli bir yaşam için gerekli araç gereçleri, yeni malzemeleri üretilip toplumsal hayata kazandırmak anlamında bir işlevi vardır. Ziya Gökalp'in dilinde "hars" sözcüğü ile ifadesini bulan bu sözcük, Cumhuriyet döneminde ilk anlamıyla ilişkili "ekin" sözcüğüyle karşılanmıştır. Örgüt kültüründe ise daha çok kültür kavramının örgütsel davranışını anlamak ve değerlendirmek için örgüt çalışmalarında ve yönetim alanında yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda örgütün performansı, çalışanların örgütteki işleri yapış biçimi ve örgüt üyelerinin birbirleriyle olan ilişkileri örgüt kültürü kavramını ortaya çıkarmış, onu oldukça önemli bir konuma gelmiştir.

Thompson ve Luthans örgüt kültürünün özelliklerini şu şekilde belirlemiştir (Thompson,1990:328). *a)*Kültür, davranışsal faktörlere dayanan tanımlayıcı bir kavramdır. *b)*Kültür öğrenilebilir. *c)*Kültür, davranışsal etkileşimlerle iletilir. *d)*Kültürü değiştirmek zordur. *e)*Örgüt ortamında çeşitli pekiştiriciler ve destekleyici araçlar kültürün gücünü artırır. Bu belirlemelerle kültürün davranışsal, pekiştirici ve destekleyici araçlarla gücünü arttıran, diğer bir ifadeyle çalışanların tutum ve davranışlarını gösteren bir mekanizmayı ifade ettiği ortaya çıkar.

Örgütsel bağlılık, çalışanların çalıştıkları kuruma karşı bağlılıkları ve iş yerindeki verimliliği olarak ifade edilmektedir. Bağlılığın tanımı konusunda da tam bir fikir birliği bulunmamakta, farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Örneğin bazı araştırmacılar örgütsel bağlılığı, "bireyin duygusal varlığının gruba bağlanması" olarak görürken, bazıları ise, "örgüte katılıma devam etmenin getirdiği kazanç veya örgütü terk etmenin getirdiği maliyet" olarak görürler. Öte yandan literatürde, bağlılığı "bir zorunluluk" veya "manevi bir sorumluluk" duygusu olarak gören araştırmacılar da vardır (Kanter,1968). Bu bağlamda örgütsel bağlılığın kesin bir tanımı yapılamamakla beraber, ortak noktalarının ise örgütle olan ilişkisi olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Öte yandan örgütsel bağlılığın işleyişi bir zincir gibi birbirine bağlıdır. Kişi, yaptığı işe bağlandığı zaman verimlilik ortaya çıkacaktır. Aksi durumda ise verimsiz bir örgütten öteye gidemeyecektir. Çünkü bireylerin bağlılığa ilişkin tutumları işvereniyle olan ilişkileriyle doğrudan bağlantılıdır. Aynı zamanda kişisel özellikler, iş tecrübesi, işin niteliği, örgütsel faktörler gibi olgular bağlılığa göre olumlu veya olumsuz neticeler ortaya koyacağından örgütsel bağlılık işverenin bağlantı türünü de yansıtacak sonuçlar doğuracaktır.

2.2. Sinizm Kavramı, Tarihi Gelişimi, Nedenleri ve Türleri

Sinizm, kelime olarak Yunanca köpek anlamına gelen "kyon" sözcüğünden gelmektedir (Fuller,1931; akt. Dean vd. 1998: 342). Atina yakınlarında bulunan "Cynosarges" kasabasında geldiği varsayılan "Sinik" (Cynic) kelimesi daha önceleri "cynic", "cynical" gibi farklı kelimelerden türemiş olsa da İngilizcede "cynicism" olarak kullanılmıştır (Dean vd., 1998:342). Türkçede ise kavramsal olarak herkesin hemfikir olduğu bir karşılığı bulunmamakla beraber "sinizm", "kinizm", "knizm" gibi farklı kullanımlara rastlamak mümkündür (Gül ve Ağıröz, 2011: 35). Ayrıca Türk Dil Kurumu (2012) "sinizm"e "insanın erdem ve mutluluğa, hiçbir değere bağlı olmadan bütün gereksinimlerden sıy-

olarak kendi kendine erişebileceğini savunan Antisthenes'in öğretisi, kinizm" olarak tanımlanmıştır (Pelit, 2014: 73). Bu bağlamda Türkçede sinizmin bir karşılığının olmadığı görülmektedir. Zamanla Türkçe literatüre "gizli ve kurnazca kötülük yapan" anlamlarına gelen ve de toplumda "güvenilmeyen, başkasına da güven vermeyen" anlamlarıyla ifade edilen "sinsi" kelimesiyle kaynaşmış olduğu düşünülmektedir (Pelit, 2014: 74).

Sinizm, temelde felsefi bir kavramdır. Dolayısıyla tarihsel bir geçmişi olduğu da görülmektedir. "sinik", "kinik" olarak ta ifade edilen sinizmde, tarihte (MÖ 500'lü yıllar) ilk sinik olarak geçen, Sokrates'in öğrencisi Antisthenes olsa da Diogenes'tir. Literatürde bir düşünce ve yaşam tarzını ifade eden sinizm, köken olarak antik yunan felsefesinde MÖ 500'lü yıllara kadar dayanmaktadır. MÖ 444-365 yıllarında Anthisthenes bir sinik okulu kurar. Bu okul, dünyevi mallar içinde özgürce yaşamak isteyen idealistler için bir cennet, bir sığınak olarak görülür (Cevizci, 1999:450). Antisthenes'in öğrencisi olan Diogenes, MÖ 412-323 yılları arasında Antik yunanın önde gelen siniklerindedir. Öyle ki, gündüzleri elinde fenerle dolaşarak dürüst insanı aramakla anılmaktadır (Fuller,1931; akt. Dean vd. 1998:342). Antisthenes ve Diyojen, sinikliğin en yüksek sorununun erdemli yaşamak olduğuna ve yaşamdan keyif almanın şeytani bir amaç olduğuna inanırlar (Andersson, 1996:450). Aynı zamanda sinikler, basit bir yaşam tarzını benimsediklerinden dünya nimetlerinden uzak bir yaşamı önceleyen bu okulda uygarlaşmayı yapay, güvenilir olarak adlandırdılar. Öyle ki eski püskü elbiseler giyen sinikler, ellerinde içki şişesi ile dolaştıklarından fincana bile ihtiyaç duymazlar. Hatta Diogenes'in, ev yerine bir fıçıda yaşadığı da aktarılmaktadır. Bu da materyalistleri aşağılamak, hor görmek olarak yorumlanmaktadır (Milus,2001: 15).

Örgütsel sinizm kavramında temel inanç; dürüstlük, samimiyet, adalet, doğruluk gibi kavramlardan uzak değildir. Aynı zamanda, kişinin çalıştığı örgüte karşı olumsuzlukları ve bu duyguları davranışlarına yansıtması olarak değerlendirilir. Bu konu hakkında literatürde (sinizm'de olduğu gibi) çeşitli tanımlamalar yapılmış olup bu tanımlamaların ortak özelliklerinin negatifik, olumsuz tutum ve davranışlar olduğu da görülmektedir. Örgütlerde liderler, bireysel çıkarlarını göz önünde tutmak için bazı hilelere başvurmuş böylelikle bu kavram oluşmuştur. Çalışanlar ise gerçekçi olmayan yüksek beklentileri karşısında hayal kırıklığına uğramış ve devamında örgütsel sinizmin oluşabileceğini ortaya koymuşlardır (Kalağan, 2009: 22).

Abraham, sinik iş görenlerin en belirgin özelliklerini; sürekli şikâyet etmeleri, örgüte ve iş arkadaşlarına sürekli küçümser tavırlarda bulunmaları, kötümser söylemlerde bulunmaları, başarısızlıklar karşısında çabuk hayal kırıklığına uğramaları, örgütleri tarafından aldatıldıkları duygusuna kapılmaları gibi olgularla ifade eder (Abraham, 2000:269). Bu bağlamda sinikler, örgütteki davranışlarıyla örgüte olan inançlarını da ortaya koymuş olacaktırlar.

Literatürde Örgütsel Sinizmin nedenleri araştırıldığında *Bireysel açıdan* ve *Örgütsel açıdan* sinizm kavramını ilişkilendirmek mümkündür (Kalay vd., 2014; Kalay ve Oğrak, 2012). *Bireysel açıdan* kökeni gereği iş görenleri sinsileştirmede kişisel nedenlerin ön plana çıktığı, aynı zamanda bunun demografik özelliklerle ilişkilendirildiği görülmekte-

dir (Pelit,2014: 90). *Örgütsel açıdan ise* örgütsel adalet, kişi-rol çatışması, sözleşme ihlalleri, stres, yüksek ideoloji, gibi kavramların ön plana çıktığı görülmektedir (Pelit, 2014: 93). Öte yandan sinizmin beş temel türünün olduğunu ve bu türlerin iş yerlerinde en çok karşılaşılan sinizm modeli olduğunu görmek mümkündür (Abraham, 2000).

Bunlar:

a) Kişilik sinizmi: Doğuştan gelen kişilik özelliklerini kapsar. Dünyanın sosyal ilişkileri için ilgisiz ve bencil insanlarla dolu olduğuna inanırlar.

b) Kurumsal/Sosyal sinizm: Bireylerin başkalarının niyetlerine güvenmemelerini kapsar. Vatandaşların ülkenin kurumlarına karşı itimsizliğini veya verilen sözlerin tutulmadığına inanırlar.

c) Meslek sinizmi; Üstlenilen rolün belirsizliğini kapsamaktadır. Rol çatışması ve rol belirsizliğinin örgütte çatışma yarattığına inanırlar.

d) Çalışan sinizmi; Çalışma ortamının karakteristik özelliklerini kapsar. Örgütte eşitlik algısının hâkim olmadığına ve psikolojik sözleşmenin ihlal edildiği düşüncesine inanırlar.

e) Örgütsel Değişim sinizmi; Örgüt içindeki değişim çabalarını hedefler. Değişimin sonunda verilen emeklerin boşa gideceğine dair karamsar beklentilerin oluşacağına inanırlar.

3. Metodoloji

Araştırmanın bu bölümünde, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi bünyesinde çalışan idari personellere yönelik uygulanan anket ile istatistiksel veriler eşliğinde çalışanların sinizm algıları/seviyeleri ölçülmeye çalışılmış, sonuçlar ortaya konulmuştur.

3.1. Araştırmanın Kavramsal Modeli ve Metodolojisi

Bu araştırma, tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi bünyesinde çalışan idari personellere yönelik yapılan anket ölçeğinde çalışan idari personellerin sinizm algısından nasıl etkilendikleri ve iş gücüne etkilerinin incelenmesi ve belirlenmesi amacıyla tasarlanmıştır. Çalışmaya konu olan sinizm algısı içinde bulunan eğitim sektörünün nicel ve nitel şartları çerçevesinde olduğu gibi anlaşılmaya çalışıldığı bu araştırma, belli bir zaman aralığında, yöneticilerin veya katılımcıların araştırılan konu ile ilgili algılarına yönelik tespitler elde edilmeye çalışılmıştır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Bilindiği üzere her hizmet sektöründe olduğu gibi örgütün devamlılığını sağlayan ana unsur insan faktörüdür. Emeğin karşılığının alınabilmesi başka bir deyişle iş tatmininin sağlanabilmesi, örgütü bir adım ileriye çıkaracak ve örgütün başarısına zemin hazırlayacaktır. Bu bağlamda işinden tatmin olan ve örgüte bağlılığı yüksek olan çalışanlar, örgüt çıkarlarını kişisel çıkarlarının üstünde tutarlar. Aksi bir durumda ise kişisel çıkarlarını ön

planda tutar ve her fırsatta örgüte ciddi zararlar verebilirler. Öte yandan, örgütün varlığını tehlikeye sokabilecek veya bu varlığa ciddi derecede sorun teşkil edecek davranışların irdelenmesi de son derece önemlidir. Bu davranış şekillerinin başında sinizm, tükenmişlik, psikolojik baskı gibi kavramlar yer alır. Dolayısıyla Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İdari Personelleri üzerindeki örgüt kültüründe sinizm algılarının/seviyelerinin ölçülmesi ve sorunların tespit edilerek çözüm önerilerinde bulunulması, bu konuda bundan sonra yapılacak çalışmalara öncülük yapacağı gibi, sektörel kullanıcılara ve karar alıcılara yol göstermeye yardımcı olması açısından önem arz etmektedir.

3.3. Araştırmanın Amaçları

Sinizm hayatımızın neredeyse her yerinde karşımıza çıkabilecek bir olgudur. Örgütler, ister istemez çalışanlarıyla sinizm problemini yaşamakta ve bundan kurtulmanın rekabet ortamında avantaja dönüşeceğini düşünmüşlerdir. Günümüzün önemli bir problemi haline gelen bu virüsün panzehri ise güveni arttırıcı faaliyetlerin yanında, çalışanları alınan kararlara dahil etme, adalet algısını geliştirme, yanlış uygulamalardan kaçınma, yüksek motivasyon gibi kavramların uygulanmasıyla olacaktır. Dolayısıyla Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İdari Personelleri üzerindeki örgüt kültüründe sinizm seviyelerinin ölçülmesi ve sorunların tespit edilerek giderilmesi konusunda formüller üretilmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Aynı zamanda Araştırmanın bu genel amacının yanında çalışanların ve yöneticilerin algılarını ölçmek, bu algıların anket kapsamında ele alınan bağımsız değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek, elde edilen avantaj ve dezavantajları ortaya koymak, bu alanda bundan sonra yapılacak çalışmalara zemin hazırlamak gibi bazı özel amaçları da vardır.

3.4. Veri Toplama Aracının Hazırlanması, Geliştirilmesi ve Güvenirlilik Analizi

Araştırma için veri toplamada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın literatür kısmıyla ilgili alan taraması yapılmıştır. Bu kapsamda, çalışmamızda faydalanmak üzere, kitap ve makalelere ulaşmak için akademik amaçlı elektronik veri tabanları, yerli ve yabancı literatür, üniversite kütüphanelerinden faydalanılmıştır. Çalışmamızla ilgili olabilecek çalışmaların taranmasında, yurt içinde yapılmış çalışmalar için Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Dokümantasyon Merkezi, üniversitelerin elektronik veri tabanları, üniversitelerin web sayfaları ve yurt dışındaki çalışmalar için ise yurt dışındaki üniversitelerin elektronik tez veri tabanları ve “Pro Quest Dissertations and Theses” veri tabanından faydalanılmıştır. Literatür taraması sürecinde araştırma konusu için ölçek oluşturmada yararlı olabilecek bilgiler ve soru örnekleri biriktirilmiştir.

Tablo 1: Ölçeklerin Güvenirlilik Katsayıları

Güvenirlilik istatistikleri	
Alpha Güvenirliliği	N soru sayısı
,946	112

Ölçek boyutlarının güvenilirliği incelendiğinde tüm boyutlara ilişkin Cronbach's alfa katsayısının 0,70-1,00 arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler, söz konusu ölçme aracının oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. VOS-D kapsamındaki ölçeklerin güvenilirliği bu çalışmada yeniden test edilmiş, araştırma anketinde kullanılan tüm ölçeklerin (cronbach's alpha katsayısı) güvenilirlikleri yeterli bulunmuştur. Araştırma sonucu elde edilen veriler sistematik bir şekilde değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir.

4. Araştırmaya İlişkin Bulgular ve Değerlendirmeler

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular istatistiki olarak analiz edilerek yorumlanmıştır.

Tablo 2: Görüşme Yapılan Kişi Bilgilerine İlişkin İstatistikler

		Frekans	Yüzde %
Cinsiyet durumu	Erkek	213	85,2
	Kadın	37	14,8
	Toplam	250	100,0
Eğitim durumu	İlköğretim	7	2,8
	Lise	60	24,0
	Üniversite	140	56,0
	Yüksek Lisans	34	13,6
	Doktora	9	3,6
	Toplam	250	100,0
Cinsiyet	Evli	204	81,6
	Bekar	46	18,4
	Toplam	250	100,0
Yaş	25'e kadar	5	2,0
	25-30 arası	39	15,6
	31-40 arası	125	50,0
	41-50 arası	60	24,0
	51-60 arası	20	8,0
	61 ve üstü	1	,4
Çalışma statüsü	Toplam	250	100,0
	İdari Personel	237	94,8
	Yardımcı Hizmetler	13	5,2
	Toplam	250	100,0

Çalışma unvanı	Hizmetli	19	7,6
	Memur	97	38,8
	Bilgisayar işletmeni	102	40,8
	Şoför	5	2,0
	Bekçi	2	,8
	Şef	17	6,8
	Şube müdürü	2	,8
	Fakülte sekreteri	6	2,4
	Toplam	250	100,0
Aylık ortalama gelir	1000-2000 t1	2	,8
	2000-3000 t1	85	34,0
	3000-4000 t1	152	60,8
	4000-5000 t1	9	3,6
	5000 t1 ve üzeri	2	,8
	Toplam	250	100,0
Kurumda çalışma süresi	1 yıldan az	6	2,4
	1-5 yıl arası	41	16,4
	5-10 yıl arası	81	32,4
	10-15 yıl arası	53	21,2
	15-20 yıl arası	31	12,4
	20 yıl ve üzeri	38	15,2
Toplam	250	100,0	
Sizce çalıştığınız kurumda sosyal statüden kaynaklı çalışanlar arasında ayrımcılık var mı?	Evet	200	80,0
	Hayır	50	20,0
	Toplam	250	100,0
Sizce çalıştığınız kurumda çalışma pozisyonları aldığınız eğitime karşılık gelmekte midir?	Evet	40	16,0
	Hayır	210	84,0
	Toplam	250	100,0

Araştırmanın demografik değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistiksel ölçülerden yüzde(%) ve frekans dağılımlarına göre dağıtımlarına Tablo-2’de yer verilmektedir.

Tablo-2’de katılımcılara ait düşünce biçimleri görülmektedir. Katılımcıların %80 oranında “sosyal statüden kaynaklı çalışanlar arasında ayırım yapıldığına” inandıkları, %20 oranında ise inanmadıkları görülmektedir. Bu durum, çalışanların üçte ikisinin kurumda çalışanlar arasında ayrımcılık yapıldığına inandıkları, dolayısıyla da sinik bir davranış içerisinde olabileceklerinin bir göstergesidir. Katılımcılar, çalışanlar arasındaki sosyal

statü farklılığının, çalışanlar arasında bir ayrıma yol atıldığını düşünmektedirler. Öte yandan katılımcıların bu düşünceleri, üniversitelerin çalışma kollarının akademik ve idari olarak ayrılması, aynı iş kolları (idari personel-idari personel) içinde veya farklı iş kolları (idari personel-akademik personel) içinde oluşan ayrımı vurgulamak bakımından da önemli bir pozisyonda yer almıştır. Ayrıca katılımcıların %84'ü “almış oldukları eğitim ile çalışma pozisyonları arasında bir ilişkinin” olmadığına, %16'sının ise bu ilişkinin olduğuna inanmaktadır. Bu durum, çalışma pozisyonlarının genel anlamda “memur” pozisyonunda olan katılımcıların, almış oldukları eğitim ile çalıştıkları birimlerin birbirleriyle ilişkisiz olduğuna olan inanmışlıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Tablo 3: Kuruma İlişkin Bulgular

		Frekans	Yüzde
Aşağıdakilerin hangisi çalıştığınız kurumu tanımlar?	Kurumumu büyük bir aile olarak görmekteyim	76	30,4
	Kurumum dinamik, girişimci bir ruha sahiptir	17	6,8
	Kurumum yenilikçi değildir	141	56,4
	Kurumum ileriye görür, rekabetçidir ve çalışanlarına sahip çıkar.	6	2,4
	Diğer	10	4,0
	Toplam	250	100,0
Size çalıştığınız kurumun dışarıdan imajı nasıldır?	Kurumum ileriye dönük işler yapar, güvenim tamdır.	43	17,2
	Kurumum dışarıdan ulaşılması zor bir yapıya sahiptir	81	32,4
	Kurumum sert bir yapıya sahiptir.	84	33,6
	Kurumum herkesle barışıktır.	31	12,4
	Diğer	11	4,4
	Toplam	250	100,0
Size çalıştığınız kurumun yönetim anlayışı nasıldır?	Kurumum çalışanlarına karşı sorumlu amirlerle çalışır	37	14,8
	Kurumumda yönetim şekli açık ve anlaşılırdır	22	8,8
	Yönetimin adil olmadığını düşünürüm	169	67,6
	Kurumumda yönetime ulaşmak sorundur	19	7,6
	Diğer	3	1,2
	Toplam	250	100,0

Sizde çalıştığınız kurumda kurum içi iletişim nasıldır?	Kurumum çalışanlar arasında iletişim ortamı sağlar.	28	11,2
	Kurumumda arkadaşlarımla her konuda iletişime geçebilirim	54	21,6
	Kurumun iç iletişiminin olmadığını düşünüyorum	115	46,0
	Kurumumda resmiyet ön plandadır, tam anlamıyla iletişim kuramam	50	20,0
	Diğer	3	1,2
	Toplam	250	100,0
Sizde çalıştığınız kurum çalışanlarına aidiyet hissi kazandırır mı?	Kurumum çalışanlarını bu kuruma ait olduğuna inandırır, onlara değer verir	37	14,8
	Mecburiyetten çalışıyorum	109	43,6
	Sabah gelir akşam çıkarım	65	26,0
	Kurumumun bir çalışanı olmaktan mutluluk duyuyorum	29	11,6
	Diğer	10	4,0
	Toplam	250	100,0

Araştırmanın Kuruma ilişkin bulgular değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistiksel ölçülerden yüzde(%) ve frekans dağılımlarına göre dağıtımlarına Tablo-3’de yer verilmektedir. Tablo-3 incelendiğinde, katılımcıların, %30,4 oranında “kurumu büyük bir aile olarak gördükleri”, fakat %56,4 oranında “kurumu yenilikçi olarak görmedikleri” görülmektedir. Öte yandan katılımcılar, (%32,4 + %33,6 = %66,0’lık kısmı) yani neredeyse dörtte üçü “kurumu sert, dışarıdan ulaşılması zor bir yapı” olarak değerlendirmektedir. Örgütü büyük bir aile olarak gören (%30,4) katılımcıların, aynı zamanda örgütü sert ve zor bir yapıda görüyor olması dikkat çekicidir. Bu durum, idari personeller arasındaki kadro pozisyonlarının farklılık göstermesi, kurum içinde katılımcıların hiyerarşik açıdan sert ve ulaşılması zor bir yapıyla karşılaştığı yorumunu beraberinde getirecektir.

Katılımcıların, kurumun yönetim anlayışı ile ilgili düşünceleri incelendiğinde; %14,8 oranında katılımcının “kurum çalışanlarına karşı sorumlu amirlerin olduğunu” düşündüğü, %8,8 oranında katılımcının “kurumun yönetim şeklinin açık ve anlaşılır olduğunu” düşündüğü, %67,6 oranında katılımcının “yönetimin adil olmadığını düşündüğü”, %7,6 oranında katılımcının “yönetime ulaşmanın sorun olduğunu” düşündüğü, görülmektedir. Katılımcı idari personellerin, %67,6’sının “yönetimin adil olmadığını düşünmesi” iş performansını da etkileyeceği varsayımıyla, çalıştıkları kurumla aralarında bir “güven” sorunu olduğunun da bir göstergesi niteliğinde olup üzerinde durulması gereken bir sorun olarak değerlendirilebilir.

Tablo-3’te katılımcıların kuruma karşı aidiyet hislerine yönelik veriler yer almaktadır. Bu duruma bakıldığında, katılımcıların yarısına yakınının “kurumda mecburiyetten çalış-

tığı” anlaşılmaktadır. Ailesel ve çevresel etmenlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda %26 gibi yüksek bir oranın kuruma aidiyet hissinden ziyade kurumu “sadece mesai saatlerini geçirdiği” bir ortam olarak gördüğü, yani aidiyet hissi bir yana dursun, ekonomik geçim yapabilme adına kullandığı bir araç olarak konumlandırmaktadır. Böyle bir yaklaşımla çalışanlar sinizmi yaşıyor demektir.

Tablo 4: Çalışanlara İlişkin Bulgular

	X (Ortalama)	Ss (Standart Sapma)
Ç1	2,8200	1,4500
Ç2	3,3200	1,46224
Ç3	2,8920	1,28645
Ç4	3,2080	1,18421
Ç5	3,1240	1,40160
Ç6	2,9880	1,33679
Ç7	3,5120	1,45683
Ç8	2,0680	1,02938
Ç9	2,2000	1,28006
Ç10	2,3880	1,41331
Ç11	2,9520	1,34347
Ç12	3,4240	1,26278
Ç13	2,1320	1,35422
Ç14	2,0880	1,29575
Ç15	2,1760	1,32061
Ç16	3,0040	1,23046

Tablo-4 incelendiğinde çalışan katılımcıların “liyakatli ve iş bitirici amirlerimiz olduğunu düşünüyorum” ifadesinin en yüksek oranda işaretlendiği görülmektedir. Aynı zamanda “çalıştığım kurum beni unvanıma göre dikkate alır” ifadesinin en az düzeyde işaretlendiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre katılımcıların ankete verdikleri yanıtların oransal dağılımları sorulara göre daha fazla ve daha az yoğunlaştıklarını göstermektedir.

Tablo 5: Ortalamalara İlişkin Bulgular

	Minimum	Maximum	Ortalama	Ss (Standart Sapma)
İletişim	1,00	5,00	3,4232	,93760
Verimlilik	1,00	5,00	2,8540	,88915
Yenilikçilik	1,00	5,00	1,9154	,65148
.Ö. K. Top. Ort.	1,03	4,47	2,9196	,65152
Sinizizm Algısı	1,14	4,76	2,5727	,78450

Faktörler (İ,V,Y) ve sinizm algısı ortalamaları incelendiğinde, katılımcıların örgütsel bağlılık ve kurum içi iletişim sorularına verdikleri cevapların ortalamalarının en yüksek oranda olduğu, yenilikçiliğin ise en az olduğu görülmektedir. Ayrıca örgüt kültürü toplamı ile sinizm algısı oranlarının birbirlerine yakın olduğu da anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Örgüt Kültüründe Sinizm İlişkileri: T-testleri, ANOVA sonuçları ve Hipotezler

	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	t	SD	p
Sinizm Algısı	Kadın	37	2,9683	-5,976	199	,000
	Erkek	213	2,5040			
	Medeni Hal	n	$\bar{x}$	t	SD	p
Sinizm Algısı	Evlü	204	2,5233	-2,110	248	,036
	Bekar	46	2,7916			
	Çalışanlar arasında ayırım yapıyor mu?	n	$\bar{x}$	t	SD	p
Sinizm Algısı	Evet	200	2,3934	-8,111	248	,000
	Hayır	50	3,2897			
	Eğitim durumunuz, çalıştığınız pozisyona karşılık gelmekte mi?	n	$\bar{x}$	t	SD	p
Sinizm Algısı	Evet	40	3,3784	,847	7,917	248
	Hayır	210	2,4192			

T-testi analizleri Tablo-6'da verilmiştir. Bulgulara göre, ($P < 0,005$) olması dolayısıyla H_0 : Cinsiyet ile sinizm arasında anlamlı bir ilişki vardır; ($P < 0,005$) olması dolayısıyla H_0 : Medeni Hal ile sinizm arasında anlamlı bir ilişki vardır; H_0 : Çalışanlar arasında ayırım var düşüncesi ile sinizm arasında anlamlı bir ilişki vardır; ($P < 0,005$) olması dolayısıyla H_0 : Eğitim durumunun çalışılan pozisyonundaki karşılığı ile sinizm arasında

anlamli bir ilişki vardır.

Tablo-6 incelendiğinde, dikkat çekici sonuçlar olduğu görülmektedir. Çalışanlar arasında ayrımcılığın olduğu düşüncesinin oranının yüksek olması, aynı zamanda sinizmin oluşma şekillerinden olup sinik davranışların da oluşmasına sebep olacaktır. Katılımcı çalışanlar böyle bir düşünce şekliyle örgütsel bağlılıklarını yitirecek kuruma güven duyamayacaktır. Ayrıca katılımcılardan bekâr olanların, sinizm algılarının evli olanlara nazaran daha yüksek olduğu da söylenebilir ve erkek katılımcıların sinizm seviyeleri kadın katılımcılara göre daha düşüktür.

Tablo 7: Eğitim Durumu ile Sinizm Arasındaki İlişki

<i>Sinizm Algısı/Eğitim Durumu</i>	<i>ANOVA Sonuçları</i>			<i>Post Hoc (LSD)</i>					
	<i>n</i>	<i>X</i>	<i>SS</i>	<i>K.T.</i>	<i>SD</i>	<i>K.O.</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Anlamli Fark</i>
İlköğretim	7	2,6158	,38058						
Lise	60	2,5362	,94772						
Üniversite	140	2,5453	,73446	1,111	4	,278	,447	,774	1-2, 1-4
Yüksek Lisans	34	2,7363	,80641						
Doktora	9	2,5900	,47826						
Toplam	250	2,5727	,78450						

Tablo-7 incelendiğinde, eğitim durumlarının ortalama oranlarının birbirlerine yakın oldukları görülmektedir. Eğitim durumu ile sinizm algısının ($P > 0,005$) olması dolayısıyla H1: Eğitim durumu ile sinizm algısı arasında anlamli bir ilişki yoktur.

Tablo 8: Yaş Durumu ile Sinizm Arasındaki İlişki

<i>Sinizm Algısı/YAŞ</i>	<i>ANOVA Sonuçları</i>			<i>Post Hoc (LSD)</i>					
	<i>n</i>	<i>X</i>	<i>SS</i>	<i>K.T.</i>	<i>SD</i>	<i>K.O.</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Anlamli Fark</i>
25'e kadar	5	2,8966	,34740						
25-30 arası	39	2,7913	,78617						
31-40 arası	125	2,4290	,75523	6,062	5	1,212	2,010	,078	1-2, 1-4
41-50 arası	60	2,6833	,82579						
51-60 arası	20	2,6552	,80302						
61 ve üstü	1	2,1034	.						
Toplam	250	2,5727	,78450						

Tablo 8’de yaş ile sinizm arasında doğrudan bir ilişki olmadığı bunun ise çalışma alanında elde edilen tecrübeler, alışkanlıklar, sorumluluklar gibi unsurlarla sinizm algısını etkilediği gibi bir yorumla ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla ($P > 0,005$) H1: Yaş ile sinizm algısı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 9: Gelir Durumu ile Sinizm Arasındaki İlişki

	<i>Sinizm Algısı/ Gelir</i>			<i>ANOVA Sonuçları</i>					<i>Post Hoc (LSD)</i>
	<i>n</i>	<i>X</i>	<i>SS</i>	<i>K.T.</i>	<i>SD</i>	<i>K.O.</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Anlamlı Fark</i>
1000-2000 TL	2	2,6034	,36574						
2000-3000 TL	85	2,6876	,80138						
3000-4000 TL	152	2,4555	,74183	9,063	4	2,266	3,850	,005	1-2, 1-4
4000-5000 TL	9	3,2605	,86622						
5000 tl ve üzeri	2	3,4655	,99970						
Toplam	250	2,5727	,78450						

Tablo 10: Çalışma Unvanları ile Sinizm Arasındaki İlişki

	<i>Sinizm Algısı/ Ç.Ünvanı</i>			<i>ANOVA Sonuçları</i>					<i>Post Hoc(LSD)</i>
	<i>n</i>	<i>X</i>	<i>SS</i>	<i>K.T.</i>	<i>SD</i>	<i>K.O.</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	
Hizmetli	19	2,6080	,91610						
Memur	97	2,5866	,74701						
Bilgisayar İşletmeni	102	2,4337	,71075	10,147	7	1,450	2,451	,019	
Şoför	5	2,5862	1,13924						
Bekçi	2	2,5690	1,92626						
Şef	17	2,8540	,78002						
Şube Müdürü	2	3,2931	1,38983						
Fakülte Sekreteri	6	3,5517	,75232						
Toplam	250	2,5727	,78450						

Tablo 10’da katılımcıların çalışma statülerinin büyük bir kısmının “memur” ve “bilgisayar işletmeni” kadroları olduğu görülmektedir. Bekçi, hizmetli kadroları ise yardımcı hizmetler kapsamına girmektedir. Diğer pozisyonlar ise üst sınıf yöneticileri ifade etmekle beraber her kadronun gelir aralığı değişkenlik gösterir. Çalışma unvanı arttıkça

sinizm seviyesi düşer. Bu durum gelir, kurumdaki saygınlık, yapılan iş, üst yönetimle iletişim gibi unsurlarla doğrudan ilişkili olduğundan sinizm algısını da etkilemektedir. ($P < 0,005$) H0: çalışma unvanı ile sinizm arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 11: Çalışma Süresi Durumu İle Sinizm Arasındaki İlişki

	<i>Sinizm Algısı/Ç.Süresi</i>			<i>ANOVA Sonuçları</i>					<i>Post Hoc (LSD)</i>
	<i>n</i>	<i>X</i>	<i>SS</i>	<i>K.T.</i>	<i>SD</i>	<i>K.O.</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Anlamlı Fark</i>
1 yıldan az	6	2,7644	,53082						
1-5 yıl arası	41	2,7998	,79905						
5-10 yıl arası	81	2,4219	,75140	11,350	5	2,270	3,903	,002	1-2, 1-4
10-15 yıl arası	53	2,3149	,78245						
15-20 yıl arası	31	2,8565	,72747						
20 yıl ve üzeri	38	2,7468	,77224						
Toplam	250	2,5727	,78450						

Son olarak, Tablo-11'de katılımcı çalışanların büyük çoğunluğunun çalışma sürelerinin 1 yıl ile 15 yıl aralığında olduğu görülmektedir. Yani personel uzun yıllar aynı kurumda çalışmıştır. Dolayısıyla çalışma süresi arttıkça sinizm algısı arttığından, birbirleriyle ilişkili olduğu söylenebilir. ($P < 0,005$) H0: çalışma süresi ile sinizm arasında anlamlı bir ilişki vardır.

5. Sonuç ve Öneriler

Genel olarak bireyin yaşama olan olumsuz bakış açısını ifade edilen sinizm, toplumsal yaşamın da her yerinde karşımıza çıkan ve aşılması güç olan bir hastalığa dönüşmüş durumdadır. Olumsuz algıları yansıtan bir kişilik özelliği olarak da görülen bu hastalığın (sinik davranışların), çalışma performansına ciddi zararlar verdiği de ortadadır. Bu bağlamda çalışanların sinizm algılarını ölçmek, başta çalıştıkları iş kolu olmak üzere çalışma düzenine, yönetime, kuruma olan bakış açılarının tespiti amacıyla yaptığımız bu çalışmada, şu sonuçlara varılmıştır;

Van YYÜ İdari Personelleri üzerinde yapılan bu çalışmada, istatistiksel verilerle katılımcılarda sinizm algısına yönelik ilişkiler tespit edilmiştir. Aynı zamanda istatistiksel veriler eşliğinde örgüt çalışanlarının, küreselleşen dünyanın yoğun temposunda çalıştıkları iş kollarında sinik davranışlar sergiledikleri, üst yönetime, çalışma düzenine, otoriteye karşı savaş içinde oldukları kanısına varılmıştır. Panzehir olarak çalışanların; olumsuzluklar, hayal kırıklıkları, şüphe duygusu, güvensizlik ve şikâyet gibi düşüncelerden oluşan sinizm algısından uzak durması gerekir. Çünkü sinizmin çöküşü, dürüstlük,

samimiyet, adalet, doğruluk, örgütsel bağlılık, iç iletişim, örgütsel özgüven gibi unsurların bir araya gelmesiyle oluşur. Bu bağlamda çalışanlara bu duyguların aşılmasının gerekliliği ön plana çıkmıştır.

Araştırmada ortaya çıkan istatistiksel veriler göz önüne alındığında, çalışanlarla kurum arasında kopukluğun olduğu ve bu kopukluğun sinik davranışlara zemin hazırlayacağı da ortaya çıkarmıştır. Zira Ortalama gelir, çalışma unvanı, çalışma süresi ile sinizm arasında anlamlı bir ilişkinin olması, çalışan katılımcıların geçim sıkıntısı çektiğini, unvanını beğenmediği ve zamanla kendisiyle beraber kurumu yıpratılabileceğinin bir göstergesidir. Örgütte temel olanın insan olduğu düşüncesiyle kurumun, çalışanlarına şeffaf bir yönetim biçimiyle güven ortamı sağlaması ve en önemlisi de çalışanlarına kıymetli olduklarını hissettirmesi çalışanlarda huzursuzlukların, dengesizliklerin önünü alması bakımımızdan önemlidir.

Öte yandan çalışanların iş performanslarını ortaya koymanın temeli çalışma pozisyonlarının doğru analiz edilerek seçilmesine bağlıdır. Eğitim seviyesinin bu denli yüksek olduğu bir kurumda çalışanlar, almış oldukları eğitime göre çalışma pozisyonlarında görev almalıdır. Zira anket verileri, böyle bir durumun zaruriye tını de ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- Abraham, R. (2000). *Organizational cynicism: Bases and consequences*. Genetic, Social and General Psychology Monograph.
- Andersson, M. L. (1996). *Employee cynicism: An examination using a contract violation Framework*, Human Relations.
- Cevzici, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Dean, W. J., Brandes, P. ve Dharwadkar, R.(1998), Organizational cynicism, *The Academy of Management Review*, 341-352.
- Elçi, Ş. (2006). *İnovasyon: Kalkınma ve rekabetin anahtarı*, Ankara: Nova Basım ve Yayıncılık.
- Eryiğit, N. (2014). *İnsan kaynakları yenilik yönetimi ve yenilik*, Ankara: Beta Basım Yayıncılık.
- Fuller, B.A.G. (1998), *History of Greek philosophy*, New York: Henry Holt.
- Gül, H. , Ağıröz, A. (2011), Mobbing ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiler: Hemşireler üzerinde bir uygulama, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 27-47.
- Kalağan, G. (2009). *Araştırma görevlilerinin örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kalay, F., ve Oğrak, A. (2012). *Örgütsel sessizlik, mobbing ve örgütsel sinizm ilişkisi: Örnek bir uygulama*, 20. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 24-26 Mayıs.

- Kalay, F., Oğrak, A. ve Nişancı, Z. N. (2014). Mobbing, örgütsel sessizlik ve örgütsel sinizm ilişkisi: örnek bir uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 127-142.
- Kanter, D. L. ve Mirvis, P.H. (1968). *The cynical Americans: Living and working in an age of disconent and disillusion*, San Francisco.
- Kırım, A. (2006). *Karlı büyümenin reçetesi inovasyon*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Milus, T. B. (2001). *A systems model of cynicism based on social theory*. Unpublished PhD Thesis, San Francisco.
- Myers, S., Marquis, D.G.(1969). Successful industrial innovations. *National Science Foundation, Technical Report NSF*. 69-117.
- Öğüt, A., Akgemci, T., Şahin, E. ve Kocabacak, A., (2007). İşletmelerde düşünce aşamasından patent aşamasına uzman süreçte yenilik stratejileri ve buluş yöntemi, *Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17),s. 413-425.
- Pelit, N., ve Pelit, E. (2014). *Mobbing ve örgütsel sinizm*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Rickards, T. (1985). *Stimulating innovation: A systems approach*. London: Frances Pinter.
- Rogers, E.M. (1995). *Diffusion of innovatons* New York: The Free Pres.
- Rosenfeld, P. ve J. C. Servo. (1990). *Facilitating Innovation in large organizations*. In Jane Henry and David Walker (Eds). *Managing Innovations*. Sage Publications.
- Tutar, F., Kocabay, M. ve Arıç, H. (2007). Firmaların yenilik (inovasyon) yaratma sürecine serbest bölgelerin rolü: Kayseri serbest bölgesi örneği, *Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 195-203.
- Ulijin, J. ve Weggeman, M. (2001). *Towards an innovation culture: What are its national, corporate, marketing, and engineering aspects, some experimental evidence*. In C. Cooper, S. Cartwright & C. Early. *Handbook of Organizational Culture and Climate*. London: Wiley.
- Uzkurt, C. (2007). Müşteri değeri ve tatminin satım alım sonrası gelecek eğilimlere etkisi üzerine amprik bir çalışma, *Kütahya, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 43.
- Uzkurt, C. (2017). *Yenilik (inovasyon) yönetimi ve yenilikçi, örgüt kültürü*, Ankara: Beta Basım Yayıncılık.

ÖZGÜRLÜĞÜN BİR İMKÂNI OLARAK BELİRSİZLİK: BAUMAN BAĞLAMINDA ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME (*)

Ahmet Ayhan KOYUNCU (**)

Öz

Özgürlük insanlık tarihinin en önemli problemlerinden birisidir. Pek çok farklı tanımlara sahiptir. Özgürlük genellikle bazı kavramlar veya kavram setleri ile birlikte tartışılır. Bunlar güvenlik, kesinlik, standartlar, belirsizlik gibi kavramlardır. Bu çalışmada özgürlük, belirsizlik kavramı ile birlikte ele alınmıştır. Modernitenin özgürlük için düzen kurma ve belirsizliği ortadan kaldırma çabası, özgürlüklerin önünü kapatan bir sürece yönelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda modernite eleştirileri gündeme gelmiş ve Postmodernizm modernliğin kökten bir eleştirisi olarak karşımıza çıkmıştır. Postmodernlik belirsizliği, özgürlüğün bir imkânı olarak değerlendirmiştir. Postmodern düşünce- nin önemli isimlerinden birisi olan Bauman, modernlik ve postmodernlik arasında bir konumlanma ile özgürlük ile belirsizlik ilişkisini daha sağlıklı bir zeminde tartışmıştır. Bauman'ın postmodernliği akışkan modernlik olarak tanımlaması, bu metinde yer alan özgürlük ile belirsizlik arasındaki ilişkide akışkan standartlar kavramına ilham vermiş ve modernliğin baskıcı karakterdeki standartlar takıntısını ve postmodernliğin standartsızlığı öne sürmesinin getirdiği sorunlarını aşmanın bir imkânını vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, Belirsizlik, Modernite, Postmodernite, Bauman, Akışkan Standartlar.

*) Bu çalışma, Afyon Kocatepe Üniversitesi BAP biriminin "18.Kariyer.144" numaralı projesi kapsamında desteklenmiştir.

**) Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim dalı
(e-posta: ahmetakoyuncu@hotmail.com). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5401-7647>

Ambivalence as a Possibility of Freedom: A Critical Evaluation in the Context of Bauman

Abstract

Freedom is one of the most important problems of human history. It has many different definitions. Freedom is often discussed together with some concepts or concept sets. These are concepts such as security, certainty, standards, ambivalence. In this study, freedom is discussed together with the concept of ambivalence. The attempt of modernity to establish order and to eradicate ambivalence has led to a tendency towards freedom. In this context, criticism of modernity has come up and Postmodernism has emerged as a fundamental criticism of modernity. Postmodernity considers ambivalence as an opportunity of freedom. One of the important figures of postmodern thought, Bauman discussed a on a healthier basis position between modernity and postmodernity and the relationship between freedom and ambivalence. Bauman's description of postmodernity as liquid modernity inspired the concept of liquid standards in the relationship between freedom and ambivalence in this text. It gave an opportunity to overcome the problems of modernity with the standards of oppressive character and the impossibility of postmodernity to impose a lack of standards.

Keywords: *Freedom, Ambivalence, Modernity, Postmodernity, Bauman, Liquid Standards.*

Giriş

İnsanlık tarihinin en eski ve en önemli sorunlarından birisi özgürlük konusudur. Bu konu, önemine binaen pek çok düşünür tarafından ve pek çok farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Ancak bir o kadar da tartışmalı bir konu olmuştur. Düşünürler, içinde buldukları tarihsel toplumsal şartlara, benimsedikleri ideolojilere, epistemolojik konumlanışlara vd. pek çok faktöre bağlı olarak özgürlük tanımlamalarına girişmişlerdir. Bunun sonucu olarak özgürlük Berlin'in aktardığına göre iki yüzden fazla anlama sahip, siyaset felsefesinde, üzerinde en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir.

Özgürlük çeşitli dönemlerde çeşitli kavramlarla ilintili olarak tartışılmıştır. Bu kavramlar içerisinden en yaygını hak, hukuk, güvenlik, eşitlik ve adalet kavramlarıdır. Örneğin özgürlük ve güvenlik, siyaset felsefesinde bir skalanın iki ucunu teşkil etmektedir. Düşünürlere göre birine yaklaşmak, diğerinden uzaklaşmayı beraberinde getirmektedir. Sosyal sözleşmeciler, insanların bütünüyle özgür yaşadıkları doğa durumundan, özgürlüklerinden feda ettikleri medeni duruma (topluma) geçiş gerekçesi olarak güvenlik meselesini işaret etmektedir.

Özgürlük kavramı, güvenlik kavramı dışında başka kavramlarla da ilintili olarak tartışılmaktadır. Standartlar, kesinlik, belirlenmişlik gibi kavramlar ve karşıtı olarak standartsızlık, kesinsizlik ve belirsizlik kavramları, özellikle modernite ve postmodernite bağlamında günümüzde tartışılan kavram setleridir. Bu çalışma özgürlüğü, yukarıda belirtilen kavramlar çerçevesinde ele almaya çalışacaktır.

Modernitenin temel değerleri arasında yer alan özgürlük, postmodern düşüncenin ortaya çıkışından bu yana halen önemini korumakla birlikte farklı bağlamlarda tartışılmaya başlanmıştır. Postmodernite, moderniteye bir eleştiri olarak ortaya çıkmış ve modernitenin vaat ettiği özgürlüğü gerçekleştirmek bir yana daha büyük bir totalite inşa ettiğini ileri sürmüştür. Aydınlanmanın akıl ve özgürlük anlayışı oldukça sert eleştirilere uğramıştır. Bununla beraber postmodern düşünce, aydınlanma ve modernitenin özgürleştirme adına hemen her şeyi tekilleştirme, sınıflama, kategorize etme, belirginleştirme, standartlaştırma çabaları ve bunlar aracılığıyla bireyin özgürlük alanını oldukça kısıtlamasına bir tepki olarak, çoğullaştırmayı, standartsızlığı, belirsizliği özgürlüğün bir imkânı olarak görmüştür. Modernitenin amansız eleştirmenlerinden birisi olan Zygmunt Bauman da bu isimlerden birisi olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada özgürlük ve belirsizlik ilişkisi, Bauman'ın görüşleri çerçevesinde tartışılarak, ilişkinin boyutları ve çerçevesi ele alınmaya çalışılacaktır. Çalışmada özgürlüğün hem imkân hem de tehdit boyutu dikkate alınacak, imkânları ve tehditleri birlikte değerlendirmeye tabii tutulacak ve bir ara öneri olarak *akışkan standartlar* kavramı ele alınacaktır. Bu kavram Bauman'ın genelde olguları derinlemesine ve iki yönlü, yani hem olumlu hem de olumsuz özelliklerini aynı anda gören analizlerinden esinlenerek türetilmiştir. Akışkan standartlar, Alman sosyoloji ekolünün, yani anlayıcı-yorumlayıcı yaklaşımın önerdiği gibi olguları kendi tekilliği içerisinde ele almayı önermektedir. Yine Bauman'ın modernitenin belirsizliği ortadan kaldırmak amacıyla giriştiği düzenleme amacının kendisinin bizzatıhi belirsizliği üreten bir şey olması düşüncesinden hareketle, *mükemmelin ilkilliği* kavramı üretilmiştir. Bu kavram, herhangi bir olgunun ideal formuna ulaştırmak için girişilen tüm çabaların boş bir çaba olduğunu, aksine o olguyu uzaklaştırılması istenen ilk formuna geri döndürdüğünü ifade etmektedir. Böylece çalışmada, Bauman'ın düşüncelerinden hareketle üretilen kavramlar çerçevesinde konuyu değerlendirmesi yapılması amaçlanmaktadır.

Özgürlük Nedir? Kavramsal Çerçevenin Belirlenmesi

İnsanlık tarihinin en eski ve en önemli konularından birisi olan özgürlük, oldukça karmaşık ve izah edilmesi çok güç bir kavramdır. Önemlidir, çünkü Berdyaev'e göre inancın, yaşamın ve insan kaderinin hatta hakikatin bile esası özgürlüğe dayalıdır (Müminoğlu, 2018). Yazılı tarihte kökenleri M. Ö. 5000'lerde Sümerlere kadar gitmektedir (Önen, 2002, s. 116). Aynı zamanda karmaşıktır, çünkü özgürlük, Barry'e (2004: 215) göre bütün siyasi kavramlar içerisinde izah edilmesi en güç kavramdır. Berlin'e (2007) göre iki yüzden fazla anlamı vardır. Genel bir tanım olarak özgürlük, bireyin dış zorlamadan uzak bir şekilde davranabilmeyi ifade eder. Yani özgürlük, dışarıdan herhangi bir baskı ve zorlama olmadan bireyin başkasına zarar vermeyecek eylem ve davranışlarda bulunabilmesi, başka bir ifade ile zorlamanın olmaması demektir (Aktan, 2015, s. 56). Şenol'un (2011, s. 79) tanımına göre de insan istencinin seçeneklerle karşı karşıya kaldığında şu ya da bu biçimde eyleme konusunda sınırlandırılmaması, kayıtlandırılmamasıdır. Hegel'e göre ise özgürlük, duygulara gem vurabilmekle mümkündür (Bezci, 2006, s. 236). Bunca farklı

tanıma rağmen özgürlüğü, “her istediğini yapmak” anlamında sınırsız bir özgürlük şekilde tanımlamak mümkün değildir (Koyuncu, 2018, s. 29). Her toplumda özgürlüğe çeşitli sınırlamalar getirilmiştir ve bu sınırlamalar tamamen meşru olarak görülmüştür (Barry, 2004, s. 215). Bu sınırlamaların en önde geleni başkalarının özgürlüğünün sınırlarıdır (Demir, 2010, s. 601). Antik Yunan Demokrasisinde de temel kavramlardan birisini teşkil eden özgürlük, o dönemde çoğunlukla halkın politik süreçlere dâhil olması anlamına gelmektedir. Ancak bununla beraber, az-çok kişinin dilediği biçimde yaşamasını da kapsayan bir anlama sahiptir (Crick, 2012, s. 28).

Siyaset felsefesinin temel konuları arasında yer alan özgürlük meselesi, ilk defa felsefi bir eser olarak Platon’un *Devlet* adlı eserinde işlenmiştir. Platon eserde doğrudan bir şekilde özgürlük kavramını kullanmamış, ancak bu durumu bir mit aracılığıyla anlatmıştır. Bu çerçevede Platon, özgürlüğü bir bütün olarak yaşama dair seçimlerle ilgili olarak tartışır. Devlet’in 10. kitabında “seçtiğiniz hayatlardan Tanrı değil, onları seçen ruhlarınız sorumludur.” (Platon, 2001, s. 442) demektedir. Tartışmayı yürüttüğü temel kavramlar ise hayat, seçim, sorumluk ve zorunluluktur (Adugit, 2013, s. 64-65). Aristoteles ise özgürlüğü insanın tercihte bulunması olanağına sahip bulunması olarak tanımlamaktadır. Tercih-te bulunmak ise bilerek ve isteyerek seçimde ve eylemde bulunmaktır (Adugit, 2013, s. 69). Ancak Aristoteles’de de tıpkı Platon’da olduğu gibi özgürlük meselesi doğrudan bir şekilde tartışılmaz. Özgürlüğün daha doğrudan bir şekilde felsefi tartışma alanına girişi 17.yy.da modern felsefe hatta aydınlanma felsefesi ile başladığı ileri sürülebilir (Şenol, 2011, s. 79). Aydınlanmanın temel değerlerini Fransız Devriminin sloganında bulmak mümkündür. Bu değerler temelde özgürlük, eşitlik ve kardeşlik olarak ifade edilmiştir.

Aydınlanma ve modernite çerçevesinde ele alınan özgürlük tartışmalarında öne çıkan yaklaşımlardan birisi Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau gibi isimlerin savunduğu toplumsal sözleşme kuramıdır. Toplumsal sözleşme kuramcılarına göre insanın mutlak bir eşitlik ve özgürlük içerisinde yaşadığı doğa durumu, insanların sahip olduğu çatışma potansiyeli gerekçesiyle terk edilmiş ve medeni toplum, özgürlük karşısında güvenlik tehdidinin ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. İnsanlar güvenliklerini teminat altına almak için özgürlüklerinden taviz vermişlerdir. Özellikle Hobbes’da bu durum baskın bir konuma sahiptir. Ona göre “insan insanın kurdudur” ve sürekli olarak birbirleri ile savaş halindedirler (Hobbes, 2017, s. 133). Locke’da doğa durumu açıklaması, Hobbes’dan biraz daha farklıdır. Locke, insan doğası konusundan Hobbes’a göre iyimser bir bakış açısına sahiptir. İnsanlar doğa durumunda hukuksuz değildir. Doğa kanunları yürürlüktedir. Doğa kanunları da akıl aracılığıyla işlemektedir. Ancak doğa kanunu üç noktada eksiktir. Birincisi yeterince açık değildir. İkincisi ihtilaf halinde iki tarafın üzerinde üçüncü bir taraf, yani yargıç yoktur. Üçüncü olarak ise zarar gören taraf her zaman hakkını alacak kadar güçlü olmayabilir. Toplumsal sözleşmenin amacı ise doğa durumunun bu belirsizliklerini ortadan kaldırmak ve tarafsız kurumlara yerini bırakması için tesis edilmiştir, herkesin herkesle savaşından dolayı değil (Ebenstein, 1996, s. 180-182). Bu gerekçelerle insanlar güvenlikleri uğruna özgürlüklerinden taviz vermişlerdir. Bir diğer sözleşme kuramcısı olan Rousseau ise hem Hobbes hem de Locke’dan farklıdır.

Siyaset felsefeleri bazı bakımlardan bütünüyle farkı olsa da Hobbes ve Locke'un ortak noktası, devlete genel olarak olumsuz yaklaşımlarıdır (Dore, 2018). Rousseau, Hobbes kadar kötümser değil ama Locke kadar da iyimser değildir. Ona göre toplum sözleşmesinin amacı, müşterek birlikten gelen güvenliği bireyin sözleşme yapmadan önce sahip olduğu özgürlükle birleştirmektir (Ebenstein, 1996, s. 204). Bu ise ancak bireyin toplum sözleşmesinde karşılık bulan *Genel İrade*'ye teslimi ile mümkün olur. Çünkü özgürlük ile arzular arasında bir zıtlık ilişkisi olduğuna inanan (Dore, 2016, s. 71) Rousseau'ya (2017, s. 18) göre özgürlük, kendimiz için koyduğumuz yasalara boyun eğmektir.

Aydınlanma bağlamında yapılan özgürlük ve diğer değerler, akıl kavramı ile bağlantılı olarak tartışılmıştır. Bu çerçevede insan, kendi kullanmaya cesaret ettiği akıl ile geleneklerin zincirlerinden kendisini kurtaracak ve kendisini daha özgür kılacaktır (Şenol, 2011, s. 81). Kant'ın "Aydınlanma Nedir?" adlı önemli makalesinde ifade ettiği gibi aydınlanma, insanın kendi hatası ile düşmüş olduğu ergin olmama durumundan kurtuluşudur. Bu ergin olma durumu ise insanın aklını kendisinin kullanma cesaretini göstermesiyle başlayacaktır (Kant, 2000, s. 17). Böylece insan akıl sayesinde özgürlüğüne kavuşacaktır. Kant'ın özgürlük anlayışını eleştiren Hegel de nihayetinde özgürlük tartışmasını akıl kapsamında yapmaktadır. Hegel'de özgür olmak, bireyler olarak istenilenin yapılması veya bireyin devlet karşısında korunması yani negatif özgürlük anlamında ele alınmaz. Hegel'e göre gerçek anlamıyla özgürlük, tercihlerimizi akla dayandırdığımızda ve duygularımıza gem vurabildiğimizde mümkün olabilmektedir (Bezci, 2006, s. 236). Dolayısıyla Hegel de özgürlüğü akıl kapsamında tartışmakta ve ancak akla teslim olduğumuzda mümkün görmektedir. Özgürlüğün somutlaşması ise bir akıl devletinde yani Hegel'e göre genelde modern devlette özelde ise Prusya devletinde gerçekleşmiştir (Bezci, 2006, s. 244).

Aydınlanma temelinde gelişen modern dönemde özgürlükle ilgili tartışmalar çeşitlenmiştir. Belli başlı özgürlük tartışması yapan görüşler özgürlükçülük (libertarianism), bireycilik (individualism), Cemaatçilik (Communitarianism) ve liberalizmdir (Şenol, 2011, s. 82). Detaylarına giremeyeceğimiz bu akımların tartışmaları çerçevesinde özgürlük üzerine ortaya çıkan önemli bir tartışma *negatif özgürlük ve pozitif özgürlük* tartışmasıdır. Berlin (2007) tartışmaya iki farklı soru üzerinden girer. İlk soru negatif özgürlük kavramını tanımlayıcı bir sorudur: bir başkasının müdahalesi olmadan kişilerin veya kişiler grubunun yapabileceğini yapmakta veya olabileceğini olmakta serbest bırakılması gereken alan nedir? İkinci soru ise pozitif özgürlük kavramını tanımlayıcı bir sorudur: bir kişinin onu değil de bunu yapmasını veya olmasını belirleyebilen müdahale veya kontrolün kaynağı kimdir/nedir? Negatif özgürlük yaklaşımına göre gerçek özgürlük her türlü müdahaleden uzak, azade olmaktadır (Freedom from something). Barry'e (2004, s. 229) göre negatif özgürlük kuramının temel aksiyomu herkesin kendi çıkarını en iyi bildiği ve devletin bireylerin hedeflerine ve amaçlarına müdahale etmemesi gerektiği yönündedir.

Pozitif özgürlük açısından özgürlük, bireyin kendisinin efendisi olma isteğini ifade eder (Berlin, 2007). Bu bakış açısına göre benlik ikiye bölünür ve gerçek özgürlük, alt/aşağı benliğin üst/yüksek benliğe tabii olmasıyla mümkün olur. Birey, sahici anlamda

rasyonel ve uzun vadeli amaçların kaynağı olan yüksek beni, gelip geçici ve irrasyonel arzuların kaynağı olan aşağı benine tercih ettiğinde veya onu denetim altında tuttuğunda özgür olur (Barry, 2004, s. 229). Berlin'e (2007) göre bu, onların neye ihtiyaç duyduklarının onlardan daha iyi bilindiği iddiasıdır. Yani aslında "onlar benim kadar rasyonel ve bilgili olsalar ve kendi çıkarlarını benim kadar iyi anlamış olsalardı, bana direnmezlerdi." demektir. Bu durum ise devletin bireye müdahalesine imkân vermektedir. Pozitif özgürlük taraftarları, negatif özgürlüğün sadece bir potansiyeli ifade ettiğini, sadece bu potansiyelin bireyi özgür kılmadığını, bireylerin gerçekten özgür olabilmeleri için onların bireysel potansiyellerini gerçekleştirme doğrultusunda istediklerini yapabilmeye muktedir olmaları gerektiğini belirtirler (Şahin, 2008). Yani özgürlük kısıtlamaların yokluğundan daha fazla bir şeydir. Bir şeyler yapabilmek için kişinin aynı zamanda imkânlarla da ihtiyacı vardır (Bauman, 2016a, s. 9). Müdahaleci anlayışın izahatını Bauman (2016b, s. 44) şöyle detaylandırmaktadır:

Hepimiz zevk isteriz ve hepimiz acıdan kaçınmak isteriz; ama *aydınlatılmadıkça* (...) özsevgiye ulaşmak garanti değildir. Ama ham ve işlenmemiş zihnin açık şekilde yoksun olduğu şey tam da bu anlayıştır. İnsanlara gerçek çıkarlarının ne olduğu *söylenmelidir*; dinlemezlerse ya da duymakta güçlük çektikleri anlaşılırsa, *gerçek* çıkarlarının gerektirdiği gibi davranmaya zorlanmalıdırlar- gerekirse kendi istençlerine rağmen-.

Modernite bağlamında yapılan tartışmalar bir süre sonra boyut değiştirmeye başlamıştır. Çünkü modernite büyük bir paradoksun içine düşmüştür. Bir yanıla özerkliğin ve özgürlüğün imkânı olarak baş gösteren modernite, diğer yandan bireyi gözetleyen, tabi kılan, disiplini altına alan ve tektipleştiren bir söyleme ve pratiğe sahip olmuştur (Tüzer, 2015, s. 85). Bauman'ın yukarıda alıntılanan metinde gösterdiği gibi, modernite özgürleş-tirmeyi *dayatmakta* ve *zorlamaktadır*. Bu bir paradoks oluşturmuştur ve eleştirileri beraberinde getirmiştir. Nietzsche'nin eleştirileri ile başlayan ve daha sonra Frankfurt Okulu düşünürlerinin eleştirileri ile oldukça yıpranan aydınlanma ve modernite, 20.yy.ın ortalarında postmodernitenin meydan okuması ile karşılaşır. Postmodernlik temelde modernite ile bir hesaplaşmayı içerir. Bu hesaplaşmanın asli sebebi ise özgürlüktür. Mesele özgürlük ve özgürleşme meselesidir (Tüzer, 2015, s. 86-87). Bu bağlamda postmodernizm, özgürlüğü modernitenin düşman bellediği ve bütünüyle ortadan kaldırmaya çalıştığı müphemlik, belirsizlik, kesinsizlik gibi kavramlar çerçevesinde mümkün görmektedir.

Postmodernite, Özgürlük ve Belirsizlik

Modernitenin özgürlük anlayışı, pozitif özgürlükçülerin anlayışı çerçevesinde şekillenmiş ve 'sahici' özgürlük için dayatma ve zorlama doğal görülmüştür. Bu dayatma ve zorlamanın temeli ise güvenlik ve toplumsal düzen problemdir. Düzenin zıttı kaostur ve kaos modern dönemin yok etmeye çalıştığı bir olgudur. Toplumsal düzenin inşası için

normlar çok önemli bir konumdadır. Modern bakış açısında göre insanlık için en kötü şey normların olmaması, yani anomi durumudur. Normlar bazen *engelleyci* olsa da aynı zamanda *mümkün kılıcılar* da. Anomi ise en saf ve basit hali ile engelleyici bir duruma işaret eder (Bauman, 2017a, s. 48). Bu açıdan modernlik her türlü düzensizliği önleme ve düzenlemeyi gerçekleştirme ödevini üstlenmiştir. Ancak yukarıda da işaret edildiği gibi bu düzenleme çabası, modernliğin temel değerleri arasında yer alan özgürlük ile çatışmaya başlamıştır. Modernliğin eleştiricileri, modernliğin yeni bir baskı aracı olarak aklı kullandığını öne sürmüşlerdir. Özellikle postmodern dönemde özgürlük, modern bakış açısında daha farklı bir çerçevede ele alınmıştır.

Postmodern düşünürler belirsizliği, özgürlüğün bir imkânı olarak değerlendirmişlerdir. Çakır'ın (2007, s. 64) tanımına göre belirsizlik, “açık ve görünürde olmayan, anlaşılmanın, başka bir şeyle karıştırılabilme olasılığı olan, sınırlandırılmamış, kararlaştırılmamış, belirsiz olma durumunu” ifade etmektedir. Bauman (2014, s. 11) ise belirsizliği (müphemlik), bir nesne ya da olayın birden fazla kategoriye sokulabilmesi olarak tanımlamaktadır. Soykan (1993, s. 119), postmodernliğin belirtileri olarak ifade ettiği olgular içerisinde birinci sraya belirsizlik olgusunu koyar. Ayrıca bir başka özellik olarak saydığı parçalanmayı da belirsizlik ile ilişkili olarak değerlendirir ve postmodernin, parçalanmışlığı evrensel bir ilke haline getirdiğini belirtir. Belirsizliğin bilim camiasının gündemine gelmesi Heisenberg'in 1927 yılında yayınladığı makalesi ile mümkün olmuştur. Önce Danimarkalı bilimadamı Bohr'un Quantum Fiziği üzerine çalışmaları, daha sonra ise Einstein'ın görececilik teorisi ve Heisenberg'in belirsizlik teorisi üzerine çalışmaları nedensellik anlayışına ve pozitivizme önemli darbeler vurmuş ve modern bilim anlayışının üzerine oturduğu iki değerli mantık iflas etmiştir (Şaylan, 2009, s. 232-234). Bu gelişmeler ise bilimin üzerine oturduğu kesinlik ve evrensellik anlayışlarını adeta yerle bir etmiştir. Sonraki süreçte bu ve başka benzer gelişmelerle birlikte postmodern düşünce modernliğin temel iddialarını kökten bir biçimde sorgulamaya başlamıştır.

Belirsizliği özgürlüğün imkânı olarak ele alan isimlerden birisi postyapısalcı düşünür Derrida'dır. Derrida modern düşünceyi yapıbozuma (dekonstrüksiyon) uğratmıştır. Yapıbozum temelde, gerçekliğe dolaysız ulaşmanın, mutlak ve kesin bir bilgiye temel aramanın, mütakabiliyetçi doğruluk kuramının, bir başlangıç ve merkez fikrinin, sabit ve evrensel bir öznenin, mutlak temeller ve ilk ilkelerin, dilden bağımsız saf bir anlam ve hakikat düzeninin olanaksızlığını dile getirmektedir (Tüzer, 2015, s. 99). Derrida'ya göre bu yaklaşım, Batı (mevcudiyet) metafiziğinin düalist karakteri çerçevesinde şekillenmiştir. Mevcudiyet metafiziği ile kastedilen Batı düşüncesinin gerçekliği okuma biçimi olarak söz merkezliği öne almasıdır. Mevcudiyet metafiziğine göre idea, tanrı, akıl, madde gibi merkezler bulunmaktadır. Hakikat ise bu merkezlere dayalı olarak bulunur. Söz merkezlik ise düalist karakteri ile bu merkezleri imtiyazlı bir konuma getirir. Bu merkezlerin ötekileri de vardır. Ötekiler ise daha aşağı olanları temsil etmektedir ve değersizleştirmektedir (Yıldırım, 2007, s. 85). Yapıbozum ile başarılan şey, bu karşıtlıkların/ötekileştirmelerin birbirinin içine girdiklerini ve birbirlerine içerildiklerini; nihai bir sentez veya birlik kurmaksızın ayrılmaz olduklarını göstermek ve böylelikle *karar*

verilemezlerin deneyimiyle özgürlüğe, farklılığa, çoğulculuğa, etik ve siyasi sorumluluğa kapı aralamaktır (Tüzer, 2015, s. 101). Bu açıdan Derrida bizi bir paradoksa sürükler, ancak bu paradoks bizi özgürlüğe, sorumluluğa ve karara imkân veren bir yola götüren paradokstur. Çünkü bu paradoksta karşıtlıklar birbirini içerdiği için karşıt terimlerden her biri diğerinin hem imkânı hem de imkânsızlığını teşkil eder. Dolayısıyla karar verilemezlik, bu açıdan katedilecek veya alt edilecek bir şey değildir. Bu düşüncelerine temel teşkil eden en önemli gerekçe ise etik, siyasi özgürlük ve sorumluluktur (Tüzer, 2015, s. 101). Kararverilemezlik'in karara içkin olduğunu ifade eden Derrida'ya (1998, s. 139-140) göre kararverilemezlik kararın ortaya çıkmasıyla alt edilen bir andan ibaret değildir. Bu sebeple siyasileşme veya ahlakileşme diye bir şey vardır. "Kararverilemezlik, kararı mesken tutmaya devam eder ve karar kendini kararverilemezliğe kapatmaz." Genel olarak etiğin de ortaya çıkışında merkezi bir rol oynayan kararverilemezlik, Derrida için etiği ortaya çıkaran en önemli unsurdur. Kararverilemezlik deneyimi olmaksızın ahlaki bir sorumluluktan bahsetmek pek mümkün değildir (Alan Sümer, 2014, s. 32,35).

Derrida'ya göre karar-verilemez olan, sadece iki karar arasındaki salınım veya gerilim değildir. Hesaplanabilir olanın ve kuralın düzenine yabancı ve heterojen olduğu halde yine de yasa ve kuralları hesaba katar. Ancak kararın özgür bir karar olması için, karar-verilemez olanın çilesinden geçmelidir. Aksi takdirde özgür bir karar olmayacaktır. Sadece hesaplanabilir bir sürecin programlanabilir bir biçimde uygulanmasını veya ortaya konmasını ifade eden bir durum olacaktır (Derrida, 2014, s. 72). Karar-verilemez olanın çilesi çekilmediği müddetçe, Derrida için karar, kuralın takibi ve uygulanması olarak gerçekleşecektir. Yasal olabilir ancak adil olamayacaktır. Kuralın takibi ve uygulanması ise özgürlük alanını ortadan kaldıran bir unsur olacaktır. Bu sebeple özgür bir karar vermek, ancak kuralın dışına çıkarak ve karar-verilemez olanın çilesini çekerek mümkün olacaktır. Gerçek bir karar, bir kuraldan türeyen bir sonuçtan daha başka ve daha öte bir şeydir (Laclau, 1998, s. 90).

Bauman'da Özgürlük ve Belirsizlik

Belirsizlik konusu, postyapısalcı düşünceden postmodern düşünceye geçişin önemli uğraklarından birisi olmuştur. Postmodern düşüncenin önde gelen isimlerinden birisi de Polonya asıllı sosyolog Zygmunt Bauman'dır. Bauman'ın da eserlerinde duyguları yoğun bir şekilde ele aldığı görülür. Korku, güvensizlik, belirsizlik, aşk, sevgi, çaresizlik, hassasiyet, vicdan, mutsuzluk ve kaygı temaları Zygmunt Bauman'ın metinlerinde sıkça vurgulanmaktadır (Marotta, 2002, s. 37; Başer, Kalaycı Kıriloğlu, & Kıriloğlu, 2017, s. 48). Bu çalışmada daha çok belirsizlik meselesi üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bauman'ın dendiğinde akla gelebilecek ilk kavramlardan biri müphemliktir. Müphemlik, Bauman düşüncesinde hem katı modernlik eleştirisinin hem de akışkan modernliğin 'iyimser'liğinin temelinde olan kavramdır. Müphemlik (belirsizlik) insan yaşamı için bulunulan konuma ve bakış açısına göre değişmektedir: katı modernliğe göre bir öcü, düşman; akışkan modernliğe göre ise tüm risklerine rağmen insan olmanın bir ifadesidir.

Bauman düşüncesinde insan olmak, içinde belirsizliği taşıyan bir durumdur ve insan ancak bu belirsizlikle var olabildiği, yaşamın olasılıklarını kabul ettiği sürece insan kalabilir ve ötekiyle insani bir ilişkide, iletişimde bulunabilir (Şimşek, 2017, s. 68).

Bauman'ın bu konuyu derinlemesine ele aldığı “Modernlik ve Müphemlik” adlı eserinde, müphemliğin (belirsizliğin), modernliğin amansız bir düşmanı olduğunu ifade edilmektedir. Modernliğin kendisine biçtiği rolün düzenleme ödevi içerdiğini belirtir. Modernlik, akıl ve bilim ışığında önce doğayı, sonra toplumu, yani insanı nesneleştirerek tanımlama ve sınıflama girişimidir. Bu açıdan modernlik, bir düzenleme olarak tanımlanabilir (Şimşek, 2016, s.163). Bauman'a (2014, s.16) göre ise bu “imkânsız ödevlerin en imkânsızı”dır. Derrida'nın karar ve kararverilemez olanı birbirine içkin gördüğü gibi, Bauman da düzen ve kaos birbirinin ikizi olarak ele alır. Moderniteye göre kaosun beraberinde getireceği belirsizlik, rahatsızlık olarak hissedilir ve en iyi ihtimalle kafa karıştırıcı, en kötü ihtimalle de tehlike anlamını barındırmaktadır (2014, s. 85). Modernitenin yabancı düşmanlığını da bu noktaya bağlayan Bauman'a göre modernite açısından yabancı, *kararverilemez* olandır.

Moderniteye göre yabancı, öteki ‘bariz’ düşmanların aksine, ne güvenli bir uzaklıktadır ne de muharebe hattının öteki tarafında durur. Kendisine dost/düşman karşıtlığını uygulayacak olsak aynı anda hem aşırı hem de eksik belirlenimle ortaya çıkar. Bu açıdan yabancı, dünyanın düzenine yöneltilen bir sürekli tehdittir. Yabancı, yaşam dünyaya baştan, kökeninden, en başından beri, ezelden beri ait değildir. Gitme özgürlüğüne sahiptir. Kalışı geçicidir. Bütün bunlar ise güvenli ve düzenli bir varoluş adına korunması ve sürdürülmesi gereken ayırımı ihlallerinden biridir. Dünyanın uzamsal düzenini baltalar. Güvenilirliğe ve düzen kurmanın evrensel araçlarına bir meydan okumadır. Özetle yabancı modernliğin baş belasıdır. Belirli bir yaşam dünyanın inşasında hayati öneme sahip sınır çizgisini belirsizleştiren ve sökülüp atılması gereken bir *müphemliktir* (Bauman, 2014, s. 86-91). Yabancıның seçme özgürlüğü vardır. Bir özgürlüğü olması ise her an gidebilme imkânına sahip olmasını da beraberinde getirir. Bu sebeple yabancı daima sadakati kuşkulu bulunur. Yerlilerin yabancıya atfettikleri bu özgürlük, yabancı için ağır bir belirsizliktir. Özgürlüğün getirdiği belirsizlik ise yabancı için asimilasyonu bir çıkış yolu olarak çekici kılmaktadır (2014, s. 114-116).

Modernliğin düşmanlaştırdığı yabancılardan birisi, holokausta uğramış Yahudilerdir. Farklılığa tahammülsüzlüğü ve tektipleştirici özellikleri ile modern devlet, köksüz Yahudileri önce asimilasyon yoluyla müphemlikten arındırmaya çalışmış, ancak asimilasyon da bu müphemliği bütünüyle ortadan kaldırmamıştır. Modernleşme, farklılıkların imhasını hedefleyen kültürel bir cihattı. Nihayetinde Alman Yahudilerinin özellikle de zengin ve eğitilmişleri bu asimilasyonu amaçlayan cihada kayıtsız, şartsız atladılar (Bauman, 2014, s. 161). Asimile olmak, seçilmişler sınıfına dâhil olmak demektir. Ancak bu, müebbet ve sonuçlanmayan bir sınav gibiydi. Örneğin Heine'nin yüksek sesle Yahudilikten kurtuluşunu ilan etmesi bile sonuçsuz kaldı. O Fransızlar için bir Alman olabilirdi ama Almanlar için kesinlikle ve iflah olmaz bir Yahudi idi (2014, s. 164). Çünkü doğuştan “yerli” de-

ğildi. Bu sebeple her zaman şüphe ile yaklaşılacaktı. Düşmanca ve kuşkucu bir tavırla, Alman Yahudilerinden, belli bir biçimde davranmaları talep ediliyor; fakat daha sonra bu davranışlar Yahudi küstahlığının ve çıkarıcılığının bir kanıtı sayılıyordu. Wasserman'ın ifadesi ile "her defasında Sisyphos¹ gibi başa dönmek" durumundalardı (2014, s. 167). Böylece bu sorunu kökten çözüme girişimi ortaya çıktı: yani Holokaust.

Bauman'a göre Holokaust, sadece Yahudi tarihinin bir olayı değildir. "Holokaust bizim modern mantıklı toplumumuzda, uygarlığımızın yüksek sahnesinde ve insanoğlunun kültürel zaferinin zirvesinde doğmuş ve uygulanmıştır; bu nedenle de toplumun, uygarlığın ve kültürün bir sorunudur." (Bauman, 2016c, s. 15). Suçun *Almanlığına* odaklanma, gerçek failleri kaçırmamıza neden olacaktır. Gerçek suçlu naziler değil, modernitedir. Holokaust da moderniteden bir sapma değil, aksine onun sosyal mühendislik heveslerinin doğal bir sonucudur. Bu durum gerçek kökleri, modern aklın ve modern toplumsal örgütlenmenin bazı yönlerindedir (Bauman, 2016c, s. 132). Bu olgunun nedeni, herşeyi ölçüp-biçen, her şeye rasyonel bir düzen çerçevesinde çözümler sunan modern araçsal akıl ve modern bürokrasidir (Şan, 2005, s. 70).

Modernitenin aşırı düzenleme merakı, sonuçları itibariyle bir huzursuzluk yaratmış ve bir özgürlük kıtlığı ortaya çıkarmıştır. Aydınlanmanın mantıksal olarak baskıya, aşırı düzene, toplumun total olarak yönetilmesine/totalitarizme, yani faşizme neden olabileceğini (Kızılcıkelik, 2013, s. 196) şeklinde eleştiriler gündeme gelmiştir. Güvenlik adına özgürlüğü kısıtlamayı seçen bir uygarlık çatısı altında, daha fazla düzen daha fazla hoşnutsuzluk anlamına gelmekteydi (Bauman, 2013, s. 9). Modernitenin bu ve benzeri bağlamlarda yapılan eleştirileri postmodernliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bauman'a (2013, s. 9-10) göre bugün artık düzensizleştirme zamanıdır ve bu dönemde insanlar özgürlük-güvenlik sarmalında özgürlükleri lehine güvenliklerinden bir parça fedakârlıkta bulunmuştur. Postmodern insanlar, mutlulukları (özgürlükleri) karşılığında güvenliklerini feda etmektedirler.

Postmodern dönemde özgürlük, farklı bir etik ile mümkün olmaktadır. Bauman için etik ve özgürlük birbiri ile ilişkili iki kavramdır (Tester, 2004, s. 20). Modern dönemde etiğin herşeyi kapsayıcı, birleştirme ve dayatmacı bir özelliği söz konusuydu. Çünkü düzeni kurmak, korumak ve belirsizliği devre dışı bırakmak ancak böyle mümkündü. Ancak postmodern olan, müphem olmayan, evrensel ve kusursuz bir etik kodun hiçbir zaman bulunamayacağına inanmaktadır (Bauman, 2016b, s. 21-22). Zaten böylesi bir kodun bulunması da aslında insan özgürlüğünün devre dışı bırakılması demektir. Bu açıdan yeni bir etik, postmodern etik, Bauman'a göre özgürlüğün bir imkânı olarak belirmiştir.

Bauman, postmodern etiğin yedi ilkesinden baheseder. Birincisi insan doğası gereği iyidir veya doğası gereği kötüdür önermelerinin her ikisinin de yanlış olduğunu; insanın doğası gereği ahlaki olduğunu ve bu ahlakiliğin *müphem* olduğunu savunur. İkincisi ah-

1) Yunan mitolojisinde Tanrılar tarafından cezalandırılmış Korintos Kralı. Cezası bir kayayı dağın tepesine çıkarmaktır. Ancak her defasında tam çıkaracakken taş yeniden aşağıya yuvarlanır ve Sisyphos taşı tekrar çıkarmaya çalışır. Yani sürekli başa alır.

laki fenomenlerin doğası gereği “gayri rasyonel” olduğunu ileri sürer. Üçüncüsü, ahlak islah olmaz bir şekilde *aporetiktir*.² Müphem olmayan bir şekilde iyi olan pek az seçenek vardır; bunlar da görece anlamsız ve varoluşsal açıdan önemi daha az olan şeylerdir. Dördüncüsü ahlak, evrenselleştirilemez. Beşincisi rasyonel düzen açısından ahlak irrasyoneldir. Altıncısı ahlaki sorumluluğun –ötekinin yanında olabilmek için öteki için olmak- benliğin ilk gerçekliği olduğu, toplumun bir ürünü değil, bir başlangıç noktası olduğu varsayılmalıdır. Yedincisi postmodern perspektif, bazı aceleci postmodernist yazarların “her şey uyar” şeklinde ifade ettikleri mutlak ahlaki görececiliği ortaya çıkarmaz. Nihai olarak postmodern bakış açısının sağladığı türden anlayışın ahlaki yaşamı *daha kolay* kılması söz konusu değildir. En fazla daha *ahlaki* kılar (Bauman, 2016b, s. 22-28).

Belirsizlik ve Özgürlük Arasında Bir Arayol: Akışkan Standartlar

Modernitenin her şeyi bir düzen çerçevesine sokma kaygısı ve belirsizlikten nefret eden karakteri, insan yaşamı açısından bakıldığında önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Öncelikle modernite bir özgürlük arayışı olarak ortaya çıkmıştı. Ancak süreç içerisinde tüm özgürlükleri yok eden, baskıcı uygulamaların temel dayanağı haline geldi. Çünkü düzenleme, belirleme, müphemliği yok etme, akılcılaştırma vs. adına yaşamın neredeyse tüm alanlarını düzenlemek için getirdiği standartlar, insan için hareket alanını yok etmeye başlamıştı. Modernite tekil bir hakikat anlayışına dayanmaktaydı. Bu tekil hakikati elde etmenin de tek bir yöntemi vardı: bilimsel yöntem. Bilimsel yöntem aracılığı ile doğanın ve toplumun hakiki bilgisine ulaşılabilir, işleyiş düzeni keşfedilebilirdi. Hakikat homojen, rasyonel ve düzenli idi. Bu düzeni bozan en önemli unsur ise belirsizlikti. Bu sebeple modernite düzene tehdit olan her türlü belirsizliği ortadan kaldırmayı kendisine amaç edinmişti. Modernitenin tekil hakikat anlayışı, modernite dışında bir alana yaşam imkânı bırakmıyordu. Modernitenin evrensellik anlayışı da bu tekillikten besleniyor ve yerel, kültürel olana yaşam alanı bırakmıyordu. Böylece insan için neyin doğru, neyin yanlış, neyin iyi, neyin kötü, neyin faydalı, neyin zararlı olduğu kesin sınırlar içerisinde belirleniyor, kategorize ediliyor, sınıflanıyordu. Bu çerçeve için girmeyenler ise açık bir şekilde dışlanıyordu.

Süreç sonunda postmodernite, moderniteye köklü bir itiraz olarak ortaya çıktı. Postmodernite her şeyi tekilleştirme, rasyonelleştirme, bir standart içerisine alma ve düzenleme anlayışlarına karşı çoğulluğu, irrasyonelliği, heterojenliği, meta anlatılara inanmazlığı, farklılığı, hoşgörüyü, birlikte yaşamayı öne süren bir argüman geliştirdi. Bauman’ın (2014, s. 142) ifadesiyle “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik modernitenin sloganıydı. Özgürlük, farklılık ve hoşgörü ise postmodernitenin ateşkes formülü” oldu. Modernitenin pek çok düşmanı postmodernitenin dostu haline geldi. Bu düşmanlardan bir tanesi de belirsizliktir.

---

2) Aoretik: kesin, belli bir yanıtı olmayan, kararsızlık durumunu ifade eden bir kavram.

Yukarıda da değinildiği gibi belirsizlik, postmodern düşünürler için özgürlüğün bir imkânı olarak algılanmıştır. Farklı kavramsallaştırmalar olsa da (örneğin Derrida karar-verilemezlik kavramını tercih eder, Bauman ise müphemlik/belirsizlik kavramını kullanır) kavramlar arası farklılıklar, teknik farklar devre dışı bırakılırsa, benzer bir amacı gütmektedirler: özgürlük. Aslında postmodern düşünürlerin temel derdi özgürlüktür (Tüzer, 2015, s. 87). Özgürlük ise tercihte bulunabilme durumudur. Önceden, bazı kriterlere göre belirlenmiş standartlar, modernitenin sunduğu kesinlikte olursa kişinin yapacağı bir tercih kalmaz ve tercihin olmadığı bir yerde özgürlükten bahsetmek mümkün değildir. Bu ise belirsizlik ortamında mümkündür.

Bu bağlamda belirsizlik, postmodern düşünürler için modernitenin baskıcı karakterinden kurtuluşun önemli bir alanını teşkil etmektedir. Ancak belirsizliği risk toplumu bağlamında ele alanlar da vardır. Risk toplumu kuramcılarına göre ise risk, genel anlamda bir belirsizlik durumunu ifade etmektedir. Örneğin Beck'e göre riskin eş anlamlısı, felaket, tehlike vs. değil, belirsizliktir (Günerigök, 2018, s. 48). Dolayısıyla belirsizliğin risk boyutu da söz konusudur. Risk toplumunda ise özgürlük değil, güvenlik ön plana çıkmaktadır. Delibaş'a (2015, s. 56) göre risk toplumu hayatımızda hemen her şeyin, her türlü insani etkinliğin risk ve güvenlik perspektifinden değerlendirilmeye, yeniden tanımlanmaya başlanması olarak da ifade edilebilir. Bu açıdan hemen her gün yeni riskler tanımlanıp, kamuoyunu meşgul etmektedir. Dolayısıyla belirsizliğin iki boyutu söz konusudur: imkân ve tehdit boyutları. Bu durum açıkça göstermektedir ki olgular en az bir olumlu bir olumsuz olmak üzere iki boyuta sahiptir (Koyuncu, 2016, s. 227).

Bauman, bu iki boyutluluğu iyi sezmiş bir sosyologdur. Eserlerinde hem belirsizliğin hem de özgürlüğün iki boyutluluğuna vurgu yapmıştır. *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları* adlı eserinde her nimetin bir külfeti olduğunu belirtir. Freud'dan hareketle her kazanımın beraberinde getireceği problemlerden bahseder ve Freud'un haz ve keyfin acılarıyla, memnuniyetin hoşnutsuzluklarla, isyanın ise itaatle aynı pakette geldiğini ifade ettiğini, bunların adeta madalyonun iki yüzü olduğunu ileri sürer (Bauman, 2013, s. 8-9). Özgürlük (2016a, s. 8) adlı eserinde ise özgürlüğün hata yapma ile aynı pakette geldiğini ifade etmektedir.

Burada dikkat çekilmek istenen nokta, Postmodern yaklaşıma bir eleştiridir. Modernliğin düzen, rasyonalite, akıl vs. takıntıları, postmodernlikte tüm bunlara bir tepki olarak gelişmiş ve bu durumda yeni başka problemler ortaya çıkmıştır. Eğer moderniteyi bir aşırılık olarak nitelersek, postmodernite de bir başka aşırılık durumunu ifade etmektedir. (Koyuncu, 2012, s. 17). Postmodernitenin çoğulculuk özelliği, hakikati ortadan kaldırır ve belirsiz durum ortaya koyar. Ancak belirsizliğin mutlaklığı, insan için bir özgürlük alanı getirmeyecektir. Bauman postmodernitenin imkânları kadar sıkıntılarının da farkındadır. Bu sebeple Şan (2005), belki de bu yüzden Bauman'ı tam bir postmodern olarak tanımlamak yerine modernite ve postmodernite arasında bir sosyolog olarak konumlandırmaktadır.

Bauman'a göre *tam özgürlük*, yalnızca tek başlılık durumunda, yani başka insanlarla iletişime geçmekten tamamen kaçınma durumunda hayal edilebilir. Ancak böylesi bir

durum teoride bile savunulamaz. İnsan topluluğundan ısrarcı bir şekilde ayrılmak, *korunmasızlık* ve artan *belirsizlik* denilen ikiz *laneti* içerir (Bauman, 2016a, s. 72).³ Özgürlüğün bir imkânı olarak düşünülen belirsizlik, burada bir lanete dönüşmüş durumdadır. Bauman, *Modernlik ve Müphemlik* adlı eserinde modernitenin müphemliği yok etmeye çalıştığını ifade ediyor ve modernliği baskıcılığında kurtulabilmenin bir yolu olarak belirsizlikten bahsediyor ama aynı zamanda belirsizliğin Yahudiler için yarattığı sıkıntıları metin aralarında veriyor. Örneğin, “eğitimli Seçkin Alman Yahudileri, Alman toplum ve kültürüne tam ve koşulsuz üyelik mücadelelerinin kabul edilip edilmeyeceği ya da bu üyeliğin er ya da geç verilip verilmeyeceği konusunda giderek ümitlerini kaybettiler. Sözü edilen belirsizliği özellikle çekilmez kılan şey, arkalarında, mağlubiyet durumunda dönüp sığınabilecekleri bir siperin olmamasıydı.” (Bauman, 2014, s. 169) ifadesi, belirsizliğin insan yaşamında ortaya çıkarabileceği muhtemel soruna bir örneklik teşkil etmektedir. Bauman bu tür metinlerinde belirsizliği bir *çile* olarak görmektedir. Belirsizlik teorik ve felsefi düzeyde bir özgürlük imkânı olsa da pratik düzeyde çekilemez bir şeydir. Gündelik yaşamda belirsizliğin olduğu düşünüldüğünde hayat yaşanmaz hale gelmektedir. Trafik ışıklarında kırmızıda araçların durup-durmayacağı konusunda yaşanacak bir belirsizlik, kişinin hareket alanını yok edecektir. Ya da içinde oturduğu evin yıkılıp yıkılmayacağı konusunda bir belirsizlik yaşayan kişi, o eve bir daha giremeyecektir. Bununla beraber modernitenin her şeyi standartlarla belirlemesi de kişiler için özgürlüğün devre dışı kalması demektir. Ancak bu sorunlar ve çelişkiler, insanlığı bu iki aşırı uçtan birine götürmemelidir. Bu konuda iyi bir örnek Furedi’nin (Furedi, 2001) çalışmasıdır. Furedi, *Korku Kültürü* adlı eserinde risk almamanın kendisinin de büyük bir risk olduğunu ifade etmektedir.

Bu sorunun aşılmasında Bauman’ın pozisyonu bir açılım sağlama imkânı vermektedir. Bauman, postmodernite kavramını önceleri kullanmış olsa da tam olarak benimsemiş değildir. Bu sebeple olsa gerek daha sonra postmodernite kullanımını yanlış olarak tanımlamış ve *Akışkan Modernite* kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Bauman, akışkanlığı modern çağın bugünkü durumunu betimlemek için kullanır. (Bauman, 2017a, s.26). Akışkanlık, katılığın zıttı değildir. Akışkanlık ve katılık, diyalektik bir bağ ile birbirine bağlanmış, ayrılmaz bir çifttir (S. 13). Bu akışkanlık ise aslında modernitenin doğasına içkindir. Çünkü modernite başlangıcından beri “katıları eritime”yi amaç edinmiştir. Katıların erimesi ise akışkanlığın başlangıcını işaret etmektedir. Bu akışkanlıkla birlikte modernite yeni bir hal almıştır. Bauman’a göre postmodernlik (yani yeni tanımıyla akışkan modernlik) modernliğin kendi imkânsızlığı ile uzlaşan, orijinal projesinin uygulanamazlığını kabul eden modernlik haline gelmiştir (Bauman, 2014, s. 141).

Bauman’a göre insan arayışlarını kuşatan iki meta değer vardır. Bunlar özgürlük ve güvenlidir. Bunlardan birisi olmaksızın diğeri cehennemdir (Blackshaw, 2005, s. 82). İşte burada akışkanlık kavramı üzerinden özgürlük ve güvenlik ikilemini (veya Bauman’ın ifadesiyle laneti) ele almak ve modernlik ile postmodernliğin aşırılıklarından kaçınmak mümkün gibi görünüyor. Öncelikle belirtmek gerekir ki Bauman’ın *akışkan standartlar*

1) Kavramların italik yapılması vurgu için bana aittir. Orijinal metinde italik değildir.

şeklinde bir kullanımı veya kavramsallaştırması yoktur. Ancak akışkan modernite anlayışında hareketle böyle bir kavramsallaştırmaya gitmek mümkündür. Akışkan standart terimi, esnek bir standart anlamına sahiptir. Yani postmodernistlerin savunduğu gibi kesin ve mutlak olarak belirlenmiş standartlar insan özgürlüğünü kısıtlayan bir olgu yaratmaktadır. Ancak Postmodernizm bu standartları tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu durum ise teorik düzeyde tartışılabilir olsa da pratikte sosyal hayatın akışını imkânsız hale getirecektir. Özgürlüğün bir nimet olabileceği kadar bir lanet olabileceğini de belirten Bauman, sanıldığı gibi özgürlüğün her zaman mutluluk getirmeyeceğini, hatta çoğu zaman acı ve aczi getirdiğini ifade etmiştir (Bauman, 2017a, s. 44-45).

İçinde yaşadığımız dönem, eskiye oranla değişim ve dönüşümlerin çok daha hızlı yaşandığı bir zaman dilimidir. Standartlar ise belli bir süreklilik esnasında gelişir. Esnek bir standart, durumu gözeten, içinde yaşanılan anın şartlarını gözeten ve bu çerçeve içerisinde standartların karşılaştığı sorunları göz önünde bulundurarak değişime ayak uyduran bir standart anlayışını ifade etmektedir. Sosyal yaşamda herhangi bir şeyi mükemmel haline getirmeye çalışmak, onu ilkel formuna geri döndürmekle sonuçlanmaktadır. *Mükemmelin ilkelliği* ifadesi ile kavramsallaştırılabilecek bu düşünce, sosyal yaşamda vasatın (dengenin) ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bauman'a göre ideal, engellemeden kolaylaştıran, mükemmel özgürlük fikri metafizikte bir oksimoronken, sosyal hayatta ulaşılamaz bir amaçtır (Bauman, 2017a, s. 18). Tam özgürlük ise yeni belalara yol açan bir lanet haline gelebilmektedir. Diğer özgürlük tanımlarına baktığımızda da özgürlüğün nihai noktada *bir tabii olma durumu* olarak tanımlandığı görülmektedir: devletin koyduğu kurallara tabii olma, alt benliğin üst benliğe tabii olması, kendi koyduğumuz kurallara tabii olma. Özgürlüğü, azade olmayı mutlak ideal haline kavuşturma çabası, bir tabii olma çabasına dönüşmektedir.

Akışkan standartlar, Bauman'ın postmodern etik olarak nitelediği bir tavra sahip olma ile birebir ilişkilidir. Bauman'a (2017b, s. 61) göre ahlaklı olmak, hiçbir zaman yeterince iyi hissetmemektir. Ahlaklı olmak, çokça mutsuzluk ve en büyük kişisel tatminleri bile zehirleyen sürekli bir şüphe üretir. Bu anlayış Müslüman dünyasındaki ahlaki ilke ile de önemli ölçüde benzerlik oluşturmaktadır. Korku ve ümit arasında olma ilkesi; maddi açıdan aşağıdakilere, manevi açıdan yukarıdakilere bakma ilkesi; yapılan iyiliklerin makbul olup olmadığının bilinmemesi ve bunun makbul olması için dua edilmesi gerektiği ilkesi gibi ilkeler, İslam dünyasındaki binlerce Müslümanı her daim teyakkuz halinde tutmayı amaçlayan ilkelerdir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, modernitenin tüm farklılıkları ve belirsizliği ortadan kaldırmaya çalışması nasıl insan yaşamında önemli problemlere neden olmuşsa, postmodernliğin de standartları ortadan kaldırma girişimi aynı şekilde başka sorunlara neden olmuştur/olacaktır. Belirsizliğin belli bir doza kadar miktarı insanlık için bir özgürlük imkânıdır. Ancak bu doz kaçırıldığında bu imkânı tersine çevirmesi de mümkündür. Gündelik sosyal yaşam standartlar, kurallar, güvenlik vs. olmaksızın devam edemeyecektir. Bu açıdan vasat bir tavra sahip olmak burada oldukça öneme sahiptir.

Sonuç

Özgürlük insanlık tarihinin gündemini meşgul eden en önemli kavramlardan birisidir. Üzerinde en çok tartışılan ve birbirinden oldukça farklı, hatta birbirine zıt tanımların geliştirildiği bir kavramdır. Özgürlük kavramı tartışılırken beraberinde bir takım kavramlar veya kavram setleri ile birlikte tartışılmaktadır. Bu çalışmada özgürlük kavramı, belirsizlik ve standartlar çerçevesinde tartışılmaya çalışılmıştır. Modernite, özgürlük adına düzen inşası ve belirsizliklerin ortadan kaldırılmasını amaçlamış, ancak bu durum, özgürlükleri ciddi bir şekilde baskı altına alma ile neticelenmiştir. Modernitenin belirsizlikleri ortadan kaldırma çabası, Bauman'a göre bizatihi belirsizlikleri yaratan çabalar olmuştur. Mükemmelin ilkelliği ile ifade edilmeye çalışılan olgu aslında tam da budur. Yaşamın akışı içerisinde bir olguyu en kusursuz, mükemmel haline ulaştırma çabası, tıpkı modernliğin belirsizliği ortadan kaldırma girişiminde yaşandığı gibi bizatihi sorunun kendisine dönüşmektedir. Bu sebeple olguyu iki boyutlu olarak ele almak, getiri ve götürüleri ile birlikte hesap etmek ve mükemmel formuna ulaştırmanın kendisinin problemleri bir düşünce olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Problemsiz bir dünya tasavvuru, yan etkisiz bir ilaç düşüncesi kadar imkânsızdır. O yüzden sürdürülebilir bir yaşam için mükemmellik fikrinden uzak durmak gerekmektedir. Bauman'ın ifadesi ile mutlak özgürlük bir oksimorondur. Yani kendi ile çelişmektedir. Mükemmel, iyinin düşmanı olarak ifade edilmektedir. Ayrıca mükemmellik fikri, donuklaşmayı da beraberinde getirecektir. Çünkü hakikate, mükemmel bir defa ulaşıldığında artık yapacak bir şey kalmamıştır. Mükemmellik fikrinin ortaya çıkardıklarından kaynaklı yaşanan rahatsızlıklar eleştiri oklarını moderniteye yöneltmiş ve böylece postmodernlik denen süreç ortaya çıkmıştır.

Postmodernlik, temel kaygısı özgürlük olan bir eleştiri olarak tanımlanabilir. Modernitenin kökten bir eleştirisini ifade eder. Modernitenin düzen, hakikat, standart, kesinlik, belirsizlikten kurtuluş gibi temel önermelerine karşı bir itirazdır. Modernitenin yukarıda sayılan niteliklerinin özgürlüğü devre dışı bıraktığını, asıl olanın ise özgürlük olduğunu, bunun imkânını ise belirsizliğin sağlayacağını ileri sürmektedir. Temelsizlik, kesinsizlik, belirsizlik, düzensizlik gibi kavramlar çerçevesinde inşa edilen postmodernlik bu kavramları mutlaklaştırarak, insan yaşamını başka problemlerle yüz yüze getirmiştir.

Sosyal yaşamın sağlıklı bir şekilde işleyişi, akışkan standartlar olarak tanımlanabilecek daha esnek standartlar çerçevesinde mümkündür. Mutlak belirsizlik, özgürlüğün bir imkânı olamayacağı gibi özgürlüğü ortadan kaldıracak bir anarşi ortamını hazırlayacaktır. Bauman'ın belirttiği gibi tam özgürlük, belirsizlik ve korunmasızlık gibi ikiz laneti besleyen bir ortam yaratmaktadır. Dolayısıyla akışkan standartlar kavramı, mutlaklaştırılmamış ve dönemin şartlarını göz önünde tutarak sürekli değişimi dikkate alan ve bu çerçevede bir standart oluşumunu öngörmektedir. Anlayıcı-yorumlayıcı sosyoloji ekolünün önerdiği gibi olgular kendi tekillikleri ve özgüllükleri içerisinde değerlendirilmeli ve standartlar bu çerçeve içerisinde şekillendirilmelidir. Bu ise Bauman'ın postmodern etiketle ifade ettiği bir ahlaki tavırla mümkün olmaktadır: Ahlaklı olmak hiçbir zaman yerince iyi hissetmemektir. Bu ahlaki ilke, daimi bir teyakkuz halinde olmayı ve sürekli

olarak standartların şartlara göre güncellenmesini mümkün hale getirmektedir. Böylece modernliğin özgürlüğü kısıtlayıcı baskılarına karşı çıktığı gibi postmodernliğin de sosyal yaşamı imkânsız hale getirici mutlak belirsizlik anlayışının yarattığı sorunları aşmayı mümkün kılacaktır.

Kaynakça

- Adugit, Y. (2013). Özgürlüğün kısa tarihi. *FLSF-Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 63-93.
- Aktan, C. C. (2015). Özgürlük felsefesi üzerine. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7(2), 55-71.
- Alan Sümer, B. (2014). Derrida'da kararverilemezlik ve sorumluluk ilişkisi. *FLSF -Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 31-44.
- Barry, N. P. (2004). *Modern siyaset teorisi*. (M. Erdoğan, & Y. Şahin, Çev.) Ankara: liberte Yayınları.
- Başer, D., Kalaycı Kırlioğlu, H. İ., & Kırlioğlu, M. (2017). Empati kavramına Zygmunt Bauman çerçevesinden bir bakış. *Epokhe Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 46-64.
- Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve hoşnutsuzlukları*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Modernlik ve müphemlik*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016a). *Özgürlük*. (K. Eren, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016b). *Postmodern etik*. (A. Türker, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016c). *Modernite ve holokaust*. (S. Sertabiboğlu, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bauman, Z. (2017a). *Akışkan modernite*. (S. O. Çavuş, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2017b). *Etik ve insani değerler*. (K. Tester, Röportaj Yapan, & M. Hazır, Çevirmen) Heretik Yayıncılık.
- Berlin, I. (2007). İki özgürlük kavramı. *Liberal Düşünce*, 45-46.
- Bezci, B. (2006). Hegel'in felsefesinde etik, politik olan ve özgürlük. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 235-251.
- Blackshaw, T. (2005). *Zygmunt Bauman*. New York: Routledge.
- Crick, B. (2012). *Demokrasi*. (Ü. H. Yolsal, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Çakır, B. (2007). Belirsizlik ve korkunun yeni dünya düzeninin oluşmasına katkısı. *Sosyoloji Konferansları*, (36), 6382.
- Delibaş, K. (2015). *Risk toplumu: Belirsizlikler ve Söylentiler Sosyolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Demir, N. (2010). Demokrasinin temel ilkeleri ve modern demokrasi kuramları. *Ege Akademik Bakış*, 10(2), 597-611.
- Derrida, J. (1998). Yapıbozum ve pragmatizm üzerine düşünceler. C. Mouffe (Dü.) içinde, *Yapıbozum ve Pragmatizm* (T. Birkan, Çev., s. 125-141). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Derrida, J. (2014). Hukukun gücü: Otoritenin mistik temeli. A. Çelebi (Dü.) içinde, *Şiddetin eleştirisi üzerine* (Z. Direk, Çev., s. 43-133). İstanbul: Metis Yayınları.
- Dore, F. (2016). Doğal insan üzerine Montaigne ve Rousseau. *FLSF -Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 61-82.
- Dore, F. (2018). *Lykurgos: Rousseau'nun model yasayıcısı*. Bursa.
- Ebenstein, W. (1996). *Siyasi felsefenin büyük düşünürleri*. (İ. Özel, Çev.) İstanbul: Şule Yayınları.
- Furedi, F. (2001). *Korku kültürü: Risk almamanın riskleri*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Günerigök, M. (2018). *Risk toplumu ve din*. Ankara: Maarif Mektepleri.
- Hobbes, T. (2017). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kant, I. (2000). Aydınlanma nedir. *Toplumbilim*, (11), 17-21.
- Kızılçelik, S. (2013). *Frankfurt okulu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Koyuncu, A. A. (2012). Özne ve hakikat bağlamında modern ve postmodern epistemolojinin eleştirisi: Vasatı yakalama üzerine bir deneme. *Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı 1* (s. 7-19). İstanbul: Bursa Kültür A.Ş. Yayınları.
- Koyuncu, A. A. (2016). Tekniğin ontolojisi: Kültür teknik meselesini yeniden düşünmek. *Sosyoloji Divanı*, 4(8), 215-230.
- Koyuncu, A. A. (2018). *İslamcılık ve demokrasi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Laclau, E. (1998). Yapıbozum pragmatizm hegemonya. *Yapıbozum ve Pragmatizm* (T. Birkan, Çev., s. 81-111). içinde İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Marotta, V. (2002). Zygmunt Bauman: Order, Strangerhood and Freedom. *Thesis Eleven*, (70), 36-54.
- Müminoğlu, K. (2018). *Berdyayev'de din, felsefe, özgürlük*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Önen, E. (2002). Geçmişten günümüze özgürlük. *İKÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 114-126.
- Platon. (2001). *Devlet*. (C. Eyi, Çev.) İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Rousseau, J. J. (2017). *Toplum sözleşmesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Soykan, Ö. N. (1993). *Türkiye'den felsefe manzaraları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Şahin, B. (2008). *Liberal demokrasinin temelleri*. 12 25, 2013 tarihinde www.liberal.org.tr: <http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberal-demokrasinin-temelleri-bican-sahin,188.php> adresinden alındı
- Şan, M. K. (2005). Zygmunt Bauman: Modernlik ve postmodernlik arasında bir sosyolog. *Sosyoloji Dergisi*, 3(11), 63-90.
- Şaylan, G. (2009). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Yayınları.
- Şenol, H. F. (2011). Özgürlük ve eşitlik. H. Tepe (Dü.) içinde, *siyaset felsefesi -1* (s. 78-94). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Şimşek, M. E. (2016). *Modernite, postmodernite ve Bauman*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Şimşek, M. E. (2017). Akışkan dünyada etiğe bakış: Postmodern etik. *Epokhe Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 66-83.
- Tester, K. (2004). *The social thought of Zygmunt Bauman*. London: Palgrave.
- Tüzer, A. (2015). Postmodernizm ve Tanrı'nın ölümü: Öznenin arkeolojisi üzerine bir deneme. *Milel ve Nihal*, 12(2), 73-124.
- Yıldırım, E. (2007). *Bilginin sosyolojisi*. Bursa: Ekin Yayınları.

TÜKETİCİLERİN ONLINE YEMEK SERVİSLERİNE KARŞI TUTUM, DAVRANIŞ VE SATIN ALMA NİYETLERİ

Ece ARMAĞAN (*)

Yasin ESKİCİ (**)

Öz

İnternetin keşfi ve hızlı gelişiminin bir sonucu olarak günümüzde online iletişim oldukça yaygınlaşmıştır. Gittikçe artan bir oranla ve hızla toplumlar gereksinimlerini online platformlar üzerinden gidermeyi tercih eder hale dönüşmektedir. Bu platformları kullananlar arasında, ev, araba, elektronik eşya, giyim türü ürünleri pazarlayan işletmelerin yanı sıra online yemek servisi yapan işletmeler de yer almaktadır. Bu çalışmada Türkiye'deki kullanıcıların online yemek servislerine karşı tutum, davranış ve satın alma niyetlerini etkileyen faktörler ve bu faktörlerin ait olduğu boyutlar arası ilişkiler, farklılıklar araştırılmıştır. Online olarak gerçekleştirilen ankete yapılan 396 katılımın tümü değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Veriler üzerinde güvenilirlik, faktör, t testi, tek yönlü anova, regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Hipotezler analiz sonuçlarına göre kabul veya reddedilmiş, elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Online Yemek Servisleri, Tutum,, Satınalma Niyeti .

Consumers' Attitudes, Behavior And Purchase Intentions Towards Online Food Services

Abstract

As a result of the discovery and rapid development of the Internet, online communication has become very popular today. With an ever increasing rate, and rapidly, societies are becoming more and more preferring to go through online platforms. Those using these platforms include businesses that market home, car, electronics, clothing, as well as online catering businesses. In this study, attitudes towards online food service users in

*) Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İşletme Bölümü
(e-posta: earmagan@adu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5371-219X>

***) Doktora Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı
(e-posta: yeskici@adu.edu.tr). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4520-3701>

Turkey, and the behavior of these factors and the factors that affect the size relationships between purchase intent, the differences were investigated. All 396 participations in the online survey were evaluated. SPSS 25.0 program was used in the analysis of the data. Reliability, factor, t test, one way ANOVA, regression analyzes were performed on the data. Hypotheses were accepted or rejected according to the analysis results and the findings obtained were interpreted.

Keywords: Online Catering Services, Attitude, Purchase Intention

1. Giriş

Son çeyrek yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler bazı sektörlerin yok oluşuna neden olmasının yanında, birçok sektörün gelişmesine ve şekil değiştirmesine hatta yeni sektörlerin oluşumuna neden olmuştur. Özellikle internetin yaygınlaşmasıyla birlikte bireyler ihtiyaç duydukları bilgi ve belgeye çok daha kolay ulaşmayı keşfettikleri gibi eğlence, alışveriş vb. sosyal gereksinimlerini de online yani internet üzerinden giderme yöntemlerine yönelmişlerdir. Bireyler ihtiyaç duyduğu her türlü ürün, gıda, kıyafet hatta eğlence ihtiyaçlarını online alışveriş siteleri üzerinden hem çok daha hesaplı hem de oldukça kolay ve konforlu bir şekilde tedarik etmenin avantajının farkına varmışlar, bu talebe bağlı olarak alışveriş, müzayede, oyun, film vb. mal ve hizmetin pazarlandığı siteler ortaya çıkmıştır.

Gıda sektörü de bu teknolojik gelişmeden nasibini almış olsa da bireylerin gerek kültürel, gerekse geleneksel tutumları nedeniyle restoran, lokanta vb. yemek servisi yapan şirketler bu değişime sınırlı ölçüde ayak uydurabilmişlerdir. Türkiye’de online yemek servisi girişimlerinin çoğu yerel düzeyde kalmış, varlığını sürdürmemiş, sadece -fast food zincirlerinin online satış ağlarını da değerlendirirsek- bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar sayıda girişim kısmen başarıya ulaşmıştır. Ülkemizde online yemek servisi pazarı, potansiyelinin çok azı değerlendirilen bir pazar olma özelliğini korumaktadır.

Bu çalışma, dolaylı olarak online yemek servisi pazarındaki sınırlı büyümenin nedenlerini ortaya koymayı da amaçlayarak, tüketicilerin online yemek servislerine karşı tutum, davranış ve satın alma niyetlerini etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu bağlamda online yemek servisi satın alan tüketicilerin bu servisten tekrar yararlanmaları üzerinde etkili olan faktörleri ortaya koymaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Online Alışveriş

Elektronik ticaret, tüketicilerin, işletmelerin ve kamu kurumlarının elektronik ortamda -yazı, ses ve görüntü şeklindeki sayısal bilgilerin işlenmesi, iletilmesi ve saklanması yoluyla- bilgilenmesi ve araştırma yapması, taahhüde girmesi; mal ve hizmetlerin müşteriye teslim edilmesi, bedelinin ödenmesi, satış sonrası bakım ve destek hizmetlerinin yerine getirilmesi eylemlerini kapsayan süreç olarak tanımlanabilir (Canpolat, 2001).

Elektronik Ticaret popüler hale gelmesiyle birlikte kendi arasında modellere ayrılmıştır. Bu modeller kısaca B2B, B2C, C2C ve B2G olarak adlandırılmaktadır.

B2B (Business to Business) modeli, işletmeden işletmeye ticaret yapılan e-ticaret modelidir. Bu modeli kullanan işletmeler son kullanıcıya satış yapmazlar. Örnek; hastane cihazları satan bir üreticinin, cihazlarının hastane tarafından satın alınması gibi.

B2C (Business to Consumer) modeli ise işletmeden son tüketiciye işlem yapılan bir e-ticaret modelidir. Hepsiburada.com, n11.com, webdenal.com gibi siteler buna örnek olarak gösterilebilir. Burada son kullanıcılar sadece alıcıdır.

C2C (Consumer to Consumer) modeli tüketiciden tüketiciye işlem yapılan bir e-ticaret modelidir. gittigidiyor.com, sahibinden.com eBay.com vb. siteler buna örnek olarak gösterilebilir. Son kullanıcıların kendi aralarında işlem yaptığı model olarak bilinir. Letgo gibi mobil platformları kullanan uygulamalar da buna örnektir.

B2G (Business to Government) modeli işletmeden devlete işlem yapılan bir e-ticaret modeli olup Devletin online olarak ihale açması ve bu ihaleyi işletmelerin yine online olarak takip edip devlete ürün veya hizmet satışı gerçekleştirmesi gibi faaliyetleri kapsar. Örneğin devlet malzeme ofisinin (DMO) kamu kurumlarının ihtiyaçlarını e-ihale olarak açması.

M2M (Machine to Machine) modelininse gelecekte olması beklenmektedir. Makineler arası ticaret olarak ta isimlendirilebilen bu model için bir dondurma otomatının belli bir miktarın altına düşen dondurmaları otomatik olarak online sipariş vermesi örnek verilebilir (egirisim, 2017).

En yaygın e-ticaret modeli B2C olarak adlandırılan işletmenin nihai tüketiciye satışın yapıldığı modeldir. Günümüzde bireyler arasında “online alışveriş” denildiğinde ilk akla gelen model B2C modeli olsa da son yıllarda C2C modeli de online alışverişte yadsınmayacak derecede önem kazanmıştır. Dolayısıyla “e-perakendecilik” olarak tanımlanan, son kullanıcıların online alışveriş faaliyetlerini konu edinen güncel araştırmalar, B2C modelinin yanı sıra C2C modelini de kapsayan veriler sunmuşlar, bu iki modeli birbirinden ayırmamışlardır. Özetle her iki model de e-perakendecilik kavramı kapsamında değerlendirilmektedir.

Türkiye’de e-perakendecilik diğer sektörlerle nazaran oldukça hızlı bir gelişim gösterse de diğer ülkelerdeki verilere bakıldığında bu gelişimin yetersiz olduğu görülmektedir. TÜSİAD’ın (Kantar ve ark, 2017) yayınladığı rapora göre Türkiye’nin 2016 yılı e-perakendecilik cirosu 30,8 milyar TL olarak gerçekleşirken bu rakam Çin’in popüler sitesi alibaba.com’un 11 Kasım 2017’de elde ettiği ciro olan 25,4 milyar \$’in üçte birinin altındadır. Online alışverişin toplam perakende içerisindeki payı Türkiye’de % 3,5 civarında iken bu değer gelişmiş ülkeler ortalaması olan %8,8’in ve gelişmekte olan ülkeler ortalaması olarak hesaplanan % 3,8’in altında bir rakamdır (Tübisad, 2017).

Diğer yandan verilere bakıldığında Türkiye’nin 2015 yılı e-perakendecilik cirosu 24,7 milyon TL iken bu rakam 2016 yılında 30,8 milyar TL’ye yükselerek % 26’lık bir artış göstermiştir. Söz konusu rakamdaki değişim kategorik olarak incelendiğinde, sanal bahis

harcamalarının 2,5 milyar TL'den 3,2 milyar TL'ye ulaşarak %24 lük bir artış gerçekleştirdiği; online seyahat ve tatil harcamalarının 8,9 milyar TL'den 10,1 milyar TL'ye ulaşarak % 13 lük bir artış gerçekleştirdiği; çok kanallı perakende harcamalarının 4,8 milyar TL'den 6,2 milyar TL'ye ulaşarak %30 luk bir artış gerçekleştirdiği; sadece online alışveriş harcamalarının ise 8,5 milyar TL'den 11,3 milyar TL'ye ulaşarak % 33 lük bir artış gerçekleştirdiği görülmektedir. Sadece online alışverişin toplam e-ticaret pazarı içerisindeki payı 2015'te %34 iken bu rakam %37'e çıkmış, çok kanallı perakende harcamaları %20'de ve sanal bahis harcamaları % 10'da sabit kalırken seyahat ve tatil harcamaları %37'den %33'e gerilemiştir (Tübisad, 2017).

İstatistiksel veriler henüz gelişmiş ülkelere göre daha çok mesafe kat edilmesi gerektiğini gösterse de özellikle son yıllarda online alışverişin gelişimindeki artan hız umut verici düzeydedir. Online alışverişte tüketici davranışlarına dair literatürde birçok çalışma mevcuttur.

Constantinides'e (2004) göre online tüketicinin tavrını etkileyen web deneyimi durağan değil, dinamik ve gelişen bir konu olarak görülmelidir. Sanal dünyadaki gelişmeler, değişen müşteri kitlesi, teknolojik yenilikler, e-pazarlamacılara müşterilerinin online deneyimlerini geliştirmeye yönelik yeni araçlar ve yöntemler sunabilir. Elektronik ticaretle ilgili genel bir kanı ileri sürerek müşteri onayının elektronik alışveriş tercihlerini belirlemede müşteri tatmininden daha iyi bir gösterge olduğu dile getirilmiştir (Shih, 2004). Constantinides ve Geurts (2005) web deneyiminin sanal satın alıcılar üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla ampirik bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada beş web deneyimi faktöründen üçünün (interaktiflik, güven ve estetik) online tedarikçi seçimi üzerinde önemli bir etkisi olmadığı bulunmuştur. Diğer faktörler olan web sitelerinin kullanılabilirliği ve pazarlama karması bir online satıcının seçilmesinde en önemli kriterdir. Bu iki faktörün birleşik etkisi ne kadar yüksek olursa, müşterinin sipariş vermek için siteyi seçme ihtimalinin o kadar yüksek olacağı sonucuna varmışlardır. Olorunniwo ve Hsu (2006) çalışmalarında kitle hizmetlerinde hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyetlerin tipolojisini analiz etmişler, duyarlılık, somutluk, güvenilirlik, bilgi ve ulaşılabilirlik kavramlarının servis kalitesine önemli ölçüde katkı sağladığını ortaya koymuşlardır. Servis kalitesi ve davranışsal niyetlerin de müşteri memnuniyeti üzerindeki etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Prim (2007) çalışmasında müşteri bakış açısıyla hazır gıdalar üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir. Söz konusu çalışmada hazır gıda tüketicilerini ve hazır gıda ürünlerine ilişkin taleplerini daha iyi anlamak amaçlanmaktadır. Dennis ve arkadaşları (2009) e-tüketici davranışlarını inceledikleri çalışmalarına göre, e-tüketici davranışlarını inceleyen kayda değer ölçüde akademik ve uygulayıcı literatür mevcuttur. Her iki literatür grubu da e-tüketici davranışlarını etkileyen birçok faktör olduğu konusunda hem fikirler ancak yine de e-tüketici tavırlarını anlama da boşluklar mevcuttur. Dennis ve arkadaşları (2009) bu çalışmada her iki literatür grubundan yararlanarak e-tüketici davranışlarını anlamaya yönelik birleşik bir model sunmuşlardır. Santouridis (2009) e-hizmet kalitesi ve e-hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve güveni üzerindeki etkilerini araştırmış ve bu bağlamda internet mağazalarından alışveriş yapan Yunan müşteriler üzerinde deneysel bir çalışma yapmıştır. Genel olarak müşteri memnuniyeti ve güveninin e-ticaret-

te büyük önem taşıdığı sonucuna varmıştır. Bu memnuniyet ve güveni sağlamada, ürün ve hizmetlerin kalitesi, web sitesinin kullanım kolaylığı, web sayfalarının tasarım estetiği vb. faktörlerin rolü internet mağazalarınca dikkate alınmalıdır. Lee ve arkadaşları (2009) online tüketici algısının satın alma niyetine etkisini bir online kitap satış mağazası örneği üzerinden araştırmışlardır. Ürün algısı, alışveriş deneyimi, servis kalitesi ve algılanan riskin tüketicinin satın alma niyetini etkileyen faktörler olduğunu öne süren dört hipotez ileri sürmüşler ve çalışma sonucunda bu hipotezleri doğrulamışlardır. Pantelidis (2010) çalışmasında online restoranlara yapılan yorumların içeriklerini analiz etmiştir. Bir online restoran rehberinde yer alan Londra'daki 300 restorandan alışveriş yapan 2471 müşterinin yorumlarını analiz ederek bir çalışma gerçekleştirmiştir. Katawetawaraks ve Wang (2011) çevrimdışı ve online karar vermeyi karşılaştırarak ve online müşterileri karar verme sürecinde motive eden faktörleri tanımlayarak online alışverişin karar sürecine genel bir bakış sağlamayı amaçlamışlardır. Algür ve Cengiz'in (2011) çalışmalarında ulaştığı sonuca göre online alışveriş sitelerinin, tüketicilerin güvenini ve bağlılığını kazanabilmek için güvenlik konusuna çok önem vermeleri gerekir. Ödemeleri kredi kartıyla tahsil edilebilmesi için sanal pos sistemi kullanılması ve buna bağlı olarak SSL güvenlik sertifikasına sahip olunması tüketiciler için bir güvenlik garantisi olmaktadır. Bunun yanı sıra firmaların web sitelerinde açık adres ve telefon numaralarının bulunması, tüketicilerin ihtiyaç duyduklarında kendilerine ulaşabilmeleri güven kazanmalarına yardımcı olacaktır. Armağan ve Turan (2011) internet üzerinden alışverişte demografik faktörlerin, bireysel ihtiyaçların etkisi üzerine deneysel bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında önceki çalışmaları doğrulayan; gelir artışıyla alışveriş artışının doğru orantılı bir ilişkiye sahip olması, online alışveriş tercih edenlerin eğitim düzeylerinin yüksek olması gibi sonuçlara ulaşmanın yanı sıra, önceki çalışmalarda dile getirilen online alışverişte erkek egemen bir müşteri kitlesinin olduğu savının aksine kadınların da erkeklerle eşit düzeyde online alışveriş yaptıklarını ortaya koyan bir sonuca ulaşmışlardır. Qaemi (2012) e-satın alma sürecindeki memnuniyet ve e-güvenilirliğin müşterilerin sadakatine etkisini araştırmış, bu araştırmayı İran'da bulunan Pars Khodro Otomotiv Şirketinde gerçekleştirmiştir. Çalışmada ileri sürdüğü dokuz tezin sekizini doğrulayan sonuçlar elde etmiştir. Yeniçeri ve arkadaşları (2012) tüketicilerin riskten kaçınma düzeyleriyle sanal alışverişe yönelik algıladıkları risk arasındaki ilişki olup olmadığını incelemiş, söz konusu araştırma internet üzerinden anket uygulaması olarak gerçekleştirilmiş ve 263 adet anket verisi analizlerde kullanılmıştır. Sonuç olarak, riskten kaçınma düzeyi yüksek olan bireylerin sanal alışverişe yönelik risk algılarının yüksek olduğu, plansız satın alma eğilimlerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Afsar ve arkadaşları (2013) elektronik ticarete e-sadakat modeli çalışmalarında, online müşterilerin alışveriş yaptıkları sitelere bağlılık düzeyinin kendilerine sunulan hizmetlerin kalitesiyle doğru orantılı bir çizgide artış ya da azalış gösterdiğini saptamışlardır. Demografik faktörlerin online alışveriş davranışları üzerine etkisini araştıran bir diğer çalışmada da (Özhan ve Altuğ, 2015) benzer sonuçlar elde edilmiştir. Özasan ve Uygur (2014) negatif ağızdan ağıza iletişim (wom) ve elektronik ağızdan ağıza iletişim kavramlarını irdelemişler, bu kapsamda yiyecek-icecek işletmelerine yönelik bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Yiyecek-icecek işletmelerinden son bir yıl içerisinde

de hizmet alıp, memnun kalmayan tüketicilerin memnuniyetsizliklerini paylaşp paylaşmadığını ölçmek için Yalova ilinde 269 kişiye anket uygulanmış ve sonuçlar, memnun kalmayan tüketicilerin negatif ağızdan ağıza iletişime eğilimli olduğunu göstermiştir. Bressolles ve arkadaşları (2014) tüketici tipolojisine mercek tutarak e-hizmet kalitesi ve e-memnuniyet düzeyinin tüketici tipolojisi üzerindeki yansımaları çalışmalarına konu edinmişlerdir. Temeloğlu (2015) tüketicilerin kişilik özellikleri, risk algıları ve yeniden satın alma davranışları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Söz konusu çalışma Balıkesir ve Çanakkale İli Körfez Bölgesi sınırları içerisinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı sayfiye otellerinin müşterileri üzerinden yürütülmüştür. Çalışmada, kişilik özellikleri ile algılanan risk; kişilik özellikleri ile tutum; algılanan risk ile tutum; tutum ile yeniden satın alma davranışı; algılanan risk ile yeniden satın alma davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğu hipotezleri ileri sürülmüştür. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre algılanan risk ile tutum arasında anlamlı bir ilişki olduğu hipotezi dışında diğer tüm hipotezler kabul edilmiştir. Cesur ve Tayfur (2015) internette alışveriş davranışında algılanan tüketici riskleri konulu çalışmaları kapsamında üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda dört temel risk faktörü belirlemişlerdir. Bunlar ürün ve satıcı performansı riski, fiziksel, sosyal ve psikolojik risk, finansal risk ve alışveriş sürecine yönelik risk olarak belirtilmiştir. Park ve arkadaşları (2015) çalışmalarının, satın alma işleminden sonraki pişmanlığın, tüketicilerin satın almayı yapmadan önce yaptıkları araştırma miktarıyla ve satın almanın gerçekleştiği yerle ilişkisinin anlaşılmasına katkıda bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Shanthi ve Kannaiyah'a (2015) göre tüketicinin online alışveriş algısı kişiden kişiye değişir ve algılamada kişisel özelliklere göre benzerlikler ve farklılıklar vardır. Çalışmalarında gençlerin, özellikle 20-25 arası yaş grubunun online alışverişe hevesli ve bağlı olduğunu ve yaşlıların gençlere kıyasla çok fazla online alışveriş tercih etmediğini ileri sürmüşlerdir. Online alışveriş yapanların çoğunluğunun, çeşitli indirimler ve tekliflerle piyasa fiyatına kıyasla daha ucuza geldiği için kitap satın almayı tercih ettiklerini belirlemişlerdir. Çalışma ayrıca, tüketiciyi online alışveriş yapmaya iten en önemli etkenin fiyat faktörü olduğunu ifade etmektedir. Müşterinin online alışveriş yapma kararını etkileyen diğer faktörleri ise sırasıyla ürünlerin güvenliği, teminatlar ve garantiler, teslim süresi, şirket itibarı, tüketici bilgilerinin mahremiyetinin korunması ve satıftaki ürünlerin özelliklerinin yeterli düzeyde açıklanması olarak sıralamışlardır. Almanlar ve İsveçlilerin kültürel farklılıklarının Y jenerasyonunun online alışveriş tutumları üzerinde etkili olduğu ortaya konmuştur (Boerwinkel, 2016). Buna göre, Almanlar için online alışverişte, müşteriyle olan güvenilir ilişkiler, daha geniş ürün yelpazesi, hızlı ve mantıklı bir gezintiye imkan tanıyan bir web site yapısı önemlidir. İsveçliler için ise daha spesifik site içeriği ve hedef kitlesi iyi belirlenmiş bir stratejiyle sunulmalıdır. Daha spesifik içerik, arama motorlarında daha iyi bir sıralamaya neden olur. Belirtilen bu yaklaşımlara rağmen Almanlar ve İsveçlilerin online alışveriş algısı önemli düzeyde bir farklılık içermemektedir. Ferreira (2016) online alışveriş kolaylığının tüketici algılarındaki yansımaları ölçmeyi amaçlayan çalışmasında on farklı hipotez ileri sürmüş ve bu hipotezlerin tümünü destekleyen sonuca ulaşmıştır. Higgs ve Thomas (2016) yeme kültürü ve alışkanlıkları üzerindeki sosyal etkilerin güçlü ve yaygın olduğunu ve bu durumun obezi-

te artışının altında yatan önemli bir faktör olabileceğine dair kanıtlar bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.

2.2. Online Yemek Servisi

Gerek elektronik ticaretin yeni keşfedilen, gelişen ve yaygınlaşan bir sektör olması, gerek bu gelişme ve yaygınlaşmasının gıda sektörü üzerinde sınırlı ölçüde etkili olmasının bir sonucu olarak, online yemek siparişi üzerinde günümüze kadar yapılan az sayıda çalışma bulunmaktadır ve bu çalışmalar uygulanan online yemek servisi sistemlerinin iyileştirilmesine yönelik olarak restoran işletmecilerinin, müşterilerin tutumunu sorgulayan, inceleyen çalışmalardır.

Kimes (2008c) restoran gelir yönetiminde teknolojinin rolünü araştırmıştır. Söz konusu çalışma sonucunda teknolojinin, daha büyük bir kâr elde etmek için bir restoranın gelir yönetimi temelli araçlarına değerli bir yardımcı olabileceğini ifade etmiştir. Doğru şekilde uygulanan teknoloji, müşterilerin kontrol ve rahatlık konusundaki algılarını artıracak ve böylece memnuniyetlerini artıracaktır. Teknoloji, restoranın hizmet hızını ve hacmini artırmasına yardımcı olabilir, işçilik maliyetlerini düşürür.

Kimes (2011a) online yemek siparişi sistemlerine karşı müşteri algılarını incelemiştir. 470 kişi üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada tüketicilerinin yaklaşık yarısının bir online yemek siparişi verdiğini belirlemiş ve Amerika Birleşik Devletleri vatandaşları üzerinde gerçekleştirdiği bu çalışmada online yemek siparişlerinin yeterli düzeyde popüler olduğu sonucuna varmıştır. Kimes (2011b) restoran işletmecilerinin online sipariş hakkındaki görüşlerini incelemiştir. Çalışmaya göre online sipariş sistemi kullanımı, teslimat ve paket servisi olan restoranların yaklaşık dörtte biri tarafından benimsenmiştir. Online sipariş veren kullanıcılar bu teknolojiden memnun kaldıkları için siparişler restoranların beklentilerini fazlasıyla karşılamış hatta aşmıştır. Online sipariş sistemleri restoran endüstrisi için büyük bir potansiyel sunmaktadır.

Bir diğer çalışmada tüketim söylemlerinin seslenme biçimine dikkat çekilmiş, bu bağlamda yemeksepeti.com'un Twitter üzerinde çalışan "konuşan yemekler" uygulaması ele alınmıştır (Uğurlu, 2012). Alagöz ve Hekimoğlu (2012) online yemek sipariş sisteminde müşteri tutumlarının analizini yapmışlar ve gerçekleştirdikleri anket çalışmasında öne sürdükleri hipotezleri destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Online yemek siparişi ile ilgili diğer bir çalışmada ise yemeksepeti.com üzerinden satış yapan yiyecek-içecek işletmeleri incelenmiştir (Çeltek ve Bozdoğan, 2013). Çalışmanın amacı, yemeksepeti.com'un işleyiş sürecini ve yemeksepeti.com üzerinden satış yapan yiyecek-içecek işletmelerinin özelliklerini incelemek; e-ticaretin yiyecek-içecek işletmelerindeki önemini ortaya koymaktır. Müşterilerin online yiyecek satın almalarında pek çok bağımlı/bağımsız değişken söz konusudur. Arı ve Yılmaz'a (2015) göre bunların başlıcaları; "algılanan fayda", "algılanan kullanım kolaylığı", "kişisel norm", "davranışa yönelik tutum" ve "davranış" olarak ifade edilmektedir. Çalışmalarında, öğrencilerin online yemek siparişine ilişkin olarak söz konusu değişkenlere etki eden demografik özellikler ve tanımlayıcı sorular arasındaki ilişkiyi görsel bir şekilde somutlaştırarak yorumlamak amacıyla CHA-

ID analizi uygulamışlardır. Bu analiz sonucunda online yemek siparişine ilişkin algılanan fayda ve algılanan kullanım boyutu ve davranışa yönelik tutum değişkenleriyle etkileşim içerisinde olan en önemli faktörün aylık ortalama online yemek sipariş sayısı olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada ise online yemek siparişlerine ilişkin bağımlı/bağımsız değişkenler “hedonik motivasyon”, “online alışveriş öncesi deneyim”, “zaman tasarrufu”, fiyat tasarrufu”, “kullanım sonrası değerlendirme” ve “hayatı kolaylaştırma etkisi” başlıkları altında ele alınmıştır. Aşağıda bu değişkenler ana hatlarıyla açıklanmaktadır.

2.3. Hedonik Motivasyon

Hedonizm, yaşamın anlamının haz olduğunu ileri süren felsefi bir görüştür. Hedonizme göre haz veren şey ‘iyi’, acı veren şey de ‘kötü’ olarak tanımlanır. Hedonizmin kurucusu sayılan Epicurus hazzı, huzur kavramı ile ifade etmektedir. İnsanların mutlu olabilmeleri için doğal ve zorunlu hazlardan ölçülü bir biçimde faydalanması, doğal ve zorunlu olmayan hazlardan ise kaçınması gerektiğini dile getirmiştir. Hedonizm, bireyin kendisini zevke adanması olarak tanımlanırken; hedonik tüketim, tüketiminin haz boyutuna odaklanmak olarak ifade edilebilir (Sarıtaş ve Haşiloğlu, 2015).

Tüketici, ihtiyacını karşılamayı arzuladığında ihtiyaç duyduğu ürüne/hizmete karşı motivasyon oluşturur. Tüketicinin ihtiyaçlarını gidermesi sonucunda elde edebileceği - faydacı ve hedonik fayda olmak üzere- iki beklenti söz konusudur. Tüketicilerin hedonik ihtiyaçlarına yönelik hissettikleri motivasyon, onları duygusal deneyimlerin yoğun olduğu alışverişlerde bulunmaya yönlendirir. Hedonik motivasyon ile gerçekleştirdikleri alışverişin ekonomik ve hesaplı olmasını değil haz ve zevk sağlamasını isterler (Chang ve ark., 2011).

Tomaş (2014) çalışmasında katılımcılardan bir kısmının değişik tatları deneme arzusunun online sipariş sistemlerine yönelmelerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Belli bir restorana gidildiğinde, kişinin yemeyi arzuladığı yemekler o restoranın yemekleriyle sınırlı kalınacaktır, fakat online sipariş sistemleri pek çok farklı restorandan, pek çok farklı kategoride değişik tatlar sunabilmektedir. Bu çalışma online alışverişle hedonik motivasyon kavramı arasındaki ilişkiyi somutlaştırması açısından önemlidir.

2.4. Online Alışveriş Öncesi Deneyim

Tüketicilerin daha önce satın aldıkları ve kullandıkları ürünler hakkında yaptıkları yorumlar, ürüne ilişkin görsel materyallerin kullanımı, teknik bilgiler, fiyat gibi pazarlamaya yönelik unsurlar hem müşteri hem firma için oldukça önemlidir. Müşteri daha önce alışveriş yapmadığı bir siteden alışveriş yapmaya karar verirken site tasarımı, ürün hakkında yeterli teknik bilginin sunulması, uygun fiyat düzeyi gibi unsurların yanı sıra ürünü daha önce satın alanların deneyimlerini yansıtan yorumlardan yararlanır. Benzeri durum online sipariş verilen site içinde geçerlidir. Online alışveriş siteleri de müşterinin tatmin düzeyini yüksek tutabildikleri, müşterinin deneyimini yansıtan yorumların olumlu yönde olmasını sağlayabildikleri sürece varlıklarının, başarılarının ve büyümelerinin devamını garantiye alabilirler.

İki tür online satın alma deneyimi vardır. Birincisi, kullanıcının ürünü kullanarak, deneyerek doğrudan etkileşime girdiği doğrudan ürün deneyimi; ikincisi kullanıcının doğrudan ürünle değil, ürünün reklamlarıyla, ürün hakkında bilgi sağlayan diğer faktörler aracılığıyla ürünle etkileşime girdiği dolaylı online deneyimdir (Li ve ark., 2002).

Diğer yandan, kişi online satın alma deneyimine sahip olduğunda, online satın alma sistemi kullanımını ve daha önce alışveriş yaptığı siteyi yeniden ziyaret etmeyi kolay bulma eğilimindedir. Online kullanım tecrübesi, kişinin kolaylık ve rahatlık motivasyonunu önemli ölçüde arttırmaktadır. Kişinin deneyimi arttıktan sonra, online alışveriş sistemini kullanması daha az çaba gerektirir ve bu nedenle online satın alma işlemi daha kolay algılanmaktadır (Yeo ve ark., 2017).

2.5. Zaman Tasarrufu

Gündelik işleri arasında alışverişe zaman harcamakta zorlanan kişiler için online alışveriş cazip bir seçenektir. Bireyler yoğun geçen çalışma saatleri sırasında veya sonrasında alışveriş için yeterli zaman ve/veya çaba harcayamayacak durumda olabilmektedir. Online alışveriş sürecinde kişi teknolojik imkanlardan, online bankacılık sistemlerinden yararlanarak alışveriş için harcayacağı çabayı azaltır, alışveriş için kullanacağı zamanı azaltırken, zaman dilimini genişletir, dolayısıyla zamandan tasarruf edebilir.

2.6. Fiyat Tasarrufu

Online alışveriş firmaları geleneksel perakende alışveriş firmalarına göre bazı avantajlara sahiptir. Bu avantajlar fiziki mağaza maliyetlerinin, stok yapma maliyetlerinin daha az olması, müşteriye daha geniş bir coğrafyada, daha geniş bir zaman diliminde ulaşabilmeleri vb. olarak ifade edilebilir. Bu avantajlar tüketiciye çoğunlukla fiyat avantajı olarak yansır. Diğer yandan online tüketiciler, farklı sitelere göz atarak fiyatları karşılaştırma imkanına sahip olur. Daha düşük fiyata erişebilen firma, tüketici tarafından daha cazip olarak algılanır. İnternet, fiyatları karşılaştırmanın daha kolay olduğu bir platformdur.

2.7. Kullanım Sonrası Değerlendirme

Online alışveriş sonrasında birey, edindiği tatmini, deneyimi kolayca değerlendirme imkanına sahiptir. Bu değerlendirme online sipariş verecek başka müşteriler için yol gösterici olumlu/olumsuz bir yorum olarak ifade edilebilir.

Diğer yandan bu olumlu/olumsuz değerlendirmeler ve eleştiriler, online alışveriş sitelerine müşterinin ihtiyaçlarına ve beklentilerine göre kendilerini güncelleme imkânı tanımaktadır.

2.8. Hayatı Kolaylaştırma Etkisi

Online alışveriş tüketiciye, 7/24 alışveriş yapma imkanı, her yerden alışveriş yapma fırsatı, geniş ürün yelpazesi, indirimler ve kampanyalar, alışveriş merkezlerinin kalabalı-

ğından uzak alışveriş deneyimi, ikinci el ürünlere kolay erişim vb. avantajlar sağlamaktadır (sosyalmedya.co, 2017).

Bir kısım tüketici tarafından riskli olarak görülse de online alışveriş yönteminin hayatı kolaylaştırdığı yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle genç ve eğitilmiş bireyler tarafından tercih edilen online alışverişin hızla yaygınlaşması pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş ve bu alanda birçok çalışmalar yapmışlardır (Tatlı ve Korkut, 2015).

2.9. Yeniden Satın Alma

Tüketici online alışveriş sürecinde yeterli deneyimi edindikten sonra tekrar aynı süreci yaşamayı çok daha kolay ve eğlenceli bulmaktadır. Online alışverişin dezavantajları, sakıncaları hakkında bilgisi sahibi olmuş ve kaçınmayı öğrenmiş, tedirginliğini yenebilecek kadar deneyim edinmiş, avantajlarından yararlanmanın hazzını daha tatmin edici düzeyde yaşamaktadır. Bu durumda tüketici farklı alışveriş siteleri arasından kendisi için en sorunsuz, tatmin düzeyi yüksek hizmet sağlayıcıyı ayırt etme ve tercih edebilme yeteneğine erişmiş durumdadır.

Özcan ve Argan'a (2014) göre Araştırmanın sonuçlarına göre tüketiciyle online bağ kurma ile yeniden satın alma niyeti arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yine aynı çalışmada tüketiciyle online bağ kurma ile tüketicinin sadakat düzeyi arasında da pozitif yönde anlamlı bir ilişki ortaya konmuştur. Araştırmada ayrıca tüketiciyle online bağ kurma ile yeniden satın alma niyeti arasındaki ilişkide tüketici sadakatinin etkisi olduğuna dair bulgular elde edilmiştir. Bu verilere bakarak işletmenin tüketiciyle online bağ kurmasının yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkisinde tüketicinin sadakat düzeyinin de rolü olduğu söylenebilir.

Bu durumda online alışveriş sitelerine büyük iş düşmektedir. Eğer online alışveriş firmaları tüketicilerinin online alışveriş davranışlarını etkileyen faktörleri kavrayabilirler ve onların beklentilerini karşılayan bir online alışveriş ortamı sunabilirlerse, tüketiciyle sağlıklı bir bağ kurabilirlerse, müşterilerinin yeniden satın alma eğilimlerinden yararlanabilirler (İşler ve ark., 2014).

3. Araştırma

3.1. Araştırma Metodolojisi

Araştırma tanımlayıcı bir çalışmadır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anketi iki bölüm olarak ele almanın çalışmanın değerlendirilmesi sürecinde yararlı olacağı düşünülmüştür. Ankette kullanılan soruların oluşturulmasında büyük ölçüde Yeo ve arkadaşlarının (2017) çalışmasından yararlanılmıştır. Birinci bölümün ilk sekiz maddesi katılımcıların demografik özelliklerini anlamaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Sonraki altı maddede katılımcıların internet kullanım düzeyleri, online alışveriş platformlarını ve online yemek servislerini kullanım düzeyleri ortaya konulmuştur.

Anketin ikinci bölümünde ise tüketicilerin online yemek servislerine karşı tutum, davranış ve satın alma niyetlerini ölçmeye yönelik maddeler bulunmaktadır. Toplam otuz iki maddenin yer aldığı bu bölüm yedi faktörden oluşmaktadır. İlk dört faktör içerisinde yer

alan on yedi maddede katılımcıları online yemek siparişi vermeye yönlendiren etkenler anlaşılmasına çalışılmıştır. Sonraki iki faktör içerisinde yer alan on bir maddeyle tüketicilerin online yemek siparişi sonrası deneyimleri, elde ettikleri fayda anlaşılmasına çalışılmıştır. Son faktör içerisinde yer alan dört soruyla ise katılımcıların edindikleri deneyimler sonunda yeniden online yemek siparişinde bulunmaya yönelik niyetleri sorgulanmıştır.

Söz konusu ikinci bölüm içerisinde yer alan otuz iki maddede 5'li Likert Ölçeği kullanılmış ve katılımcılardan "1.Kesinlikle katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Kararsızım/fikrim yok, 4.Katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum," seçeneklerinden birisini seçmesi istenmiştir.

3.2. Araştırma Kapsamı

Araştırmanın online yemek siparişi kullanıcılarına yönelik olması nedeniyle araştırma evreni olarak internet üzerinden online yemek servisi veren kullanıcılar seçilmiştir. Tesadüfî olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme tercih edilmiştir. Online olarak gerçekleştirilen anket 396 kişiye uygulanmıştır.

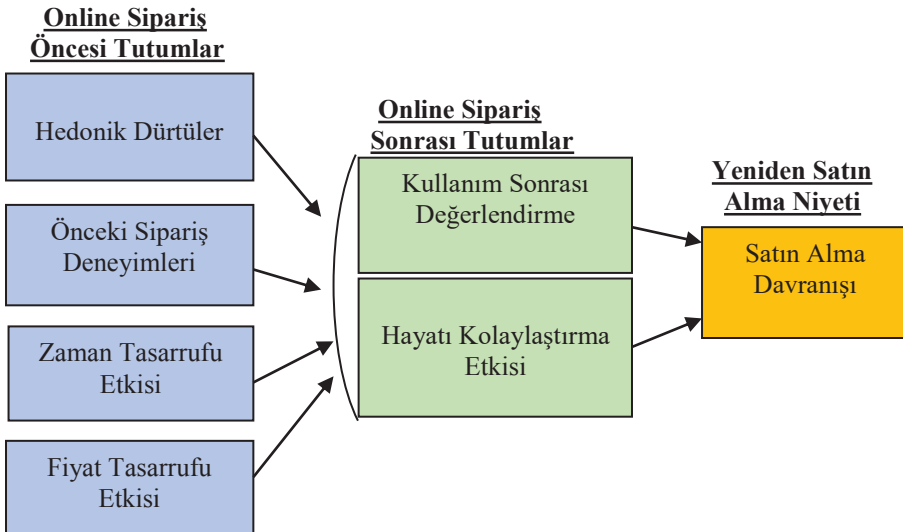
3.3. Araştırma Modeli ve Hipotezler

3.3.1. Model

Araştırmanın modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Çalışmada öncelikle demografik faktörlerle katılımcıların online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığı sorgulanmıştır.

Sonrasında ise online sipariş öncesi tutumlar ile online sipariş sonrası tutumlar; online sipariş sonrası tutumlar ile yeniden satın alma niyeti arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.

Şekil 1. Araştırma modeli

3.3.2. Hipotezler

Yukarıdaki model baz alınarak öne sürülen hipotezler aşağıda sunulmaktadır:

H_1 -Tüketicilerin sosyo-demografik özellikleri ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1a} -Tüketicilerin cinsiyeti ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1b} -Tüketicilerin medeni durumu ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1c} -Tüketicilerin kiminle yaşadığı (aile/yalnız...) ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1d} -Tüketicilerin yaşı ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1e} -Tüketicilerin geliri ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1f} -Tüketicilerin eğitimi ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1g} -Tüketicilerin mesleği ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_2 -Tüketicilerin online sipariş öncesi tutumları ile online sipariş sonrası tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2a} -Tüketicilerin online sipariş öncesi tutumları ile kullanım sonrası değerlendirme-leri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2b} -Tüketicilerin online sipariş öncesi tutumları ile hayatı kolaylaştırma etkisi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_3 -Tüketicilerin online sipariş sonrası tutumları ile yeniden satın alma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.4. Araştırma Bulguları

Araştırmada elde edilen bulgular farklı başlıklar altında aşağıda tablolar halinde belirtilmiş ve yorumlanmıştır.

3.4.1. Katılımcıların Demografik Bilgilerini, İnternet ve Online Alışveriş/Yemek Siparişi Sistemlerini Kullanım Düzeylerine Yönelik Bulgular

İlk olarak, katılımcıların demografik bilgilerini, internet ve online alışveriş/yemek siparişi kullanım düzeylerini elde etmeye yönelik olarak tasarlanan on dört soruda ankete verilen cevaplar, betimleyici istatistikler (frekans, yüzde) kullanılarak analiz edilmiş, aşağıda her biri tablo halinde özetlenmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

	Değişkenler	Katılımcı Sayısı	Katılımcı Yüzdesi
Cinsiyet	Bay	266	67,2
	Bayan	130	32,8
	Toplam	396	100
Medeni Durum	Bekar	291	73,5
	Evli	105	26,5
	Toplam	396	100
Kiminle Yaşıyorsunuz	Yalnız	112	28,3
	Ailemle (Anne/baba)	185	46,7
	Ailemle (Eş/çocuk)	99	25,0
	Toplam	396	100
Yaşınız	18-22	117	29,5
	23-27	111	28
	28-32	87	22
	33-37	50	12,6
	38-42	21	5,3
	43-47	7	1,8
	48-52	2	0,5
	53-57	0	0
	58-62	1	0,3
	63+	0	0
Toplam	396	100	
Gelir (Aylık)	0-1500	163	41,2
	1501-2500	61	15,4
	2501-3500	49	12,4
	3501-4500	61	15,4
	4501-5500	29	7,3
	5501-6500	17	4,3
	6501-7500	10	2,5
	7501-8500	2	0,5
	8501 ve üzeri	4	1,0
	Toplam	396	100

Eğitiminiz	İlköğretim	1	0,3
	Lise	57	14,4
	Ön Lisans	72	18,2
	Lisans	205	51,8
	Yüksek Lisans	49	12,4
	Doktora	12	3
	Toplam	396	100
Mesleğiniziz	İşletme sahibi/ortağı	6	1,5
	Emekli	1	0,3
	Kamu çalışanı	69	17,4
	Serbest meslek	18	4,5
	Özel sektör çalışanı	86	21,7
	İşçi	11	2,8
	Öğrenci	157	39,6
	İşsiz	15	3,8
	Diğer	33	8,3
Toplam	396	100	

Tablo 1'e bakıldığında katılımcıların %67,2'si erkek %32,8'i kadındır. %73,2'si bekâr, %26,3'ü evli ve %0,3'ü dul/boşanmış durumdadır. Bunun yanı sıra katılımcıların %28,3'ü yalnız, %46,7'si anne ve babadan müteşekkil bir aileyle, %25'i eş ve çocuktan müteşekkil bir aileyle yaşamaktadır. Çalışmaya 55 farklı ilden katılım gerçekleşmiştir. En çok katılım %26,5'la İstanbul'dan gerçekleşmiş olup, onu %14,9'la Ankara, %10,6 ile İzmir takip etmekte ve bu 3 il toplam katılımın %52'sini oluşturmaktadır. Yemeksepeti.com'un yapmış olduğu pazar araştırmasında da en çok sipariş verilen iller sıralaması ile uyumludur (marketingturkiye.com, 2018). Geri kalan 52 il ise toplam katılımın %48'ine karşılık gelmektedir. Katılımcıların yaşlarına bakıldığında %29,5'i 18-22 yaş, %28'i 23-27 yaş, %22'si 28-32 yaş, %12,6'sı 33-37 yaş, %5,3'ü 38-42 yaş, %1,8'i 43-47 yaş, %0,5'i 48-52 yaş ve %0,3'ü 58-62 yaş aralığında yer almaktadır. Yemeksepeti.com'un araştırmasında en çok sipariş verenler 22 yaşındaki tüketiciler olarak belirlenmiştir (marketingturkiye.com, 2018). Katılımcıların gelir düzeyine bakıldığında %41,2'sinin geliri 1500 TL ve altı, %15,4'ünün 1501-2500 TL arasında, %12,4'ünün 2501-3500 TL arasında, %15,4'ünün 3501-4500 TL arasında, %7,3'ünün 4501-5500 TL arasında, %4,3'ünün 5501-6500 TL arasında, %2,5'inin 6501-7500 TL arasında, %0,5'inin 7501-8500 TL arasında ve %1'inin gelir düzeyi ise 8501 TL üzeri olarak görülmektedir. Anket katılan katılımcıların eğitim durumları ise %0,3'ü ilköğretim, %14,4'ü lise, %18,2'si on lisans, %51,8'i lisans, %12,4'ü yüksek lisans, %3'ü doktora düzeyindedir. Son olarak katılımcıların mesleklerine bakıldığında %1,5'inin işletme sahibi/ortağı, %0,3'ünün emekli, %17,4'ünün kamu çalışanı, %4,5'inin serbest meslek çalışanı, %21,7'sinin özel sektör çalışanı, %2,8'inin işçi, %39,6'sının öğrenci, %3,8'si işsiz olduğu görülmektedir. Katılımcıların %8,3'ü ise meslek grubunu "diğer" olarak nitelemiştir.

Tablo 2. İnternet, Online Alışveriş ve Online Yemek Siparişi Kullanım Düzeyleri

Değişkenler		Katılımcı Sayısı	Katılımcı Yüzdesi	
İnternet Kullanım Sıklığı	İnternet kullanmıyorum.	0	0	
	Ayda 5-10 saat.	6	1,5	
	Haftada 5-10 saat.	10	2,5	
	Günde 1-5 saat.	168	42,4	
	Günde 5-10 saat.	152	38,4	
	Günde 10+ saat.	60	15,2	
Toplam		396	100	
Sosyal Medya Kullanım Sıklığı	Sosyal Medya Hesabım Yok.	52	13,1	
	Ayda 5-10 saat.	64	16,2	
	Haftada 5-10 saat.	84	21,2	
	Günde 1-5 saat.	163	41,2	
	Günde 5-10 saat.	21	5,3	
	Günde 10+ saat.	12	3,0	
Toplam		396	100	
Online Sipariş Verme Sıklığı	Hiç online sipariş vermedim/vermem.	10	2,5	
	Nadiren online sipariş veririm. (Yılda 1-3 arası)	54	13,6	
	Sık olmasa da online sipariş veririm. (Ayda 1-5 sipariş)	152	38,5	
	Çoğunlukla online sipariş veririm. (Ayda 6-15 sipariş)	113	28,5	
Online Yemek Siparişi Verme Sıklığı	Çok sık internetten alışveriş yapıyorum. (Ayda 16-30 sipariş)	40	10,1	
	İhtiyaç duyduğum her şeyi online satın almayı tercih ediyorum. (Ayda 30+)	27	6,8	
	Toplam		396	100
	Online Yemek Siparişi Verme Sıklığı	Hiç online yemek siparişi vermedim/vermem.	15	3,8
Nadiren online yemek siparişi veririm. (Yılda 1-3 arası)		106	26,8	
Özel günlerde online yemek siparişi veririm. (Ayda 1-5 sipariş)		148	37,3	
Çoğunlukla online yemek siparişi vermeyi tercih ediyorum. (Ayda 6-15 sipariş)		95	24,0	
Sıkça online yemek siparişi veriyorum. (Ayda 16-30 sipariş)		25	6,3	
Neredeyse her acıktığımda online yemek servislerini tercih ediyorum. (Ayda 30+)		7	1,8	
Toplam		396	100	

	Çok uzun zaman önce kullanmıştım.	34	8,6
	İki yıl önce kullanmıştım.	5	1,3
	Bir yıl önce kullanmıştım.	15	3,8
Online Yemek Servislerinin En Son Ne Zaman Kullanıldığı?	Altı ay önce kullanmıştım.	38	9,6
	Geçen ay kullandım.	99	25,0
	Geçen hafta kullandım.	86	21,7
	Birkaç gün önce kullandım.	68	17,2
	Dün kullandım.	26	6,5
	Daha bugün kullandım.	25	6,3
	Toplam	396	100
	www.yemeksepeti.com.tr	380	96,0
Takip Edilen/ Kullanılan	www.tiklagelsin.com	6	1,5
	www.adreseyemek.com	3	0,8
Online Yemek Servisi Siteleri	www.uniyemek.com	1	0,2
	Diğer	6	1,5
	Toplam	396	100

Katılımcıların internet kullanım sıklığına bakıldığında %42,4'ünün günde 1-5 saat arası, %38,4'ünün günde 5-10 saat arası, %15,2'sinin günde 10 saat üzeri, %2,5'inin haftada 5-10 saat arası ve %1,5'inin de ayda 5-10 saat arasında internette vakit geçirdikleri görülmektedir.

Katılımcıların %13,1'i herhangi bir sosyal medya hesabı bulunmadığını bildirmiştir. Bunun yanı sıra %41,2'si günde 1-5 saat arası, %21,2'si haftada 5-10 saat arası, %16,2'si ayda 5-10 saat arası, %5,3'ü günde 5-10 saat arası, %3'ü günde 10 saat ve üzeri sosyal medyada aktif olduğunu bildirmiştir.

Online platformlar üzerinden sipariş verme sıklığına bakıldığında katılımcıların %38,4'ünün ayda 1-5 arası, %28,5'inin ayda 6-15 arası, %13,6'sının yılda 1-3 arası, %10,1'inin ayda 16-30 arası, %6,8'inin ayda 30 ve üzeri online sipariş verdiği görülmektedir. Katılımcıların %2,5'i ise hiç online sipariş vermediğini dile getirmiştir.

Online yemek servislerini kullanma sıklığına gelindiğinde katılımcıların %37,4'ünün ayda 1-5 arası, %24'ünün ayda 6-15 arası, %26,8'inin yılda 1-3 arası, %6,3'ünün ayda 16-30 arası, %1,8'inin ayda 30 ve üzeri online yemek siparişi verdiği görülmektedir. Katılımcıların %3,8'i ise hiç online yemek siparişi vermediğini dile getirmiştir.

Bunun yanında katılımcılara en son ne zaman online yemek servislerini kullandıkları sorulmuştur. Katılımcıların %76,8 oranında büyük çoğunluğu son 60 gün içerisinde online yemek servislerini kullandığını ifade ederken, %26,2'si 6 ay ve üzeri bir süre öncesinde online yemek siparişi verdiğini ifade etmiştir.

Son olarak katılımcıların hangi online yemek sitelerinden alışveriş yaptıkları sorgulanmıştır. Katılımcıların %96'sı yemeksepeti.com sitesini tercih ettiğini belirtirken, %1,5'i tiklagelsin.com'u, %0,8'i adrese yemek.com'u, %0,3'ü uniyemek.com'u tercih ettiğini ifade etmiştir. Katılımcıların %1,5 ise "diğer" seçeneğini işaretlemiştir. Yemeksepeti.com'un Türkiye'de ilk, bu nedenle en çok bilinen ve en yaygın restoran menüsüne sahip olması sebepleriyle jenerik marka olduğu söylenebilir. Benzer şekilde yapılan bir başka araştırmada yemek sepetinin en çok tercih edilen site olmasının nedenleri arasında yiyecek işletmesine erişebilmenin kolay olmasının ve siparişin sistem üzerinden yazılı oluşturulmasının etkili olduğunu belirtmektedir (Tomaş, 2014).

3.4.2. Online Yemek Servislerini Kullanmaya Yönelik Tutumlar Hakkında Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların online yemek servislerini kullanma tercihlerini etkileyen faktörlere yönelik tutumlarının ortalamaları ve standart sapmaları ölçülmüştür.

Gerçekleştirilen çalışmada katılımcılara tüketicilerin online yemek servislerine karşı tutum, davranış ve satın alma niyetlerini ölçme amacı taşıyan otuz iki soru yöneltilmiştir.

Tablo 3. Online Yemek Servislerini Kullanmaya Yönelik Tutumlar

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Online yemek servislerini kullanmayı eğlenceli buluyorum.	3,56	0,949
Online yemek servisleri üzerinden online alışverişi zevkli buluyorum.	3,57	0,972
Online yemek servislerini kullanmak çok keyifli.	3,51	0,985
Online yemek servislerini kullanmak hoş bir deneyim.	3,65	0,951
Online yemek servisleri aracılığıyla restoranların fiyatlarını karşılaştırarak para tasarruf edebiliyorum.	3,85	1,064
Kolayca ve bolca ucuz yiyecek alternatifi bulabiliyorum.	3,59	1,077
Ödediğim ücretin karşılığını aldığımı düşünüyorum.	3,34	1,002
Sipariş sürecinin çok kullanışlı olduğunu düşünüyorum.	3,65	0,946
Online yemek servislerini kullanmanın sipariş sürecini daha hızlı gerçekleştirmeme yardımcı olduğunu düşünüyorum.	3,67	0,988
Siparişlerimi online yemek servisleri üzerinden vererek zaman tasarrufu yapabiliyorum.	3,77	0,975
Online yemek servislerini kullanarak siparişimi mümkün olduğunca hızla gerçekleştirmek benim için önemli.	3,96	0,871
Yemek için restoran vb. aramak, bulmak, gitmek, dönmek sürecinden kurtulduğumu düşünüyorum.	4,02	0,89

Siparişimin belirlediğim, istediğim bir zamanda bana ulaşmasını sağlayabiliyorum.	3,75	0,941
Online yemek servislerini kullanırken güvenli ve rahat hissediyorum.	3,82	0,88
Online alışveriş konusunda deneyimim var.	4,51	0,717
Online yemek siparişi verme konusunda yeterli olduğuma inanıyorum.	4,31	0,838
Sipariş verirken diğer müşterilerin yorumlarından yararlanabiliyorum.	4,29	0,775
Online yemek servisleri üzerinden online alışveriş ve ödeme yapmayı kolay buluyorum.	4,17	0,861
Online yemek servisleri ile kolay, açık ve anlaşılır şekilde etkileşime geçebiliyorum.	3,9	0,824
Online yemek servislerinin web sayfalarında gezinirken deneyim kazanmanın kolay olacağını düşünüyorum.	3,8	0,903
Genel olarak, online yemek servislerini kullanırken online alışveriş ve/veya işlem yapmak benim için kolay.	4,19	0,74
Online yemek servisleri geleneksel yöntemlere göre daha hızlı şekilde yemeğe ulaşmamı mümkün kılıyor.	4,01	0,849
Online yemek servislerini kullanmam alışveriş ve bilgi arayışı konusundaki verimliliğimi artırıyor.	3,82	0,897
Online yemek servislerini genel olarak faydalı buluyorum.	4,08	0,732
Online yemek servislerinin genel olarak ödeme avantajları mevcut.	3,94	0,935
Online yemek servislerini kullanmak akıllıca bir seçim.	3,91	0,838
Online yemek servislerini kullanmak güvenli bir tercih.	3,83	0,826
Online yemek servislerini kullanmak ödüllendirici bir deneyim.	3,26	1,012
Online yemek servislerinden sipariş vermeye istekliyim.	3,73	0,927
Online yemek servislerini gelecekte de kullanmayı düşünüyorum.	4,08	0,81
Yakınlarıma ve arkadaşlarıma genel anlamda online yemek servislerinden sipariş vermeyi tavsiye ederim.	3,69	0,995
Yakınlarıma ve arkadaşlarıma bu siteden servis almayı tavsiye ederim.	3,78	0,911

Tablo 3'e bakıldığında, katılımcıların online yemek servislerini kullanma tercihlerini etkileyen faktörlere yönelik tutumlarının ortalama değeri 4,51 ile 3,26 arasında değişmektedir. En düşük ortalama değeri 3,26 ile "Online yemek servislerini kullanmak ödüllendirici bir deneyim." ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. En yüksek ortalama değeri ise 4,51 değeri ile "Online alışveriş konusunda deneyimim var." ifadesine aittir. Araştırma kapsa-

mındaki tüketicilerin büyük çoğunluğunun online alışveriş deneyimine sahip olmasının online yemek siparişi vermeyi kolaylaştırdığı düşünülebilir.

Standart sapma değerlerinde ise “Kolayca ve bolca ucuz yiyecek alternatifi bulabiliyorum.” ifadesi 1,077 ile en yüksek, “Online alışveriş konusunda deneyimim var.” ifadesi 0,717 ile en düşük standart sapma değerine sahip tutumlar olarak kendini göstermektedir. Verilere bakıldığında 4,51 ile en yüksek ortalama değerine sahip olan “Online alışveriş konusunda deneyimim var.” ifadesinin aynı zamanda 0,717 ile en düşük standart sapma değerine sahip olması dikkat çekicidir.

3.4.3. Faktör Analizi ve Güvenilirlik

3.4.3.1. Faktör Analizi

Katılımcıların online yemek servislerini kullanma tercihlerini etkileyen faktörlere yönelik tutumlarını anlamaya yönelik otuz iki soru aşağıdaki tabloda belirtildiği şekilde üç farklı boyutta, yedi faktör altında ele alınmıştır.

Tablo 4. Boyutlar ve Faktörler

Faktörler	Değişkenler
	Online Sipariş Öncesi Tutumlar
Hedonik Dürtüler	Online yemek servislerini kullanmayı eğlenceli buluyorum. Online yemek servisleri üzerinden online alışverişini zevkli buluyorum. Online yemek servislerini kullanmak çok keyifli. Online yemek servislerini kullanmak hoş bir deneyim.
Fiyat Tasarrufu Etkisi	Online yemek servisleri aracılığıyla restoranların fiyatlarını karşılaştırarak para tasarruf edebiliyorum. Kolayca ve bolca ucuz yiyecek alternatifi bulabiliyorum. Ödediğim ücretin karşılığını aldığımı düşünüyorum.
Zaman Tasarrufu Etkisi	Sipariş sürecinin çok kullanışlı olduğunu düşünüyorum. Online yemek servislerini kullanmanın sipariş sürecini daha hızlı gerçekleştirmeme yardımcı olduğunu düşünüyorum. Siparişlerimi online yemek servisleri üzerinden vererek zaman tasarrufu yapabiliyorum. Online yemek servislerini kullanarak siparişimi mümkün olduğunca hızla gerçekleştirmek benim için önemli. Yemek için restoran vb. aramak, bulmak, gitmek, dönmek sürecinden kurtulduğumu düşünüyorum. Siparişimin belirlediğim, istediğim bir zamanda bana ulaşmasını sağlayabiliyorum.

Önceki Sipariş Deneyimleri	<p>Online yemek servislerini kullanırken güvenli ve rahat hissediyorum.</p> <p>Online alışveriş konusunda deneyimim var.</p> <p>Online yemek siparişi verme konusunda yeterli olduğuma inanıyorum.</p> <p>Sipariş verirken diğer müşterilerin yorumlarından yararlanabiliyorum.</p>
Online Sipariş Sonrası Tutumlar	
Hayati Kolaylaştırma Etkisi	<p>Online yemek servisleri üzerinden online alışveriş ve ödeme yapmayı kolay buluyorum.</p> <p>Online yemek servisleri ile kolay, açık ve anlaşılır şekilde etkileşime geçebiliyorum.</p> <p>Online yemek servislerinin web sayfalarında gezinirken deneyim kazanmanın kolay olacağını düşünüyorum.</p> <p>Genel olarak, online yemek servislerini kullanırken online alışveriş ve/veya işlem yapmak benim için kolay.</p>
Kullanım Sonrası Değerlendirme	<p>Online yemek servisleri geleneksel yöntemlere göre daha hızlı şekilde yemeğe ulaşmamı mümkün kılıyor.</p> <p>Online yemek servislerini kullanmam alışveriş ve bilgi arayışı konusundaki verimliliğimi artırıyor.</p> <p>Online yemek servislerini genel olarak faydalı buluyorum.</p> <p>Online yemek servislerinin genel olarak ödeme avantajları mevcut.</p> <p>Online yemek servislerini kullanmak akıllıca bir seçim.</p> <p>Online yemek servislerini kullanmak güvenli bir tercih.</p> <p>Online yemek servislerini kullanmak ödüllendirici bir deneyim.</p>
Yeniden Satın Alma Niyeti	
Satın Alma Davranışı	<p>Online yemek servislerinden sipariş vermeye istekliyim.</p> <p>Online yemek servislerini gelecekte de kullanmayı düşünüyorum.</p> <p>Yakınlarıma ve arkadaşlarıma genel anlamda online yemek servislerinden sipariş vermeyi tavsiye ederim.</p> <p>Yakınlarıma ve arkadaşlarıma bu siteden servis almayı tavsiye ederim.</p>

Sorulara katılımcıların verdiği cevaplarla ilgili gerçekleştirilen faktör analizlerine ait sonuçlar aşağıda verilmiştir. Faktör analizi yöntemi ile çok sayıdaki soru maddesi az sayıda, açık ve anlaşılır faktörler haline dönüştürülmüştür.

Söz konusu faktör analizlerinde diğer sorularla yüksek derecede benzerlik içerdiği düşünülen üç adet soru değerlendirme dışında bırakılmıştır.

İlk olarak “Online Sipariş Öncesi Tutumlar” boyutunda yer alan dört faktöre ait on altı soru değerlendirilmiş ve bu kategoride yer alan bir soru değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Bu analizde Bartlett'in Küresellik değerinin anlamlı olduğu ve Kaiser-Meyer-Olkin Örneklemeye Yeterliliği Ölçüsünün (KMO) -olması gereken değer (0,60 $\geq$) üzerinde 0,874 olarak bulunduğu görülmüştür. Bu değerler dikkate alındığında “Online Sipariş Öncesi Tutumlar” boyutunda yer alan veriler üzerinde faktör analizi yapılmasının uygun olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 5. KMO ve Bartlet Test Değerleri-1

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklemeye Yeterliliği Ölçüsü (KMO)		0,874*
Bartlett'in Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-kare Değeri	3245,536
	Serbestlik Derecesi (df)	120
	Anlamlılık (Sig.=P)	,000*

Gerçekleştirilen faktör analizinde öz değer istatistiği 1 ve üzeri olan faktörler dikkate alınmış ve dört farklı faktör olduğu tespit edilmiştir. En yüksek öz değer istatistiği 3,276 ile ilk faktöre aittir ve toplam varyansın %20,477'sini açıkladığı görülmektedir. İkinci faktörün öz değeri 3,113, üçüncü faktörün öz değeri 2,174 ve dördüncü faktörün öz değeri 2,110 olarak ortaya çıkmıştır. Bu faktörlerin toplam varyansı açıklama yüzdeleri ise sırasıyla %19,458, %13,590 ve %13,190'dır. Bu faktörlerin tamamının toplam varyansı ise %66,716'dır. Yani bu dört faktör toplam değişkenliğin %66,716'sını açıklamaktadır.

Faktör analizinde, 0,50'den daha düşük olan faktör değerleri çıkarılmıştır (Hattie, 1985; İşler ve Özdemir, 2010; İşler ve ark., 2014). Bu işlem sonucunda faktör analizi Tablo 6'da görüldüğü gibi oluşmaktadır. Faktör verileri “Online Sipariş Öncesi Tutumlar” boyutunda yer alan dört faktörde sağlıklı bir dağılım göstermektedir.

Tablo 6. Faktör Verileri-1

Online Sipariş Öncesi Tutumlar				
Faktörler	Değişkenler	Faktör Verileri		
Hedonik Dürtüler	Online yemek servislerini kullanmayı eğlenceli buluyorum.	,863		
	Online yemek servisleri üzerinden online alışverişi zevkli buluyorum.	,886		
	Online yemek servislerini kullanmak çok keyifli.	,865		
	Online yemek servislerini kullanmak hoş bir deneyim.	,796		
Fiyat Tasarrufu Etkisi	Online yemek servisleri aracılığıyla restoranların fiyatlarını karşılaştırarak para tasarruf edebiliyorum.		,679	
	Kolayca ve bolca ucuz yiyecek alternatifini bulabiliyorum.		,853	
	Ödediğim ücretin karşılığını aldığımı düşünüyorum.		,776	
Zaman Tasarrufu Etkisi	Sipariş sürecinin çok kullanışlı olduğunu düşünüyorum.			,524
	Online yemek servislerini kullanmanın sipariş sürecini daha hızlı gerçekleştirmeme yardımcı olduğunu düşünüyorum.			,760
	Siparişlerimi online yemek servisleri üzerinden vererek zaman tasarrufu yapabiliyorum.			,794
	Online yemek servislerini kullanarak siparişimi mümkün olduğunca hızlı gerçekleştirmek benim için önemli.			,589
	Yemek için restoran vb. aramak, bulmak, gitmek, dönmek sürecinden kurtulduğumu düşünüyorum.			,629
	Siparişimin belirlediğim, istediğim bir zamanda bana ulaşmasını sağlayabiliyorum.			,682
	Online alışveriş konusunda deneyimim var.			,770
Önceki Sipariş Deneyimleri	Online yemek siparişi verme konusunda yeterli olduğuma inanıyorum.			,820
	Sipariş verirken diğer müşterilerin yorumlarından yararlanabiliyorum.			,719
Çıkarılan Soru				
Faktör		Değişken		
Önceki Sipariş Deneyimleri		Online yemek servislerini kullanırken güvenli ve rahat hissediyorum.		

İkinci faktör analizinde ise “Online Sipariş Sonrası Tutumlar” boyutunda yer alan iki faktöre ait dokuz soru değerlendirilmiş ve bu kategoride yer alan iki soru değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Bu analizde de aynı şekilde ilk faktör analizinde de olduğu gibi Bartlett'in Küresellik değerinin anlamlı olduğu ve Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçüsünün (KMO) -olması gereken değerin ($0,60 \geq$) üzerinde- 0,852 olarak bulunduğu görülmüştür. Buna göre “Online Sipariş Sonrası Tutumlar” boyutunda faktör analizi yapılmasının uygun olduğu anlaşılmıştır (Tablo 7).

Tablo 7. KMO ve Bartlet Test Değerleri-2

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçüsü (KMO)	0,852*
Yaklaşık Ki-kare Değeri	1078,344
Bartlett'in Küresellik Testi Serbestlik Derecesi (df)	36
Anlamlılık (Sig.=P)	,000*

Bu analizde de öz değer istatistiği 1 ve üzeri olan faktörler dikkate alınmış ve iki farklı faktör olduğu görülmüştür. İlk faktörün öz değerinin 2,517, ikinci faktörün öz değerinin ise 2,456 olduğu görülmektedir. Söz konusu faktörlerin her birinin toplam varyansı açıklama yüzdeleri ise sırasıyla %27,971 ve %27,291'dir. Her iki faktörün tamamının toplam varyansı açıklama yüzdesi ise %55,263'dür. Yani bu iki faktör toplam değişkenliğin %55,263'ünü açıklamaktadır.

Yine bu analizde de yukarıda belirtildiği şekilde 0,50'den daha düşük olan faktör değerleri çıkarılmış ve faktör analizi sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur. Faktör verileri “Online Sipariş Sonrası Tutumlar” boyutunda yer alan iki faktörde sağlıklı bir dağılım göstermektedir.

Tablo 8. Faktör Verileri-2

Online Sipariş Sonrası Tutumlar		
Faktörler	Değişkenler	Faktör Verileri
Hayatı Kolaylaştırma Etkisi	Online yemek servisleri üzerinden online alışveriş ve ödeme yapmayı kolay buluyorum.	,540
	Online yemek servisleri ile kolay, açık ve anlaşılır şekilde etkileşime geçebiliyorum.	,748
	Online yemek servislerinin web sayfalarında gezinirken deneyim kazanmanın kolay olacağını düşünüyorum.	,762
	Genel olarak, online yemek servislerini kullanırken online alışveriş ve/veya işlem yapmak benim için kolay.	,834
Kullanım Sonrası Değerlendirme	Online yemek servislerini kullanmam alışveriş ve bilgi arayışı konusundaki verimliliğimi artırıyor.	,503
	Online yemek servislerinin genel olarak ödeme avantajları mevcut.	,732
	Online yemek servislerini kullanmak akıllıca bir seçim.	,721
	Online yemek servislerini kullanmak güvenli bir tercih.	,669
	Online yemek servislerini kullanmak ödüllendirici bir deneyim.	,683
Çıkartılan Sorular		
Faktör	Değişken	
Kullanım Sonrası Değerlendirme	Online yemek servisleri geleneksel yöntemlere göre daha hızlı şekilde yemeğe ulaşmamı mümkün kılıyor.	
	Online yemek servislerini genel olarak faydalı buluyorum.	

Üçüncü ve son faktör analizinde ise “Yeniden Satın Alma” boyutunda yer alan bir faktöre ait dört soru değerlendirilmiştir.

Bu analizde de Bartlett'in Küresellik değerinin anlamlı olduğu ve Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçüsünün (KMO) -olması gereken değer (0,60≥) üzerinde-

0,824 olarak bulunduğu görülmüştür. Buna göre “Yeniden Satın Alma” boyutunda faktör analizi yapılmasının uygun olduğu anlaşılmıştır(Tablo 9).

Tablo 9. KMO ve Bartlett Test Değerleri-3

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçüsü (KMO)		0,824*
	Yaklaşık Ki-kare Değeri	792,393
Bartlett'in Küresellik Testi	Serbestlik Derecesi (df)	6
	Anlamlılık (Sig.=P)	,000*

Bu analiz sadece bir faktör üzerinde gerçekleştirilmiştir. Faktörün öz değerinin 2,912, toplam varyansı açıklama yüzdesinin ise %72,796 olduğu görülmüştür. Bu faktör toplam değişkenliğin %72,796’sını açıklamaktadır.

Bu analiz de yukarıda belirtildiği şekilde 0,50’den daha düşük olan faktör değerleri çıkarılarak gerçekleştirilmiştir. Faktör verileri aşağıdaki tabloda görüldüğü şekilde bir dağılım göstermektedir.

Tablo 10. Faktör Verileri-3

Online Sipariş Sonrası Tutumlar		
Faktörler	Değişkenler	Faktör Verileri
Satın Alma Davranışı	Online yemek servislerinden sipariş vermeye istekliyim.	,846
	Online yemek servislerini gelecekte de kullanmayı düşünüyorum.	,832
	Yakınlarıma ve arkadaşlarıma genel anlamda online yemek servislerinden sipariş vermeyi tavsiye ederim.	,877
	Yakınlarıma ve arkadaşlarıma bu siteden servis almayı tavsiye ederim.	,857

3.4.3.2. Güvenilirlik

Faktör analizlerinin ardından üç farklı boyutun her biri için ayrı ayrı ve tümünün birden değerlendirmeye alındığı güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Söz konusu güvenilirlik analizlerinde Cronbach Alpha katsayısının olması gereken değer olan 0,70 ve üzerinde olup olmadığı araştırılmıştır.

“Online Sipariş Öncesi Tutumlar” boyutunda yer alan dört faktöre ait on altı soru üzerinde gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısının -olması gereken değer (0,70≥) üzerinde- 0,892 olarak bulunduğu görülmüştür.

“Online Sipariş Sonrası Tutumlar” boyutunda yer alan iki faktöre ait dokuz soru üzerinde gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısının -olması gereken değerin (0,70 $\geq$) üzerinde- 0,831 olarak bulunduğu görülmüştür.

“Yeniden Satın Alma” boyutunda yer alan bir faktöre ait dört soru üzerinde gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısının -olması gereken değerin (0,70 $\geq$) üzerinde- 0,874 olarak bulunduğu görülmüştür.

Tüm faktörlerin birlikte değerlendirildiği yedi faktöre ait yirmi dokuz soru üzerinde gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde ise Cronbach Alpha katsayısının -olması gereken değerin (0,70 $\geq$) üzerinde- 0,937 olarak bulunduğu görülmüştür. Tüm güvenilirlik analizlerinde, yukarıda faktör analizlerinde değerlendirme dışı bırakıldığı belirtilen üç soru değerlendirmeye alınmamıştır. Dört güvenilirlik analizinin her birinin minimum Cronbach Alpha katsayısının (0,70 $\geq$) üzerinde bir değer aldığı, dolayısıyla çalışmanın güvenilirlik gereksinimini sağladığı tespit edilmiştir.

Tablo 11. Bağımsız T Testi-1

H1a-Bağımsız T Testi		
Değişkenler	F	P
Hedonik Dürtüler	0,361	0,326
Fiyat Tasarrufu Etkisi	0,033	0,952
Zaman Tasarrufu Etkisi	0,050	0,355
Önceki Sipariş Deneyimleri	0,589	0,402

p<0,05

H1a hipotezi reddedilmiştir. Katılımcıların cinsiyeti ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (Tablo 11). Kadın ve erkek tüketicilerin online sipariş öncesi tutumları birbirine yakındır.

Tablo 12. Bağımsız T Testi-2

H1b-Bağımsız T Testi		
Değişkenler	F	P
Hedonik Dürtüler	0,633	0,004*
Fiyat Tasarrufu Etkisi	1,177	0,892
Zaman Tasarrufu Etkisi	1,227	0,422
Önceki Sipariş Deneyimleri	0,771	0,162

p<0,05

Tablo 12'ye göre H_{1b} hipotezi kabul edilmiştir. Katılımcıların medeni durumları ile hedonik dürtüler arasında yüksek düzeyde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Yapılan posthoc testlere göre bekar tüketicilerin katılımı yüksek olarak saptanmıştır. Tüketicinin kiminle yaşadığı, yaşı, meslek ve kişisel gelir faktörleri için Tek yönlü varyans analizi (One-way anova) tekniği uygulanmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $\sigma \leq 0,05$ olarak alınmıştır. Gruplar arasındaki farklılıkların tespiti için Post-hoc analizlerinden Scheffe, Bonferroni ve Tukey testi sonuçlarından yararlanılmıştır.

Tablo 13. ANOVA Testi-1

H1c-ANOVA Testi		
Değişkenler	F	P
Hedonik Dürtüler	5,063	0,007*
Fiyat Tasarrufu Etkisi	0,324	0,724
Zaman Tasarrufu Etkisi	0,503	0,605
Önceki Sipariş Deneyimleri	0,977	0,378

$p < 0,05$

H1c hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 13). Katılımcıların kiminle yaşadıkları ile hedonik dürtüleri arasında yüksek düzeyde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre yalnız yaşayan tüketicilerin bu konudaki ifadelerine daha yoğun katıldıkları gözlenmiştir.

Tablo 14. ANOVA Testi-2

H1d-ANOVA Testi		
Değişkenler	F	P
Hedonik Dürtüler	3,082	0,004*
Fiyat Tasarrufu Etkisi	0,710	0,664
Zaman Tasarrufu Etkisi	0,826	0,566
Önceki Sipariş Deneyimleri	3,030	0,004*

$p < 0,05$

Tablo 14'e göre H_{1d} hipotezi kabul edilmiştir. Katılımcıların yaşları ile hedonik dürtüler ve önceki sipariş deneyimleri arasında yüksek düzeyde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Posthoc testleri sonucu 18-22 yaş arası genç tüketicilerin diğer yaş gruplarına göre bu konudaki katılımlarının daha fazla olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 15. ANOVA Testi-3

H1e-ANOVA Testi		
Değişkenler	F	P
Hedonik Dürtüler	1,293	0,246
Fiyat Tasarrufu Etkisi	0,276	0,974
Zaman Tasarrufu Etkisi	0,324	0,957
Önceki Sipariş Deneyimleri	0,736	0,660

p<0,05

H_{1e} hipotezi reddedilmiştir (Tablo 15). Katılımcıların geliri ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Posthoc testleri sonucunda 0-1500 arası gelire sahip tüketicilerin diğer gelir gruplarına göre daha fazla katıldıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 16. ANOVA Testi-4

H1f-ANOVA Testi		
Değişkenler	F	P
Hedonik Dürtüler	1,458	0,203
Fiyat Tasarrufu Etkisi	1,996	0,078
Zaman Tasarrufu Etkisi	0,763	0,577
Önceki Sipariş Deneyimleri	3,038	0,011*

p<0,05

Tablo 16'daki sonuçlardan anlaşıldığı üzere, H_{1f} hipotezi kabul edilmiştir. Katılımcıların eğitimi ile önceki sipariş deneyimlerinin ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Tablo 17. ANOVA Testi-5

H1g-ANOVA Testi		
Değişkenler	F	P
Hedonik Dürtüler	1,667	0,105
Fiyat Tasarrufu Etkisi	0,410	0,915
Zaman Tasarrufu Etkisi	1,158	0,324
Önceki Sipariş Deneyimleri	0,644	0,740

p<0,05

H_{1g} hipotezi reddedilmiştir (Tablo 17). Katılımcıların mesleği ile online sipariş öncesi tutumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 18. Regresyon Analizi-1

Değişkenler	R	R2	Düzeltilmiş R2	Tahminin Standart Hatası	
Kullanım Sonrası Değerlendirme					
Hedonik Dürtüler					
Fiyat Tasarrufu Etkisi	,700 ^a	,489	,484	,46009	
Zaman Tasarrufu Etkisi					
Önceki Sipariş Deneyimleri					
Değişkenler	B	Standart Hata	Standartlaştırılmış Beta Katsayısı	T Değeri	P
Hedonik Dürtüler	,222	,033	,306	6,758	,000*
Fiyat Tasarrufu Etkisi	,184	,031	,247	5,883	,000*
Zaman Tasarrufu Etkisi	,212	,037	,270	5,695	,000*
Önceki Sipariş Deneyimleri	,073	,041	,071	1,791	,074

p<0,05

Tablo 18'de R sütunu regresyon katsayısını, R2 sütunu bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişime etkisini açıklama gücünü, β (Beta) sütunu bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişki düzeyini göstermektedir (p<0,05).

Tüketicilerin online sipariş öncesi tutumları kapsamında incelenen hedonik dürtüler, fiyat tasarrufu ve zaman tasarrufu değişkenleri ile kullanım sonrası değerlendirme değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Fakat yine online sipariş öncesi tutumları kapsamında incelenen önceki sipariş deneyimleri değişkeni ile kullanım sonrası değerlendirme değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış, H_{2a} kısmen kabul edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda hedonik dürtüler, fiyat tasarrufu ve zaman tasarrufu değişkenlerinin kullanım sonrası değerlendirme değişkenini %48,9 oranında açıkladığı %5 anlamlılık seviyesinde bulunmuştur. ($\beta = 0,222$) değeri alt boyutlar arasında zayıf doğrusal yönlü pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. (Tablo 18).

Tablo 19. Regresyon Analizi-2

Değişkenler	R	R2	Düzeltilmiş R2	Tahminin Standart Hatası	
Hayatı Kolaylaştırma Etkisi					
Hedonik Dürtüler Fiyat Tasarrufu Etkisi	,676 ^a	,457	,452	,47159	
Zaman Tasarrufu Etkisi					
Önceki Sipariş Deneyimleri					
Değişkenler	B	Standart Hata	Standartlaştırılmış Beta Katsayısı	T Değeri	P
Hedonik Dürtüler	,145	,034	,200	4,293	,000*
Fiyat Tasarrufu Etkisi	-,023	,032	-,031	-,711	,478
Zaman Tasarrufu Etkisi	,259	,038	,332	6,788	,000*
Önceki Sipariş Deneyimleri	,344	,042	,340	8,259	,000*

p<0,05

Tablo 19'daki analiz bulgularından da anlaşıldığı üzere tüketicilerin online sipariş öncesi tutumları kapsamında incelenen hedonik dürtüler, zaman tasarrufu ve önceki sipariş deneyimleri değişkenleri ile hayatı kolaylaştırma etkisi değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Fakat yine online sipariş öncesi tutumları kapsamında incelenen fiyat tasarrufu değişkeni ile hayatı kolaylaştırma etkisi değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Buna göre H_{2b} kısmen kabul edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda hedonik dürtüler, zaman tasarrufu ve önceki sipariş deneyimleri değişkenlerinin hayatı kolaylaştırma etkisi değişkenini %45,7 oranında açıkladığı %5 anlamlılık seviyesinde bulunmuştur. ($\beta= 0,145$) değeri alt boyutlar arasında zayıf doğrusal yönlü pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 20. Regresyon Analizi-3

Değişkenler	R	R2	Düzeltilmiş R2	Tahminin Standart Hatası	
Yeniden Satın Alma					
Kullanım Sonrası Değerlendirme Hayatı Kolaylaştırma Etkisi	,710 ^a	,503	,501	,54978	
Değişkenler	B	Standart Hata	Standartlaştırılmış Beta Katsayısı	T Değeri	P
Kullanım Sonrası Değerlendirme	,269	,054	,220	5,025	,000*
Hayatı Kolaylaştırma Etkisi	,678	,053	,558	12,753	,000*

p<0,05

H_3 - Tüketicilerin online sipariş sonrası tutumları ile yeniden satın alma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tüketicilerin online sipariş sonrası tutumları kapsamında incelenen kullanım sonrası değerlendirme ve hayatı kolaylaştırma etkisi değişkenleri ile yeniden satın alma değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre H_3 hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucunda kullanım sonrası değerlendirme ve hayatı kolaylaştırma etkisi değişkenlerinin yeniden satın alma değişkenini %50,3 oranında açıkladığı %5 anlamlılık seviyesinde bulunmuştur (Tablo 20). Buna göre yemeksepeti.com'dan yeniden sipariş verme, kullanıcıların siteyi kullandıktan sonraki değerlendirmelerinin pozitif olması ve hayatı kolaylaştırıcı etkisi faktörlerinden etkilenmektedir. ($\beta= 0,269$) değeri alt boyutlar arasında zayıf doğrusal yönlü pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Günümüzde online platformların kullanımı gittikçe önemini arttırmaya devam etse de Türkiye'de henüz mevcut potansiyelinin çok altında bir düzeydedir.

Bu çalışmada tüketicilerin online yemek servislerini kullanmaları sürecinde tercihlerini etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur. Öncelikle kavramsal çerçeve oluşturulmuş, ardından Google Formlar uygulaması üzerinden online olarak bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu uygulama katılımcıların hatalı veya eksik bilgi girişini kısıtlayan bir platform olduğu için gerçekleştirilen çalışma kapsamında derlenen anketler içerisinde hatalı

ve/veya eksik veriler içeren bir anketle karşılaşılmamıştır. Dolayısıyla ankete katılım gösteren 396 katılımcıya ait tüm anketler değerlendirilmeye alınmıştır.

Katılımcıların %95,95'i online yemek siparişi için yemeksepeti.com'u kullandığını ifade etmektedir. Yine katılımcıların %67,17'sinin erkek, %32,83'ünün bayan olduğu görülmüştür. Bu veriler, yemeksepeti.com'un (2016) verilerinde %60 bay, %40 bayan olarak açıkladığı tüketici oranıyla paralellik göstermektedir.

Diğer yandan katılımcıların %73,48'inin bekâr olduğu, %67,17'sinin lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini düzeyinde eğitim almış olduğu tespit edilmiştir. %79,54'ünün ise 18-32 yaş grubunda yer aldığı görülmüştür. Dolayısıyla elde edilen verilere bakıldığında çalışmanın eğitimli ve genç bir katılım popülasyonuna sahip olduğu söylenebilir.

Katılımcıların %56,56'lık kısmının gelirinin 2500 TL'nin altında olduğu tespit edilmiştir. Buradan yola çıkarak katılımcıların gelir düzeylerindeki kısıtın elde edilen veriler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca katılımcıların %52,02'si İstanbul, Ankara ve İzmir'de ikamet etmektedir. Bu veriye bakarak online yemek servislerinin kullanımının metropol kentlerde daha yaygın olduğu söylenebilir.

Katılımcıların %61,1'i hedonik motive edicilerin online yemek servislerini tercih etmelerinde etkisini olumlu yönde cevaplamıştır. Bu bize katılımcıların online yemek servislerini tercih etmesinde ihtiyacı tatmin etmeye dayalı faydacı tüketim anlayışının yanında hazcı anlayışın da önemli oranda etkili olduğunu göstermektedir.

%63,13'lük bir kesim ise online yemek servislerini tercih etmelerinde fiyat tasarrufu faktörünün etkisini olumlu yönde cevaplamıştır. Bu bize restoran, lokanta vb. geleneksel işletmelerin alternatifi olarak online yemek servislerinin tercih edilmesinde indirim, kampanya vb. uygulamaların, fiyat avantajlarının tüketiciler üzerinde etkili olduğunu söylemektedir.

Katılımcıların %74,66'sının, sipariş sürecinin kullanılabilirliği, restoran vb. arama, bulma, gitme, dönme süreçlerinin ortadan kalkması, online yemek servisleri üzerinden verilen siparişin tüketicinin belirlediği bir zamanda, belirlediği bir yerde tüketiciye ulaştırılması gibi avantajlarını dikkate alarak online yemek servislerini kullanmanın zaman tasarrufu sağladığına katıldığı gözlemlenmiştir.

%94,4'lük kesim online alışveriş konusunda deneyimi olduğunu dile getirmektedir. Benzer şekilde %88,9'luk bir kesim online yemek siparişi verme konusunda yeterli olduğunu düşünmekte, katılımcıların %90,2'si de sipariş verirken diğer müşterilerin yorumlarından etkilendiğini ifade etmektedir. Bu verilerin ortalaması alındığında önceki sipariş deneyimleri faktörünün online yemek servislerinin tercih edilmesindeki etkisine katılımcıların %91,16 oranında katıldığı anlaşılmaktadır.

Katılımcıların %80,17'si online yemek servislerini kullanmanın gerek sağladığı ödeme kolaylıkları gerek iletişim kolaylığı yönünden hayatı kolaylaştırdığına katılmaktadır.

Online yemek servislerini kullanma deneyimine sahip tüketicilerin görüşlerinin sorulduğu kullanım sonrası değerlendirme faktörü kapsamında sorulan sorulara katılımcılar ortalama %68,44 oranında olumlu görüş bildirmiştir.

Katılımcıların %69,9'u edindiği online yemek siparişi deneyimi sonrasında yeniden sipariş vermeye istekli olduğu bildirmektedir. %82,9'u ise gelecekte de online yemek servislerini kullanmaya devam edeceğini belirtmektedir. Online yemek servislerini kullanmayı yakınlarına, arkadaşlarına tavsiye etmeyi düşünenlerin oranı ise %67,9'dur. Bir geri dönüş niteliği taşıyan bu oranlar şüphesiz daha yüksek olması arzu edilen değerlerdir.

Kavramsal çerçevenin ardından çalışma üzerinde faktör ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Öncelikle verilerin faktör analizine uygunluğu doğrulanmış, akabinde gerçekleştirilen faktör analizinde tüketicilerin online yemek servislerine yönelik tutumları üç boyut altında ele alınmıştır. Söz konusu "online sipariş öncesi tutumlar", "online sipariş sonrası tutumlar" ve "yeniden satın alma niyeti" olarak isimlendirilmiştir. Yapılan güvenilirlik analizinde ise verilerin tutarlılığı test edilmiş, onaylanmıştır.

Sonraki aşamada ise katılımcıların online sipariş öncesi tutumlarının demografik verilerine göre farklılık içerip içermediği araştırılmıştır. Bu kapsamda t testi, ve tek yönlü ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir. İleri sürülen yedi hipotezden dördü kabul edilmiş üçü reddedilmiştir.

Buna göre tüketicilerin online sipariş öncesi tutumlarının, eğitim, kiminle yaşadığı (anne/baba, eş/çocuk, yalnız), yaş ve medeni durumlarına göre farklılık gösterdiği anlaşılmıştır. Sipariş öncesi tutumların gelir, cinsiyet ve mesleklerine farklılık gösterdiği hipotezleri reddedilmiştir.

Bir sonraki aşamada ise tüketicilerin online sipariş öncesi tutumları ile online sipariş sonrası tutumları arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Bu sorgulamada basit regresyon analizinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda tüketicilerin online sipariş öncesi tutumları ile online sipariş sonrası tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu öne sürülen iki hipotez de kabul edilmiştir. Öne sürülen hipotezlere göre tüketicilerin online sipariş öncesi tutumları ile online sipariş sonrası tutumlar kapsamında yer hayatı kolaylaştırma etkisi ve kullanım sonrası değerlendirme faktörleri arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Son aşamada ise tüketicilerin online sipariş sonrası tutumları ile yeniden satın alma niyetleri arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Basit regresyon analizi uygulanarak elde edilen sonuca göre, öne sürülen bir hipotez kabul edilmiştir. Bu hipoteze göre tüketicilerin online sipariş sonrası tutumları ile yeniden satın alma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın geneline bakıldığında, tüketicilerin eğitim düzeyleri, kiminle yaşadıkları (anne/baba, eş/çocuk, yalnız), yaşları ve medeni durumlarıyla online sipariş öncesi tutumları; online sipariş öncesi tutumlarıyla online sipariş sonrası tutumları; online sipariş sonrası tutumlarıyla yeniden satın alma niyetleri arasında bir etkileşimin varlığı görülmektedir. Dolayısıyla işletmelerin faaliyet gösterdikleri bölgede tüm bu etkileşimi dikkate almaları gerekmektedir. Sadece sunulan ürünün kalitesi değil, bireylerin medeni durum, yaş, aile ortamı ve eğitim düzeylerine göre çeşitlilik gösteren tercihleri de önemsenmelidir. Online yemek servisi sektörü hizmet kalitesinin oldukça önem kazandığı bir sektördür. Gerek piyasanın geneli üzerinde hakimiyet kurmuş, kendini kanıtlamış bü-

yük işletmelerin varlığı, gerek harcama limitinin sınırlı olduğu bir sektör olmasının da etkisiyle güven faktörünün fazla sorgulanmadığı bir sektör niteliği taşımaktadır. Ancak hizmet kalitesi en az sunulan yemeğin lezzeti ve kalitesi kadar önem kazanmaktadır. Bunun yanında yemeksepeti.com vb. online yemek servisi platformlarını kullanan işletmelerin belli bir lezzet standardını devamlı olarak sağlayabilmesi önemlidir. Dolayısıyla yemeksepeti.com vb. işletmeler kendi platformları üzerinden satış yapan işletmeleri belli bir lezzet, sunum ve iletişim standardını sağlamaları yönünde desteklemeli; eğitmeli ve denetlemelidir.

Kaynakça

- Afsar, A., Nasiri, Z., & Zadeh, M. O. (2013). E-loyalty Modeline-Commerce. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4 (9), 547-553.
- Alagoz, S. M., & Hekimoglu, H. (2012). A study on tam: analysis of customer attitudes in online food ordering system. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 1138-1143.
- Algür, S., & Cengiz, F. (2011). Türk tüketicilere göre online (çevrimiçi) alışverişin riskleri ve yararları. *Journal of Yasar University*, 6 (22). 3666-3680.
- Arı, E., & Yılmaz, V. (2015). Üniversite öğrencilerinin online yemek siparişi davranışlarının teknoloji kabul modeliyle araştırılması. *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7 (2). 65-84.
- Armağan, E. A., & Turan, A. H. (2014). İnternet üzerinden alışveriş: demografik faktörlerin, bireysel ihtiyaçların etkisi üzerine ampirik bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (3). 1-22.
- Boerwinkel, D. (2016). *Does culture matter in online retail?: A quantitative study based on the online shopping behaviour of generation Y in relation to the cultural influences of Germans and Swedes*. Unpublished master's thesis, Sweden: Jönköping University International Business School.
- Bressolles, G., Durrieu, F., & Senecal, S. (2014). A consumer typology based on e-service quality and e-satisfaction. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21 (6), 889-896.
- Canpolat, Ö. (2001). *E-ticaret ve Türkiye'deki gelişmeler*. (1. Basım). Ankara: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı.
- Chang, H. J., Eckman, M., & Yan, R. N. (2011). Application of the Stimulus-Organism-Response model to the retail environment: the role of hedonic motivation in impulse buying behavior. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 21 (3), 233-249.
- Geurts, P. (2005). The impact of web experience on virtual buying behaviour: an empirical study. *Journal Of Customer Behaviour*, 4, 307-336.

- Constantinides, E. (2004). Influencing the online consumer's behavior: the web experience. *Emerald Insight Internet Research*, 14 (2), 111-126.
- Çeltik, E., & Bozdoğan, M. (2013). Turizm işletmelerinde e-ticaret: yemeksepeti.com'da satış yapan yiyecek-içecek işletmelerinin incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12 (3), 611-643.
- Dennis, C., Merrilees, B., Jayawardhena, C., & Tiu Wright, L. (2009). E-Consumer behaviour. *European Journal of Marketing*, 43 (9/10), 1121-1139.
- E-ticaret modelleri - B2B, B2C, C2C, B2G*. (2013, Ağustos). Web: <https://egirisim.com/2013/08/04/e-ticaret-modelleri-b2b-b2c-c2c-b2g/> sitesinden 01 Aralık 2017'de alınmıştır.
- Ferreira, M. B. (2016). *Measuring consumer perceptions of online shopping convenience*. Yayımlanmamış doktora tezi, Portuguesa: Catolica Porto Business School, Universidade Catolica Portuguesa.
- Hattie, J. (1985). Methodology review: assessing unidimensionality of tests and items. *Applied Psychological Measurement*, 9 (2), 139-164.
- Higgs, S., & Thomas, J. (2016). Social influences on eating. *Current Opinion in Behaviora Sciences*, 9, 1-6.
- <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/yemeksepetinden-2018-lezzet-almanagi/>
- İşler, D. B., Yarangümelioglu, D., & Gümülu, E. (2014). Online tüketici satın alma davranışlarını etkileyen faktörlere yönelik bir durum değerlendirmesi: Isparta ilinde bir uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6 (3), 77-94.
- Katawetawaraks, C., & Wang, C. L. (2013). Online shopper behavior: influences of online shopping decision. *Asian Journal of Business Research*, 1 (2), 66-74.
- Kimes, S. E. (2011). Customer perceptions of electronic food ordering. *Cornell Hospitality Report*, 11 (10), 6-15.
- Kimes, S. E. (2011). The current state of online food ordering in the US restaurant industry. *Cornell Hospitality Report*, 11 (17), 6-18.
- Kimes, S. E. (2008). The role of technology in restaurant revenue management. *Cornell Hospitality Quarterly*, 49 (3), 297-309.
- Kural, S. (2014). Tüketiciler için e-ticaretin avantaj ve dezavantajları. Web: <http://sosyalmedya.co/rehber/tuketiciler-icin-e-ticaretin-avantaj-ve-dezavantajlari/> sitesinden 07 Aralık 2017'de alınmıştır.
- Lee, Y. J., Huang, C. L., Chang, L. Y., & Chen, C. Y. (2009). Exploring the influence of online consumers' perception on purchase intention as exemplified with an online bookstore. *The Journal of Global Business Management*, 5 (2), 21-29.
- Li, H., Daugherty, T., & Biocca, F. (2002). Impact of 3-d advertising on product knowledge, brand attitude, and purchase intention: the mediating role of presence. *Journal of Advertising*, 31 (3), 43-57.

- Olorunniwo, F., & Hsu, M. K. (2006). A typology analysis of service quality, customer satisfaction and behavioral intentions in mass services. *Journal of Service Theory and Practice*, 16 (2), 106-123.
- Özaslan, Y., & Uygur, S. M. (2014). Negatif ağızdan ağıza iletişim (wom) ve elektronik ağızdan ağıza iletişim (e-wom): yiyecek-içecek işletmelerine yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (3), 69-88.
- Özhan, Ş., & Altuğ, N. (2015). Tüketicilerin demografik özelliklerinin online alışveriş davranışları üzerine etkileri. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 15 (4), 481-493.
- Özcan H.M., & Argan M. (2014). Tüketicile online (çevrimiçi) bağ kurma ile sadakat ve yeniden satın alma niyeti arasındaki ilişki: Facebook örneği. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 51-82.
- Pantelidis, I. S. (2010). Electronic meal experience: a content analysis of online restaurant comments. *Cornell Hospitality Quarterly*, 51 (4), 483-491.
- Park, J., Hill, W. T., & Bonds-Raacke, J. (2015). Exploring the relationship between cognitive effort exertion and regret in online vs. offline shopping. *Computers in Human Behavior*, 49 (C), 444-450.
- Prim M. (2007). Ready meals from the consumers' perspective-attitudes, beliefs, contexts and appropriateness. Unpublished doctoral dissertations. Sweden: Örebro University.
- Qaemi, V. (2012). Surveying the impact of satisfaction and e-reliability on customers' loyalty in e-purchase process: a case in Pars Khodro co. *Management Science Letters*, 2 (6), 2103-2112.
- Santouridis, I. (2009, May). *E-service quality and its impact on customer satisfaction and trust: an empirical study on Greek customers of internet shops*. Proceedings of the 6th International Conference on Enterprise Systems, Accounting and Logistics, 17-31. Thessaloniki, Greece.
- Sarıtaş, E., & Haşiloğlu, S. B. (2015). Çalışan kadınların özel alışveriş sitelerinden satın almalarının hedonik amaçlı tüketim açısından incelenmesi. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 6 (1), 53-62.
- Shanthi, R., & Desti, K. (2015). Consumers' perception on online shopping. *Journal of Marketing and Consumer Research*, 13, 14-20.
- Shih, H. P. (2004). An empirical study on predicting user acceptance of e-shopping on the web. *Information & Management*, 41, 351-368.
- Taşkın E, Mercan N, & Alamur B. (2013). Marka imajı ile güven ve güven ile bağlılık arasındaki ilişki üzerinde özdeşleşmenin düzenleyici (moderatör) etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 18. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*; "Yerel Ekonomilerin Uluslararasılaşmasında Küresel Pazarlamanın Katkısı", Birinci Baskı, Kars: Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, s313-322'deki makale.

- Tatlı H, & Korkut F. (2015). Sanal alışverişte tüketici davranışlarını etkileyen faktörler: Bingöl Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir uygulama. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (1), 63-78.
- Temeloğlu E. (2015). Tüketicilerin kişilik özellikleri, risk algıları ve yeniden satın alma davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi: otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 157-179.
- Tomaş, M. (2014). Paket servis müşterilerinin sipariş vermede e-aracı kullanma nedenleri üzerine keşifsel bir araştırma: yemeksepeti.com örneği. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 5 (2), 39-41.
- TÜBİSAD (2017). Türkiye’de e-ticaret 2016 pazar büyüklüğü. *Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği Raporu*, Web: <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/turkiye-eticaret-2016-pazar-buyuklugu.html> sitesinden 28 Aralık 2017’de alınmıştır.
- Kantarıcı Ö., Özalp M., Sezginsoy C., Özaşkınlı O. & Cavlak C. (2017). Dijitalleşen dünyada ekonominin itici gücü: e-ticaret. *Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği Yayınları*, İstanbul.
- Uğurlu, Ö. (2012). Tüketim söylemlerinin seslenme biçimi olarak eğlence: konuşan yemeklerle yemeksepeti. *Visualist 2012, International Congress on Visual Culture: New Approaches in Communication, Art and Design, Digitalization*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Yemeksepeti 2016 lezzet almanağı. (2017, Şubat). Web: <https://blog.yemeksepeti.com/index.php/2017/02/10/yemeksepetinden-2016-lezzet-almanagi/> sitesinden 5 Haziran 2018’de alınmıştır.
- Yeniçeri, T., Yaraş, E., & Akın, E. (2012). Tüketicilerin riskten kaçınma düzeylerine göre sanal alışveriş risk algısı ve sanal plansız tüketim eğilimlerinin belirlenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 5 (9), 145-164.
- Yeo, V. C. S., Goh, S. K., & Rezaei, S. (2017). Consumer experiences, attitude and behavioral intention toward online food delivery (OFD) services. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 35, 150-162.

NET ENERJİ İTHALATÇISI ÜLKELERİN PETROL TÜKETİMİNİN GELİR VE FİYAT ESNEKLİKLERİ

Ercan YAŞAR (*)

Öz

Bu çalışma, 1990-2016 döneminde net enerji ithalatçısı 49 ülkenin petrol talebini panel veri modeli çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamıştır. Ülkeler tükettikleri toplam enerjinin ne kadarını ithal ettiklerine göre yüksek ve düşük enerji ithalatçısı ülkeler olarak iki panel şeklinde ele alınmıştır. Yüksek enerji ithalatçısı 26 ülke (Panel A) ve düşük enerji ithalatçısı 23 ülke (Panel B) için petrol talebinin gelir ve fiyat esneklikleri hesaplanmıştır. Uzun dönem eşbütünleşme katsayıları tahmin sonuçları her iki panel geneli için de, petrol talebinin gelir esnekliğinin pozitif ve anlamlı; fiyat esnekliğinin ise yine her iki panel geneli için de negatif ve anlamlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, her iki panel geneli için de fiyat esnekliği gelir esnekliğinden düşük bulunmuştur. Elde edilen bir diğer bulgu, yüksek enerji ithalatçısı ülke panelinin (Panel A); fiyat esnekliği (-0.03) düşük enerji ithalatçısı ülke paneline (Panel B) göre (-0.41) daha düşük hesaplanmıştır. Benzer şekilde yine yüksek enerji ithalatçısı ülke panelinin (Panel A) gelir esnekliği (1.18) düşük enerji ithalatçısı ülke paneline (Panel B) göre (1.04) daha yüksek hesaplanmıştır. Son olarak AMG (Arttırılmış Ortalama Grup Etkisi Tahmincisi) tahmincisi kullanılarak ülkelerin uzun dönem bireysel katsayıları hesaplanmıştır. Elde edilen bu sonuçlara dayanarak, bazı önemli politika sonuçları önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Petrol Talebi, Petrol Fiyatları, Gelir Esnekliği, Fiyat Esnekliği, Net Enerji İthalatı, Eşbütünleşme, Arttırılmış Ortalama Grup Etkisi Tahmincisi.

Income and Price Elasticities of Oil Consumption of Net Energy Importing Countries

Abstract

This study aims to analyze the oil demand of 49 countries which are net energy importers in the 1990-2016 period within the framework of panel data model. Countries are considered in two panels as high and low energy importing countries according to how much energy they import of their consumption. Income and price elasticities of oil

*) Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü (e-posta: ercan.yasar@dpu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9471-4068>

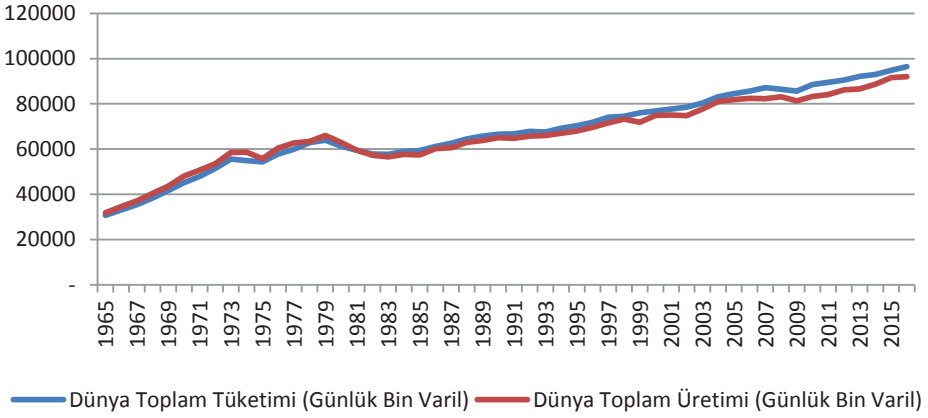
demand for 26 high energy importing countries (Panel A) and 23 low energy importing countries (Panel B) were calculated. The results show that income elasticity of oil demand is positive and significant for both panels, and price elasticity is negative and significant again for both panels. In addition, price elasticity was lower than income elasticity for both panels. Another finding is that high energy importing country panel (Panel A) has lower price elasticity (-0.03) than low energy importing country panel (Panel B), (-0.41). Similarly, the income elasticity of the high-energy importing country panel (Panel A) (1.18) was calculated to be high than that of the low-energy importing country panel (Panel B), (1.04). Based on these results, some important policy implications have been proposed.

Keywords: Oil Demand, Oil Prices, Income Elasticity, Price Elasticity, Net Energy Imports, Cointegration, AMG (Augmented Mean Group Estimator).

1. Giriş

Modern dünyada ülkeler fosil yakıtlara ve özellikle de petrole büyük ölçüde bağımlıdır. Diğer enerji kaynaklarıyla karşılaştırıldığında (doğal gaz ve nükleer enerji gibi) bu bağımlılık günlük yaşamın her yönünü etkilemekte ve artarak devam etmektedir. Bu nedenle ekonomilerin büyümesinin ve üretim artışının temel itici gücü olarak kabul edilen petrol, küresel ekonomiye de yön vermektedir. Xiong ve Wu'ya (2009) göre, petrol, ekonomik kalkınmada kilit rol oynayan yüksek kaliteli bir enerji kaynağıdır. Cooper'a (2003) göre, petrol; modern sanayileşmiş ekonominin hemen hemen her sektörünü besler ve dünya ekonomisinin merkezinde yer alır. Kısaca ham petrol, bir ülkenin ekonomik kalkınmasında kilit rol oynayan en önemli enerji kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Bu önem zamanla petrol talebinin artmasına neden olmuştur (Cooper, 2003). Uluslararası Enerji Ajansı'na (2013, IEA) göre, petrol tüketimindeki artış, nüfusun ve gelirin hızlı artışından kaynaklanmakta ve gelecekte dünyanın daha fazla petrol talebiyle karşı karşıya kalacağı kaçınılmaz görülmektedir. Hirsch vd. (2005) göre, petrol, dünyada taşımacılıktan tarıma kadar ve modern yaşam için gerekli olan kimyasalların çoğu için birincil hammaddedir. Dünyadaki petrolün % 61,4'ünün ulaşım için, % 16,2'sinin enerji kullanımında, % 9,5'inin sanayi ve % 12,9'u tarım, konut, kamu ve ticari hizmetler gibi diğer sektörlerde kullanılmaktadır. Diğer yandan petrol, petrokimya endüstrisi başta olmak üzere çok sayıda mal için temel hammaddedir. Ancak küresel olarak, son yirmi yıldaki talepteki artışın en önemli kaynağını, ulaşım (karayolu, havacılık ve denizcilik) ve petrokimya endüstrisi oluşturmaktadır.

Son yıllarda, dünya petrol üretimi çarpıcı bir şekilde artmıştır. Ancak ülkelerin enerji ihtiyaçları arttıkça (ve petrol için yeterli alternatifler bulunmadığında), dünya petrol talebi ve küresel petrol üretimi de artmaktadır. Grafik 1'de, 1965'den 2016'ya kadar küresel petrol üretimi ve tüketiminin gelişimini göstermektedir. Görülebileceği gibi hem petrol üretiminde hem de petrol tüketiminde artış eğilimi dikkat çekicidir. BP'ye (2018) göre 2016 yılı ham petrol üretimi 92.023 varil/gün ve petrol tüketimi 96.488 varil / gün olmuştur.

Grafik1: Küresel Ham Petrol Üretim ve Tüketimi (Varil/günlük)

Iwayemi vd. (2010) göre; enerji talebi modellerinin temelleri 1970'lerin başında dört katına çıkan petrol fiyatlarının sonucunda, enerji fiyatlarındaki ve ekonomik faaliyet seviyesindeki değişimlere karşı tüketici cevaplarının büyüklüğü ve dinamiklerini anlama konusundaki çabalara dayanmaktadır. Bununla birlikte, fiyat ve gelir esneklikleri gibi temel enerji talebi parametrelerinin daha doğru tahmin edilmesi üç nedenle önemlidir. Birincisi, özellikle enerji talebinin gelecekteki projeksiyonunda ve genel olarak enerji piyasası eğilimlerinin tahmin edilmesindeki önemi nedeniyledir. İkincisi, bu parametrelerin enerji sektörünün olumsuz çevre dışsallıklarıyla başa çıkma politikalarının tasarımındaki rolüdür. Üçüncüsü, enerji talebi parametrelerinin gelişmiş ve daha sağlam tahminleriyle enerji talebi dinamiklerini anlamamanın, daha bilinçli ve başarılı bir enerji politikası konusunda karar alma ve uygulama için önemli olması nedeniyledir (Iwayemi vd., 2010, s. 73). Bunlara ek olarak petrol endüstrisinde uzun vadeli arz ve talep koşullarının tahmin edilmesi, kapasite artırımının gerekliliklerinin değerlendirilmesi için de ayrıca önemlidir. Sağlam, tutarlı ve doğru tahminler; özellikle uzun teslimat süreleriyle karakterize olan ve büyük anlaşmalara bağlı bir endüstri için oldukça önemlidir (Javan ve Zahran, 2015, s.53). Özellikle petrol ithalatına bağımlı olan ülkeler için bu esnekliklerin hesaplanması uygun politikalar geliştirilebilmesi açısından daha da önemli hale gelmektedir. Petrolün ekonomik gelişme ve refah için çok önemli bir girdi olduğu şüphesizdir. Bu nedenle; politika yapımcıların ham petrol talebinin fiyat ve gelir değişimlerine nasıl tepki verdiğini bilmeleri oldukça yararlıdır.

Bu çalışmanın amacı, net enerji ithalatçısı ülkelerde petrol tüketiminin fiyat ve gelir esneklikleri ile ilgili ampirik tahminler sunmaktır. Net enerji ithalatçısı ve dünya petrol tüketiminin büyük bir kısmını gerçekleştiren ülkelerin örneklem olarak seçilmesi açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmada ayrıca net enerji ithalatçısı ülkeler

yüksek düzeyde ve düşük düzeyde enerji ithalatçısı ülkeler olmak üzere iki panel halinde ele alınmıştır. Böylece hesaplanacak uzun dönem esnekliklerin enerjide dışa bağımlılığın derecesine göre farklılaşp farklılaşmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

2. Literatür

Literatür, farklı ülkelerdeki ham petrol talebini araştırmak için yürütülen çalışmaların bir özetini sunmaktadır. Farklı ülkelerdeki veya bölgelerdeki enerji talebini inceleyen çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Çeşitli ampirik çalışmalar, toplam enerji talebinin belirleyicilerini veya enerji türlerinin farklı bileşenlerini kullanmışlardır. Ancak diğer enerji talebi araştırmalarıyla karşılaştırıldığında ham petrol talebi üzerine yapılan çalışmaların sınırlı kaldığı görülmektedir. Petrol talebi esnekliğini ölçmeye yönelik öncü çalışmaların genellikle gelişmiş ülkeler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Narayan ve Smyth., 2007, 6261). Ancak, son yıllarda gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde de ham petrol talebine yönelik çalışmalara olan ilgide önemli bir artış olduğu gözlenmektedir. Küresel petrol fiyatlarındaki son yıllardaki artışlar araştırmacıların konuya olan artan ilgisini giderek artırmaktadır.

Ham petrol talebi davranışı ile ilgili son çalışmalar gözden geçirildiğinde; bu çalışmalar içinde bazıları ham petrol talebinin gelir esnek olduğunu ve fiyat esnekliğinin inelastik olduğunu iddia ederken (Philips, 1972; Dahl ve Sterner, 1991; Bentzen ve Engsted, 2001; Krichene, 2002; Cooper, 2003; Ghosh, 2009; Moore, 2011; Kim ve Baek, 2013; Stambuli, 2013; Marbuah, 2014); bazı çalışmalar ise, ham petrol talebinin hem gelir hem de fiyatının esnek olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Altınay, 2007; Xiong ve Wu, 2009; Camacho-Gutiérrez, 2010; Ziramba, 2010). Çalışmaların sonuçlarının bir biriyle oldukça farklılaştığı görülmektedir. Bazıları hem petrol fiyatı hem de reel gelir açısından esnek olmayan talep bulurken, diğerleri uzun ve kısa dönem modellerinde fiyat esnek olmayan ve gelir esnek petrol talebi katsayılarını ortaya koymaktadır.

Ghourı (2001), 1980-1999 döneminde ABD, Kanada ve Meksika'daki petrol talebini analiz etmiştir. Esnekliklerin tahmininde Almon modeli kullanılmıştır. Uzun vadeli gelir esnekliğinin ABD, Kanada ve Meksika'da sırasıyla (0.98, 1.08 ve 0.84) olduğunu bulmuştur. Uzun vadede fiyat esnekliği elastik değildir ve uzun dönemde fiyat değişimlerine daha duyarlı olduklarını belirtmiştir. Gately ve Huntington (2002), OECD olan ve olmayan ülkeler için petrol talebinin belirleyicilerini, petrol fiyatı ve gelir değişikliklerinin enerji ve petrol talebindeki asimetrik etkilerini inceleyerek analiz etmiştir. OECD ülkeleri için petrol talebinin uzun dönemli gelir esnekliğinin (0,56) ve fiyat esnekliğinin (-0,64) olduğunu bulmuşlardır. OECD üyesi olmayan ülkeler için uzun dönemli gelir esnekliğinin (0.53) ve fiyat esnekliğinin (-0.18) olduğunu hesaplamışlardır. Krichene (2002), 1918-1999 döneminde dünyadaki ham petrol ve doğal gaz talebini ve arzını analiz etmiştir. Dünya ham petrol ve doğal gaz için eşzamanlı talep ve arz modelini kullanarak iki aşamalı EKK yöntemi ve hata düzeltme modeli (ECM) kullanmıştır. Dünya ham petrol talebinin kısa vadeli fiyat esnekliğinin 1918-1999 döneminde (-0.06); 1918-1973 döne-

minde (-0.08) ve 1973-1999 döneminde ise (-0.02) olduğunu bulmuştur. Kısa dönemli gelir esnekliği ile ilgili olarak, 1918-1999 döneminde gelir esnekliğinin (0,53); 1918-1973 döneminde (0,73) ve 1973-1999 döneminde (1,45) olduğunu bulmuştur. Esneklikleri (ECM) kullanarak yeniden hesaplamış ve benzer sonuçlara ulaşmıştır. Cooper (2003), 1979-2000 dönemi ve 23 ülke için kısa ve uzun vadeli fiyat esnekliklerini, Nerlove Kısmi Ayarlama Modeli kullanarak tahmin etmiştir. Petrol talebini; dünya petrol fiyatı, GSMH ve gecikmeli petrol tüketim değişkeninin bir fonksiyonu olarak tahmin etmiştir. Ham petrol talebinin kısa vadeli fiyat esnekliğinin (+0.023 ile -0.109 arasında) değiştiğini ve petrol talebinin fiyat esnekliğinin olmadığını belirtmiştir. Uzun dönemde fiyat esnekliği (+0.038 ile -0.568 arasında) değişmektedir. Krichene (2005), hem kısa hem de uzun dönemde dünya petrol ve doğal gaz piyasaları için eşzamanlı bir denklem modeli (SEM) tahmin etmiştir. Model, ABD Döviz Kurunun ve ABD'nin faiz oranlarının ham petrol fiyatı üzerindeki etkisini incelemek ve kısa ve uzun dönem fiyat ve gelir esnekliklerini tahmin etmek için oluşturulmuştur. Sonuçlar, ham petrol ve doğal gaz talebinin kısa dönemde fiyat esnekliğinin inelastik olduğunu ve uzun dönemde arz fiyat esnekliğinde de önemli bir düşüş olduğunu göstermiştir.

Narayan ve Smyth (2007), 1971-2002 dönemi Orta Doğu'daki petrol talebi için uzun dönemli fiyat ve gelir esnekliklerini panel birim kök ve panel eşbütünleştirme teknikleri kullanarak hesaplamışlardır. Orta Doğu'daki petrol talebinin fiyat esnek olmadığını ve gelir esnekliği olduğu belirtilmiştir. Uzun vadeli fiyat esneklikleri (-0.071 ile -0.002 arasında) ve uzun vadeli gelir esneklikleri ise (0.204 ile 1.816 arasında) değişmektedir. Narayan ve Smyth (2007), 12 Orta Doğu ülkesi için gelir esnekliği değişkeninin ülkeler arasında farklılık gösterdiğini ancak panel seviyesinde tüketicilerin fiyat değişikliklerine karşı duyarsız olduklarını ortaya koymaktadır. Orta Doğu'daki petrol talebinin önemli ölçüde gelirden kaynaklandığını vurgulamışlardır. Altınay (2007), 1980-2005 döneminde Türkiye'de ham petrol talebinin kısa ve uzun dönem esnekliklerini ARDL yaklaşımını kullanarak tahmin etmiştir. Petrol talebi, petrol fiyatları, gelir ve kukla değişkenlerin bir fonksiyonu olarak modellenmiştir. Türkiye'de ham petrolün ithalat talebinin kısa ve uzun vadede fiyat esnekliklerinin sırasıyla (-0.10) ve (-0.18) olduğunu, Türkiye'de ham petrol fiyat talebinin kısa ve uzun dönemde esnek olmadığını belirtmiştir. Gelir esneklikleri konusundaki tahminleri ise, kısa vadede ve uzun dönemde çok fazla değişmemektedir. Kısa dönemde gelir esnekliğinin (0,64) ve uzun dönemde (0,61) olduğunu ve gelir esnekliğinin inelastik olduğunu belirtmiştir. Déés ve arkadaşları (2007), dünya petrol piyasasının yapısal bir ekonometrik modelini kullanarak petrol piyasası gelişimini ve risklerini analiz etmişlerdir. Kısa dönemli dinamiklerin kestirimi için düzeltme modeli (ECM) kullanılmıştır. Uzun dönem gelir esnekliğinin (0.17 ile 0.98 arasında) değiştiği, kısa dönemde bu esnekliğin (0.0001 ile 0.82) arasında değiştiği tespit edilmiştir. Öte yandan, kısa dönemli fiyat esnekliklerinin inelastik olduğunu belirtmişlerdir. Zhao ve Wu (2007), ham petrol, yerel enerji üretimi (ham petrol dâhil), endüstriyel üretim ve toplam trafik hacmini potansiyel belirleyiciler olarak dikkate alarak Çin'e petrol ithalatını belirleyen faktörleri incelemektedir. Petrol ithalatı ile önemli, pozitif ve esnek olmayan bir fiyat esnekliği

ilişkisi bulmuşlardır. Tahmin edilen diğer modellerde, ham petrol fiyatının Çin'in petrol ithalatında önemsiz bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Çin'deki petrol ithalat talebini artırdığı tespit edilen en önemli faktörler katma değerli endüstriyel üretim, toplam yurtiçi enerji üretimi (önemli ikame etkisi) ve ulaştırma sektörü (toplam yük trafiği ve yolcu trafiği) esneklikleri olduğunu ve sırasıyla (1.92 ve 3.60) esneklik değerine sahip olduğunu belirtmişlerdir. Ghosh (2009), 1970-1971 ve 2005-2006 yılları arasında Hindistan'da ithal edilen ham petrol miktarı, ham petrol fiyatı ve reel gelir arasındaki uzun dönemli denge ilişkisini incelemiştir. Kullanılan yöntem (ARDL) yaklaşımıdır. Sonuçlar uzun dönemde ham petrol talebinin fiyat esnekliğinin inelastik olduğunu göstermiştir. Özellikle talebin uzun dönemli fiyat esnekliği (-0.63) ve uzun dönemli gelir esnekliği (1.97) olarak bulunmuştur. Xiong ve Wu (2009), 1979-2004 ve 2008-2020 olmak üzere iki dönem halinde Çin'deki ham petrol talebini incelemiş ve esneklikleri tahmin etmiştir. Dört faktörün ham petrol talebini etkilediğini vurgulayarak: GSYİH, nüfus artışı, sanayi sektörünün GSYH içindeki payı ve petrol fiyatının önemli belirleyiciler olduğunu vurgulamışlardır. Esnekliklerin tahmininde Johansen eşbütünlüşme testi ve hata düzeltme modeli (ECM) kullanılmıştır. Çin için petrol talebinin gelir esnekliğinin (0.647) ve fiyat esnekliğinin (-0.365) olduğunu tahmin etmişlerdir. Narayan ve Wong (2009), Avustralya'da 1985-2006 dönemini kapsayan panel verileri kullanarak petrol tüketimini araştırmışlardır. Sonuçları, uzun dönemde petrol fiyatlarının petrol ürünleri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını, gelirin petrol üretimi üzerinde ters yönde bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Jabir (2009) ABD'nin GSMH'sinin petrol ithalatının belirlenmesinde yerli petrol üretimi ile birlikte öncü bir rol oynadığını tespit etmiştir. Pedregal ve ark. (2009) İspanya için ve Sa'ad (2009) Endonezya için yaptıkları çalışmalarda Narayan ve Smyth (2007) çalışması ile benzer sonuçlar tahmin ederek, İspanya ve Endonezya'da ham petrol ürünleri için temel talep kaynağının fiyat yerine reel gelir olduğunu bulmuşlardır. Broadstock ve Hunt (2010), İngiltere için 1960-2007 döneminde gelir, fiyat ve yakıt verimliliğinin petrol talebi üzerinde etkilerini ölçmüşlerdir. Yine reel gelirin esnekliğinin, fiyat ve verimlilikten daha büyük olduğu (sırasıyla 0.6, -0.1 ve -0.3) görülmüştür. Iwayemi vd. (2010), Nijerya'da petrol ürünlerinin hem fiyat hem de gelir açısından esnek olmadığını göstermektedir. Ziramba (2010), Güney Afrika'daki 1980-2006 dönemini kapsayan zaman serilerini kullanarak, uzun vadeli ve kısa vadeli fiyat ve ham petrol talebinin gelir esnekliğini tahmin etmişlerdir. Çalışmada kullanılan metodoloji Johansen eşbütünlüşme çok değişkenli analizidir. Uzun dönemli fiyat esnekliğinin (-0.147) olduğunu ve uzun dönemli gelir esnekliği (0,429) olduğunu tahmin etmiştir. Her iki esneklik de ham petrol talebinin gelir ve fiyat esnekliğinin olmadığını göstermektedir. Tsirimokos (2011), İsveç, Danimarka, İspanya, Portekiz, Türkiye, Finlandiya, İtalya, Almanya, ABD ve Japonya'da Nerlove modelini kullanarak ham petrol talebinin fiyat ve gelir esnekliğini tahmin etmektedir. Sonuçlar, hem fiyat hem de gelir esnekliklerinin kısa dönemde uzun dönemde olduğundan daha esnek olmadığını göstermektedir. Örneğin; İsveç ve Danimarka için tahminler sırasıyla (-0.05, 0.38) ve (-0.04, 0.63) fiyat ve gelir esnekliklerini göstermektedir. Sharma vd. (2018) 1988-2016 döneminde Güney Asya'daki 6 orta gelirli

ülkede havuzlanmış ortalama grup (PMG) tahminini, dinamik en küçük kareler (DOLS) ve tam değiştirilmiş olan en küçük kareler (FMOLS) eşbütünleşme tekniklerini uygulamışlardır. Çalışmada ham petrol fiyatının, gelirin, birincil enerji kaynaklarının ve finansal krizin ham petrol talebine etkisini incelemeye çalışmaktadır. Elektrik hariç, diğer tüm belirleyicilerin katsayıları PMG sonuçları ile benzer bulunmuştur. Sonuçlar, ham petrol talebinin bölgede esnek olmayan fiyat ve gelir esnekliği olduğunu göstermiştir. Ayrıca, elektrik enerjisinin negatif olarak bulunan katsayısı, uzun dönemde elektriğin ham petrolün yerine geçtiği şeklinde yorumlanmıştır. Petrol dışı birincil enerji kaynaklarının, seçilen ülkelerde ham petrole tamamlayıcı olduğu belirtilmiştir. Son olarak, kukla değişken tarafından temsil edilen finansal kriz katsayısı, finansal krizin Güney Asya'nın orta gelirli ülkelerindeki ham petrol talebinde olumsuz ve önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Araştırmacı	Örneklem	Dönem	Yöntem	Uzun Dönem Gelir Esnekliği	Uzun Dönem Fiyat Esnekliği	Kısa Dönem Gelir Esnekliği	Kısa Dönem Fiyat Esnekliği
Ghouri (2001)	ABD, Kanada, Meksika	1980-1999	Almon Modeli	(0.989), (1.08), (0.84)	(-0.045), (-0.06), (-0.05)		(-0.029), (-0.007), (-0.015)
Krichene (2002)	Dünya	1918-1999	SEM (Simultane Eşitlik Modeli)	(0.6) ile (1.80)	(-0.05) ile (-0.13)		
Cooper (2002)	OECD (23 Üye)	1971-2000	OLS (Nerlove'nin Kısmi Ayarlama Yöntemi)		(0.0005) ile (-0.568) arasında		(0.001) ile (-0.109) arasında
Gately ve Huntington (2002)	96 Ülke	1971-1997	Panel Sabit Etkiler	(0.55), (0.95)	(-0.60), (-0.12)		
Alves ve Bueno (2003)	Brezilya	1974-1999	Engle ve Granger Eşbütünlüme	(0.122)	(-0.465)		
Krichene (2005)	Dünya	1918-2004; 1918-1973; 1974-2004	Eşbütünlüme ve İki Aşamalı EKK	(3.48), (3.43), (0.62)	(-1.59), (-2.73), (-0.12)	(0.54), (0.43), (1.49)	(-0.05), (-0.05), (-0.003)
De vita vd. (2006)	Namibia	1980-2002; 1990-2002	ARDL	(1.08), (0.95)	(-0.85), (-0.79)		
Narayan ve Smyth (2007)	12 Orta Doğu Ülkesi	1971-2002	DOLS ve FMOLS	(1.014)	(-0.015)	(0.1715)	(-0.0008)
Dées vd. (2007)	Dünya	1984:1-2002:2	Çeyreklik Makroekonometrik Model	(0.17) ile (0.98)			
Altınay (2007)	Türkiye	1980-2005	ARDL	(0.61)	(-0.18)	(0.64)	(-0.10)
Xiong ve Wu (2009)	Çin	1979-2004	Eşbütünlüme ve VECM	(0.647)	(-365)		
Akinboade vd. (2008)	Güney Afrika	1978-2005	ARDL	(0.36)	(-0.47)		
Narayan ve Wong (2009)	Avustralya	1985-2006	Panel Eşbütünlüme ve DOLS	(1.014)	(-0.015)	(0.1715)	(-0.0008)
Ghosh (2009)	Hindistan	1970-71; 2005-06	ARDL	(1.97)	(-0.63)		
Sa'ad (2009)	Endonezya	1970-2005	ARDL	(0.86) ile (0.88) arasında	(-0.15) ile (-0.16)		

Kaynak: Özcan, B. (2015). Determinants of Oil Demand in OECD Countries: An Application of Panel Data Model. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 8(15), 141-165, çalışmasından geliştirilmiştir.

Pedregal vd. (2009)	İspanya	1984:1-2006:12	UCM (Gözlemlenmemiş Bileşenler Modeli)	(0.441)	(-0.051)	
Broadstock ve Hunt (2010)	İngiltere	1960-2007	Yapısal Zaman Serisi Modeli	(0.57)	(-0.12)	
Ziramba (2010)	Güney Afrika	1980-2006	Eşbüttünleşme ve VECM	(0.429)	(-0.147)	(0.203)
Askari ve Krichene (2010)	Dünya	1970:1-2008:4	SEM (Simultane Eşitlik Modeli)	(0.020)	(-0.002)	(0.046)
Dargay ve Gately (2010)	30 OECD Ülkesi	1971-2008	Sabit Etkiler Modeli	(0.80)	(-0.60)	
Cho vd. (2011)	51 Ülke	1971-2005	Panel Eşbüttünleşme ve DOLS	(0.37) tüm panel; (0.44) Asya; (0.06) OECD	(-0.01) tüm panel; (-0.03) Asya; (-0.02) OECD	
Moore (2011)	Barbados	1998-2009	ARDL	(0.91)	(-0.55)	
Tsirimokos (2011)	10 Uluslararası Enerji Ajansı Üyesi	1980-2009	OLS (Nerlove'nin Kısmi Ayarlama Yöntemi)	(0.726) ile (2.473) arasında	(0.066) ile (-0.275) arasında	(-0.104) ile (0.036) arasında
Salliah ve Al-Skeikh (2012)	6 Körfez Ülkesi	1980-2010	Eşbüttünleşme ve VECM	(-2.20) ile (0.28) arasında	(-0.30) ile ((2.51) arasında	
Fawcett ve Price (2012)	G7,OECD,Gelişen Asya ve Latin Amerika		Panel Birim Kök ve Eşbüttünleşme	(0.26) ile (1.31) arasında	(-0.15) ile (-0.006) arasında	(-0.04) ile (0.008) arasında
Behmiri ve Manso (2012)	27 OECD Ülkesi	1976-2009	Panel Eşbüttünleşme ve FMOLS	(-0.42) ile (2.5) arasında	(-0.23) ile (0.009) arasında	
Sentenac-Chemin (2012)	ABD	1978-2005	Eşbüttünleşme	(0.60)	(-0.28)	
Stambuli (2013)	Tanzania	1972-2010	OLS (Nerlove'nin Kısmi Ayarlama Yöntemi)	(1.750)	(-0.012)	(-0.005)
Marbuah (2014)	Gana	1980-2012	ARDL	(1.638) ile (2.632) arasında	(-0.161) ile (-0.451) arasında	(0.621) ile (0.791) arasında
Özcan (2015)	20 OECD Ülkesi	1980-2011	Panel Eşbüttünleşme ve FMOLS	(0.72)	(-0.16)	
Oteng-Abayie vd.(2018)	Gana	1980-2013	Eşbüttünleşme ve VECM	(0.20)	(0.30)	

3. Veri ve Kaynakları

Xiong ve Wu (2009) 'a göre ham petrol talebi, insanların belirli bir dönemde satın almak istedikleri ve satın alabilecekleri ham petrol miktarını içermektedir, ancak bu konuda istatistiksel bir bilgi bulunmadığından ampirik çalışmalarda çoğunlukla kişi başına ham petrol tüketimi kullanılmaktadır. Bu nedenle çalışmada kişi başına ham petrol tüketimi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Petrol tüketimini etkileyebilecek faktörler ise, kişi başına reel GSMH ve reel ham petrol fiyatları olarak ele alınmıştır. Brent ham petrol fiyatları (1990 - 2016) reel olarak (2009 yılı bazında) ve cari ABD Doları cinsinden ifade edilmiştir. Kullanılan petrol fiyatı, dünya petrol fiyatıdır ve üretici fiyatı olup vergi ya da sübvansiyonları içermemektedir. Uygulamada, petrol tüketimi; gelir, nispi fiyatlar, yaşam tarzı, şehirleşme, nüfus artışı, teknolojik ilerleme, enerji politikaları ve ekonominin yapısı gibi diğer açıklayıcı faktörlerin bir fonksiyonudur. Bununla birlikte, petrol tüketimini veya enerji tüketimini daha genel olarak ele alan, kişi başına düşen reel gelir veya toplam reel gelirin pozitif bir fonksiyonu ve kendi fiyatının negatif bir fonksiyonu olarak değerlendirilen oldukça büyük bir literatür vardır. Diğer taraftan literatür, GSMH'nın, şokların etkisini taşıyan ve ekonomideki yapısal değişiklikleri yansıtan temel makroekonomik değişkenlerden biri olduğunu vurgulanmaktadır (Javan ve Zahran, 2015, s.55; Narayan ve Smyth., 2007, 6261). Ayrıca bu gibi değişkenlerin bazılarının sayısallaştırılmasının zor olması nedeniyle, ham petrol tüketimini etkileyebilecek sadece gelir ve fiyat değişkenleri modele dâhil edilmiştir. Temel değişkenler olan, ham petrol talebi, ham petrol fiyatı, kişi başına GSMH için veriler çeşitli kaynaklardan elde edilmiştir. Verilerin kullanılabilirliği dikkate alınarak, yıllık zaman serileri verileri 1990'dan 2016'ya kadar elde edilmiştir. Nüfus artışını kontrol altına almak için, hem GSMH hem de petrol tüketimini kişi başına değerleri ile analize dâhil edilmiştir. Nüfus verileri, Dünya Bankası resmi web sitesinden elde edilmiştir. Ham petrol talebi için proxy bin varil olarak toplam günlük ham petrol tüketimi hacmi olarak alınmış ve BP 2018 raporundan elde edilmiştir. Varil başına ham petrolün fiyatı ABD doları cinsindedir ve veriler BP 2018 raporundan elde edilmiştir. Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) verileri ABD doları cinsinden olup, gelir için vekil değişken olarak kabul edilmiş ve Dünya Bankası resmi web sitesinden elde edilmiştir. Ülkeleri sınıflandırabilmek için kullanılan 1965-2016 net enerji ithalatı verileri, yine Dünya Bankası resmi web sitesinden elde edilmiştir. Sınıflandırma sonuçları Tablo 1'den izlenebilir. Çalışmada 1990-2016 döneminde net enerji ithalatçısı 49 toplam tükettikleri enerjinin ne kadarını ithal ettiklerine göre yüksek ve düşük enerji ithalatçısı ülkeler olarak iki panel şeklinde ele alınmıştır. Yüksek enerji ithalatçısı 26 ülke (Panel A) ve düşük enerji ithalatçısı 23 ülke (Panel B) olarak iki panele ayrılmıştır.

Tablo 1: Net Enerji İthalatçısı Ülkelerin Sınıflandırılması (1965-2016 Ortalaması)

Yüksek Net Enerji İthalatçısı Ülkeler (>%50) Panel A			Düşük Net Enerji İthalatçısı Ülkeler (<%50) Panel B		
Ülke	1965-2015	2015-2016	Ülke	1965-2015	2015-2016
Slovenya	50.07123	↓ 44.49	Çin	0.878065	↑ 15.02
Şili	50.76601	↑ 64.20	İngiltere	10.99368	↑ 39.67
Türkiye	51.15577	↑ 74.20	Hollanda	13.58011	↑ 19.76
Almanya	51.36349	↑ 60.87	Hindistan	14.94177	↑ 34.30
Fransa	56.21668	↓ 43.48	Bangladeş	16.63237	↑ 16.84
Bulgaristan	58.02932	↓ 36.55	ABD	16.88076	↓ 9.21
Litvanya	59.41745	↑ 75.04	Çekya	18.63304	↑ 28.98
Finlandiya	60.19032	↓ 46.19	Romanya	20.21252	↓ 16.77
İsviçre	61.16048	↓ 47.05	Pakistan	20.55591	↑ 24.12
Letonya	62.85868	↓ 45.16	Brezilya	24.94703	↓ 11.87
Avusturya	63.81803	↓ 62.42	Estonya	25.63324	↓ 3.39
Yunanistan	67.33351	↓ 61.97	Yeni Zelanda	25.70319	↓ 17.08
İspanya	70.89235	↓ 69.35	Polonya	3.234276	↑ 28.39
Slovakya	72.89878	↓ 58.82	İzlanda	32.99304	↓ 10.96
Belçika	75.91418	↑ 76.25	Sri Lanka	34.36284	↑ 50.26
İrlanda	77.00010	↑ 84.25	Danimarka	36.49953	↓ 0.94
Güney Kore	77.58640	↑ 81.70	Tayland	41.73180	↓ 41.56
Fas	80.10963	↑ 90.72	Ukrayna	41.85299	↓ 27.20
Portekiz	80.17832	↓ 71.66	Makedonya	43.69175	↑ 51.77
İtalya	81.65431	↓ 75.00	Hırvatistan	44.51123	↑ 45.85
İsrail	82.92435	↓ 67.04	Filipinler	45.47502	↑ 45.76
Japonya	83.39018	↑ 93.98	Macaristan	48.07784	↑ 55.60
Belarus	87.11208	↓ 86.77	İsveç	48.37814	↓ 28.20
Kıbrıs	98.20893	↓ 94.02			
Lüksemburg	98.62691	↓ 96.00			
Singapur	99.02623	↓ 97.68			
	N:26			N:23	

Daha önce de belirtildiği gibi, esneklik tahmini için bu çalışmaya 49 ülke dâhil edilmiştir. Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi bu ülkeler yüksek enerji ithalatçısı 26 ülke ve düşük enerji ithalatçısı 23 ülkedir. Yüksek net enerji ithalatçısı ülkeler içerisinde Türkiye ve Litvanya'nın durumu dikkat çekicidir. Türkiye 1965-2015 döneminde tükettiği enerjinin %51.15'ini ithal ederken, 2015-2016 döneminde bu oran %74.20'ye yükseldiği görülmektedir. Benzer bir durum Litvanya içinde geçerlidir. Bu durum enerji tüketimi konusunda her iki ülkenin de giderek artan oranda ithalata bağımlı olduğunu göstermektedir. Panel A'da diğer dikkat çeken ülke ise İsrail'dir. 1965-2015 döneminde

tükettiği enerjinin %82.9'unu ithal ederken, 2015-2016 döneminde bu oran %67.04'e kadar düşmüştür. Panel A'da enerjide dışa bağımlılığını önemli ölçüde azaltan diğer ülkeler ise Finlandiya, İsviçre, Letonya ve Slovakya'dır. Düşük Net Enerji İthalatçısı Ülkeler panelinde (Panel B) yer alan ülkelere bakıldığında Çin'in 1965-2015 döneminde tükettiği enerjinin %0.87 ithal ederken, 2015-2016 döneminde bu oran %15.02'ye yükseldiği görülmektedir. Benzer şekilde Polonya, İngiltere, Hindistan ve Sri Lanka'nın da giderek enerji ithalatına daha fazla bağımlı olduğu görülmektedir. Diğer yandan ABD, Çekya, İzlanda, ve İsveç enerjide dışa bağımlılığını önemli ölçüde azaltan ülkelerdir. Estonya ve Danimarka ise bu konuda en iyi performans gösteren ülkelerdir. Bu ülkelerden İsveç, enerji karışımında ham petrol oranının düşük olduğu ve gelecekteki ilk petrol bağımsız ülkesi olma vizyonuna sahip bir ülkedir (Tsirimokos, 2011, s. 18). Danimarka, son yıllarda petrol kullanımını azaltan ve önümüzdeki yıllarda fosil yakıtsız olmayı hedefleyen bir ülke olarak dikkat çekmektedir (Tsirimokos, 2011, s. 18). Ayrıca, her iki ülke de, kişi başına düşen reel GSMH açısından Avrupa'nın en zengin ekonomileri arasında yer almaktadır. Singapur, Lüksemburg, Belarus, Japonya, Güney Kore, Fas, İrlanda, Belçika, İspanya, Portekiz, İtalya ile Türkiye son otuz yılda büyük miktarda ham petrol tüketimi yaşamış olan ülkelerdir. Almanya, modern ve teknolojik olarak gelişmiş bir ekonomi olup, Avrupa'daki toplam GSMH açısından en büyük ekonomidir. İtalya ise enerji kaynakları sınırlı ve büyük oranda enerji ithalatına bağlı bir ülkedir. ABD, dünyadaki en büyük Japonya ise dünya genelinde üçüncü büyük ham petrol tüketicisi olması nedeniyle modelde incelenen ülkeler içerisinde bulunması önemli görülmüştür.

Narayan vd., 2007; Ghosh, 2009; Kim ve Baek, 2013; Marbuah, 2014; Ziramba, 2010; Javan ve Zahran, 2015 çalışmalarının yöntemi izlenerek, bu çalışmada da ham petrol talebi fiyat ve gelirin bir fonksiyonu olarak ele alınmıştır. Temel denklem, petrol talebinin gelirin (kişi başına GSMH) ve dünya ham petrol fiyatının fonksiyonu olarak şöyle yazılabilir:

$$Doil = f(Oilprice, GDPpc) \quad (1)$$

Logaritmik doğrusal model şöyle tanımlanabilir:

$$\ln(Doil_{it}) = \beta_0 + \beta_1 \ln(OilPrice_{it}) + \beta_2 \ln(GDPpc_{it}) + \epsilon_{it} \quad (2)$$

$\ln$ = Doğal logaritma

$DOil_{it}$ = i ülkesi için t zamanında kişi başına petrol tüketimi

β_0 = Sabit terim

$Oilprice$ = t zamanında Dünya petrol fiyatı

$GDPpc_{it}$ = i ülkesi ve kişi başına düşen gayri safi milli hasıla t (reel olarak)

ϵ_{it} = Hata terimi

Esneklikleri tahmin etmede kullanılan ekonometrik tekniklerle ilgili olarak, genel olarak iki yaklaşım vardır: Statik modeller ve dinamik modeller. Statik modeller, değişkenleri seviye (etiketlenmemiş) değerlerini kullanır. Dinamik modeller, genel otoregressif dağıtılmış gecikmeler ve eşbütünleşme tekniklerini kullanan hata düzeltme modelleri gibi tipik zaman serisi yaklaşımlarını kullanır. Dinamik modeller, statik tekniklerden farklı olarak uzun ve kısa dönem dinamikleri birbirinden ayırır. Navan ve Zahvan (2015) statik modellerden gelen elastikiyet tahminlerinin tipik olarak kısa ve uzun dönem tahminler arasında olduğunu ve bu nedenle onları orta dönem olarak yorumladığını belirtmektedir. Petrol fiyatının beklenen katsayı işareti (β_1) talep teorisine göre negatiftir. Petrol fiyatlarının artması, petrol talebini ters yönde etkiler. Gelir katsayısının beklenen işareti (β_2) ise pozitifdir. Gelir arttıkça petrol talebinin de artacağı kabul edilir. Önceki deneysel çalışmalarda ve birçok akademik çalışmada hem kısa dönemde hem de uzun dönemde, ham petrol talebinin fiyat esnekliği son derece düşük ve inelastik olarak ölçülmüştür. Gelir esneklikleri de kısa vadede elastik değildir, ancak uzun dönemde bire yakındır ve bazı çalışmalarda önemli ölçüde elastik olarak ölçülmüştür.

4. Yöntem

Panel veri çalışmalarında değişkenler arasındaki ilişki incelenmeden önce daha sağlıklı sonuçlar elde etmek için, değişkenlerde yatay kesit bağımlılık olup olmadığı araştırılmalıdır. Birinci nesil panel analizleri genellikle yatay kesit bağımsızlığı varsayımı altında çalışırlar ve yatay kesit bağımlılığını dikkate almazlar. Ancak bu varsayım için panel verinin çok büyük bir yatay kesitten oluşması gerekmektedir. Yatay kesit boyutunun (N) küçük zaman boyutunun (T) büyük olduğu panel modellerinde kesitler arasında ciddi korelasyonlar ortaya çıkabilmektedir (Pesaran, 2004: 1). Hata terimlerinde ortaya çıkan bu kesit bağımlılığı birkaç nedenden kaynaklanabilir. Bu nedenlerin birisi panel modellerinde ortak etkinin ve mekânsal etkinin ihmal edilmesi, bir diğeri ise ekonomik ağlar arasındaki ilişkilerin ihmal edilmesi nedeniyledir. Yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmaması geleneksel panel tahminçileri ile yapılan tahminlerin yanıltıcı hatta tutarsız parametreler üretmesine neden olabilmektedir (Küçükaksoy ve Akalin; 2017: 26; Chudik, Pesaran, 2013: 2). Bu nedenle yatay kesit bağımlılığının hem değişken bazında hem de model bazında sınanması önem kazanmaktadır. Bundan dolayı çalışmada ilk olarak değişkenler ve model bazında yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CDLM testi ile araştırılmıştır. Panel A ve Panel B için yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları ve modelde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2 ve 3'de verilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	Panel A			Panel B		
	Oilcons	Oilprice	GDPpc	Oilcons	Oilprice	GDPpc
Ortalama	0.00000192	57.77708	29308.6	0.000000984	57.77708	17363.18
En Düşük	0.000000224	19.12186	1699.404	0.0000000163	19.12186	399.4839
En Yüksek	0.000013	121.2372	111968.3	0.00000308	121.2372	61174.55
Std. Hata	0.00000193	32.39696	21085.48	0.000000150	32.39696	18109.38
	LnOilcons	LnOilprice	LnGDPpc	LnOilcons	LnOilprice	LnGDPpc
Ortalama	-13.44281	3.915066	9.965162	-14.37722	3.912407	8.981419
En Düşük	-15.31216	2.950832	7.438033	-17.93154	2.950832	5.990174
En Yüksek	-11.25273	4.797749	11.62597	-12.61410	4.797749	11.02149
Std. Hata	0.727193	0.548358	0.907021	1.196412	0.547719	1.423317
	N:702; n:26; T:27			N:621; n:23; T:27		

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Peseran (2004) CDLM Testi

	CD Test	Olasılık	Ortalama p- Corr	Ortalama abs (p)- abs(corr)
LnOilcons	Panel A	8.21	0.000	0.09
	Panel B	2.446	0.014	0.03
LnOprice	Panel A	93.675	0.000	1.00
	Panel B	82.65	0.000	1.00
LnGDPpc	Panel A	80.15	0.000	0.88
	Panel B	71.675	0.000	0.88
Model	Panel A	-2.25	0.024	-0.029
	Panel B	-2.32	0.020	-0.028

Tablo 2'deki sonuçlara göre; değişkenlerde yatay kesit bağımlılık yoktur şeklindeki H_0 hipotezi hem her bir değişken bazında hem de modeller bazında reddedilmektedir. Bu sonuç modellerde ve değişkenlerde yatay kesit bağımlılık olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, panellerdeki örneklemeleri oluşturan ülkelerden birinde ortaya çıkan bir şokun diğerlerini de etkileyeceği anlamına gelir. Dolayısıyla söz konusu ülkelerin, petrol tüketimine yönelik politikalar belirlerken diğer ülkelerin uyguladıkları politikaları ve bu ülkeleri etkileyen şokları da göz önünde bulundurmasında yarar vardır.

Hem değişkenlerde hem de modelde yatay kesit bağımlılık bulunduğundan, modellerin tahmini yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil katsayı tahmincisi olan ve Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen AMG (Arttırılmış Ortalama Grup tahmincisi, Augmented Mean Group estimator) yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. AMG tahmincisi yatay kesitler arasında korelasyon (bağıntı) olmasına dirençli bir tahmincidir (Acaravcı vd., 2015, s.125). AMG yönteminde modeldeki değişkenlerin bütünleşme olması şartı bu-

lanmamakta ve kesit denklemler için farklı katsayılar tahmin edilebilmektedir (Eberhardt ve Teal, 2010). Çünkü standart panel tahminlerinde tüm yatay kesitler için (ülkeler) aynı eğim katsayıları hesaplanmaktadır. Ancak panel geneli için elde edilen katsayıların tüm ülkeler için aynı olmasını beklemek doğru değildir. Elde edilen sonuçların her bir ülke için politika önerilerinde kullanılması bu nedenle yanlış olacaktır. Tüm ülkelerin bireysel farklılıklarını dikkate alan heterojen panel tahmincileri bu sebeple tahmin yöntemi olarak daha uygun gözükmektedirler. AMG hem panelin tümüne hem de her bir ülkeye ait katsayıları ayrı ayrı tahmin edebilmektedir. Paneli oluşturan ülkelere ve panelin geneline ait eşbütünleşme katsayılarını hesaplayabilen bir tahmincidir. AMG tahmincisi, grup ortalamalarını ağırlıklandırarak hesaplar. AMG, panelin geneli için geçerli olacak olan uzun dönem eşbütünleşme katsayısını, yatay kesitlere (ülkelere) ait uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının aritmetik ortalamasını ağırlıklandırarak tahmin etmektedir (Eberhardt ve Bond, 2009). Bu tahminci bu nedenle heterojen panel tahmincisi olarak da adlandırılmaktadır (Eruygur ve Özokçu, 2016, s.235). Bu nedenlerle çalışmada katsayı tahminleri için AMG tahmincisinin kullanılması uygun görülmüştür. Paneli oluşturan ülkelere ve panelin geneline ait eşbütünleşme katsayıları AMG ile tahmin edilmiş ve sonuçlar, Tablo 4 ve Tablo 5’de verilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan AMG tahmincisinden elde edilen sonuçlara göre (Tablo 4) “LnOilprice” değişkeninin katsayı değeri (her iki Panel için de) negatif ve istatistiki açıdan anlamlıdır. Bu sonuçlara göre uzun dönemde petrol fiyatları kişi başına petrol tüketimini negatif etkilemektedir. Katsayıya bakıldığında Panel A için (-0.038) bulunurken Panel B için (-0.418) olarak bulunmuştur. Gelir değişkenine bakıldığında “LnGDPpc” katsayı her iki panel için de beklentiler doğrultusunda pozitif ve anlamlı olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre uzun dönemde ülkelerin kişi başına düşen GSMH’ları kişi başına petrol tüketimini pozitif olarak etkilemektedir. Gelir katsayısına bakıldığında Panel A için (1.186) bulunurken Panel B için (1.041) olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar ham petrol talebinin gelir esnek olduğunu ve fiyat esnekliğinin inelastik olduğunu iddia eden (Philips, 1972; Dahl ve Sterner, 1991; Bentzen ve Engsted, 2001; Krichene, 2002; Cooper, 2003; Ghosh, 2009; Moore, 2011; Kim ve Baek, 2013; Stambuli, 2013; Marbuah, 2014) çalışmaları destekler niteliktedir.

Tablo 4: AMG Uzun Dönem Panel Geneli Katsayıları

Değişken	Panel A	Panel B
C	-24.970*** (1.340)	-21.652*** (0.786)
<i>Lnoilprice</i>	-0.038*** (0.014)	-0.418*** (0.056)
<i>LnGDPpc</i>	1.186*** (0.004)	1.041*** (0.104)
Wald İstatistik:	80.33***	101.90***

*** %1, ** %5 istatistiki önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Tablo 5: Uzun Dönem Ülke Katsayıları

Yüksek Net Enerji İthalatçısı Ülkeler (>%50)				Düşük Net Enerji İthalatçısı Ülkeler (<%50)			
Panel A				Panel B			
Ülke	Sabit Terim C	Fiyat Esnekliği LnOilprice	Gelir Esnekliği LnGDPpc	Ülke	Sabit Terim C	Fiyat Esnekliği LnOilprice	Gelir Esnekliği LnGDPpc
1.Avusturya	-28.092*** (2.592)	-0.024 (0.228)	1.413*** (0.249)	1.Bangladeş	-26.240*** (2.064)	-0.902** (0.394)	1.989*** (0.591)
2.Belarus	-23.934*** (1.420)	-0.122** (0.102)	1.425*** (0.216)	2.Brezilya	-29.608*** (1.538)	-0.259*** (0.061)	1.774*** (0.195)
3.Belçika	-36.218*** (2.509)	-0.077*** (0.022)	2.273*** (0.241)	3.Çin	-20.404*** (0.092)	-0.030 (0.085)	0.670*** (0.053)
4.Bulgaristan	-23.696*** (1.941)	-0.147** (0.061)	1.207*** (0.256)	4.Hırvatistan	-24.811*** (1.349)	-0.641*** (0.066)	1.459*** (0.170)
5.Şili	-30.532*** (3.430)	0.039 (0.042)	1.831*** (0.388)	5.Çekya	-25.148*** (1.324)	-0.425*** (0.074)	1.341*** (0.167)
6.Kıbrıs	-25.065*** (0.759)	-0.042** (0.017)	1.225*** (0.076)	6.Danimarka	-20.069*** (1.276)	-0.438*** (0.029)	0.798*** (0.126)
7.Finlandiya	-19.110*** (0.989)	-0.043** (0.020)	0.606*** (0.097)	7.Estonya	-16.189*** (0.928)	-0.014 (0.095)	0.264* (0.138)
8.Fransa	-29.058*** (1.317)	-0.024** (0.010)	1.524*** (0.126)	8.Macaristan	-14.421*** (1.952)	-0.096 (0.114)	0.075 (0.258)
9.Almanya	-15.509*** (2.818)	-0.043*** (0.012)	0.232 (0.271)	9.İzlanda	-20.692*** (1.185)	-0.442*** (0.049)	0.922*** (0.130)
10.Yunanistan	-23.235*** (0.532)	-0.097*** (0.017)	1.033*** (0.054)	10.Hindistan	-21.257*** (0.542)	-0.291* (0.168)	0.943*** (0.184)
11.İrlanda	-29.452*** (1.867)	0.0685 (0.054)	1.575*** (0.176)	11.Makedonya	-22.526*** (2.003)	-0.381*** (0.118)	1.146*** (0.299)
12.İsrail	-36.022*** (6.880)	0.007 (0.048)	2.299*** (0.683)	12.Hollanda	-22.225*** (1.050)	-0.201*** (0.033)	0.961*** (0.109)
13.İtalya	-31.430*** (0.766)	-0.037*** (0.010)	1.769*** (0.073)	13.Yeni Zelanda	-24.286*** (0.792)	-0.236*** (0.027)	1.160*** (0.087)
14.Japonya	-31.804*** (5.282)	-0.020 (0.023)	1.787*** (0.499)	14.Pakistan	-20.651*** (2.542)	-0.219 (0.148)	0.821* (0.463)
15.Letonya	-13.096*** (1.816)	0.015 (0.069)	-0.146 (0.228)	15.Filipinler	-18.859*** (1.593)	-0.651*** (0.127)	0.814*** (0.284)
16.Litvanya	-15.665*** (2.948)	-0.108 (0.078)	0.234 (0.366)	16.Polonya	-23.905*** (0.753)	-0.416*** (0.092)	1.243*** (0.124)
17.Lüksemburg	-30.628*** (2.043)	0.081*** (0.031)	1.624*** (0.183)	17.Romanya	-20.144*** (1.634)	-0.888*** (0.172)	1.086*** (0.267)
18.Fas	-19.288*** (3.257)	0.097** (0.047)	0.495 (0.453)	18.Sri Lanka	-25.716*** (2.362)	-0.687 (0.457)	1.716*** (0.564)
19.Portekiz	-31.255*** (1.373)	-0.093*** (0.020)	1.854*** (0.139)	19.İsveç	-18.586*** (1.446)	-0.464*** (0.055)	0.692*** (0.155)
20.Singapur	-15.309*** (2.303)	-0.000 (0.026)	0.350 (0.231)	20.Tayland	-25.306*** (0.715)	-0.346*** (0.066)	1.508*** (0.119)
21.Slovakya	-20.135*** (2.693)	-0.007 (0.041)	0.665** (0.310)	21.Ukrayna	-23.263*** (0.748)	-1.024*** (0.052)	1.625*** (0.104)

22.Slovenya	-20.516*** (1.528)	0.020 (0.032)	0.714*** (0.163)	22.İngiltere	-15.006*** (0.871)	-0.282*** (0.028)	0.261*** (0.093)
23.Güney Kore	-28.872*** (1.833)	-0.190*** (0.029)	1.775*** (0.200)	23.ABD	-18.673*** (0.909)	-0.284*** (0.026)	0.674*** (0.094)
24.İspanya	-33.245*** (1.511)	-0.084*** (0.026)	1.999*** (0.150)				
25.İsviçre	-19.916*** (5.736)	-0.013 (0.034)	0.622 (0.527)				
26.Türkiye	-18.132*** (1.205)	-0.160*** (0.021)	0.464*** (0.138)				
	N:26					N:23	

*** %1, ** %5 istatistiki önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler standart hataları göstermektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Özellikle gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyüme için çoğunlukla ham petrol ithalatına bağımlıdır. Bu nedenle ham petrol, ekonomik gelişim için önemli kaynaklardan biridir. Çalışmada 1990-2016 döneminde net enerji ithalatçısı 49 toplam tükettikleri enerjinin ne kadarını ithal ettiklerine göre yüksek ve düşük enerji ithalatçısı ülkeler olarak iki panel şeklinde ele alınmıştır. Yüksek enerji ithalatçısı 26 ülke (Panel A) ve düşük enerji ithalatçısı 23 ülke (Panel B) olarak iki panele ayrılmıştır. Çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Birincisi; dünya petrol fiyatlarının ham petrol talebi üzerinde anlamlı ve negatif etkisi vardır. Petrolde ithalata bağımlılığı yüksek ülkelerin fiyat esnekliği (-0.03), daha az enerji ithalat bağımlılığına sahip ülkelere göre (0.41) daha inelastiktir. Bu durum petrolde dışa bağımlılığı yüksek olan ülkelerin, fiyat şoklarından daha fazla etkileneceği şeklinde yorumlanabilir. Benzer şekilde, petrolde ithalata bağımlılığı yüksek olan ülkelerin gelir esneklikleri de (1.18) bağımlılığı düşük olan (1.04) ülkelere göre daha esnek görünmektedir. Bu sonuçlar ham petrol talebinin gelir esnek olduğunu ve fiyat esnekliğinin inelastik olduğunu iddia eden (Philips, 1972; Dahl ve Sterner, 1991; Bentzen ve Engsted, 2001; Krichene, 2002; Cooper, 2003; Ghosh, 2009; Moore, 2011; Kim ve Baek, 2013; Stambuli, 2013; Marbuah, 2014) çalışmaları destekler niteliktedir.

Petrolde dışa bağımlılığı yüksek olan ülkelerin politika yapıcılarına ekonomileri daha fazla etkileneceği için uluslararası fiyat dalgalanmalarına karşı alternatif stratejiler geliştirmeleri önerilmektedir. Petrol ithalatına bağımlılığın azaltılabilmesi için alternatif enerji kaynaklarının kompozisyonunun artırılması, gelecekteki yaşanması muhtemel petrol şoklarından daha az zararla atlatılması için yerli enerji kaynaklarının harekete geçirilmesi ve finansal kaynaklarının enerji çeşitliliğini artıracak şekilde ve daha verimli olacak alanlarda kullanılmasını ve yönetilmesini gerektirmektedir. Bu, eğer verimli bir şekilde yapılırsa ve sürdürülürse enerjideki ithalata bağımlılık azaltılabilir. Ayrıca orta-uzun vadede özellikle petrol ve enerji tedarik zinciri çeşitlendirilmeli, güvenilir olmayan ham petrol tedarikine olan yüksek bağımlılık azaltılmalıdır.

Analiz sonucunda modelin genelinen anlamlı olduğu ve tüm değişkenlerin katsayılarının istatistiki açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlara bakılacak olursa; Panel

A'nın fiyat esnekliğinin Panel B'ye göre daha düşük (inelastik) olduğu görülmektedir. Ayrıca literatür ile uyumlu bir şekilde her iki panelde de gelir esnekliği fiyat esnekliğinden büyük esnek bulunmuştur. Ele alınan tüm örneklem (49) ülke dikkate alındığında fiyat esnekliğinin gelir esnekliğinden daha küçük bulunması bu ülkelerin ekonomilerinin büyük ölçüde ham petrole bağlı olduğunu göstermektedir. Analizlerden çıkan bir diğer sonuç, gelirin tüm örneklem için ham petrol talebinin güçlü bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, politika yapıcılarının petrol ithalatına bağımlılığını en aza indirmesi için yerli enerji kaynaklara ve alternatif enerji kaynaklarına odaklanması önerilmektedir. Doğal gaz, biyoyakıt ve güneş gibi diğerler alternatif enerji kaynaklarıyla daha sürdürülebilir bir enerji politikasının belirlenmesi gerekmektedir. Böylece bir yandan dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan ulusal ekonomiyi koruyabilecekler, diğer yandan ham petrol ithal etmek için harcanan kaynaklar üretim için diğer verimli alanlara aktarılacaktır. Son olarak enerji bağımlılığını azaltmak için alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirecek yatırımlar yapmak ve petrol tüketiminin verimliliğini arttıracak teknolojileri teşvik etmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Acaravcı, A., Bozkurt, C., & Erdoğan, S. (2015). Mena ülkelerinde demokrasi-ekonomik büyüme ilişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(4), 119-129.
- Akinboade, O.A., Ziramba, E. & Kumo, W.L. (2008). The demand for gasoline in South Africa: an empirical analysis using cointegration techniques. *Energy Econ.* 30, 3222–3229.
- Altınay, G. (2007). Short-run and long-run elasticities of import demand for crude oil in Turkey. *Energy Policy*, 35(11), 5829–5835.
- Alves, D.C.O. & Bueno, R.D.L.D.S. (2003). Short-run, long-run and cross elasticities of gasoline demand in Brazil. *Energy Econ.* 25, 191–199.
- Askari, H. & Krichene, N. (2010). An oil demand and supply model incorporating monetary policy. *Energy*, 35, 2013–2021.
- Bentzen, J. & Engsted, T. (2001). A revival of the autoregressive distributed lag model in estimating energy demand relationships. *Energy*, 26(1), 45–55.
- Broadstock, D.C. & Hunt, L.C., (2010). Quantifying the impact of exogenous non-economic factors on UK transport oil demand. *Energy Policy*, 38, 1559–1565.
- Camacho-Gutiérrez, P. (2010). Dynamic OLS estimation of the US import demand for Mexican crude oil. *MPRA Paper*, No. 30608.
- Chudik, A., M.H. Pesaran (2013) Common correlated effects estimation of heterogeneous dynamic panel data models with weakly exogenous regressors. *Federal Reserve Bank of Dallas Globalization and Monetary Policy Institute*, Working Paper No. 146, Dallas.
- Cooper, J.C. (2003). Price elasticity of demand for crude oil: Estimates for 23 countries. *OPEC Review*, 27(1), 1–8.

- Dahl, C., & Sterner, T. (1991). Analysing gasoline demand elasticities: A survey. *Energy Economics*, 13(3), 203–210.
- Dargay, J.M. & Gately, D. (2010). World oil demand's shift toward faster growing and less price-responsive products and regions. *Energy Policy*, 38, 6261–6277.
- Dées, S., Karadeloglou, P., Kaufmann, R.K. & Sánchez, M. (2007). Modelling the world oil market: assessment of a quarterly econometric model. *Energy Policy*, 35, 178–191.
- Eberhardt, M., ve S. Bond. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. *MPRA Paper*, 17692. <http://mpra.ub.unimuenchen.de/17692.pdf>.
- Eberhardt, M., ve F. Teal. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. *Discussion Paper*, 515, <http://www.economics.ox.ac.uk/research/WP/pdf/paper515.pdf>
- Eruygur, O.H, & Özokçu, S. (2015). Türkiye’de iklim değişikliğinin buğday verimi üzerine etkileri: Bir heterojen panel çalışması, *Ekonomik Yaklaşım*, 27(101): 219-255.
- Gately, D., & Huntington, H. G. (2002). The asymmetric effects of changes in price and income on energy and oil demand. *The Energy Journal*, 19-55.
- Ghosh, S. (2009). Import demand of crude oil and economic growth: Evidence from India. *Energy Policy*, 37(2), 699–702.
- Ghouri, S.S. (2001). Oil demand in North America: 1980–2020. *OPEC Rev.* 25 (4), 339–355. *IEA*, 2013.
- Hirsch, R. L., Bezdek, R. M., & Wendling, R. M. (2005). *Peaking of world oil production: impacts, mitigation, & risk management*, No. DOE/NETL-IR-2005-093; NETL-TPR-2319. National Energy Technology Laboratory (NETL), Pittsburgh, PA, Morgantown, WV, and Albany, OR.
- IEA Energy Statistics (2013). Available at <http://www.iea.org/statistics/>. International Monetary Fund, 2015. World Economic Outlook: Adjusting to Lower Commodity Prices (Washington, DC (October), USA).
- Iwayemi, A., Adenikinju, A. & Babatunde, M.A. (2010). Estimating petroleum products demand elasticities in Nigeria: a multivariate cointegration approach. *Energy Econ.* 32, 73–85.
- Jabir, I. (2009). The dynamic relationship between the US GDP, imports and domestic production of crude oil. *Appl. Econ.* 41 (24), 3171–3178.
- Javan, A., & Zahran, N. (2015). Dynamic panel data approaches for estimating oil demand elasticity. *OPEC Energy Review*, 39(1), 53-76.
- Kim, H.S., & Baek, J. (2013). Assessing dynamics of crude oil import demand in Korea. *Economic Modelling*, 35, 260–263.
- Krichene, N. (2002). World crude oil and natural gas: A demand and supply model. *Energy Economics*, 24(6), 557–576.

- Krichene, N. (2005). A simultaneous equation model for world crude oil and natural gas markets, *Working Paper*, (No. 5-32). International Monetary Fund.
- Küçükaksoy, İ., & Akalın, G. (2017). Fisher Hipotezi'nin panel veri analizi ile test edilmesi: OECD ülkeleri uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 19-40.
- Marbuah, G. (2014). Understanding crude oil import demand behaviour in Ghana. *MPRA Paper*, No. 60436. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/60436>
- Moore, A. (2011). Demand elasticity of oil in Barbados. *Energy Policy*, 39(6), 3515–3519.
- Narayan, P. K., & Wong, P. (2009). A panel data analysis of the determinants of oil consumption: the case of Australia. *Applied Energy*, 86(12), 2771-2775.
- Narayan, P.K. & Smyth, R. (2007). A panel cointegration analysis of the demand for oil in the Middle East. *Energy Policy*, 35, 6258–6265.
- Oteng-Abayie, E. F., Ayinbilla, P. A., & Eshun, M. E. (2018). Macroeconomic determinants of crude oil demand in Ghana. *Global Business Review*, 19 (4), <https://doi.org/10.1177/0972150918772923>.
- Özcan, B. (2015). Determinants of oil demand in OECD countries: An application of panel data model. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 8(15), 141-165.
- Pedregal, D.J., Dejuán, O., Gómez, N. & Tobarra, M.A. (2009). Modelling demand for crude oil products in Spain. *Energy Policy*, 37, 4417–4427.
- Philips, L. (1972). A dynamic version of the linear expenditure model. *The Review of Economics and Statistics*, 54(4), 450–458.
- Sa'ad, S., (2009). An empirical analysis of petroleum demand for Indonesia: an application of the cointegration approach. *Energy Policy*, 37, 4391–4396.
- Sentenac-Chemin, E., (2012). Is the price effect on fuel consumption symmetric? Some evidence from an empirical study. *Energy Policy*, 41, 59–65.
- Sharma, R., Kautish, P., & Kumar, D. S. (2018). Assessing dynamism of crude oil demand in middle-income countries of South Asia: A panel data investigation. *Global Business Review*, 0972150918795367.
- Stambuli, B.B. (2013). Price and income elasticities of oil demand in Tanzania: An autoregressive approach. *Business Management Dynamics*, 3(1), 75–83.
- Surugiu, C., Leitão, N. C. & Surugiu, M. R. (2011). A panel data modelling of international tourism demand: evidences for Romania, *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 24(1), 134-145.
- Tsirimokos, C. (2011). Price and income elasticities of crude oil demand. *Department of Economics. Swedish University of Agricultural Sciences: Uppsala*.
- Xiong, J. & Wu, P. (2009). An analysis of forecasting model of crude oil demand based on cointegration and vector error correction model (VEC). *2008 International Seminar on Business and Information Management -ISBIM 2008*, 485–488.
- Ziramba, E. (2010). Price and income elasticities of crude oil import demand in South Africa: A cointegration analysis. *Energy Policy*, 38(12), 7844–7849.

CİNSİYET VE TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE ORTAYA ÇIKAN TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMCILIĞI (*)

İbrahim AKKAŞ (**)

Öz

Cinsiyet (sex), biyolojik bir kavram olup bireylerin doğumuyla başlayan süreci ifade eder. Yani bireylerin biyolojik anlamda kadın ya da erkek olarak doğmasıdır. Toplumsal cinsiyet (gender) ise, biyolojik anlamda dünyaya gelen bireylerin rollerinin tanımlandığı alanı açıklar. Yani, kültürün ya da toplumun cinsiyete bağlı olarak bireyden beklediği davranışlarıdır. Toplum ya da kültür tarafından belirlenen cinsiyet rollerinin nasıl algılandığı önemlidir. Bu durum bireyler arasında ayrımcılığa, eşitsizliğe ya eşitliğe yol açabilir. Geleneksel toplumlarda ataerkil bir yapıda kadınların ikinci konumda olması toplumsal cinsiyet kavramını tartışmalı hale getirmiştir. Kadın halen özel alana ait olarak konumlandırılırken erkek ise kamusal alanla dâhil edilmektedir. Böyle bir ayrım toplumun diğer alanlarında yaşanmaya başladığında bir takım problemler ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının sosyolojik olarak izahı, toplumda cinsiyet eşitliği ya da eşitsizliğinin ortaya çıktığı alanlar hakkında bilgiler sunulmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesine dair çözüm ve öneriler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Roller, Cinsiyet Kimliği, Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı.

---

*) Bu çalışma “IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended with Social Science (ICOAEF’18)” kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

**) Dr.Öğr. Üyesi, İbrahim AKKAŞ, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal Hizmet Bölümü (e-posta: ibrahima363@gmail.com) ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2468-6225>

Social Gender Discrimination Concerning the Concept of Gender and Social Gender

Abstract

Gender is a biological concept and refers to the process that begins with the birth of individuals. That is, individuals are born biologically as women or men. Gender, however, describes the field in which biological roles are defined. In other words, it is the behaviors that the culture or society expects from the individual depending on the gender. It is important how the gender roles determined by society or culture are perceived. This can lead to discrimination, inequality or equality among individuals. The fact that women are second in a patriarchal structure in traditional societies has made the concept of gender controversial. The woman is still positioned as belonging to the private sphere, while the male is included in the public sphere. When such a distinction begins to take place in other areas of society, a number of problems arise. In this study, sociological explanation of gender and gender concepts, gender equality or inequality in the society are presented. There are solutions and suggestions for the development of gender equality. Sex and gender are concepts used to explain the differences between men and women both. In this study, sociological explanation of gender and gender concepts, gender equality or in equality in society are presented. There are solutions and suggestions for the development of policies on the development of gender equality.

Keywords: Sex, Gender roles, Gender Identity, Gender Discrimination.

Giriş

Dünyada insanları tanımlamak ve anlamlandırmak için çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bu sınıflandırmalar kapsamında; kadına ve erkeğe yönelik cinsiyet farklılıkları kültürel özelliklere, yaş, statü, ekonomik gelir gibi olgulara göre şekillenerek bireyler arasında belirgin farklılıklar meydana getirilmiştir. İnsan hayatı için önemli bir kavram olan cinsiyet ise bireyleri toplum içinde sınıflandırmaya yardımcı olmaktadır. Mensubu olunan kültürel yapıya göre bireylerin davranışlarını, rollerini ve tutumlarını belirleyen hem kalıtsal hem de örgütsel kalıplar bireyleri sosyal hayata hazırlayan kadın ve erkek kategorileri hem biyolojik hem de toplumsal normlar açısından belirleyici farklılıklar olmuştur. Çoğunlukla bir kültür meselesi olarak değerlendirilen kadın ile erkekler arasındaki farklılıklar ilgi ve değerlerin de farklılığına işaret etmektedir. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları bu hususta da kendini belli eder. Bu sebeple çalışmada cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları tanımlanmaya çalışılmıştır. Ardından toplumsal cinsiyet rolleri, cinsiyet ayrımcılığı ve cinsiyet ayrımcılığının ortaya çıktığı alanlara yer verilmiştir. Doğal, biyolojik cinsiyet olgularından farklı olarak insanın sosyo-kültürel yapıda oluşturduğu, zamana, kültüre, aileye göre değişkenlik gösteren; erkeğe ve kadına atfedilen toplumsal cinsiyet görevleri, rolleri ve davranışları tarihî sürece, yaşanan mekânlara ve kültürlere göre değişkenlik gösterebilmektedir. Toplumlar da çoğu kez bireyin cinsiyetine yönelik olması gereken davranış modellerini uygulamasını arzulurlar. Fakat toplumların bireylere ön koştuğu toplumsal cinsiyet rollerine uyma çabası pek çok yargı mekanizmasından

uzaklaşmaya yardımcı olurken aynı zamanda çağımızın en önemli sorunlarından biri olan ötekileşmeye zemin hazırlamıştır. Çünkü toplumun bireyden beklediği davranışlar oturmasından kalkmasına, giyiminden kuşamına hayatının her bir sahasını etkilemektedir. Zaman içinde öğrenilen ve kalıtsal özelliklerden bağımsız değişimlerin ifadesi olan toplumsal cinsiyet hayatı da hemen her yönde şekillendirir.

1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları

Tarih boyunca insanları anlamlandırabilmek için bireyler; yaş, cinsiyet, statü, ekonomik güç ve ırk gibi çeşitli kategorilere yerleştirilerek varoluş süreçleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu sınıflandırmalardan birisi de insan hayatı için önemli bir işleve sahip olan, onun davranış biçimlerini, yaşam standartlarını belirleyen cinsiyet olgusu içindeki “kadın” ve “erkek” kavramlarıdır. Cinsiyet (sex), kadın ve erkek şeklinde ikili bir sınıflandırmaya tabii tutulmaktadır. Bireyler doğdukları andan itibaren cinsel organlarına bakılarak kadın ya da erkek cinsiyet grubuna göre kimlik kazanırlar. Bireylerin kendilerini erkek ya da kız olarak tanımlamaları ise cinsiyet kimliklerini oluşturur:

“Cinsiyet, anatominin kaderi/yazgısı olduğu düşüncesinden hareketle biyolojik indirgemeciliği ifade etmekte, toplumsal cinsiyet ise biyolojik farklılığın toplumda yaratmış olduğu algı üzerinden gidilerek kadın ve erkek cinsinin yarattığı çatışmanın ilişkiselliğine odaklanmaktadır. Bu odaklanma heteronormatif denilen erkek ve dişinin heteroseksüel kalıpların egemenliği üzerinden toplumda cinsiyet kimliklerinin kurgulanmasına yol açar. Sonunda hem biyolojik farklılık hem de ilişkiselliğin yarattığı çelişkiyi bir potada toplayan kadınlık ve erkeklik durumunun bir inşa olduğu noktadan hareketle sürece ve devingenliğe göndermede bulunur” (Baran, 2012: 411).

Cinsiyet sadece cinsel organa bakılarak ifade edildiği için biyolojik anlamda herkes erkek ya da kadın olarak doğar (Bhasin, 2003: 8). Yani yeni doğan bebeğin cinsel organına bakılarak bireyin erkek mi yoksa kadın mı olduğu belirlenir. Fakat toplumsal cinsiyet kavramında bu durum toplumsal rollere göre değişkenlik gösterir:

“Cinsiyet sosyal ve kültürel anlamda kadın ve erkeğe verilen toplumsal rolleri ifade eder. Bu anlamda toplum kadın ve erkeği tanımlar ve ayır eder.” (Bhasin, 2003: 3).

Cinsiyet kavramı daha çok biyolojik yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılırken, toplumsal cinsiyet kavramı bireyin rollerini belirleyen sosyal bir statü aracı olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda cinsiyet kavramına yeni anlamlar yüklediği, kadın ve erkek arasında fiziksel, biyolojik açıdan değil, toplumsal roller ve statü açısından da toplumdan topluma değişen farklılıklar toplumsal cinsiyet adı altında belirlenir.

Anne karnında bebeğin cinsiyetini belirleyen biyolojik faktörlerin dışında doğum hadisesinden sonra gelenekler, adetler gibi çeşitli toplumsal normlara göre şekillenen toplumsal cinsiyette kadının ve erkeğin rolleri birbirinden farklıdır. “‘Kadın’ ve ‘erkek’ cinsiyet kategorileri iken, ‘maskülen’ (erkeksilik) ve ‘feminen’ (kadınsılık) toplumsal cinsiyet kategorileridir” (Uluocak vd., 2014: 7). Örneğin giyim kuşamdan davranış bi-

çimlerine kadar pek çok farklılık toplumsal cinsiyete uyumlu hâle gelme/getirilme çabalarıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak toplumsal cinsiyetin kadın ve erkek ayrımı her kültürün değerlendirme biçimine göre değişmektedir. Toplum, bireylere doğdukları andan itibaren rolleri, davranışları ve kültürü bir paket halinde yüklemektedir. Bu durum bireyin toplumsal cinsiyeti öğrenmesi ve benimsemesidir. Toplumsal cinsiyet kavramı genellikle erkeklerin egemenliğine hizmet etmektedir. Son yıllarda tüm standartlara ve toplumsal normlara karşı çıkan post modern felsefenin etkisiyle kadınlar pantolon giyebilir erkekler ise saçlarını uzatıp küpe takacak duruma gelirler.

Günlük yaşamı düzenleyen toplumsal cinsiyet olgusu kadın, erkek ve diğer cinsel azınlıkları cinsel kimliklerine göre tanımlamaktadır. Görüldüğü üzere cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarına yüklenen anlamlar farklılık göstermektedir. Şöyle ki Batılı kaynaklarda cinsiyet kavramı, 'sex' ve 'gender' olarak adlandırılmaktadır. Sex; biyolojik, anatomik ve fiziksel olarak kadınla erkeği birbirinden ayırmada kullanılan bir kavramdır. Gender kelimesi ise sosyal ve kültürel rolleri -toplumsal cinsiyeti- belirtmektedir. Türkiye'de sex kelimesinin karşılığı 'cinsiyet'; gender kelimesinin karşılığı ise 'toplumsal cinsiyet' olarak adlandırılmaktadır.

Genel bir bakış açısıyla tanımlamak gerekirse cinsiyet; biyolojik anlamda kadın ve erkek arasındaki farklılıklar iken, toplumsal cinsiyet, sosyal ve kültürel değerlerle cinsiyete dair kimliklerdir. Cinsiyet kavramı, biyolojiyle alakalı bir kavram olduğundan sabit ve değişmezdir, toplumsal cinsiyet kavramı ise kültüre bağlı olarak ele alındığından toplumlara göre değişkenlik gösterebilir.

Cinsiyet, biyolojik bir kavramdır. Cinsel fizyolojiye uygun olarak her kültürde tanımlanan cinsiyetle ilgili normlar vardır. Bu kültür temelli normlar biyolojik cinsiyete bağlı olan davranışları tanımlar (Segal, 2003: 3).

"Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrım, biyolojik olarak dünyaya gelen kadın ve erkeğe yönelik olarak toplumsal rollerin verilmesiyle belirlenmektedir" (Bhasin, 2003: 7).

Toplumsal cinsiyet kavramının bu değişken yapısı, kadın ve erkeğin iş bölümünü, toplum içerisindeki konumunu, sosyo-ekonomik statüsünü belirleyen bir özellik arz etmektedir. Örneğin, geçmiş yıllarda Türkiye'de genellikle kızlar okula gönderilmeyerek 14, 15 yaşlarında evlendirilmekteydiler. Ancak günümüzde bu algı büyük ölçüde değişmiştir. Yani toplumsal cinsiyetin değişkenliği farklı toplumlarda, topluluklarda hatta aynı aile içinde bile farklılık gösteren bir olgudur. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki farklılıkların toplumsal ortamda belirlenen yönlerine dikkat çeker. "Kavram, cinsiyete yönelik sosyo-kültürel değer yargılarına, toplumsal iş bölümünün cinsiyet üzerinden nasıl şekillendiğine, cinsiyete ait toplumsal rollerin, davranış kalıplarının neler olduğuna yönelik cinsiyet kodlarını içermektedir" (Uluocak vd., 2014: 49).

"Toplumsal cinsiyet kavramını Robert Stoller, ilk kez 1968 yılında 'Sex and Gender' adlı kitabında kullanmış ve bu kitapta kadınlık ve erkeklik durumlarının birbirinden ayrıldığını vurgulamıştır. Toplumsal cinsiyetin bir inşa olduğunu, kadınların ve erkeklerin yaşam deneyimleri temelinde inşa edildiğini belirtmiştir" (Baran, 2012: 410).

Toplumsal cinsiyet, 60'lı ve 70'li yıllarda feminist hareketin de etkisiyle gelişmeye başlayan bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet kavramı erkeğe ve kadına verilen toplumsal rolleri, kültürel beklentileri ve cinsiyete bağlı olarak belirlenen iş bölümünü kapsayacak şekilde geniştir. Öyleyse "Bu bağlamda toplumsal cinsiyet kavramı, toplumun kurumları, grupları, sınıfları, sosyokültürel ilişkileriyle birlikteliğini vurgulayan makro ve mikro yapıların iç içe geçmiş haliyle anlaşılmasını olanaklı kılar." Baran'a göre hem toplumsal cinsiyet kavramı içinde cinsiyet kelimesi, genital organları toplumsal bir gerçekliğe dönüştürür (Baran, 2012: 411).

Feminist kuramcılar, toplumsal cinsiyetin, cinsiyete bağlı olarak ortaya çıkan kültürel bakış açıları olduğunu söylemektedirler. Toplumsal cinsiyeti inşa eden kültür, bireylerin adeta yerine getirmek zorunda kaldığı rolleri tanımlayarak bireylerin kaderi haline gelmektedir. Beauvoir'ın ifade ettiği gibi kültür bireylere toplumsal cinsiyet rollerini dayatır (Butler, 2016: 54).

Bu anlamda toplumsal cinsiyet, "Bireylerin psiko sosyal ve toplumsal uyumu için kabul edilen, toplum açısından bireyler için ön görülen sosyal ilişki tarzlarıdır" (Tobach, 2002: 319). Kültür ve sosyal çevre cinsiyete bağlı olarak her bireyin rolünü tanımlamaktadır.

Toplumsal cinsiyetin oluşumunda başta aile olmak üzere okul ve kitle iletişim araçları oldukça önemlidir. Toplumsal cinsiyet kavramını doğal farklılık yaklaşımı ve kültürel farklılık yaklaşımı olmak üzere iki kategoride tanımlamak mümkündür. Doğal farklılık yaklaşımı, cinsiyetin genler yoluyla gelen bir farklılık olduğunu vurgular. Kültürel farklılık yaklaşımı ise, doğumdan sonra çocuğun toplumun kültürünü, normlarını, cinsiyete ilişkin beklentileri, rolleri öğrenmesi ve üretmesiyle ilgilidir. Doğal farklılık yaklaşımı kadın ve erkeğe yönelik biyolojik cinsiyet farklılığı ön planda tutarken, kültürel farklılık yaklaşımı, toplumsal cinsiyet ayrımcılığını cinselliğin kültürel norm ve beklentilerinin farklılığına bağlar. Toplumsal cinsiyetle ilgili asıl sorun, kadın ve erkeğin toplumsal ilişkiler ağı içinde sadece farklı olması değil eşitsiz koşullarda olması noktasında belirlemektir. Örneğin; aynı işlerde çalışmalarına karşın kadınların aynı emek ve çalışma doğrultusunda aldıkları ücretlerin erkeklere oranla daha az olması. Kadınlar erkeklere oranla daha az ekonomik güce, sosyal statüye sahiptir. Bu farklılıklar biyolojik farklılıklardan dolayı değil toplumsal organizasyondan kaynaklanır. Kadın ve erkek arasında baskın, üstün olma ilişkisi mevcuttur. Bu durum ataerkil (patriarşi) yapılanmayı beraberinde getirmektedir. Neticede toplumsal cinsiyet, biyolojinin kodladığı maddi bedenlere manevi anlamlar yükler, onları kültürel olarak tanımlar ve ayırıştırır. Bu şekilde biyolojik cinsiyet kavramından uzaktır.

2. Toplumsal Cinsiyet Rollerini

Rol kavramının toplumsal cinsiyet için anlamı, "erkek" ya da "kadın" olarak kişinin cinsiyetiyle ilgili belirli rolleri canlandırmasıdır. Bu açıdan toplumsal cinsiyet, farklı toplumsal beklentilere cevap vermesi bakımından önemlidir. Yani, kadın ve erkeğin davranışlarının farklılığına işaret eder (Cornell, 1987: 84).

Bireyler, toplum içinde toplumsal beklentilere ve sosyal normlara uyarak hayatlarını devam ettirirler. Böylelikle bu beklentiler “toplumun kadınlardan ve erkeklerden toplumsal cinsiyetleri temelindeki beklentileri, eş zamanlı olarak söz konusu toplumsal yapı içindeki toplumsal cinsiyet kalıp yargıları konusunda da fikir vericisidir” (Uluocak vd., 2014: 29). Bu kural ve beklentilere sosyal norm (social norm) adı verilmektedir. Toplum üyeleri ise davranışlarını bu kurallara ve beklentilere uydurmaya özen gösterirler. Fakat bireylerin “ötekilerin” beklentilerine uygun davranmama olasılığı çok sık rastlanan bir durumdur. Bu durumda bireyler çevrelerinden soyutlanmak ya da ayıplanmak gibi belli yaptırımlarla karşı karşıya kalırlar:

“Cinsiyetçi rollere uymama cesareti gösteren kadınlara yönelik tepkinin en berbat örneğine Kerela’da bir köyde tanık oldum. Üç genç kadın işçi, erkek meslektaşlarının köydeki bara her gün gittiklerini görür. Bir gün sırf eğlence olsun diye onlar da aynısını yapmaya karar verirler. Bu davranış, her çeşit erkeğin onları takip edip cinsel taleplerde bulunmalarına yol açar. ‘İyi’ kadınların adım bile atamayacağı bir mekâna girme cesareti gösterdikleri için onlar artık ‘kötü’ kadınlardır. Mantık şu: ‘Bir bara girebiliyorsan cinsel ilişkiye de girebilirsin’. Bu toplumsal taciz ve alayla başa çıkamayan kızlardan ikisi intihar etti” (Bhasin, 2003: 17).

Toplumsal rollerden sapma ne derece şiddetliyse, tabi ki topluma göre, yaptırımı da o derece şiddetlidir. Toplum tarafından kadına uygun görülen bir rol olan ev içi işler, erkek tarafından yapıldığı takdirde birey toplumsal rol kalıplarının dışına çıkmış olarak görülür ve genellikle yaptırımı ayıplanmak, alay edilmek ya da pısrık olarak değerlendirilmek şeklinde gelişir. Ancak bir kadının bu şekilde bir rolden sapma davranışı göstermesi sonucu uygulanan yaptırımlar, genellikle daha ağır ve yıpratıcı olabilir. Dolayısıyla kadına yüklenen sorumlulukların her şekilde daha fazla olduğu görülmektedir. Zaten “kadın” olmakla hayata bir adım geride başlayan kadınlar, toplumun omzuna yüklediği ağırlıklarla daha fazla zorlanmakta ve her şekilde denetim altına alınması gerektiği düşünülen bir varlığa dönüşmektedir.

Cinsiyet sınırlı sayıda doğuştan gelen bir yapıya işaret eder ve üreme ile ilgili fizyolojik özellikleri kapsar. Toplumsal cinsiyet bir kültürün atfettiği tüm karmaşık nitelikleri ifade eder. Cinsiyet sosyal bir kategoridir. Birçok insan topluluğu tarafından sosyalleşme için bir temel olarak kullanılır. Cinsiyet aynı zamanda sosyal bir statü sağlar. Toplumsal cinsiyet kültür tarafından inşa edilmiştir. Kadın ve erkeğe yönelik davranış ve tutumlar belirlenmiştir (Lott ve Maluso, 2002: 537).

Doğan Cüceloğlu’nun da ifade ettiği gibi “Sosyal normlar, bireylerin hangi durumlar da nasıl davranacağını tanımlar ve belirler. Sosyal normlar sayesinde bireyleri davranışları tahmin edilebilir. Böylece karşıdaki kimsenin davranışının ne olacağını her an ‘tahmin etmek’ zorunda kalmayız” (Cüceloğlu, 2014: 546). Özellikle de cinsiyet rol kalıplarının belirlenmesinde, biyolojik etmenlerin ve aynı ölçüde sosyal çevrenin de etkisi bulunmaktadır. Söz gelişi Cüceloğlu’na göre cinsiyetler arasındaki farklılık sadece biyolojik özelliklerle birbirinden ayrılmaz:

“Cinsiyet arasındaki farklılıklar sadece biyolojik yapıyla alakalı değildir. Sosyal çevre de bireylerle kurulan sosyal ilişkiler anlamında cinsiyet farklılıklarına yol açar.” (Cüceoğlu, 2014: 390).

Bireyler doğdukları andan itibaren toplumun, erkeklerden ve kadınlardan birtakım beklentileri bulunmaktadır. Bu beklentilere cevap verme sürecinde ise çocukluktan itibaren başlayan farklı rollere yüklenen işlevler eşitlikleri ortadan kaldıran kadına ve erkeğe yönelik tek tip modellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumsal cinsiyet rolleri başlangıçta insanların düzene girmesine yardımcı olmuştur. Çünkü toplumsal cinsiyet rolleri insanın doğuştan getirdiği kazanımlar değildir. Daha çok çocukluk yıllarından itibaren edinilen olgulardır. Özellikle de anne ve babalar çocukların yetiştirilmelerinde farklı yöntemler kullanmaktadırlar. Söz gelişi bireyin yapısal ve fiziksel özellikleri bireyi yetiştirme hususunda cinsiyet farklılığını farklı şekillerde eğitmeyi gerekli hale getirmiştir.

“Bebeklerin cinsiyetlerini öğrenmeleri, neredeyse kesinlikle bilinçsizdir. Çocuklar kendilerini doğru bir biçimde erkek ya da kız olarak adlandırmadan önce, bir dizi sözle ifade edilmeyen işaretler alırlar. Örneğin, erkek ve kadın yetişkinler bebekleri genellikle farklı biçimlerde tutarlar. Kadınların kullandıkları kozmetiklerin, bebeğin erkeklerle eşlemeyi öğrendiklerinden farklı kokuları vardır. Sistematik giyiniş, saç biçimi vd. farklılıkları bebeğe, öğrenme sürecinde görsel işaretler sağlar. İki yaş civarındaki çocukların, toplumsal cinsiyetin ne olduğuna ilişkin tam olmayan bir anlayışları olur. Kendilerinin erkek mi yoksa kız mı olduklarını bilirler; başkalarını da genellikle doğru bir biçimde sınıflandırabilirler. Bununla birlikte çocuklar, beş ya da altı yaşa gelene kadar, kişinin toplumsal cinsiyetinin değişmediğini, herkesin bir toplumsal cinsiyeti olduğunu ve kızlar ile erkekler arasındaki cinsiyet farklılıklarının anatomik temelli olduğunu bilmezler” (Giddens, 2012: 209).

Bu bağlamda çocuklar, toplum tarafından kız ya da erkek olarak kategorize edilmekle birlikte kendi cinsiyetlerine yüklenen kültürel anlamları öğrenmeye ve kazanmaya başlarlar. Bu kültürel anlamlar toplumsal cinsiyet rolleri olarak adlandırılır. “Toplumsal cinsiyet kavramı çerçevesinde bireyler sadece cinsiyete dayalı roller ve davranış kalıpları edinmekle kalmayıp aynı zamanda sosyalizasyon süreci içinde toplumsal cinsiyetlerine dair değer, norm ve yargıları da öğrenmektedirler” (Uluocak vd., 2014: 28). Bireyler, biyolojik cinsiyetlerine uygun olan davranışları zamanla öğrenirler ve içselleştirirler. Bu kurallara ve kalıplara uygun olan cinsiyet rollerini, kadınlık ve erkeklik temelinde kimliklerini benimserler:

“Hemen her kültürde normlar erkekler ve kadınlara, çocuklukta öğrendikleri farklı ayırıcı özellikler ve davranışlar verir. Batı kültürlerinde erkek cinsiyet rolünün özelliklerinden biri cesur ve mert olmaktır; kadınların ise sevecen ve şefkatli olması; yakın uzun süreli ilişkilere değer vermesi beklenir” (Aronson, Wilson, Akert, 2012:639).

Gerçekten de yapılan araştırmalarda görülmektedir ki kadınların erkeklere oranla sosyal desteklerde ve gönüllü işlerde çalışma eğilimi daha fazladır. Kültürden kültüre deği-

şen, toplumsal yapının değer yargılarına göre şekillenen cinsiyet rolleri öncelikle çocukluktan itibaren aile içinde oluşur. Eğitimde, evlilikte, çalışma koşullarında her toplumun kadına ve erkeğe biçtiği rol birbirinden farklıdır. Özellikle de toplumsal cinsiyet rolleri kadınları sınırlandırmaktadır. Toplumsal yaşam bireylerin beklentilerine cevap vermeyi amaçlayan belli birtakım normlar üzerine inşa edilmiştir. Rol ve statü kavramları ise bireylerin isteklerine cevap verebilmek için inşa edilmiştir. Toplumsal cinsiyet kavramı ise toplum tarafından ayarlanan ve bireylerin yerine getirmesi beklenen sistemlere hizmet eder. Kadınlara ve erkeklere yüklenen cinsiyet rolleri de çoğu kez bulunan ortama göre değişkenlik gösteren kültürel beklentilere cevap vermek için vardır. Çalışma hayatı da dâhil olmak üzere erkekler daha çok gücün, otoritenin temsilcisi iken kadınlar daha çok sakinliğin, merhametin ve yardımseverliğin temsilcileridir. Görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet nedeniyle erkeklerin ve kadınların farklı olmak adına toplumda bireylerin algılanışa ve rollere yönelik tanımlamalar yapılmaktadır.

Öte yandan toplumsal normların benimsediği geleneksel hayatta kadının başlıca rolleri anne ve eş olmanın yanı sıra eşin yanındaki en büyük destekçi durumudur. Yani insanlar biyolojik cinsiyetlerine tutarlı bir şekilde toplumsal cinsiyet kimliği geliştirmişlerdir. Burada çocukların ebeveynleriyle olan ilişkileri oldukça önemlidir. Fakat günlük hayatta yaşanan değişimlerin ardından feminist eleştiride kadınların ikinci planda kaldığının düşünülmesi nedeniyle toplumsal cinsiyet kavramlarına karşı çıkmaktadır. Bu sebeple toplumsal cinsiyet rollerini tekrar gözden geçirerek hem kadınların hem de diğer azınlık cinsel farklılıkların öneminin artırıldığı yapılandırılmalara, iyileştirilmelere zemin hazırlanmıştır. Söz gelişi feminist ideolojide kadınların ve azınlıkların özgürleşmesine yönelik düşünceler dünyada sosyal eşitliğin sağlanacağı düşünülür. Özellikle de 1960'lerden itibaren meydana gelen değişimlerde çoğu ülkede toplumsal cinsiyet olgusu değişmeye başlamıştır. Çünkü günlük yaşamı etkileyen toplumsal cinsiyet insanların işlevlerini de şekillendirmektedir. “Statü, kişinin toplum içinde işgal ettiği konumdur. Rol ise, belirli bir statüyü işgal eden kişiden beklenen davranıştır” (Bozkurt, 2013: 147). Toplumsal rol karşılıklılık esasına dayanır ve birtakım beklentiler içerir. Örneğin, evli kadın ve erkeğin birbirlerine karşı rolleriyle beklentileri bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumun, kadın ve erkeğin cinsiyetine bağlı olarak sergilemesini beklediği kültürel davranışlardır. Erkeksi ve kadınsı davranışlar da bireyin cinsiyetine göre uygun olduğu düşünülen davranışlara verilen adlardır. Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında sosyal alizasyon (toplumsallaşma) kavramı önemli bir yer tutmaktadır. “Sosyalizasyon bireylerin sosyal aktör ve kurumlar aracılığıyla sosyo-kültürel değerleri ve davranış kalıplarını içselleştirdiği bir süreç olarak nitelendirilebilir” (Uluocak vd., 2014: 49). Bireyler içinde bulunduğu toplumdaki diğer bireylerle ilişki içerisine girerek birtakım norm ve değer yargılarını benimser. Bireyin yaşadığı toplumsal yapı ile bütünleşme sürecini tanımlayan toplumsallaşma sonucu özne inanç, değer ve davranış kalıplarını benimseyerek yaşadığı toplumun bir parçası / üyesi haline gelir. Böylelikle bireyler, kendi cinsiyetlerini yaşadıkları toplumun o cinsiyete yüklediği anlam doğrultusunda inşa ederler. Öte yandan bireylerin cinsiyet rollerini öğrenme süreci, bebeklik yıllarında başlar ve yaşamları boyu devam eder. Cinsiyetin toplumlaşması ise;

“Bebeğin doğumuyla başlayan sosyalleşme sürecinde cinsiyet rolleri öğrenilir. Biyolojik anlamda kadın ve erkek olarak dünyaya gelen çocuklar cinsiyetlerine uygun norm ve beklentileri öğrenirler. Böylelikle bu normlara ve beklentilere uygun ‘cinsiyet rollerini’, erkek ve dişi kimliklerini (erillik ve dişillik) benimserler” (Giddens, 2012: 526).

“Kadınlara ve erkeklere atfedilen roller, zaman- mekan ve kültür içi sabitlikler olarak değil, zaman-mekan ve kültürel koordinatlar açısından diğer kolektif kimlik bileşenlerinin ve sosyal-tarihsel-ekonomik-politik ve sosyo-bilişsel parametrelerle diyalektik ilişkileri çerçevesinde ele alınması gereken örüntüleşme biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır” (Uluocak vd., 2014: 53). Cinsiyete dair tutum ve davranışlar konusunda insanların kalıplaşmış beklenti ve algıları vardır. “Bu kalıplaşmış algıların gerçekle hiçbir ilişkisi olmayabilir, ancak insanlar kalıp yargılara ‘sanki gerçekmiş’ gibi inanırlar” (Cüceloğlu, 2014: 391).

Bu kalıp yargılar toplum içinde yaşar ve çocuklara öğretilerek kuşaktan kuşağa kültürün bir parçası olarak aktarılır. Bu bakımdan, çocukların kız gibi ya da erkek gibi davranmalarının altında her iki cinsiyete de farklı farklı davranış modellerinin uygulanmasının yattığı düşünülmektedir. Örneğin;

“John Money (1976) cinsel organı tam teşekkül etmeden doğan çocuklar üzerinde araştırmalarıyla tanınır. Onun bulguları, ana-babanın çocuğu erkek zannedip erkek gibi yetiştirdiğinde, çocuğun erkek gibi davrandığını ve kendini öyle algıladığını gösterir. Buna karşılık, ana-baba çocuğu kız kabul edip, ona göre yetiştirirse, çocuk kız gibi davranır. Bu yanlışlık iki ya da üç yaşından önce farkına varılır ve düzeltilirse, çocuk davranış değiştirmesi yapabilir, fakat 2-3 yaşından sonra, bütün uğraşmalara rağmen çocuğun davranış özelliği değiştirilemez. Bu araştırmalar 2-3 yaşına kadar çocuğun kritik bir dönemden geçtiğini gösterir” (Cüceloğlu, 2014: 390).

Money’in yaptığı araştırmadan da anlaşılacağı üzere cinsiyete bağlı davranışların temelinde sadece biyolojik etkenler değil çevresel etkenler de yer almaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı bireyin yaşadığı sosyal çevresi tarafından belirlenir ve bireylere cinsiyete dair roller yükler. Bir örnekle açıklamak gerekirse; ülkemizde özellikle de Güneydoğu Anadolu bölgesinde erkek çocuğunun doğumu büyük bir sevinçle kutlanırken, kız çocuğunun doğumu bir burukluk, yas durumu yaşanmasına sebep olmaktadır. Erkek çocuklarına daha fazla sevgi ve ilgi gösterilirken kız çocukları bu anlamda geri planda utulmaktadır.

“‘Erkeklik’ ve ‘kadınlık’ konusundaki toplumsal cinsiyete ilişkin davranış kalıplarının toplumsal onay ve reddetme pratikleri üzerinden bireyler üzerinde kurduğu zorlayıcı baskı, söz konusu sosyalizasyon süreçlerinin önemli bir boyutunu teşkil etmektedir” (Uluocak vd., 2014: 27). Cinsiyete ait davranış kalıplarını yerine getiren bireyler toplum tarafından benimsenmektedirler, yerine getirmeyen bireyler ise ayıplanmaktadırlar ya da cezalandırılmaktadırlar:

“İnsanlar toplumsal rolleri çerçevesinde topluma katkı sağlamalıdır. Kendi payına düşeni yapmayan, topluluk hayatının değerini inkâr eden bir insan, topluma karşı çıkan bir

varlık haline gelir ve insanlığa yakınlık duymak, ilgi göstermek istemez.” (Adler, 2013: 105).

Ayrıca bireylere yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri aşırı baskıcı şekilde olursa, birey tarafından benimsenmekten çok bireyin o rollerin zıttı cinsiyet rolleri geliştirmesine sebep olabilir. Örneğin, bir kız çocuğunun oyun döneminde sadece kızlarla oynamasına izin veriliyor ve erkeklerle herhangi bir iletişime geçmesine izin verilmiyorsa, bu kız çocuğu ilerleyen yıllarda kızların birbirlerine yetebildiğini ve erkeklere gerek olmadığı düşüncesine varabilir, bu durumda lezbiyenlik gibi yeni cinsel yönelişler ortaya çıkabilmektedir.

“Cinsiyet konusu, ülkemizde “özel alan” ya da “mahremiyet” kavramıyla ilişkilendirildiğinden üzerinde rahat konuşulan tartışılan bir konu değildir. Cinsiyet konusunun içeriği ve buna bağlı ortaya konulan davranışlar toplumlara göre farklılık gösterir.” (Cüceloğlu, 2014: 246).

Neticede çocukluktan başlayarak bireylerin benlik imgelerinin önemli bir bölümünü toplumun kendileriyle ilgili beklentileri oluşturur. Böylece hem kadınların hem de erkeklerin düşünceleri, tutum ve davranışları, bu beklentilere göre şekillenir, bireyler bu doğrultuda cinsiyet kimliklerini oluştururlar.

2.1. Toplumsal Cinsiyet Rollerini Etkileyen Faktörler

2.1.1. Aile

Toplumun en küçük birimi olan ailenin toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesi ve benimsenmesindeki yeri oldukça önemlidir. Ebeveynler çocukları için ilk kadını ve erkeksi davranış örneklerini oluşturmaktadırlar. Ailede çocuğa yönelik davranış tarzları, toplumsal cinsiyet algısının oluşmasında oldukça etkilidir: “Erkek ve kız çocuklarının dikkatini, sosyo-kültürel olarak farklı ilgi alanlarına yönlendirmek ve farklı nesnelere ya da bu nesnelere özelliklerine ilgi duymalarını sağlamak, erkek ve kız çocuklarının toplumsal cinsiyet sosyalizasyonunda önemli bir farklılaşmaya işaret etmektedir” (Uluoçak vd., 2014: 28). Örneğin kız ve erkek çocuklarının farklı oyuncaklara yönlendirilmesi bu konuda önemli bir göstergedir. Kız ve erkek çocuklara yönelik olarak kurulan sözel hitaplar ise çocukların öz benliklerinin oluşmasında oldukça önemli bir faktördür. Bu hitap ve sınıflandırmalar yoluyla çocukların kendilerini kız ya da erkek olarak tanımlamayı öğrendikleri görülmektedir. Cinsiyet rollerinin belirlenmesinde öncelikle anne ve babanın daha sonra ise kardeşin etkisi vardır. Anne babanın tutumları, çocuğun aile ve toplum içindeki yerinin belirlenmesinde oldukça önemlidir. Yapılan araştırmalarda 0-6 yaş arasındaki yılların insan hayatındaki en önemli ve bireysel kimliği belirleyici yıllar olduğu saptanmıştır. Söz gelişi aşırı korumacı ailelerde büyüyen çocuklar bağımlı, kendine güveni olmayan bireyler haline gelebilir. Aynı zamanda aşırı serbest ailelerde büyüyen çocuklar ise bencil, başkalarının fikirlerini önemsemeyen bireyler haline gelebilmektedirler. Bunun yanı sıra demokratik-eşitlikçi bir ailede büyüyen çocuk kendine güvenli, başkalarına saygılı, kadınlara ve erkeklere ayırım yapmaksızın herkesin eşit olduğu düşüncesiyle cinsiyet kimliğini oluşturur.

Aile kavramının her dönemde önemi vardır. Özellikle de kız ve erkek çocuklara aileleri tarafından arkadaş seçimi, dışarıda geçirilecek zaman ve giyim kuşam gibi konularda da farklı şekilde davranılmaktadır. Örneğin, genellikle erkek çocuklarının gece dışarıda dolaşmasına müsaade edilirken, kızların böyle bir ayrıcalıkları bulunmamaktadır.

2.1.2. Okul ve Arkadaş Grupları

Eğitim, toplumun değer yargılarını, düşüncelerini, yaşam pratiklerini gelecek nesille aktararak, toplumun kültürünün devamını sağlamaktır. Kız ve erkek öğrencilerin nasıl davranmaları, nasıl giyinmeleri gerektiği, toplumun onlardan hangi beklentiler içinde olduğu, hangi meslekleri seçmelerinin kendileri için daha iyi olduğu gibi toplumsal cinsiyet rolleri önce ailede öğretilmekte daha sonra okullarda pekiştirilmekte ve devamı sağlanmaktadır. Ayrıca çocuk arkadaş grubuna girmesiyle birlikte cinsiyetine ilişkin rollerini daha da pekiştirmeye ve içselleştirmeye başlar.

2.1.3 Kitle İletişim Araçları

Kitle iletişim araçlarının sahip olduğu işlevler açısından en önemli aracı televizyondur. Görsel ve geniş kitlelere ulaşabilir olması onu önemli yapan belli başlı nedenlerdir. Günümüzde ülkemizin en ücra köşelerinde de olsa artık her evde televizyonun olması, onun kitleler açısından da önemini daha da artırmaktadır. Bu araçlarda iletilen birçok yayında toplumsal cinsiyet rolleri ve kadına dair anlatımlar idealize edilerek izleyiciye aktarılır. Kadın ve erkeğe özgü roller gelenekselleşmiş ve kalıplaşmış bir çizgide televizyon tarafından seyirciye sunulmaktadır. Örneğin, çizgi filmlerin çoğunda ana karakter erkektir ve var olan kadın karakter ise aciz, çoğu kez yardım bekleyen konumda yer almaktadır. Bu durum çocuklara erkeğin kadından güçlü, kadının ise zayıf olarak gösterilmesine ve toplumsal cinsiyet rollerinin daha da pekişmesine yardım eder. Bu vesileyle erkek kadını kendine muhtaç ve güçsüz olarak görmeye başlar. Çünkü kadın üzerinde otorite kurma çabası içerisine girer.

Bir diğer kitle iletişim aracı ise internettir. Çağımızın vazgeçilmez bir unsuru haline gelen internet toplumsal değerlerin, cinsiyet rollerinin öğrenilmesi ve benimsenmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Artık her çocuğun internete ulaşımı ve kullanımı çok kolaydır. Çocuklar sanal ortamdaki videolardan, sanal arkadaşlardan; facebook, twitter, instagram, youtube gibi sosyal iletişim ağlarından öğrendikleri bilgiler doğrultusunda kendi cinsiyet rollerini oluşturma yönünde eğilimler gösterebilmektedirler. Ancak kitle iletişim araçlarının olumsuz etkileri de söz konusudur. Örneğin, kişinin internet ortamında ailesinden gizli olarak tanışıp konuştuğu biriyle, kaçarak evlenmesi toplum tarafından beklenen davranışlara aykırı bir durumdur. Bu sebeple o kişi toplum tarafından ayıplanır, birtakım cezalara maruz bırakılabilir.

2.1.4 Kitap, Gazete ve Dergi

Yazılı basın, iletişim araçları arasında tarihsel bir önceliği vardır. Gazete ve dergi haberlerinde de geleneksel kadınlık ve erkeklik rollerinin ele alındığı görülmektedir.

Kadınlarla ilgili haberlerin genellikle gazetelerin üçüncü sayfalarındaki şiddet haberleri arasında yer alması dikkat çekmektedir. Özellikle tecavüz suçları kadının bedeni üzerine uygulanan bir eylem olmaktan ziyade ahlaki bir olaymış gibi yansıtılmaktadır. Bu haberlerde mağdur yer değiştirebilmektedir. Yani kadının takındığı tavır ve davranışlar, erkeği tahrik eden, suçta zemin hazırlayan olarak gösterilmektedir.

Kitaplar açısından ele alındığında; ders kitapları, öykü ve hikâye kitaplarında toplumsal cinsiyet kalıplarının yeniden üretilerek çocuklara aktarıldığı görülmektedir. Cinsiyetçilik ve toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, açık olarak empoze edildiği gibi örtülü bir şekilde de çocuklara iletilmektedir. Yapılan araştırmalarda öykü kitaplarında erkeklerin bağımsızlık ve güç gerektiren ev dışındaki etkinliklerde yer aldığı; kadın ise edilgen konumda ve çoğunlukla ev işleriyle uğraşiyor olarak işlendiği görülmüştür.

2.1.5 Oyuncaklar

Annelerin ve babaların çocuklarının dikkatini farklı alanlara ve nesnelere doğru yönlendirmesi toplumsal cinsiyet sosyalizasyonunda bir farklılaşmaya işaret eder. Örneğin, erkek çocuklarına araba, silah gibi oyuncaklar alınırken, kız çocuklarına daha çok bebek ve ev içi rollere uygun oyuncaklar alınmaktadır.

“Küçük çocukların gördüğü oyuncaklar, resimli kitaplar ve televizyon programları hep erkek ve dişi özellikleri arasındaki farklılıkları vurgulama eğilimindedir. Oyuncakçı dükkanları ve postayla sipariş katalogları ürünlerini genellikle toplumsal cinsiyete göre sınıflandırır. Hatta toplumsal cinsiyet bakımından yansız görünen kimi oyuncaklar bile pratikte böyle değildirler. Örneğin, oyuncak yavru kedi ve tavşanlar kızlara önerilirken, aslan ve kaplanların erkekler için daha uygun olduğu düşünülür” (Giddens, 2012: 209).

Bu bağlamda sadece anne ve babalar değil, toplumsal açıdan da çocukların oyuncakları konusunda önemli bir dikkat söz konusudur. Bir erkek çocuğunun bebekle oynaması toplum tarafından yadırganmaktadır. Bu gibi tercihlerin çocuğun cinsiyet rollerine yanlış anlamlar yüklediği düşünülür. Bu yüzden çocukların oyun çağındaki oyuncak seçimleri ebeveynlerin büyük çoğunlukla onları yönlendirmesiyle olmaktadır.

3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Eşitlik kavramı, her bireyin sosyal işlevselliğini maksimum düzeye ulaştırmasını mümkün kılacak haklara sahip olmasını gerektiğini ifade eder. Toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumda dezavantajlı konumda bulunan cinsiyetlerin toplumsal hizmet ve kaynaklardan yararlanma hakkını ifade eder (Baydur-Uçan, 2016:140). Bireylerin toplum içinde çeşitli istekleri, ihtiyaçları, amaç ve beklentileri vardır. Bunların karşılanmasında hiçbir ayırım yapılmaması gerekir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği, her iki cinsiyetin de tüm kamusal alan ve özel yaşam alanlarında eşit yetkiye sahip olması, bu alanlara eşit katılımı ve bu alanlarda eşit seviyelerde

görünür olması anlamına gelir. Yasalar önünde kadınla erkeğe eşit davranılması; aile ve toplum içinde kadın ve erkeğin kaynaklardan, fırsatlardan ve hizmetlerden eşit biçimde yararlanmaları olarak da ifade edilmektedir. Ancak burada eşitlikten kastedilen kadın ve erkeğin aynılaştırılması değil, kadınların ve erkeklerin toplumda var olan hak, sorumluluk ve fırsatlardan onların kadın veya erkek olarak dünyaya gelmelerine bakılmaksızın yararlanmalarıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliği sadece kadın ve kız çocuklarıyla ilgili bir konu değil, erkek ve erkek çocuklarını da kapsayan bir konudur.

Toplumsal cinsiyet eşitliği planlama, karar alma ve uygulama süreçlerinde hem kadınların hem de erkeklerin farklı rollerin sorumluluklarının bulunmasından kaynaklanan değişik algı, çıkar, ihtiyaç ve önceliklerine eşit değer verilmesi anlamına gelir. Toplumsal cinsiyet konusundaki algı ve tutumlar eşitliğin oluşmasında oldukça önemlidir. Örneğin, kadınların toplum tarafından güçsüz ve ikincil planda tutulması, onların kamusal alanda başarılı olamayacakları konusundaki algılar ve bu algılar doğrultusunda kadınların özel alana yani geri plana itilmesi, onlara ev işlerinin uygun görülmesi toplumsal eşitliği bozan bir durumdur. Toplumsal cinsiyet eşitliği sabit bir olgudan ziyade bir süreçtir. Bu süreç, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin daha eşitlikçi, daha adil, daha demokratik, baskıdan ve ataerkillikten uzak olacak şekilde değiştirilmesini amaçlar. Cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeklerin topluma uyum sağlaması bakımından önemlidir. Ayrıca kadınlarla birlikte erkeklerin de dönüşümüne atıfta bulunur ve uzun soluklu bir dönüşüme vurgu yapar. Öyleyse toplumsal cinsiyet eşitliği; siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerinin kadınlara tanınmasını içerir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini anlayabilmek için geçmişten günümüze toplumsal kurumlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin nasıl yer aldığını, bu eşitsizliği ortadan kaldırmak için nasıl çalışmalar yapıldığını, eşitsizliğin mevcut durumu incelemek gerekmektedir.

4. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği/Ayrımcılığı

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortaya çıktığı çeşitli alanlar vardır. Bunlar arasında; aile, eğitim durumu, iş hayatı, gelir durumu, sağlık hizmetlerinden yararlanma ve siyasal katılım bulunur.

Bireyin kendini anlamlandırma ve tanıma sürecini etkileyen normlar her türlü farklılığa zemin hazırlayarak bireyin ruhsal büyüme sürecinde belirleyici rol üstlenir. Örneğin, çocuk yaşta edinilmeye başlanan toplumsal cinsiyet rolleri bireyin tutumlarını, tavırlarını ve davranışlarını şekillendirir. Toplumsal cinsiyet kavramı erkeklerin ve kadınların kültürel, ekonomik, politik, toplumsal yönlerden birbirlerinden farklı olduğu düşüncesine dayanmaktadır. “Peter Glick ve Susan Fiske düşmanca cinsiyet ayrımcılığı ya da iyicil cinsiyet ayrımcılığına dikkat çekerler: Düşmanca cinsiyet ayrımcılığı yapanlar, kadınların erkeklerden aşağı olduğu yönünde stereotip görüşlere sahiptir (örneğin, kadınlar erkekler kadar zeki, güçlü vs. değildir). İyicil cinsiyet ayrımcıları kadınlara yönelik olumlu stereotip görüşlere sahiptir” (Aronson; Wilson; Akert, 2012: 799).

Stereo tipler ise; bireyin kendisinin ve yaşadığı sosyal çevrenin inşa ettiği imgeler ve zihinsel süreçlerdir. İnsanları bir takım türlere tiplere bölmeyi ve onları belirli özelliklerle etiketlemeyi ifade etmektedir. Bu sebeple stereo tipler; basmakalıp fikirler, klişeler, etiketler, şablonlar, algı kalıpları ve tek tipleştirilmelerdir (Yapıcı,2016: 26). Stereo tipler, kültüre bağlı olarak ortaya çıkar.

Cinsiyetlerin kendilerine mahsus belli başlı özellikleri bulunsa da toplumsal cinsiyete bağlı ayrımcılık bireyin doğal ve değişmez biyolojik varlığından ziyade cinsiyet rolleri kültürel özelliklere çağın gerekliliklerine göre değişir. Özellikle de kültürel farklılıklar bireylerin cinsiyet rollerini belirleyen etkenlerdir. Günlük hayatın içinde erkeğin ve kadının rolleri, modelleri değişiklik gösterebildiği gibi insanların toplumsal beklentilere kayıtsız kalmaları oldukça güçtür. Toplumsal birer varlık olan kadınlar ve erkekler dünyaya geldikleri andan itibaren kendilerinden beklenen çoğu kez toplum tarafından gerçek doğru olarak kabul edilen değişik bazı rollere ve işlevlere bürünürler. Günlük hayatın sosyokültürel yapısında vazgeçilmez unsurlarından biri olan toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimler kadın ve erkek ayrımcılığına da zemin hazırlar. “Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, güç statü haklar ve fırsatlar açısından kadınlar ve erkekler, kız çocukları ve erkek çocukları arasındaki bir eşitsizlik ve dengesizlik durumu olarak tanımlanmaktadır” (Uluocak vd., 2014: 8).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal cinsiyet eşitliğinin tam tersi olarak ifade edilir. Yani kadınların ve erkeklerin toplumda var olan hak, sorumluluk ve fırsatlardan eşit yararlanamama durumudur. “Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınlar ve erkekler arasında farklı bağlamlarda ortaya çıkan konum, iktidar ve saygınlık farklılıklarına işaret eder.” (Giddens, 2012: 526) Biyolojik olarak kız ya da erkek olarak doğan bireyler zaman içerisinde kültürün de etkisiyle toplumsal yaşama katılma düzeyi açısından farklılıklar göstermektedirler. Toplumun kız ve erkek çocuklarına yüklediği statü, rol ve cinsiyet kalıp yargıları onların toplumsal hayatta farklı konum ve işlevlerde yer almalarına sebep olmaktadır. “Toplumsal cinsiyet eşitsizliği sosyalleşme sürecinde erkeklere ve kadınlara farklı roller yüklenmesiyle ortaya çıkar. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet kavramı kültüre bağlı olarak belirlenir” (Giddens, 2012: 506).

Örneğin Türkiye’de mühendislik mesleği erkeklerin yapabileceği bir meslek olarak görülmektedir. Kadınların bu mesleği yapamayacağı konusunda bir önyargı oluşmuştur. Ancak kadınların erkeklerden biyolojik farklılıklar dışında hiçbir ayrımı bulunmamakta, kadınlar da erkekler kadar bu mesleği iyi yapabilmektedirler. İşte bu noktada toplumun kadını aşağı, güçsüz olarak görmesi, onu bir ayrımcılığa tabi tutması kadının ikincil planda kalmasına sebep olmaktadır.

Buna paralel olarak; “saçı uzun akli kısa”, “kadınla gitme yola başına getirir bela”, “erkek ol”, “erkek gibi davran”, “erkek milleti değil mi?” dile getirilen cinsiyete dair ayrımcılığı ima eden kalıp yargılar bulunmaktadır (Yapıcı, 2016: 28).

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı pek çok toplumda daha çok kadınlara yöneliktir. Örneğin sosyal farklılaşmaya temel oluşturan toplumsal rollerin içinde genellikle kadınlara

olması gerekenden daha az işlev yüklenmiştir. Bu konumlandırma bile kadınların çoğu kez ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini, eşitsizlikleri, şiddet eğilimini göstermektedir. Özellikle de çocukluk yıllarından itibaren kız ve erkek çocuklarına yüklenen farklı misyonlar buna örnek gösterilebilir. Kadınların ve erkeklerin davranışlarındaki, tutumlarındaki farklılıklar zamanla eşitsizliğin ve ayrımcılığın meşrulaştırılmasında cinsiyet farklılıkları önem kazanmaya başlamıştır. Hiç şüphesiz ki hangi çağda olunursa olunsun değişik eğilimleri nedeniyle kadınlarla erkekler arasındaki farklılıklar onları farklı iki cins olarak değerlendirme gerekliliğini ortaya koyar. Özellikle de toplumsal cinsiyet bağlamında dünyanın pek çok yerinde kadınların erkeklere göre daha fazla şiddet olaylarına maruz kaldığını ifade edebiliriz. Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'nin varlığı ise kadınların ihtiyaçlarını görmezden gelen ayrımcılığın en belirgin göstergesidir. Örneğin bir kurumda ya da kuruluşta yapılan iş başvurusunda sadece askerliğini yapmış olmak şartı aranıyorsa bu durum kadın erkek arasındaki ayrımcılığı ortaya koymaktadır. Özellikle de Türkiye'de çocuklara bakmanın da kadınların asli görevi olarak kabul edilmesi kültürel normlara göre farklılık gösteren kadın erkek eşitsizliğine bir örnektir. Sınıflaşmanın, kategorileştirmenin arttığı modern toplum öncesinde genellikle iki cinsiyetin beğenilerinin ve uğraşlarının farklılık gösterdiğine dair görüşler oldukça yaygındır. Cinsiyete bağlı iş bölümünün arttığı bu rollerde ise 1960'lardan sonra kadın, erkek arasındaki çatışmanın artmasına zemin hazırlamış ve bireysel ayrımcılığa işaret etmektedir. Kadınlar ve erkekler arasındaki eğitim, gelir, istihdam, siyasal katılım, şiddet unsuru toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı ortaya koymaktadır. Örneğin geçmişten günümüze toplumsal normlar sebebiyle kadınlar mirastan yoksun bırakma gibi tercihlerde hep ikinci planda kalmıştır. Bu sebeple son yıllarda kadın örgütlenmeleri artmıştır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin dışına çıkamayan çoğu kadın düşüncelerini serbest bir şekilde ifade edemeyen, pasif, kendinden önce başkalarını düşünen kadınlar oldukça fazladır. Özellikle de Türkiye gibi erkek egemen toplumlarda kendi benliklerini özgürce ortaya koyamayan kadınlar hayatın hemen her alanında ikinci planda kalmışlardır. Bu sebeple ataerkil toplumlarda kadınların toplumsal cinsiyet rollerini genellikle erkeklerin gölgesinde tamamlamaktadırlar. Ataerkil toplumlarda kadın hiçbir zaman erkekle aynı hakları paylaşmamıştır. Erkekler her zaman egemen bir konumda tutulmuş kadınlar ise ikincil statüye yerleştirilmiştir. Erkeklerin kültürü, gücü ve kamusal alanı temsil ettiği; kadınlar ise bedeni, zayıflığı ve özel alanı temsil ettiği düşünülmektedir.

“Önyargı, belli bir gruba ya da kişilere karşı geliştirilen olumsuz düşüncelerdir. Ayrımcılık ise önyargıların ve kalıp yargıların davranışlara dökülmüş halidir. Cinsiyetle ilgili gelişen birçok önyargı bulunmaktadır ve bunlar oldukça güçlü davranışsal kalıplar olarak ortaya çıkabilmektedir. Çocuk yaşta öğrenilen cinsiyet kalıp yargılar, kadın ve erkeğe karşı oluşturulan önyargıların bir kısmını meydana getirmektedir. Önyargı açık ya da gizli olmak üzere iki grupta tanımlanmaktadır. Önyargının gizli halleri kadınlara yönelik olabilir. Ataerkil bir toplumda yaşadığımız için birçok erkeğin kadınlara yönelik duyguları ikirciklidir” (Aronson, Wilson, Akert, 2012: 799)

Ayrıca bazı toplumlarda LGBT'lilerin görmezden gelinmesi temel insan hakları ihlali yol açar. Cinsel yönelim ayrımcılığı erkeklerin ve kadınların farklı davranış biçimleri sergilemelerine neden olurken, kadına yönelik ekonomik, fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddet bu duruma örnek gösterilebilir. Yaşamın içinde rollerin belirlenmesine büyük etkisi bulunan cinsiyete dayalı ayrımcılığın bireysel özgürlükleri sınırladığını düşünmek mümkündür. Kadınlar, tarihsel süreç içerisinde çeşitli cinsiyet ayrımcılığı ve eşitsizliklerle karşı karşıya gelmişlerdir. Erkeklerden daha düşük statüde görülmüşler ve erkeklerle göre daha az hak ve fırsatlardan yararlanmışlardır. Birçok ülkede eşitliğe yönelik gelişmeler kaydedilmesine karşın, kadınlar hala ayrımcılığa maruz kalabilmekte, cinsel istismar ve aile içi şiddetin mağduru konumuna düşebilmektedirler. Günlük hayatın içinde hemen her alanda eşitsizliğin var olması toplumsal cinsiyet sorunlarına ve cinsiyet eşitliğine vurgu yapılmaktadır. Postmodernizmin etkisiyle toplumsal cinsiyet eşitliği 1980'lerden itibaren tüm dünyada aktif bir şekilde devletlerin de politikaları arasına girmiştir. Özellikle de kadınların siyasal temsilini artırmak hususunda çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Hukuksal eşitlik anlayışı da buna katkı sağlayacaktır.

4.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Ortaya Çıktığı Alanlar

4.1.1 Aile

Cinsiyete dayalı ayrımcılık toplumun en küçük yapısı olan ailede başlamaktadır. Kültürel değerlerle de kız ve erkek çocuklar farklı alanlara ve nesnelere yönlendirilmektedir. Bunun sonucunda ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğine onay veren kadınlarla erkekler yetiştirilmektedir. Toplumun kadına yüklediği rol ve beklentiler, eğitim, evlilik, çalışma gibi yaşamını etkileyecek konularda bağımsız karar vermelerini ve kararlarını uygulamalarını büyük ölçüde engeller. Toplumsal cinsiyet kadını kültürel yönden daha az değerli görmektedir. Kız ve erkek çocukları biyolojik farklılıklarla edindikleri cinsiyeti, doğdukları andan itibaren etkileşim ve iletişim içinde olduğu aile kurumu içerisinde toplumun sahip olduğu cinsiyete yüklediği cinsiyet davranış kalıplarını öğrenir. Anne-baba çocuklarını toplumda var olan genel cinsiyet rolleri algısına göre yetiştirir. Örneğin, erkek çocuk arabayla oynar, kız çocuk ise bebekle oynar. Yahut kız çocuk annesine yardım eder, ev işlerini öğrenir, erkek çocuk ise babasına yardım eder, ev dışı ve güç gerektiren işlerde yer alır. Kız ve erkek çocuklarının arasında giyim, özgürlük gibi konular açısından da ayrım söz konusudur. Şöyle ki erkek çocuğun bir sevgilisi olduğunda aile bireyleri tarafından "aslan oğlum" gibi cümlelerle takdir görürken söz konusu kız olduğunda bu durum farklılaşmaktadır. Aile bireyleri tarafından "insanlar ne der" düşüncesi çerçevesinde kız çocuğu ayıplanmaktadır. Özellikle ataerkil toplumlarda bu durum daha da fazladır. Kız çocuğunun okula gönderilmemesi veya erken yaşta evlendirilmesi gibi etkenlere bağlı olarak kadının kamusal alan içerisinde hem statü hem de iş bölümü açısından ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Neticede aile içindeki cinsiyet ayrımcılığı bireyi tüm yaşamını etkilemektedir.

4.1.2. Eğitim

Cinsiyet ayrımcılığının en sık görüldüğü alanlardan biri de eğitimidir. Kağıtçıbaşı'nın da ifade ettiği gibi "Eğitim, toplumsal/ekonomik gelişmenin lokomotifidir." (Kağıtçıbaşı, 2014: 19). İyi yetişmiş bir genç nesil ekonomik gelişmenin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze kız çocuklarının okutulması hep bir sorun olmuştur. Toplum kadını eve kapatmıştır ve kadınlar eğitim olanaklarından yoksun bırakılmıştır. Eğitim ekonomik ve sosyal kalkınma açısından oldukça önemli bir olgudur. Eğitim alanında cinsiyet eşitliğinin sağlanması hem ekonomik hem de sosyal kalkınmanın artmasına sebep olmaktadır. Cinsiyet temelli ayırım eğitimin önündeki en büyük engellerden biridir. Geçmişte geleneksel sosyal yargılar doğrultusunda erkek çocukların okutulup bir iş sahibi olmaları, kız çocuklarının ise evde kalıp ev işlerini öğrendikleri bir eğitim algısı yer almaktadır. Kültürel değişmelerle ve ayrımcılığa yönelik yapılan yasalarla birlikte günümüzde eğitim sisteminin önünde kız ve erkek çocuk ayrımcılığını doğrudan destekleyen yargılar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Ancak alınan eğitimin cinsiyetlere göre dağılımı dünya geneline bakıldığında hâlâ kız ve erkek çocuklarının okullaşma düzeyleri arasında farklar bulunmaktadır.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kadınların eğitim hakkı kısıtlanmaktadır. Bu kısıtlamalara yönelik birçok program, politika ve yasa çıkarılmasına rağmen toplumun geleneksel yargı kalıplarının değiştirilmesi pek de kolay olmamaktadır. Hatta bazı kadınlar bu durumu içselleştirmiş bile olabilir. Türkiye'de eğitimdeki eşitsizliğin iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlar, hizmetin ulaşılabılır olmaması ve erkek egemen toplumsal yapıdır. Ülkemizde batıdan doğuya doğru gidildikçe kadınların eğitim oranlarında düşüş görülmektedir. Türkiye'de eğitim alanındaki cinsiyet farkları dünyadaki oranlara göre oldukça yüksektir. Bu farkın sebebi eskilere dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların okuryazarlığı yok denecek kadar az durumdaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında kadın eğitimi hareketini yayma girişimi ve Latin alfabesinin kabulüyle birlikte kadın okuryazarlık oranında bir nebze de olsa artış gözlemlenmiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde kadın eğitimi bakımından en önemli gelişme, kız çocuklarının İmam Hatip okullarına yönlendirilmesidir. Bu politika kız çocuklarının okullaşma oranının artmasında oldukça etkili olmuştur. Okullaşma oranlarına bakıldığında; "1997'den itibaren sekiz yıllık zorunlu eğitime geçilmesiyle birlikte kız çocukların eğitiminde önemli kazanımlar elde edilmiştir" (Kağıtçıbaşı, 2014: 16). Günümüzde kız ve erkek çocuklarının eğitim düzeyi konusunda ilerleme kaydedilse de hâlâ tam bir eşitlik söz konusu değildir.

4.1.3 Ekonomi (Çalışma Hayatı)

Erkek ve kadın arasındaki eğitim eşitsizliği ekonomik alanda da kendini göstermektedir. Kadınların erkeklere oranla daha az ya da hiç okutulmamaları onları ekonomik yapı ve çalışma hayatı içerisinde geri plana itmektedir. Cinsiyete dayalı ayrımcılık sebebiyle kadınların birçoğu işgücü piyasasının dışında kalmaktadır. İşgücü piyasasına katılanlar ise belirli meslek gruplarında ya da alt kademelerde yer almaktadır. Toplum kadın ve erkeğe

yönelik belli meslek grupları oluşturmuştur. Örneğin, kadınlar için öğretmenlik, hemşirelik gibi meslekler uygun görülürken; erkekler için mühendislik, şoförlük gibi meslekler uygun görülmektedir. Kadınların eğitiminin engellenmesi onların istihdam alanlarında var olmalarını da büyük oranda etkilemektedir. Kırsal alanlarda daha çok tarımsal işgücünde çalışan kadınlar kentleşmenin ve kırsal alandan kente göç hareketleriyle birlikte çalışma hayatındaki istihdamlarında düşüşler meydana gelmiştir. Bunun asıl sebebi, kadının düşük eğitim seviyesidir. Kadınların annelik, eş gibi rolleri onların çalışma hayatını kesintiye uğratmaktadır. “Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kamusal ve özel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu bakımdan cinsiyet eşitsizliği, kamusal alandaki işbölümünde, aynı işi gerçekleştiren kadınlar ve erkekler arasında, kamusal alan kullanma ayrıcalıklarında, gündelik olarak deneyimlenen ve tekrar üretilen bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır” (Uluocak vd., 2014: 42-43). Kadının çalışma hayatına girmesi, sanayi devrimiyle birlikte teknolojik ve toplumsal gelişmenin yaşanması sonucu ortaya çıkmıştır. Ataerkil yapı içerisinde kadının görevi kocasına hizmet etmek, çocuklarına bakmak ve ev işleriyle uğraşmaktadır. Kadın bu görevlerinden dolayı herhangi bir ücret almaz. Bu durum kadının aile ortamında da iş bölümü, ekonomik özgürlük gibi konularda eşitsizliğe maruz kaldığını göstermektedir. Kadın sadece ev ortamında değil ekonomik sistem içerisinde de ikincil konuma itilmektedir. Örneğin, aynı işte çalışan kadın ve erkeğe aynı ücretin verilmemesi, kadınla erkeğin aynı işleri yapmasına karşın kadının daha az değerli olarak görülmesi emeğinin de sömürülmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple erkeğe göre daha az ücretle çalıştırılmaktadır.

Günümüzde hâlâ birçok kadın cam tavan denen engellerle karşılaşmaktadır. Yani kadınların çalışma hayatında ulaştıkları başarıları daha ileri götürebilmeleri/yükselebilmeleri konusunda kendilerine engel olan faktörler cam tavan olarak nitelendirilmektedir.

4.1.4. Siyaset

Siyasal hayata katılım hakkı, demokratik toplumların temelinde var olan olgulardan biridir. Siyaset, toplumu yönetmek amacıyla iktidardan pay alma durumudur. Demokratik toplumlarda kadınların ve erkeklerin siyasal yaşama eşit olarak katılmaları temel alınmaktadır. Ancak uygulama noktasında bu pek de mümkün değildir. Toplumlar arasında siyasi gruplaşma her zaman var olan bir olgudur. Ancak iktidarı elinde bulunduranlar kadın erkek arasındaki ayrımcılık konusunda ortak bir fikre sahip değildir. Bu konu hep geri plana atılmıştır. Kadınlar duygusal olarak nitelendirildikleri için siyasette başarılı olamayacakları konusunda bir algı da söz konusudur. Kadınların siyasetteki temsili, her ülkede farklı olmakla beraber, çok düşük orandadır. Kadınların siyasete katılımlarının düşük olmasının sebepleri arasında sosyoekonomik, siyasal ve kültürel birçok etken yer alır. Sosyo-ekonomik engeller, kadınların okuryazarlık oranlarının dolayısıyla eğitimlerinin düşük olmasından kaynaklanır. Siyasal engeller, toplumdaki kurallar... büyük ölçüde erkekler tarafından belirlemektedir. Bu doğrultuda kadınların siyasette tutunmaları zorlaşmaktadır. Örneğin, Kadın adaylara, erkek adaylara oranla daha sınırlı bütçe ayrılması bu

duruma bir örnektir. Böylelikle kadının siyasal yaşamda tutunması zorlaşmaktadır. Son olarak kültürel engeller ise, geleneksel sosyal roller ve algılar kadını özel alana itmektedir. Kadının kamusal alanda varlığına ise toplum tarafından pek sıcak bakılmamaktadır. Bu durum kadında öz güven eksikliğine ve siyasetin ona uygun olmadığı yönündeki önyargıların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Neticede Türkiye’de kadınlar siyasal haklarını Cumhuriyet dönemiyle birlikte kazanmışlardır. Kadınlara verilen seçme seçilme hakkı, onların oy kullanma eşitliğinden daha ileri götürmemiştir. Günümüzde kadınlar siyasal yaşamda yer alsın da bu oran oldukça düşüktür. Kadınların kamusal ve siyasal alanda temsili konusunda büyük eksiklikler söz konusudur.

4.1.5. Sosyal Yaşam

Sosyal yaşamda cinsiyete dayalı ayrımcılıklar söz konusudur. Bu ayrımcılıklar, özgülük, giyim, rol ve beklentiler olarak karşımıza çıkar. Toplumsal cinsiyetle ilgili sorunlar tümüyle ve etkili biçimde ele alınmadığında sürekliliğini korumakta ve pek çok durumda da var olan toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin artmasına yol açmaktadır. Bu sebeple tüm farkındalıkların gözetildiği, eşitliğin sağlandığı, ötekileştirmekten kaçınılan bir dünya tasarlanmalıdır.

Sonuç

Tarihsel süreç boyunca tüm toplumlar cinsiyet kavramıyla kişileri cinsel organlarına bakarak kadın ya da erkek olarak sınıflandırmışlardır. Bunun yanı sıra cinsiyet kavramının kültürel yönünü oluşturan, toplumların kalıp yargılarına, zamana ve mekâna göre değişkenlik gösteren toplumsal cinsiyet olgusu ise toplumun kadın ve erkek için uygun gördüğü doğal olmayan değer kalıplarını içerir. Doğuştan gelen ve biyolojik farklılıklara dayanan cinsiyet, zamanla toplumda var olan kültüre bağlı olarak yorumlanır ve toplumun kadınlarla erkeklerden beklentileri bu doğrultuda şekillenir. Öte yandan kadın ve erkeğe yönelik beklentiler her toplumda farklılıklar gösterir.

Her toplum, zaman içerisinde erkek ve kadını farklı nitelikleri, davranış modelleri, rolleri, sorumlulukları, hakları, beklentileri olan bir eril ve dişile çevirir. Toplumsal cinsiyet kimlikleri psikolojik, sosyolojik, tarihsel ve kültürel süreçler içerisinde ortaya çıkar.

Toplumlar kadın ve erkek cinsiyetine yönelik birtakım sınırlar çizmiştir. Cinsiyetle ilgili olarak farklı roller, beklentiler, hak ve sorumluluklar belirlenir. Kadınlardan ev işleri, kocasına, ailesine bağlı olması, namusuna söz gelmeyecek şekilde davranmaları beklenirken, erkeklerden ise ailesinin ihtiyaçlarını karşılaması, koruyup kollaması, ev dışı işlerde yer alması beklenir. Kadınlar genellikle özel yaşam alanlarına doğru itilirken, erkekler kamusal alana doğru yönlendirilmişlerdir. Bu ayrım kadın ve erkek arasında cinsiyet eşitsizliğine yol açmış ve kadının giderek daha da geri plana, ikincil konuma itilmesine sebep olmuştur. Özellikle erkek egemenliğine dayalı ataerkil yapılarda bu ayrım

daha belirgindir. Ataerkil toplumlarda erkek güçlü, yöneten ve üstün bir konuma sahipken, kadınlar zayıf, korunmaya muhtaç duruma konumlandırılmışlardır.

Daha çok kadınlara yönelik yapılan ayrımcılıklar toplumun her alanında kendini göstermektedir. Eğitim, Sosyal yaşam, çalışma hayatı hatta ev içerisindeki iş bölümünde bile etkilidir. Geçmişten günümüze kız çocuklarının eğitimi konusunda hep sorun yaşanmaktadır. Kız çocuklarının ev işlerine yönlendirildikleri için ve eğitimleri yeterli sağlanmadığı için yaşamlarının ilerleyen süreçlerinde birçok sorunla karşılaşır. Yeterli eğitimi alamayan kadınlar çalışma hayatında kendilerine bir istihdam alanı bulmakta zorlanırlar ve daha çok alt kademelerde çalışırlar. Aynı zamanda kendilerini ve cinsiyetlerini temsil etme konusunda sıkıntı yaşarlar. Sosyal yaşama bakıldığında erkeklerin bu alanda da üstünlüğü gözle görülür oranda fazladır.

Toplumsal cinsiyete yönelik kalıp yargılar çocukluk çağında şekillenir ve bireylerin cinsiyet algılarını oluşturur. Anne ve babalar toplumun değer yargıları doğrultusunda çocuklarını yetiştirirler ve çocuklar kendi cinsiyetlerine ait kimliklerini, davranışları ve rolleri öğrenirler ve benimserler. Annenin ikinci plana atıldığı ve şiddete maruz kaldığı ailelerde büyüyen erkek çocukların kendi cinsiyetlerini kadınlardan daha üstün görmeleri, onlara karşı şiddet eğilimi göstermeleri, onları aşağı konumda görmeleri kaçınılmazdır. Ayrıca kitle iletişim araçlarında da toplumsal cinsiyet ayrımcılığı kendini göstermektedir.

Bu makalede, kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet kalıp yargıları kapsamında birbirlerini algıladıkları ve cinsiyet kimliklerini oluşturdukları, kadın ve erkek arasında biyolojik farklılıklardan başka bir farklılığın olmadığı ancak toplumların kültürleri ve kalıp yargıları doğrultusunda cinsiyetlere yönelik birtakım ayrımlar olduğu ve bu ayrımlara bağlı olarak erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü kadınların ikincil plana atıldığı toplum yapılarının ortaya çıktığı, kadının birçok alanda kendini temsil edemediği, ayrımcılığa bağlı olarak şiddete maruz kaldığı sonuçlarına varılmıştır. Bu noktada;

- Bireylerin cinsiyet ayrımcılığına yönelik yetiştirilmeleri yerine yetenek ve ilgi alanları doğrultusunda yetiştirilmelerini sağlamak.
- Kadınları sadece özel alana ait ve cinsel obje olarak değil, onların da kendine özgü özellikleri olan bireyler olarak görülmelerini sağlamak.
- Cinsiyet ayrımcılığını engellemeye yönelik var olan yasaların uygulanması yönünde çalışır ya da kaynakları harekete geçirerek bu yönde toplumsal duyarlılığı artırarak bireylerin aktif katılımıyla birlikte yeni yasalar ya da politikalar uygulanması yönünde çalışmak.
- Cinsiyetine dayalı olarak şiddete maruz kalan kadınların korunması yönünde uygulamalar yapmak. Örneğin, Şiddete maruz kalan kadınların barınmalarına yönelik kadın sığınma evlerinin açılması.
- Ataerkil yapının toplumsal cinsiyete yönelik oluşturduğu olumsuz kalıp yargıların değişmesi yönünde uygulamalar yapmak. Aile içerisinde sorumlulukları paylaşmak.

- Kadınların da erkekler gibi kamusal alanda, eğitim alanında aktif rol almaları yönünde uygulamalar yapmak. Örneğin, Kadınların eğitimi için açılan halk eğitim kursları.
- Çocukların aile içerisinde herhangi bir ayrımcılığa tabi tutulmadan, kız ve erkek ayrımı yapılmadan yetiştirilmesini sağlamak.
- Toplumda var olan sosyal adaletsizliklere, ayrımcılıklara ve fırsat eşitsizliklerine yönelik toplumsal farkındalık yaratarak değişim sağlama amaçlı çalışmalar yapmak toplumsal cinsiyet alanında yaşanan problemlere yönelik çözüm önerileri olabilir.

Kaynakça

- Adler, A., (2013). *İnsan tabiatını tanıma*. Yörükân, A., (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aranson E. ve Wilson T., Akert R., (2012). *Sosyal psikoloji*. Gündüz, O. (Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Baydur, H. ve Uçan, G., (2016). *Sosyal politikanın cinsiyet halleri. Türkiye’de toplumsal cinsiyetin değerlendirilmesi*. Şaşman Kaylı, D., Şahin, F. (Der.), Ankara: Nika Yayınları.
- Berktaş, F., (2014). *Türkiye’de toplumsal cinsiyet çalışmaları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bhasin, K., (2003). *Toplumsal cinsiyet ‘bize yüklenen rolleri’*. Ay, K., (Çev.), Liseli Kılıvcım Eğitim Broşürleri.
- Bozkurt, V., (2013). *Değişen dünyada sosyoloji*. (9. Baskı), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Butler, J., (2016). *Cinsiyet belası feminizm ve kimliğin alt üst edilmesi*. Ertür, B. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Cornell, R.W., (1987). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. Soydemir, C. (Çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cüceloğlu, D., (2014). *İnsan ve davranış*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Doğramacı, E., (1997). *Türkiye’de kadının dünü ve bugünü*. (3.Baskı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Görgün Baran, A., (2012). *Davranış bilimleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Giddens, A., (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç., (2014). *Türkiye’de toplumsal cinsiyet çalışmaları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lott, B., Mauson, D., (2002). *Gender development: social learning, encyclopedia of women and gender sex similarities and differences and the impact of society on gender*, Worell, J. (Editor in chief), USA: Academic Press.

- S. Segal, E., (2003). *Encyclopedia of sex and gender men and women in the world's cultures*, "Cultural constructions of gender", (Edited by Carol R.Ember, Melvin Ember), I: Topics and Cultures A–K, Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Tobach, E., (2002). *Development of sex and gender*, Encyclopedia of Women and Gender Sex Similarities and Differences and The Impact of Society on Gender, (Editor in chief: Judith Worell), Academic Press, USA, p.315-330.
- Uluocak, Ş., Gökulu G., Bilir, O., E. Karacık, N., Özbay, D., (2014). *Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik şiddet*. Ankara: Paradigma Akademi Yayınları.
- Yapıcı, A., (2016). *Toplumsal cinsiyet din ve kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Y. Dökmen, Z., (2015). *Toplumsal cinsiyet 'sosyal psikolojik açıklamalar'*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ENDÜSTRİ 4.0: LOJİSTİK VE TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE TEKNOLOJİ KULLANIMI EĞİLİMLERİ (*)

İsmail İYİGÜN (**)

Ömer Faruk GÖRÇÜN (***)

Öz

Geçmişte olmadığı kadar tüketicilerin daha özelleştirilmiş ve kişiselleştirilmiş talepte bulunuyor olmaları lojistik uygulamaların her müşterinin gereksinimlerini en üst düzeyde karşılayabilecek, buna karşılık minimum maliyet ile bu gereksinimlere cevap verebilecek durumda olmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, lojistik faaliyetlerin gereksinim duyduğu en iyileştirme uygulamaları; mümkün olan en kısa zamanda çözümler yaratabilecek ve bu çözümleri her süreçte daha da iyileştirebilecek sistemlere ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda problemlerin etkin bir biçimde çözümü ile bu sistemlerin etkinliği, hızı ve verimliliği arasında bir korelasyon olduğu görülebilmektedir. Yakın bir gelecekte bu teknolojilerin ve sistemlerin alanlarını daha da genişleterek otonom olarak bu operasyonları gerçekleştirebilir hale gelebileceklerine yönelik güçlü deliller mevcuttur. Bu çalışma lojistik ve tedarik zinciri alanında söz konusu olan gelişmelere ve yaklaşımlara odaklanmakta, yakın bir gelecekte lojistik faaliyetlerin oynayabileceği yeni rolleri göz önüne sermeyi hedeflemektedir. Çalışmada gözlem ve analiz yöntemleri kullanılmış, farklı ölçeklerde lojistik faaliyet yürüten işletmelerin yanı sıra, lojistik hizmet talebinde bulunan endüstrilerin bu alanda gerçekleştirdikleri ilerlemeler ve gelişmeler dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Tedarik Zinciri Yönetimi, Endüstri 4.0, Teknoloji, Optimizasyon.

*) Bu çalışma "IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended with Social Science (ICOAEF'18)" kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

**) Dr. Öğr. Gör., Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Trakya Üniversitesi
(e-posta: iyigun@trakya.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3841-0649>

***) Dr. Öğretim Üyesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Kadir Has Üniversitesi
(e-posta: omer.gorcun@khas.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3850-6755>

Industry 4.0: Technology Utilization Trends in Logistics and Supply Chain Management

Abstract

Customers have started to want the more customized products and services recently. therefore, logistics applications should be able to respond to customer's every requirement at the highest level. On the other hand, it should be done with lowest costs that are possible. Thus, optimization applications that utilized by logistics activities need to the systems which can create excellent solutions and can continuously update these solutions. Within this scope, it can be seen that there is a correlation between creating effective solutions for the problems and speed, effectivity, and productivity of these systems. Some strong evidence shows that these technologies and systems will have become capable to conduct these logistics operations. Consequently, almost all of them will have been autonomous systems in the near future. This study focusses on developments and approaches in the fields of logistics and supply chain and it tried to show the new roles of the logistics activities that will be played in the near future. In this study, observation, and analysis methods are used, the progress that recorded by industries that demand to logistics services in this subject were taken into consideration in addition to logistics service providers.

Keywords: Logistics, Supply Chain Management, Technology, Industry 4.0, Optimization.

Giriş

Lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde meydana gelen aksaklıklar ve karmaşıklıklar sistemin yapısal sorunlarının başında gelmektedir. Bu aksaklıklar ve problemler lojistik süreçlerde sürekli olarak görülebilmekte ve tekrarlanabilmektedir. Bu problemlerin çözümü ile ilgili olarak insan yetenek ve sezgileri çoğunlukla yetersiz kalabilmektedir. Bunun temel nedenlerinin başında; lojistik problemlerin giderek çeşitlenmesinin yanı sıra çözümlerin sayısal ve yapısal olarak kayda değer ölçüde artış göstermesi gelmektedir.

Aynı zamanda lojistik faaliyetlerin giderek hızlanması daha etkin çözümlerin mümkün olan en kısa zamanda bulunmalarını gerekli hale getirmektedir. Öte yandan lojistik faaliyetler arasında koordinasyonun en üst düzeyde sağlanması zorunluluğu da çözüm gerektiren problemlerin eşzamanlı olarak çok sayıda ortaya çıkmasını, bir önceki çözümün uygulanamamasına neden olabilmektedir.

Lojistik faaliyetlerin giderek daha esnek ve daha mükemmel hale getirilmesine ilişkin gereklilikler lojistik ve tedarik zinciri süreçlerine yönelik yeni yaklaşım ve uygulamaların yaratılmasını gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşımların başında optimizasyon ve yoğun teknoloji kullanımı gelmektedir. Bu yaklaşımlar ortaya çıkan ya da çıkması olası problemlerin çözümüne ilişkin tedarik zincirlerinin daha doğru ve hızlı karar verebilme yeteneklerini artırırken, sistemdeki karmaşıklık düzeyini önemli ölçüde azaltabilmektedir.

Bu kapsamda lojistik süreçlere ilişkin problemler ve aksaklıklar değişken bir karaktere sahip olmalarının yanı sıra, süreç içerisinde sürekli güncellenen bir niteliğe sahiptirler. Her geçen zamanda ortaya çıkan problemler kendisinden önceki problemlere benzememekte, daha önceki çözümler bu problemlere cevap verebilmede yetersiz kalabilmektedir.

Bu nedenle problemlerin çözümüne ilişkin yaklaşımların ve uygulamaların da sürekli olarak güncellenmeleri ve problemlerden sürekli bir adım önde olmaları gerekmektedir. Aksi durumda problemlere çözüm bulunamamakta, daha da önemlisi bu problemler birikerek işletmeleri ve tedarik zincirlerini rekabet dışı bırakabilmektedir.

Bu nedenle meydana gelecek problemlere ilişkin çözümlerin problemler meydana gelmeden önce optimizasyon modellerinin tanımlanmış çözüm kümeleri içerisinde yer alması gerekmektedir. Bu doğrultuda optimizasyon uygulamaları ve yaklaşımları gelişim açısından teknolojik gelişmelere bütünüyle ihtiyaç duymaktadır. Daha açıkçası teknolojik uygulamalar olmaksızın süreçlerin optimize edilmesi olanaklı görünmemektedir.

Öte yandan teknolojik gelişmeler lojistik uygulamalarda daha etkin ve optimal çözümler yaratabilmenin yanı sıra, lojistik süreçleri ve sistemi daha karmaşık hale getirme potansiyelini de beraberinde getirmektedir. Özellikle lojistik süreçlerde giderek artan operasyon hızı hataların daha hayati sonuçlara yol açmasını da mümkün hale getirmektedir. Örnek olarak, döngüsel dağıtım “just in time” ve çapraz sevkiyat “cross docking” gibi operasyonlar ardışık nitelikli süreçleri beslemeleri ve yüksek düzeyde hız gerektirmelerinden dolayı meydana gelebilecek bir aksaklık sistemin bütünüyle çökmesine yol açabilmektedir.

Lojistik ve tedarik zinciri ile ilgili gelişmelerin yanı sıra, optimizasyon ile ilgili yaklaşımların geçmişten günümüze kadar izlediği gelişim süreci ile beraber teknolojinin yarattığı faydalar ve problemlerin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda yakın ve uzak gelecekte meydana gelebilecek gelişmeler ve değişimlerin önceden değerlendirilmesi ile bu gelişmelere yönelik senaryoların hazırlanması etkin bir lojistik sistemin oluşturması ve sürdürülebilir hale getirilmesi açısından son derece önem arz eden bir konudur.

Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetiminin Tarihsel Kökleri

Lojistik ve tedarik zinciri yönetimi kökleri oldukça eskiye dayanan uygulamalar olmakla birlikte, teknik ve bilimsel açıdan araştırmalara ve incelemelere konu olması sadece yarım yüzyıllık bir geçmişe sahiptir.

Bununla birlikte optimizasyon yaklaşımlarının ve teknolojik uygulamaların lojistik problemleri çözmek için sürece dahil edilmesi son süreçte mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımlar henüz gelişme sürecinde ve çözdükleri problemlerle birlikte gelişen ve büyüyen metodolojileri oluşturmaktadırlar.

Taşımacılık ve lojistik faaliyetlerin geçmişi insanlık tarihi ile neredeyse aynıdır. İnsanların başlangıçta göçer konar tarzda yaşamaları ve henüz taşıma faaliyetlerinde kul-

lanacakları tekerleği icat etmemiş olmaları ile birlikte hayvanların evcilleştirilmediği dönemlerde kendi başlarına seyahat ediyorlar ve ancak fiziksel olarak taşıyabilecekleri miktar ve boyutlarda yükleri yanlarına alabiliyorlardı (Görçün 2016:7). Bunun yanı sıra, söz konusu yükler temel ihtiyaçları ile ilgiliydi. İlerleyen dönemlerde hayvanların evcilleştirilerek taşımada kullanılması ve tekerleğin icadı ile daha uzun mesafelere daha yüksek miktarda yükün taşınması olanaklı hale geldi. Ancak insanlar yüzyıllar boyu bu teknoloji ile yetinmek zorunda kaldılar ve ne kendileri daha uzak yerlere gidebildiler ne de yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte ürettikleri ürünlerin fazlasını uzak pazarlara arz edebildiler.

Bu çerçevede değerlendirildiği zaman, günümüz lojistik uygulamalarının neredeyse tamamına yakını son yüz yılın ürünüdür. Özellikle buhar gücünün keşfinden sonraki süreçte deniz araçlarının daha kontrol edilebilir hale gelmesi ile birlikte dünyanın en uzak uçları bile tedarik sahası ve pazar alanı olarak erişilebilir hale geldi. Aynı zamanda buhar gücünün taşıma araçlarında kullanılmaya başlanması ile birlikte demiryolu sistemleri lojistik sistemin ve tedarik zincirlerinin en hayati unsurlarından biri halini aldı.

Endüstriler kendilerinin hammadde ve yarı mamul gereksinimlerini sağlamada sürekliliğe olanak verebilecek, aynı zamanda yüksek düzeyde taşıma yapabileceği için birim taşımacılık maliyetlerini olağanüstü azaltabilecek bu taşıma türüne büyük önem verdiler. Öte yandan karayollarının gelişmesi ve yaygınlaşması İkinci Dünya Savaşı ile birlikte mümkün oldu. Havayolu taşımacılığı, depolama, dağıtım gibi alanlarda gözlemlenen diğer gelişmeler de bu döneme ait oldukları görülebilmektedir. Bu denli hızlı gelişmeler beraberinde problemlerin de artmasını, karmaşıklığın ve hataların sıklaşması sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Geçmişte temel hedef insanların ve materyallerin yerlerine ulaşabilmesiyken, günümüzde geçmişle kıyaslanmayacak kadar çok değişken lojistik süreçlere etki edebilmektedir.

Örnek olarak taşınan yüklerin bir takım özelliklere sahip olması daha yüksek hassasiyetle taşınması ve depolanması lojistik operasyonlarında hassasiyet düzeyini artırmaktadır. Geçmişte işletmeler ve üreticiler belirli dönemlerde ürettiklerini pazara göndermekte ve müşterilerine arz etmekteydiler. Müşteriler gereksinimlerini kendilerine arz edildiği zamana ve miktara göre karşılayabiliyorlardı. Günümüzde ise, tüketicilerin daha etkin bir konum kazanmaları ile birlikte müşterinin istediği her an istediği miktarda ürüne erişebilmesi hayati bir mesele haline gelmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak geçmişte arz zinciri kesintili bir karaktere sahipken, günümüzde kesintisiz bir biçimde işlemekte, lojistik akışlar hiç durmadığı gibi hacimsel olarak artarak hızlanmaktadır.

Bunun en korkutucu yönü müşterinin beklentileri değiştiğinde ya da talep etmekten vazgeçtiğinde tüm sistemin birden bire çökmesidir. Bunun en önemli nedeni lojistik faaliyetlerin tümüyle gereksinimlere bağlı olması ve o an için talepte bulunulmıyışsa bile akışa devam etme zorunludur.

Dolayısıyla sürekli hammadde, yarı mamul ve ürünün hareket ettiği bir akış sistemi talep durduğu anda bile bir anda durması mümkün olmamakta, ancak değişimlere belirli

bir süre sonra reaksiyon verebilmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da elde tutulan envanter miktarı, dolayısıyla envanter maliyeti artmakta ya da müşteri gereksinimleri karşılanamayarak satış kaybı maliyetine katlanılmaktadır (Görçün 2017:89). Taşıma ve depolama gibi lojistik hizmetlere olan yaklaşımlar ve beklentiler de önemli değişimlere uğramıştır. Geçmişte ürünün taşınması için beklentiler sadece istenilen noktaya en düşük maliyetle ulaştırılması iken, günümüzde emniyet, güvenlik, erişilebilirlik ve hizmet kalitesi gibi beklentiler giderek önem kazanmaya devam etmektedirler.

Benzer ifadeleri depolama hizmeti için de kullanmak mümkündür. İçinde bulunduğumuz süreçten en fazla kırk yıl önce depolama denilince akla gelen materyallerin istiflenmesi iken, günümüzde akış hızı, hizmet kalitesi, envanter yönetimi, konsolidasyon, ayrıştırma ve birleştirme gibi yaklaşımlar önemlerini her geçen gün artırmaktadır. Bununla birlikte lojistik süreçler çok sayıda alt süreçten meydana gelmektedir. Bu alt süreçler taşımacılık, depolama, dağıtım, tedarik vb. gibi faaliyetler olarak tanımlanabilir. Bu noktadan da anlaşılacağı gibi taşımacılık faaliyetleri lojistik süreçlerin bir parçası olmakla birlikte genel olarak yük taşımacılığını ifade etmektedir. Yolcu taşımacılığı her ne kadar insanların mobilize olması ile ilgili olsa da depolama, envanter yönetimi vb. süreçler söz konusu olmadığı için yolcu taşımacılığı türü faaliyetler lojistik uygulamalar olarak nitelendirilemezler. Buna karşılık yolcu taşımacılığı da yük taşımacılığı gibi çok sayıda değişkenden sürekli olacak şekilde etkilenebildiği için optimizasyon yaklaşımları ile planlama ve organizasyon süreçlerinde yoğun teknoloji kullanımı yolcu taşımacılığında da söz konusu olabilmektedir.

Optimizasyon Yaklaşımları ve Teknolojinin Geçmişi

Lojistik alanında söz konusu olan en iyi çözüme ulaşabilmenin yollarının belirlenmesi ve son derece fazla sayıda değişkenin etkilendiği süreçleri her seferinde en etkin şekilde optimize edecek yöntemlerin bulunması uzun yıllardan beri araştırmacıların üzerinde çalıştığı konuların başında gelmektedir. Lojistik kavramı tarih kadar eski olsa da optimizasyona ilişkin yaklaşımların kökeni en fazla 1930'lu yılların başlarına kadar gidebilmektedir. Ek olarak bu alanda çalışma yapanların neredeyse tamamı çalışmalarını askeri gereksinimler çerçevesinde yoğunlaştırmış, elde edilen sonuçlar ve metodolojiler ancak yıllar sonra sivil alanda kullanılmaya başlanmıştır.

İlk yıllarda düşman uçaklarını tespit etmek üzere İngiliz ordusu tarafından bu alana yönelik bir takım çalışmalar gerçekleştirilmiş, bu yaklaşımlar 1938 yılında teknik açıdan umut vadetmesine rağmen operasyonel olarak bir başarı gösterememiştir. İlerleyen yıllarda bu alana ilişkin çalışmalar giderek gelişmeye başladı.

1953 yılında Prof. P.C. Mahalanobis, tarafından Kalküta'daki Hindistan İstatistik Enstitüsünde ulusal planlama ile ilgili sorunları çözmek için bir yönelem ekibi kurdu. Bu yöntemler 1958'de proje çizelgeleme teknikleri ve taşımacılık ile ilgili o zamanın uzun, karmaşık ve pahalı projelerini planlamak ve izlemek için etkili araçlar olarak geliştirilmeye başlandı (Mahalanobis 1958:309).

Lojistik faaliyetlerin en iyileştirilmesi açısından kullanılan yöntemlerden birisi ulaştırma problemleri “transportation problems” olarak ifade edilebilir. Bu yaklaşım talep edilen materyallerin kaynak ve hedef noktalar arasında en uygun maliyet ve verimlilikle taşınması ve dağıtılmasını hedefleyen bir yaklaşımdır.

Bu yaklaşımın temellerin 1871 yılında Fransız matematikçi Gaspard Monge tarafından atılmıştır. 1920 yılında A. Tolstoi ulaştırma problemini tümüyle matematiksel forma dönüştürerek, sayısal olarak yöntemi formüle etmiştir. Daha sonraki dönemde matematikçi ve ekonomist Leonid Kantorovic günümüzde kullanılan biçimine neredeyse kavuşturdu (Kantoroviç 2006:225).

Doğrusal programlama yöntemi de lojistik süreçlerde yoğun olarak kullanılan optimizasyon yaklaşımlarından birisidir. Bu yaklaşım temellerini Fourier’den almaktadır. Ulaştırma problemlerinin teorisyenlerinden birisi olan Kantoroviç doğrusal programlama yönteminin de mimarlarından sayılabilir.

Kantoroviç Sovyet ordusunun maliyetlerini azaltarak etkinliğini artırabilmek için doğrusal programlama temelinde bir model önermişti. Nihai olarak doğrusal programlama yaklaşımına son halini veren ise B. Dantzig’dir. Dantzig 1947 yılında Amerikan Hava Kuvvetlerinin problemlerini azaltacak modeller önererek, söz konusu yaklaşıma bugünkü halini vermiştir (Soul 2003:191).

Optimizasyon yaklaşım ve uygulamalarının sivil alanda kullanımı oldukça yenidir. Özellikle lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde optimizasyon metodolojilerinin kullanılmaya başlanması ancak geçtiğimiz birkaç on yıl öncesine dayanmaktadır. Bu yaklaşımlar söz konusu dönemlerde daha çok askeri ve kamu gereksinimlerine odaklanmıştır.

Öte yandan teknolojinin gelişimine paralel olarak bu yaklaşımlar bilgi işletim sistemlerine entegre edilmeye başlandı ve elde edilen sonuçlar insan faktörü tarafından gerçekleştirilen uygulamalara ve hesaplamalara kıyasla son derece başarılı olmasının yanı sıra esas farkına varılan unsur bu teknolojiler sayesinde elde edilen hız olmuştur.

1970’li yıllara kadar bilgisayar sistemleri DOS işletim sistemleri olarak adlandırılan komut girişleri ile gerçekleştirilen uygulamaların kullanıldığı sistemler olarak kalmıştır. Bu dönemde BASIC, FORTRAN, PASCAL, COBOL gibi bir takım programlama dilleri sayesinde o döneme göre ileri düzey sayılabilecek bir takım hesaplamalar çok kısa zaman içerisinde yapılabiliyordu. Bu dönemde lojistik henüz kavram olarak yeterince gelişmemiş, taşımacılık ve ulaştırma faaliyetleri bu açıdan daha ön planla olan uygulamalar olmuştur. Bilgisayar sistemleri kullanılarak gerçekleştirilen optimizasyon uygulamaları daha çok trafik yönetimi, araç planlama vb. konularda kullanılmıştır.

Daha sonraki dönemde taşımacılık faaliyetleri daha spesifik bir faaliyete dönüşmüş, taşıma ve dağıtım faaliyetleri daha yüksek düzeyde planlama ve organizasyon gerektiren aktiviteler haline gelmiştir. Bunun başlıca sebepleri arasında taşıma hizmeti veren işletmelerin filolarını genişleterek, daha profesyonel bir şekilde hizmet arz etmeye başlamaları, demiryolu ve denizyolu gibi taşıma türlerinin daha fazla dünya ticaretinde rol

üstlenmeleri ile birlikte taşıma türleri arasında entegrasyonun artması gibi nedenler gösterilebilmektedir.

Dolayısıyla taşıma operasyonlarına ilişkin alternatiflerin sayısı kayda değer bir biçimde artış göstermiş, işletmeler sahip oldukları filoları etkinlik ve verimlilik temelinde yönetebilmek için optimizasyon yaklaşımlarına giderek daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Buna karşılık bilgisayar teknolojileri bu alanlara ilişkin çözümler üretebilmek açısından bir önceki dönemden çok fazla ileri gidemedi. Bilgisayarlar ve teknolojik sistemler bu dönemde giderek daha kişisel hale geldiler (Spenza 2018: 835).

90'lı yıllara gelindiğinde bilgisayar teknolojileri optimizasyon yaklaşımları ile daha yakın bir biçimde entegre olmaya başlamış, bilgisayarların kitleselleşmesi ile birlikte daha fazla sayıda kullanıcı ve araştırmacı bu alanda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Özellikle garaj çocukları olarak adlandırılan teknolojiye odaklı genç girişimciler bilgisayarları ve bilgi işletim sistemlerini daha fonksiyonel hale getirebilmek için bunları sorun çözebilir hale getirmeye çalıştılar. Lojistik ve tedarik süreçleri çok sayıda değişken tarafından etkilenen, bu nedenle rassallık düzeyi yüksek olan alanlar oldukları için, bu alanda söz konusu olan problemleri çözebilmek ve geliştirilen optimizasyon modellerini bu alanda uygulayabilmek geliştiriciler için çok önemli hale geldi.

Bu süreçte konu ile ilgili olanların büyük bölümü lojistik, tedarik zinciri, taşımacılık, depolama ve dağıtım gibi süreçlerle ilgili optimizasyon yazılımları geliştirmeye başladı. Bu dönemde internetin de yaygınlaşması bilgi paylaşımını kolaylaştırıp hızlandırdığı için bu alanlara ilişkin çalışmalar giderek hız kazandı.

2000'li yılların başından günümüze kadar lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde teknoloji kullanımı giderek artmıştır. Bu süreçte sabit nitelikli tüm unsurların yerini mobil unsurlar almaktadır. Hızın mümkün olduğunca artırılması sabit unsurların olabildiğince sistemden çıkartılmasını gerektirdiğinden, kablolar ile birbirine bağlı barkod sistemleri, bilgisayarlar ve diğer tüm teknolojik unsurlar yerlerini kablosuz mobil teknolojilere terk etmektedir.

İçinde bulunduğumuz süreçte teknolojik bütün uygulamalar neredeyse mobil niteliğe erişmekte, müşteriler bu sayede ellerinde bulundurdukları "device" olarak adlandırılan tablet ve cep telefonları ile sistemlere girerek sürecin bir bileşeni haline gelebilmektedir. Neredeyse bütün lojistik hizmet sağlayıcıları gerçekleştirdikleri tüm faaliyetleri mobil uygulamalara dönüştürmüş, tedarik zincirinin tüm bileşenleri faaliyetlerini bu uygulamalar üzerinden gerçekleştirebilmektedir.

Örnek olarak, müşteri cep telefonuna yüklü bir uygulama çerçevesinde siparişlerini doğrudan gönderebildiği gibi, istediği ürünün bu uygulamalar sayesinde konfigürasyonunu değiştirebilmektedir.

Günümüzde konu ile ilgili neredeyse bütün çalışmalar doğrudan gerçek zamanlı problemlere odaklanmakta ve olabilecek en optimal sonuçları elde edebilmek için bu çalışmaları her geçen gün güncellemektedirler. Buna karşılık işletmeler ve tedarik zincirleri karşı

karşıya kaldıkları problemleri kendileri kendi perspektifleri ve yaklaşımları çerçevesinde çözümlenmeye çalıştıklarından bu çalışmalara yönelik bütünsellik problemi halen mevcuttur.

Dolayısıyla bir işletme ya da tedarik zinciri için geliştirilen bir sistem diğerlerinde işe yaramayabilmekte ya da çok az fayda yaratabilmektedir. Bu kapsamda problemleri çözmeye odaklanan çalışmaların en önemli hedefleri arasında tüm tedarik zincirlerinin problemlerine benzer biçimde çözüm getirebilecek sistemlerin, optimizasyon modellerinin ve uygulamaların tasarlanmasıdır.

Buna karşılık, her ne kadar bütünsel bir perspektif sağlayamasa da bu sistemler günümüzde tedarik zincirlerinin kendi içsel problemlerinin çözümünde son derece etkin roller üstlenebilmektedirler. Özellikle bir tedarik zincirinde tedarikçi, üretici, lojistik hizmet verenler, perakendeciler vb. aktörler ile depolama, taşıma, dağıtım gibi fonksiyonların entegrasyonu bu sistemler sayesinde daha üst düzeyde elde edilebilmektedir.

Aynı zamanda alt süreçler ve aktörler arasındaki koordinasyon problemlerini de büyük ölçekte ortadan kaldırebilmektedirler. Sonuç olarak bu sistemler sayesinde hız, müşteri beklenti ve talepleri, maliyet vb. değişkenler arasında optimal bir nokta belirlenebilmekte, mümkün olan en iyi koşullarda gereksinimlerin karşılanması söz konusu olabilmektedir.

Yakın bir gelecekte teknolojinin giderek gelişmesi ve bu gelişme hızının göz kamaştırıcı bir biçimde artıyor olmasına bağlı olarak, lojistik faaliyetlerin daha teknoloji yoğun hale gelebileceği, hatta tümüyle teknolojik bir nitelik kazanarak, insan faktörünü tamamen sistemin dışına itebileceği günümüzde meydana gelen gelişmeler ve değişimler ışığında söylenebilir. Özellikle Endüstri 4.0 olarak adlandırığımız ve henüz başlamış olan süreç çok yakın bir gelecekte lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinin de yapısal olarak dönüştürüleceğini göstermektedir.

Endüstri 4.0 Sürecinde Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi

Endüstri 4.0 olarak adlandırılan süreç 2014 yılında Hannover fuarında temelleri atılan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım son derece yeni olmasına rağmen etkileri hayatın her alanında giderek daha fazla hissedilebilecek şekilde güçlü paradigmalara sahip bir dönüşüm sürecini simgelemektedir. Bu süreç hayata dair hemen her şeyin dijitalleşerek sanal dünyaya aktarılması, fiziksel evren ile sanal evren arasında tam bir entegrasyon sağlanmasını hedeflemektedir.

Bu süreç ortaya çıkarken, bir takım teknolojik gelişmeler endüstri 4.0 sürecinin doğmasına ve gelişmesine yardımcı oldular. Daha net bir ifade ile Endüstri 4.0 bu alt sistemler üzerine inşa edilebildi. Bu alt sistemlerden birisi nesnelerin interneti “Internet of Things” (IoT) olarak adlandırılan teknolojik unsurdur.

Nesnelerin interneti; daha önce insandan insana (H2H), insandan makineye (H2M) iletişim söz konusu iken, makinelerin kendi arasında iletişimini (M2M) bir takım sensörler, algılama sistemleri ve yazılımlar sayesinde mümkün hale getiren sistemin adı olarak ifade edilebilir.

Sürecin bir diğer bileşeni ise büyük veri “Big Data” olarak adlandırılan sistemdir. Büyük veri dünya üzerinde meydana gelen bütün uygulama, işlem, hareket vb. veri üreten yaklaşımlar sonucu sağlanan verilerin toplanması, depolanması, işlenmesi gibi süreçlerin bütünü ifade eden bir niteliğe sahiptir.

Bu sistem aslında küresel bir veri havuzu olarak da isimlendirilebilir. Sadece doğrudan sisteme girilen verileri değil, aynı zamanda dijital tüm hareketleri de izleyerek bunlardan veri türetebilmektedir. Örneğin internete girerek ziyaret edilen siteler veri olarak saklanmakta, daha sonra yinelenen girişlerde reklam vb. amaçlarla bu veriler kullanılabilir.

Endüstri 4.0 sürecinin bir diğer önemli bileşeni otonom robotik sistemlerdir. Otonom robotlar nesnelerin interneti teknolojisine bağlı olarak veri olarak bunu fiziksel harekete dönüştüren ve diğer makine ve robotlara veri göndererek onları harekete geçirebilen teknolojiler olarak tanımlanabilir. Bu tür sistemler üretim sahalarının dışında lojistik uygulamalarda etkin bir biçimde kullanılabilir.

Özellikle depolama, elleçleme, taşıma ve dağıtım süreçlerinde doğrudan harekete geçirebilen robotlar lojistik akış süreçlerini hızlandırabilen bir etken de olabilirler. Bu kapsamda müşterilerin elektronik ortamdan gönderdikleri siparişler depo sahasında bulunan robotik sistemleri harekete geçiren veriler olarak değerlendirilebilir.

Bu verileri doğrudan alan toplayıcı ve taşıyıcı robotlar operatörler olmaksızın ürünün bulunduğu rafa giderek ürünü raftan alabilir sevk edileceği taşıma aracına doğrudan getirerek yüklemeleri söz konusu olabilmektedir. Bu sayede süreçte yer alan insan faktörü azaldığı gibi, insan kaynaklı hatalar elimine edilebilmekte, lojistik hız olağan üstü artabilmektedir.

Bulut bilişim sistemleri endüstri 4.0 sürecinin bir diğer önemli bileşeni olarak değerlendirilebilir. Özellikle veri akışının sorunsuz ve olabildiğince hızlanmasının gerektiği, bu nedenle kablolu sistemlerin giderek ortadan kalktığı bu süreçte veri toplama, depolama ve dağıtımını bulut sistemler vasıtasıyla gerçekleştirilebilmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde bulut bilişim lojistik süreçlerde yer alan fonksiyonlar arasında koordinasyon ve entegrasyonu etkin bir biçimde sağlayan bir enstrüman olarak da görülebilir. Lojistik açıdan değerlendirildiği zaman, tüm lojistik faaliyetleri ve fonksiyonları gereksinim duyulduğunda harekete geçirebilmek ve robotik sistemlerin işlevsel olabilmesi bunların bulut sistemler vasıtasıyla aralarında gerçekleştirecekleri veri transferine bağlıdır.

Endüstri 4.0 sürecinde lojistik uygulamalara etki edebilecek bir diğer önemli faktör 3 ve 4 boyutlu yazıcılardır. Henüz istenilen düzeyde hıza sahip olmasalar da uzak olmayan bir gelecekte hızlarının artarak daha işlevsel bir özellik kazanacakları hakkında şüpheler son derece kısıtlıdır. Üç ve dört boyutlu yazıcılar gelecekte tedarik zincirlerinin, lojistik sistemlerin ve üretim faaliyetlerinin yapısal özelliklerini temelinden değiştirebilecek bir potansiyele sahiptir.

Bu konuda gerçekleştirilen projeksiyonlar gelecekte 3D yazıcıların hayatımızda daha fazla yer edineceğini göstermektedir. 3-B baskı alanında uzmanlaşmış bir danışmanlık şirketi olan Wohlers Associates Inc'in 2014 tarihli bir raporuna göre, 2013 yılında 3B baskıdan elde edilen dünya çapındaki gelirler 3.07 milyar dolar; 2016 yılına kadar 5 milyar dolara, 2018 yılına kadar 12.08 milyar dolara ulaşması, 2020 yılına kadar ise 21 milyar doları aşması beklenmektedir (Mohsen vd. 2017: 29).

Bu tür yazıcıların gelişmesi ile birlikte hammadde ve yarı mamul formları da değişecek, günümüzde katı olan birçok materyal üretim süreci öncesinde akışkan bir formda tedarik edilebilecektir. Bu durum hammaddelerin elde edilmesi, taşınması ve depolanması ile ilgili geçmiş deneyimleri ve paradigmaları ortadan kaldıracak, geleneksel birçok lojistik uygulama tarih olabilecektir.

Örnek olarak geçmişte katı formda olan hammaddeler depo sahasında raf sistemlerinde depolanırken, gelecekte sıvı halde ve tanklarda depolanabilecek, tanker tipi araçlarla taşınabilecektir. Aynı zamanda yükleme, boşaltma ve elleçleme gibi lojistik uygulamalar da tümüyle değişebilecektir.

Tedarik Zincirlerinin Dönüşümü ve Yeni Yaklaşımlar

Teknoloji alanında yaşanan gelişmeler çok yakın bir gelecekte tedarik zincirlerinin tümüyle bir değişim ve dönüşüme uğrayabileceğini göstermektedir. En başta söylenmesi gerekir ki makinelerin ve robotik sistemlerin öğrenen unsurlar haline gelmeleri sonucunda lojistik faaliyetlerin optimize edilmesi insanlar tarafından değil, doğrudan robotik sistemler tarafından gerçek zamanlı olarak yapılabilecektir.

Bir tedarik zincirinde geleneksel olarak problem ortaya çıktığında çözüm üretilmekte, insan faktörü ile çözüm sağlandığında problemin meydana geldiği sürece ilişkin parametreler ve değişkenler farklılaşabilmektedir. Buna karşılık robotik sistemler çok sayıda değişkeni gerçek zamanlı olarak dikkate alıp, çözümlere ilişkin algoritmalar geliştirdiği için meydana gelen problemleri oluşturduğu senaryolarla eşleştirerek çok kısa sürede etkin bir çözüm ortaya koyabilmektedirler.

Dolayısıyla tam zamanı şu an kestirilemese de gelecekte tedarik zinciri içerisinde gerçekleştirilen tüm operasyonlar otonom bir karakter kazanacak ve insan faktörüne gereksinim duymaksızın faaliyetleri kendiliğinden gerçekleştirebilecektir. Sonuçta optimizasyon yaklaşım ve uygulamaları robotik sistemler tarafından her seferinde gerçekleştirilen ve değişen koşul ve faktörlere göre sürekli olarak geliştirilebilen bir nitelik kazanacaktır.

Optimizasyon uygulamalarının bu şekilde sistemler vasıtasıyla gerçekleştirilmesi sayesinde her aşamada elde edilen sonuçlar gerçek zamanlı olduğundan tedarik zincirinin tüm operasyonlar optimal bir nitelikte olabilecektir. Öte yandan bilgi gereksiniminin her geçen an artması daha sağlıklı, güvenilir ve gerçek zamanlı bilgi akışına ihtiyacı artırmakta, tedarik zincirinde yer alan aktörlerin sürece tümüyle entegre edilmesi bilgi akışında istenen bu kriterlerin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede

tüm aktörlerin süreçlere etkin katılımı tedarik zinciri süreçlerinin daha şeffaf olmasına olanak sağlayabilecektir.

Aynı zamanda tedarik zincirleri sürekli işleyen optimizasyon uygulamaları sonucunda daha esnek bir karakter kazanabilecek, robotik sistemler ve diğer uygulamalar optimize edilen bir uygulamayı hayata geçirirken yönetsel bir takım prosedürler ile uğraşmak zorunda kalmayacak, daha net ve doğru kararlar alabileceklerdir. Buna bağlı olarak, sistemler istenilen düzeyde verim ve etkinlik sağlamayan, dolayısıyla optimal olmayan bir alternatifi elemek konusunda çekingen davranmayacaklardır.

Ek olarak tedarik zinciri içerisinde yer alan aktörlerin sisteme giriş ve çıkışları daha kolaylaşabilecek, sistem tarafından her bir süreçte optimal görülen uygulamalarda yer alan aktörlerin sisteme girmesi, işi bitince sistemden ayrılması ya da optimal olmayan bir aktörün söz konusu operasyon için sistem dışında tutulması, koşullar değiştiğinde sisteme kolayca alınması mümkün olabilecektir.

Bu yaklaşım tedarik zinciri aktörleri arasında uzun ve orta vadeli sözleşmeleri ortadan kaldıracak, daha esnek bir iş yaklaşımı ortaya koyabilecektir. Bütün gelişmeler ve değişimler çerçevesinde tedarik zincirleri yakın bir gelecekte daha sistematik bir biçimde işleyen bir mekanizmaya dönüşebilecektir.

Teknolojik gelişmelerin çevrelediği optimizasyon yaklaşımları tedarik zincirinin en önemli problemlerinden birisi olan karar verme süreçlerini olumlu yönde etkilemiştir. Bununla birlikte değişkenliğin çok yüksek olduğu lojistik süreçlerde her bir operasyonda daha iyi çözümlerin elde edilebilmesi olasıdır. Bu kapsamda araştırmalar olabildiğince mikro parçalarına ayrıldığında her bir parça için daha optimal sonuçların elde edilebileceğine inanılmaktadır. Bu yaklaşım her bir lojistik iş parçacığının kendine özel koşulları olabileceği varsayımına bakılacak olursa doğru kabul edilebilir. Buna karşılık, bütünsellik yaklaşımının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Öte yandan mevcut alternatiflerin sayısı da elde edilecek çözümlerin optimal olma düzeyini büyük ölçüde etkileyebilmektedir. Dolayısıyla dikkate alınan alternatiflerin dışında da dahi iyi çözümleri sağlayabilecek alternatiflerin var olabileceği karar vericiler tarafından dikkate alınması gereken bir gerçektir.

Bunun yanı sıra bir tedarik zincirinde optimal olarak nitelendirilen bir karar ya da uygulamanın tek başına dağıtım, depolama, taşıma ya da tedarik gibi fonksiyonlar için optimal olması yeterli olmayabilmektedir. Etkin bir çözüm diğer fonksiyonlar için de optimal olarak değerlendirilebilmelidir.

Genel olarak mikro düzeyde değerlendirildiğinde bazı lojistik fonksiyonların birbirleri ile çelişkili hedeflere sahip olduğu da görülebilmektedir. Örnek olarak daha yüksek taşıma kapasitesi ölçek ekonomisi çerçevesinde daha düşük taşıma maliyetleri sağlarken, üretim kapasitesi taşıma kapasitesinin altında ise fazla olan materyaller envantere konulmakta, bunun sonucunda fazladan envanter maliyetine katlanılabilmektedir. Bu nedenle bir tedarik zincirinde toplam fayda ve toplam maliyetlere odaklanılması daha doğru bir

yaklaşım olabilir. Dolayısıyla bütünsellik yaklaşımı lojistik süreçlerin optimizasyonu için son derece önemli bir ilke olarak değerlendirilebilir.

Teknolojik uygulamalar ve optimizasyon yaklaşımlarının tedarik zincirleri açısından bir diğer katkısı da zincir içerisinde yer alan aktörler arası işbirliğini ve koordinasyonu geliştirmesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle lojistik uygulamalar çerçevesinde kullanılan Kurumsal Kaynak Planlama “ERP”, Malzeme İhtiyaç Planlama “MRP” gibi çeşitli bilgi işletim sistemleri bilgi akışlarını daha kontrol edilebilir ve izlenebilir hale getirdiği gibi, tüm aktörlerin belirli bir hedef çerçevesinde kendisinden beklenen davranışı göstermesi sağlanabilir.

Diğer yandan tedarik zincirleri bilginin ve teknolojinin giderek daha yüksek düzeyde küresel bir karakter kazanması ile birlikte, daha küresel nitelik kazanmaya başlamış, lokal özellikte bir tedarik zinciri daha küresel bir zincirin aktörü haline gelebilmiştir. Bu doğrultuda tedarik zincirleri ile üyesi olan işletmelerin küresel sisteme entegre olmaları daha kolaylaşmıştır.

Bunun sonucunda tedarik zincirlerinden beklenen mükemmellik düzeyinde de belirgin bir artış söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla operasyonların ve lojistik uygulamaların daha teknoloji yoğun olmasının yanı sıra, optimizasyon yaklaşımlarının daha etkin bir biçimde kullanımı zorunluluk haline gelmiştir. Öte yandan tedarik zincirinin ve üyesi olan aktörlerin mükemmeliyet düzeylerine ilişkin beklentiler ve bu beklentiler her geçen gün artması tedarik zincirlerine katkı sağlayacak aktörlerin bulunabilmesini de güçleştirmektedir.

Partnerlerden daha üst düzeyde performans ve kalite beklendiğinden zamanla bazı aktörler sistem dışı kalabilmekte, yerlerini dolduracak yeni aktörlerin bulunması da oldukça güç olabilmektedir. Bu durum süreç içerisinde tedarik zincirlerini zayıflatan bir etken olabilir.

Diğer yandan tedarik zincirleri içerisinde yer alan aktörler kendi çıkarlarını tedarik zincirinin ortak ve toplam çıkarlarına kıyasla öncelikli olarak görebilirler. Bu durumda tedarik zinciri aktörleri arasında bir takım çatışmalar söz konusu olabilir. Dolayısıyla tedarik zincirinin bazı aktörleri için optimizasyon ancak çıkarları ile örtüştüğünde anlamlı olabilmekte, aksi durumda önemini tümüyle yitirebilmektedir.

Bu çerçevede küresel ölçekli bir entegrasyonun ve işbirliğinin sağlanması için hayati düzeyde rol oynayan optimizasyon yaklaşımlarında bir takım eksiklikler ve problemler söz konusu olabilmektedir. Bu doğrultuda sisteme alınacak bir aktörün öncelikle tedarik zincirlerinin hedeflerine uyum sağlayacak biçimde optimizasyona ilişkin kural, uygulama ve yaklaşımları bütünüyle kabul etmiş olması gerekmektedir. Aynı zamanda farklı ya da benzer görevleri üstlenen aktörlerin bir bütünün parçası gibi hareket etmeleri son derece önem arz eden bir durumdur.

Örnek olarak, atıl kapasitede faaliyet gösteren bir aktörün sisteme tam olarak entegre olması ile kullanılmayan kapasitesi diğer aktörlerce görünür hale gelebilmekte, bu kapa-

siteye ihtiyacı olan bir başka aktör faaliyetlerini yürütebilmek için fazladan bir kaynağı sisteme almak yerine bu kapasiteyi kullanabilir.

Bu durumda tedarik zincirinin toplam kapasitesi daha etkin bir biçimde kullanılabilir. Örnek olarak dağıtım hizmeti veren bir lojistik hizmet üreticisi faaliyetlerini %75 dolulukla gerçekleştirmesi durumunda %25'lik kapasitesi sürekli atıl kalabilmektedir.

Daha küçük ölçekte hizmet gereksinimi duyan bir başka aktör yeni bir yatırım yapmak ya da bu hizmeti sağlayacak bir başka aktörü sisteme çekmek yerine bu kapasiteyi kullanabilir. Sonuç olarak kaynakların kullanımında optimizasyon bu şekilde sağlanabilir.

Öte yandan tüm gereksinimler karşılandıktan sonra bir miktar daha atıl kapasite kalıyorsa, bu kaynaklar sistemden çıkarılarak kaynak-hizmet optimizasyonu sağlanabilir. Aynı zamanda optimizasyon yaklaşımı tedarik zinciri içerisindeki aktörlerin her birisini en iyi performansı gösterebileceği faaliyete atarken, toplamda elde edilecek verimliliği ve etkinliği önemli ölçüde artırabilmektedir.

Örnek olarak müşteri herhangi bir ürünü bir perakende işletmesine internet üzerinden geçtiği zaman bu sipariş, miktar, ürünün özellikleri, bulunduğu mağaza ve depolar, kullanılacak araçların özellikleri ile kapasitelerinin yanı sıra müşterinin adresi vb. çok sayıda değişkeni dikkate alarak operasyonun en iyi koşullarda nasıl yapılabileceğini modelleyebilmekte, en uygun depodan en uygun araçlar ile alınarak en kısa güzergâh ve maliyetlerle müşteriye teslim edilmesine ilişkin mümkün olabilen en iyi çözümleri oluşturabilmektedir.

Bu sayede katma değer artarken, operasyona ilişkin katlanılacak maliyetler de azaltılabilmektedir. Buna karşılık hizmet sağlayan aktörlerin toplam fayda odaklı faaliyet göstermeye ikna edilebilmeleri için bazı operasyonlarda daha düşük gelir elde ediyor olsalar da, elde edilecek katma değerden pay almaları ve olağan durumda elde edecekleri gelirden daha düşük gelir elde edecekleri faaliyetlere en azından uzun süreli olarak zorlanmamaları gerekmektedir.

Tedarik zincirlerinin yapısal dönüşümlerinde etkili olan bir başka faktör esnekliktir. Müşteri talep ve beklentilerinin sürekli olarak değişiklik göstermesinin yanı sıra optimizasyon yaklaşımlarına kaynak teşkil edecek faktörlerin de büyük ölçekte değişiklik göstermesi tedarik zincirleri ve aktörlerini bu değişikliklere cevap verebilecek düzeyde esnek ve dinamik karakterde olmalarını zorunlu hale getirmektedir. Özellikle belirsizlik düzeyi arttıkça tedarik zincirin esneklik düzeyi daha da önem kazanmaktadır. Bu açıdan tedarik zinciri aktörlerinin problemlerin çözümü daha iyi cevaplar geliştirebilmeleri için müşteri gereksinimlerine yönelik daha reaktif bir yaklaşım geliştirebilmeleri beklenmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde optimizasyon yaklaşımları statik ve dinamik olmak üzere iki biçimde uygulanabilir. Statik modeller başlangıçta belirlenen parametreler ve değişkenler dikkate alınarak gerçekleştirilen ve uygulanan yaklaşımlardır. Model sabit bir karaktere sahip olduğundan sürece etki edebilecek farklı bir değişkeni yok sayabilir. Söz konusu değişkenin çözüme katılabilmesi için bir sonraki çözüme katılmasına karar

verilmiş olması gerekmektedir. Bu durumda da çözüm güncelliğini yitirebilmekte, gerçek zamanlı olmaktan uzaklaşabilmektedir.

Dinamik modellerde ise olası tüm faktör ve değişkenler anlık olarak hesaba katılmaktadır. Daha önce dikkate alınmış ya da alınmasıyla çözümlenme aşamasında sistem farkına vardığında herhangi bir karar alınmasına gereksinim duymadan söz konusu değişkenleri çözüme ekleyebilmektedir. Dinamik modeller sürekli olarak güncellenebilen yaklaşımlardır. Bu açıdan problemlerin çözümüne ilişkin daha reaktif bir yaklaşım ortaya koyabilmektedir.

Bununla birlikte teknolojik uygulamalar ve bilgi işletim sistemleri kullanılarak dinamik modeller geliştirilebilmektedir. Bu tür bir yaklaşımın manuel olarak işletilebilmesi söz konusu olmamaktadır. Dinamik modeller anlık meydana gelen değişimleri de dikkate alarak çözüme eklediğinden sistemde söz konusu olabilecek belirsizlik düzeyini de dikkate değer bir biçimde azaltılabilmektedir.

Lojistik Uygulamalar ve Yeni Yaklaşımlar

Teknolojik gelişmelere paralel olarak lojistik sistemler ve uygulamalar da kendisini güncellemek zorunda kalmaktadır. Aksi durumda işletmeler çok hızlı bir biçimde çağdışı kalabilmekte ve rekabetin dışına itilebilmektedir. Bu kapsamda yakın bir gelecekte lojistik faaliyet ve uygulamalar teknolojinin daha da gelişmesine bağlı olarak daha yoğun bir dönüşüm sürecine uğrayabilecektir. Bu kapsamda birtakım dönüşümler şimdiden öngörülebilir;

Lojistik faaliyetlerde kullanılan araçların giderek daha otonom hale gelmesi: nesnelere interneti teknolojisi çerçevesinde depolama faaliyetlerinde kullanılan istifleme araçları ile konveyörlerin otonom bir karakter kazanmaları ve gelen siparişlere göre doğrudan harekete geçerek ürünü istenilen noktaya sevk etmeleri mümkün olabilmektedir. Aynı zamanda Google ve Tesla gibi teknoloji şirketlerin çalışmaları sonucunda şu an için kısıtlı da olsa bireysel araçlarda kullanılan sürücüsüz otonom otomobillerin yakın bir gelecekte yük taşımacılığında kullanılan araçlarda da kullanılması söz konusu olabilecektir.

Bu araçlar geliştirilen algoritmalar ve öğrenen teknolojiler olmaları sayesinde güzergâh belirleme, trafik yönetimi vb. süreçlerde optimizasyon yaklaşımlarını çalıştırarak kendiliğinden etkin çözümler geliştirebileceklerdir. Örnek olarak GPS sistemleri ve analiz yazılımları sayesinde güzergâh planlarını kendileri yapabilecekler, ani değişiklikler söz konusu olduğunda izledikleri güzergâhları güncellemeleri de söz konusu olabilecektir.

Lojistik süreçlerde kullanılan ekipman, araç ve makineler emisyon, maliyet vb. nedenlere bağlı olarak fosil kökenli yakıtların kullanımını azalacak, tedarik zinciri aktörleri daha fazla alternatif enerji kaynaklarına yönlenecektir. Yakın bir gelecekte elektrik enerjisi ile çalışan unsurların payının giderek artacağı beklenmektedir.

Bütün taşıma türlerinde geçerli olmak üzere taşıma gerçekleştiren araçların üretiminde kullanılan malzemeler farklılaşacak daha yüksek miktarda taşıma yapılabilmesi ve enerji tüketiminin azaltılabilmesi için araçların gövde ağırlıkları hafifletilecektir. Bu kapsamda

hafif alaşımli metaller, kompozitler, yüksek mukavemetli plastikler vb. gibi materyaller çelik, demir vb. malzemelerin yerini alacaktır.

3D yazıcıların gelişmesi ile birlikte, üretimde kullanılan hammaddelerin formları değişecek ve büyük bir oranda hammadde ve yarı mamuller katı formdan daha kolay taşınabilir akışkan bir forma dönüştürülecektir. Bunun sonucunda daha yüksek miktarda hammadde dökme olarak tanker vb. araçlarla taşınabilecek, aynı zamanda depo sahasında birim hammadde daha az yer kaplayacağından birim depolama maliyetleri de azaltılabilecektir.

Yakın bir gelecekte lojistik faaliyetler yapısal olarak dikkate değer bir dönüşüme uğraması, paradigmanın bütünüyle değişeceği öngörülebilmektedir. Gelecekte kullanılacaklarımız araçların büyük bölümü bugünkünden farklı olabileceği, insan faktörünü bunlarda ya görülmeyeceği ya da son derece kısıtlı bir biçimde insan faktörü süreçte yer alacağı konuya ilişkin birçok çalışmada dile getirilen bir yaklaşımdır.

Geçtiğimiz yirmi yılda elektrikli otomobiller ve otonom sistemler tümüyle bir hayal iken, günümüzde artık yapılabileceği konusunda hemen hiç kimsenin bir şüphesi görülüyor. Bu doğrultuda Almanya'da Federal Hükümet 2020 yılında bir milyon elektrikli aracın karayollarında yer almasını hedeflemektedir (Mallig et al., 2015:448). Bir takım kısıtlar ve sınırlılıklar söz konusu olsa da bunların aşılabileceği konusunda insanlık büyük oranda hemfikir. Gelecek elli yılda elektrikli otomobillerin toplam otomobillerin içinde aldığı payın çoktan yarısını geçeceği, bazı iyimser tahminlere göre ise fosil yakıtlı araçların payının yüzde onların üzerine çıkamayacağını iddia edilebilmektedir. Özellikle kısa mesafelerde elektrikli araçların dominant ulaşım aracı olacağı bu iddiaların arasında sayılabilmektedir.

Konumuz itibarıyla lojistik sistemler ve onun alt bileşenleri ile ilgili olarak da elektrikli araçların payının giderek artacağı söylenebilmektedir. Buna karşılık, elektrikli araçlar kısa mesafelerde taşıma ve dağıtım gibi operasyonlarda belirleyici olsalar bile, uzun mesafe yüksek hacimli taşımacılıkta denizyolu taşımacılığının hâkim rolünün bir süre daha devam edebileceği söylenebilmektedir. Özellikle maliyet, taşıma kapasitesi ve etkinlik açısından elektrik motorlu karayolu ve demiryolu araçları denizyolu taşımacılığın- dan daha iyi çözümler ortaya koyamadığı sürece bunun süreceği söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Teknolojik gelişmeler çok da uzak olmayan bir gelecekte hayatımızı şekillendirdiği gibi, ürün ve hizmetlere erişimimizi sağlayan tedarik zincirleri, lojistik sistemler ve operasyonel süreçleri bütünüyle etkileyecek. Teknolojinin olabilecek en üst düzeyde kullanılmadığı ve tüm süreçlerini optimize edememiş sistemler ve tedarik zincirleri hayatta kalamayacaklar, tarihte yerlerini alacaklardır. Sadece birkaç yıl önce uygulama denildiğinde işletmeler ve tedarik zincirlerinin önemli bir bölümü bunu çok zor, zahmetli hatta olanaksız bulurken, günümüzde uygulamalar “applications” olmadan süreçlerini yöneten işletme neredeyse yok gibidir.

Tüketicilerin talep ve beklentilerin giderek daha değişken bir karaktere bürünmesinin yanı sıra, lojistik süreçlerde belirsizliklerin karmaşıklığının artması, buna paralel olarak daha yoğun ve hızlı lojistik akış sistemlerinin gerekli olması teknoloji kullanımı ve optimizasyon yaklaşımlarının lojistik sistemlerde daha etkin kullanılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Öte yandan rekabetin küresel bir boyut kazanması ile birlikte daha da şiddetlenmesi müşterilerine rakiplerinden daha iyi koşullarla arz edebilecek ürün ve hizmete sahip olmayan işletmelerin ve tedarik zincirlerinin rekabet dışı kalmalarına yol açabilmektedir.

Tedarik zincirlerinin ve işletmelerin hayatta kalabilmelerinin en etkin yollarından ilki söz konusu teknoloji ve optimizasyon uygulamalarından olabilecek en yüksek düzeyde fayda elde edilecek biçimde sistemlerine entegre etmeleridir. Geçmişte işletmeler lojistik faaliyetlerini yürütebilmek için bilgi işletim sistemlerini ve bununla ilgili yazılımları lüks olarak görüp orta karar bir sistem talep ederken, günümüzde otuz ila kırk yıl sonrasını düşünüp yatırımda bulunmak zorundadırlar.

Bir diğer önemli yaklaşım ise operasyonlarına ilişkin problemlerin çözümünde kullanılacakları alternatiflerin sayısını artırmak, kullanacakları olası çözümler için bir havuz oluşturmaktır. Bu sayede ellerinde farklı durumlarda uygulayabilecekleri yöntemler ve çözümler söz konusu olabilecektir. Son olarak tedarik zincirleri tüm gelişmeleri çok yakından takip etmeli ilgili görünmeyen bir gelişmenin dolaylı ya da doğrudan kendilerini etkileyip etkilemeyeceğini değerlendirmelidir.

Kaynakça

Mallig, N., Heilig, M., Weiss, C., Chlond B. ve Vortisc, P. (2015). Modelling the weekly electricity demand caused by electric cars, *Procedia Computer Science*, 52, 444-451.

Mahalanobis, P. C. (1953). Some observations on the process of growth of national income, *Sankhyā: The Indian Journal of Statistics*, (1933-1960), 12(4), 307-312.

Kantorovich, L. V. (2006). On a problem of monge, *Journal of Mathematical Sciences*, 133(4), 1383. The original paper was published in *Uspekhi Mat. Nauk*, 3. No. 2, 1948, 225-226.

Saul, G. (2003). IFORS' operational research hall of fame George B. Dantzig, *International Transactions in Operations Research*, 10, 191-193.

Görçün, Ö. F. (2016). *Ulaştırma sistemleri ve yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Görçün, Ö. F. (2017). *Tedarik zinciri yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınları.

Speranza, M. G. (2018). Trends in transportation and logistics, *European journal of Operational Research*, 264. 830-836.

Mohsen, A. ve Paisley, S. (2017). The coming age of 3-d printing, *Industrial Engineer, IE*, 49(4), 26-31.

KURULUŞ VAKFIYESİNE GÖRE İSTANBUL FATİH CAMİİ GÖREVLİLERİ VE VAZİFELERİ

Kasım KOCAMAN (*)

Öz

Çalışmada İstanbul Fatih Camiinin kuruluş vakfiyesinde belirtilen kadrolar/cihetler, bunların üstlendikleri görevler/hizmetler ve kendilerinde aranan özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesi ile diğer kaynaklar taranmıştır. Fatih camiinde on altı din görevlisi, altmış beş duâgû (dua okuyucu) ve on altı yardımcı hizmetli olmak üzere toplam doksan yedi kişi istihdam edilmiştir. Genel olarak din görevlilerinin yüksek ahlaki kişiliğe, meslek ve musiki bilgisine sahip olunması istenmiştir. Fatih camiinde günümüzde olmayan Kur'an okumak, zikir etmek, namazlarını sürekli camide kılmak ve bunlardan hâsıl olan sevabı başta vâkıfa ulaşması için duada bulunmakla görevli kadroların olması dikkat çekmektedir. Bu kadroların tarihi doğuş, gelişim ve değişim süreci üzerinde durulması da din hizmetlerindeki geleneksel uygulamaların tespiti adına önemli olacaktır. Günümüzde duâgû kadroları ile yardımcı hizmetli kadrolarının ürettiği hizmetlerin büyük kısmını yerine getirmek veya bu konuda gerekli önlemleri almakla imam-hatip ve müezzin-kayyımlar sorumlu tutulmaktadır. Bu durumun, Fatih Camiindeki tarihî uygulama dikkate alındığında din görevlilerinin özlük haklarında değerlendirilmesi gerekir. Bu gün devletin sunduğu kamu hizmetleri içerisinde yer alan din hizmetlerini ve bunların sağlandığı mekânlar olan camilerin bakım ve onarımını, tarihî vakıf sistemi göz önünde bulundurularak değerlendirilmesinin yapılması daha sağlıklı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatih Vakfiyesi, Fatih Külliyesi, İstanbul Fatih Camii, Fatih Camii Görevlileri, Dinî Hizmetler.

*) Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İlk Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü
(e-posta: kasim.kocaman@dpu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7083-6327>

The Officials of Istanbul Fatih Mosque and Their Duties as Specified in the Foundation Certificate-Charter

Abstract

In this study, it was aimed to identify the cadre/wages, the duties/tasks under these positions and the required qualifications in the Foundation Certificate-Charter (Waqfiyya) of Istanbul Fatih Mosque. For this purpose, the manuscripts called waqfiyya of Sultan Mehmed, the Conqueror and other archival documents were reviewed. In the Fatih Mosque complex, a total of 97 employers, 16 ministers of religion, 65 official prayer readers (duagü) and 16 assistant personnel are employed. Essentially, ministers of religion should be committed to high ethical standards and have command of professional and musical knowledge. The official positions in charge of reciting the Quran, making zıkr, performing five time salaah (prayer) all in the mosque and sending prayers particularly to the founder interestingly take place in the Charter but now ineffective in the Fatih Mosque. It will be essential to historically discuss the creation, development and changing processes of these positions in order to determine conventions in the religious services. Imam-hatips (prayer leader and preachers) and muezzin-qayyims (for secondary tasks in the mosque related to adhan, cleaning etc.) are currently in charge of fulfilling alone or managing most of the services previously provided by the prayer reader and assistant officials in the past. This de facto situation should be considered in determining the personal rights of religious officials because of the continuation of these historical practices in the Fatih Mosque administration. In policy- and decision-making, it will be more useful to consider the traditional waqf system (pious foundations) and then to assess the state's religious services and evaluate the repairs and maintenance of the mosques, in which those services are provided.

Keywords: *Fatih's Waqfiyya, Fatih's complex of buildings, Istanbul Fatih Mosque, Fatih Mosque Officials, Religious Duties*

Giriş

Kuran-ı Kerimdeki bazı ayetler ve Hz Peygamber'in uygulamaları Müslümanları vakıf kurmaya iten temel motivasyon kaynağı olmuştur. Vakıf sisteminde meydana getirilen eserler, ayrı yerlerde tek başına bulunabildiği gibi kurucusunun zenginliğine ve tasarımına göre birkaçı ya da hepsi bir arada bir caminin etrafında kümelenmiş durumda büyük bir külliye şeklinde olabiliyordu (Yediyıldız, 2012; Okudan, 2017).

Osmanlı Devleti'nde şehirlerin fethinden sonra devlet adamları ve zenginler buralarda yeni vakıf müesseseleri kurmuşlardır. Osman Devleti'nde iç-dış güvenlik ve adliye hizmetleri hariç, bu gün modern dünyanın ürettiği çeşitli bakanlıklar, yerel yönetimler ve özel idareler tarafından yerine getirilen din hizmetleri, şehir ve kasabaların alt ve üst yapı hizmetleri, sağlık, eğitim ve öğretim hizmetleri, sosyal yardım hizmetleri yüzyıllar boyu vakıflar yoluyla yerine getirilmiştir (Yediyıldız, 1982b; Köprülü, 1938b).

Osmanlı Devleti'nde cami, medrese, türbe, mektep, tabhâne, imaret (yemekhane, mutfak, kiler, fırın), dârüşşifâ, han, çarşı, dükkânlar, hamam, sebil, çeşme, muvakkithâne, evler, odalar, ahır vb. yapıların çoğunu veya bir kısmını bünyesine alan külliyelerle şehirler gelişmiştir. “Bânilerinin oluşturduğu zengin vakıflar (akarlar) sayesinde bu külliyeler uzun süre fonksiyonlarını aksatmadan sürdürmüş, devletin imar ve iskân siyasetiyle çeşitli yerlerin bu vakıf programları sayesinde şenlendirilmesi sağlanmıştır” (Çobanoğlu, 2002). Bu manada İstanbul başlı başına vakıflarla donatılmış bir hayrat (vakıf) şehrine dönüştürülmüştür (Yediyıldız, 2012).

İstanbul'un fethini gerçekleştiren Fâtih Sultan Mehmed, şehrin ortasında Bizans'ın çok önem verdiği On İki Havari Kilisesi'nin yerine kendi adına 875/1470 senesinde bir cami ve külliye binaları yaptırmıştır. Böylelikle şehrin önemli bir tepesi üstüne inşa edilen cami ve külliye ile artık buraya yeni bir inancın hâkim olduğu gösterilmiş ve İstanbul'un silüetine Türklüğün ve İslâmiyet'in damgası vurulmuş oluyordu. Şehircilik bakımından da ortasında caminin bulunduğu benzersiz bir tasarımla bütün binaların tam bir simetriye göre yerleştirilmesiyle oluşan külliye İstanbul'un en önemli dinî ve kültürel merkezini oluşturmuştur (Eyice, 1995).

Fâtih Camii ve Külliyesi kapladığı alan itibariyle bütün Osmanlı tarihi içinde en büyük külliye (Çobanoğlu, 2002). Simetrik bir sistem dâhilinde meydana getirilen külliyenin camisi, mimarî yapılar manzumesinin merkezini teşkil etmektedir. Fatih ismini taşıyan camii, II. Mehmed'in yaptırdığı yeni payitahtta inşa edilen ilk ve tek büyük Selâtin camii özelliğine sahiptir (Erdoğan, 1962). Bu caminin inşasına fethinden dokuz sene sonra yani 1462 (867) yılında başlanılmış ve 1470 (875) tarihinde tamamlanmıştır. 1766 (1180) tarihindeki büyük depremde cami'nin ciddi hasar görmesinden dolayı III. Mustafa tarafından 1767- 1771 tarihleri arasında yeniden yapılmıştır. 1470 tarihli eski camii ile 1771 yılında günümüzdeki yeni camii arasında mimari üslup itibariyle oldukça fark bulunmaktadır (Kunter ve Ülgen, 1938).

Fatih camiinin müştemilatı (külliyesi) türbeler, kütüphane, medreseler, sıbyan mektebi, tabhâne (misafirhane), aşhane-imaret, darüşşifâ, muvakkithane, hazîre, kervansaray, çarşı (arasta) ve hamam gibi yapılardan oluşan oldukça geniş bir alana yayılmaktadır (Kunter ve Ülgen, 1938). Külliyenin ayakta tutulması ve kurucusunun hedeflediği hizmetleri üretebilmesi için zirâî, binâ ve vergi gibi çok çeşitli tür ve miktarda gelir kaynağı tahsis edilmiştir. Vakfîyesine göre Silivri, Rodosçuk (Tekirdağ), Çorlu, Kırk-kenise (Kırklareli), Hayrabolu, Vize, Pınarhisar ve Bergos (Lüleburgaz) kazaları ile bunlara bağlı yaklaşık otuz köy tarım alanı olarak külliye vakfedilmiştir. Bina türü gelir kaynaklarından ise 14 hamam ile birkaç dükkân zemininin vakfedildiği görülmektedir. Yine devlet vergilerinden olan cizye gelirleri de külliyenin tasarrufuna verilmiştir (Fatih Mehmed II. Vakfîyeleri, 1938).

Bu çalışmada II. Beyazid'in kendi babası adına 901 (1495)'de tanzim ettirdiği, Tahsin Öz tarafından neşredilen Arapça vakfîyenin mukaddime ve hatimesinde bazı değişikliklerle 16. yüzyılın ikinci yarısında Türkçe tercümesi yapılan ve Vakıflar Umum Müdürlüğü yayınları arasında, 1938 yılında Fatih Sultan Mehmed II Vakfîyeleri ismiyle Türk Vak-

fiyeleri serisinin birincisi olarak neşredilen Fatih camiinin kuruluş vakfiyesinde (Barkan, 1963, s. 298-299) zikredilen kadrolar, görevliler, bunların görevleri ve bu görevlilerde aranan özellikler ele alınacaktır. Camii görevlileri yaptıkları işlerin türüne göre ibadetlerin yerine getirilmesinde cemaate rehberlik eden din görevlileri; ismen farklı kelimelerle vasıflandırılmalarına rağmen, esas itibarıyla benzer vazifeleri ifa eden duâgû (dua okuyucu) zümresi ve camiinin temizlik, aydınlatma, havalandırma, tefriş vb. işleri yerine getiren yardımcı hizmetliler olmak üzere üç başlık altında işlenecektir (Unan, 2003). Böylece Fatih camiinin kuruluş vakfiyesinde belirtilen kadrolar, istihdam edilen görevliler ve bunlarda aranan özellikler ile görevleri hakkında bilgi verilerip tarihi uygulamalar dikkate alarak günümüze ışık tutmak amaçlanmıştır.

1. Din Görevlileri

Vakıf yoluyla, İslâm'ın dinî, sosyal, kültürel, hattâ siyasî merkezleri olan binlerce cami ve mescid inşa edilmiştir. Vakıf kurucuları camilerde, Kur'an'da belirtilen dinî ibadetlerin ifası edilmesi, Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği uygulamaların yerine getirilmesi, bidat-ı hasene denilebilecek geleneksel tatbikatların icra edilmesi, ibadet yerlerinin bakımının sağlanması ve her an kullanılabilir durumda tutulması için muhtelif görevliler tayin etmişlerdir (Yediyıldız, 1982a).

Diğer fonksiyonlarının yanında caminin bir fonksiyonu da içinde Müslümanların beş vakit farz namaz ile Cuma ve bayram namazlarını kılmalarını sağlamasıdır. Bu ibadetlerin yerine getirilmesine yardımcı olmak amacıyla hatiplik, imamlik, müezzinlik ve muvakkitlik kadroları/cihetleri ihdas edilmiştir. Bu kadrolarda hizmet eden/görev yapan umumiyetle eğitimlerini medreselerde alan din görevlileri (hadem-i hayrat) maaşlarını bu camilere bağlı vakıf gelirleri üzerinden almıştır (Yediyıldız, 1982a).

İstanbul Fatih Camii'nde de din görevlisi olarak hatip, imam, müezzin ve muvakkit kadrolarına yer verildiği görülmektedir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

1.1. Hatip

Caminin kuruluş vakfiyesinde din görevlileri arasında bir hatibin görevlendirildiği görülmektedir. Hatibin özellikleri, vazifesi ve aldığı ücret vakfiyede şöyle belirtilmiştir:

Hatip zeki, edip, âlim, zâhit, âbid, muttakî, konuşması fesih ve belîğ, insanın kulağına hoş gelen ve ruhunu rahatlatıcı bir sese/nağmeye sahip, Kitap ve Sünneti bilen, sâlih ve takvâ ehli biri olarak bilinen, mûsikî ilminde (ilm-i edvâr) yetkinliği ve becerisi olan, halk nazarında örnek alınmaya en uygun birisi olmalıdır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Ayrıca cemaati camiye çekici bir üslupta ve ilâhî feyzi insanlara ulaştırıcı edâda, gönül ehli ve şahsiyetli, ilmiyle âmil, nâmus ve iffetini koruyan ve nefesine hâkim kişilikte olması da gerekir (Unan, 2003).

Hatibin vazifesi ise Cuma ve Bayram günlerinde alışılageldiği üzere (alâ veçhi'l-mutâd) hitâbette ve Cuma namazının hutbesinden sonra imâmette bulunmaktır. Bu hiz-

metinin karşılığı olarak hatîbe başlangıçta günlük 30 akçe ücret takdir edilmiştir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Buna göre hatîbin vazifesi sadece hutbe okumaktan ibaret değildir. Bunun yanında hutbe sonrasında namaz kıldırmak da görevleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bir hatip hem hatiplik hem de imâmet vazifesini birlikte yürütmüş olmaktadır.

Camide görev yapan hatîbin Cuma ve Bayram hutbelerini îrâd ettiği ve namazlarını kıldırıldığını düşündüğümüzde her iki vazifenin gerektirdiği vasıflara sahip olunması gereği ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla hatîbin sahip olması istenen özelliklerin çok üst düzeyde olduğu görülmektedir. Ancak bu özellikler dini hitâbette ve imâmette bulunacak bir kişide olması gereken niteliklerdir. Hatîbin bu kadar üst seviyede eğitime ve kâbiliyete sahip olmasının en önemli sebebi caminin bir Sultan yani selâtin camisi vasfın taşımasıdır.

1.2. İmam

Fatih Camisi'nin kuruluş yıllarında iki imam günlük onar akçe ücret ile görevlendirilmiştir. Bunlar vazifelerini münâvebeli bir şekilde (bir gün birisi, diğer gün ötekisi) camide bulunacak şekilde yerine getirmiştir. Her birinin nöbetteki görev süresi 24 saati kapsayan bu iki imamın vazifesi, beş vakit farz ve teravih namazlarında, Regâib gecesi namazı ile benzeri cemaatle kılınan namazlarda imamlık hizmetinde bulunmaktadır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Vakfiyeden anlaşılacağı üzere günümüzde uygulanmayan bazı özel gece namazlarının –Regâib gecesi namazı gibi- cemaatle kılınması ve imamların da bu namazlarda imamette bulunması ile ilgili din hizmetinin varlığı dikkat çekmektedir.

Cami hatîbinin sahip olması gereken özelliklere imamların da sahip olması istenmektedir. Ayrıca bu vasıflara ilaveten vakfiyede imamların Müslüman cemaatin seçtiği, faziletli sâlih, dindâr, âlim, yüzünde namazın nuru parlayan, insanları rahatlatıcı gönül insanı, cemaatin razı olduğu, imamlığın gerektirdiği bütün özelliklere hâiz, halk tarafından kabul görülen, halkın geneline imam olabilecek kişi olması üzerinde de durulmuştur (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). İmamların da hatipler gibi mesleğinde uzman ve dönemin genel kültürüne hâkim, halkla iletişim kurma becerisine sahip bir yapıda olması gereği vurgulanmış, ayrıca yüksek ahlâkî vasıflarla donanmış bir kimlik ve kişilikte olması da son derece önemsenmiştir.

Günümüzde ise imamlık ve hatiplik kadroları birleştirilmiş durumdadır. Camilerde hatiplik ve imamlık vazifesini yerine getiren kişilerin genel olarak benzer özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu vasıflar güvenilir, saygın, samimi ve içten, söz ve davranış, ilim ve amel uygunluğu ve bütünlüğü olan (Kocaman, 2006, s. 64; Kazancı, 1995, s. 89), kaynağı Kur'ân ve Sünnet olan dini ilimlerde uzmanlık/meslek bilgisine, eğitim formasyonuna, ses ve diksiyon eğitime, iletişim becerisine ve başta sosyal bilimler olmak üzere fen bilimleri alanında da güncel genel kültür bilgilerine sahip olma şeklinde belirtilmektedir (Çakan, 1992; Kayadibi, 2000). Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği'ne göre Fatih Camii gibi A grubu statüsünde olan selâtin

camilere imam-hatip olarak atanabilmek için diğer B, C, D ve E grubu camilerde en az sekiz yıl görev yapmış aşere, takrib ve tayyibe kursunu veya hafız olup tashîh-i hurûf kursunu bitirmiş veya ihtisas kursu belgesine sahip olma şartı getirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra A grubu camilerine atanabilmek için yapılan DİB-MBSTS'den (Diyaret İşler Başkanlığı Mesleki Bilgiler Sınavı) 60 puan alınması gerekmektedir. Ayrıca A grubu camilerde görev yapabilmek için Kur'ân-ı Kerîm'i Yüzüne Okuma (30 Puan), Meal Bilgisi (5 Puan), Tecvid Bilgisi ve Mehâric-i Hurûf (15 Puan), Ses/Sedâ Makam (5 Puan), Ezber Bilgisi (20 Puan), Hitâbet (15 Puan), Meslekî Temsil (10 Puan) alanlarında ölçme ve değerlendirmenin yapıldığı sözlü yarışma sınavında başarılı olmak gerekmektedir (Kaya, 2017). Dolayısıyla bugün de Selâtin cami statüsünde olan Fatih camiinde görev yapmak için mevcut şartlar içerisinde nispeten üst düzey meslekî bilgi seviyesinin arandığı söylenebilir. Ancak mûsikî bilgi ve becerisine geçmişe göre yeteri kadar ağırlık verilmediği de anlaşılmaktadır.

1.3. Müezzin

Vakfiyede belirtildiğine göre Fatih Camii'nde cennet bahçesinin bülbülleri olarak nitelendirilen ve her birinin gönüllerinden gelen nağmeleri ruha gıda ve zayıf bedenlere kuvvet, eşsiz ve benzersiz sesleri yaralı yüreklere merhem, en güzel sıfatlarla donanmış, müteyakkız mü'min ve namaz vakitlerini bilen kişiler olmaları istenen on iki müezzinin görev yaptığı görülmektedir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

Müezzinlerin görevleri ise şu şekilde belirtilmiştir: Münâvebe usulü ile altı müezzin bir gün, diğer altı müezzin ise diğer gün görevlerinin başında olacaklardır. Görevli oldukları gün altı müezzinin üçü bir minarede, öbür üçü ise diğer bir minarede ezan okuyarak müminlere namaz vaktinin girdiğini bildirmiş olurlar. Ayrıca müezzinlerin görevleri arasında duanın kabul olduğu, Allah'ın rahmetinin nazil olduğu gecenin son üçte birlik zamanına denk gelen mübarek vakitte Sami (2015), Uzun (2000) ve Koç'a (2011) göre Yüce Mevlâ'yı övmek, yüceltmek vb. anlamlara gelen temcid okumak ve kalpleri ihyaya gayret etmek de bulunmaktadır. Bu hizmetlerin ifasında azami ölçüde ihtimam göstermeleri de istenmiştir. Yerine getirdikleri din hizmeti mukabilinde de her birine günlük beş, hepsine toplamda altmış akçe verilmesi öngörülmüştür (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

1470 tarihindeki Cami yapısında tek şerefeli iki minarenin bulunmasını göz önüne aldığımızda (Kunter ve Ülgen, 1938) müezzinlerin üçünün bir minarede, öbür üçünün ise diğer minarede olmak üzere altısının birden aynı anda ezanı okuyabilmeleri ciddi eğitim almayı, mesleğinde tecrübeli ve mâhir olmayı gerektiren bir durumdur. Ayrıca olağan üstü ses güzelliğine ve çok iyi müzik kulağına sahip oldukları da anlaşılmaktadır.

1.4. Muvakkit

Muvakkit, kelime olarak "vakti belirleyen", ıstılahta ise "namaz vakitlerini birtakım aletler vasıtasıyla tespit eden kişi" anlamına gelmektedir (Aydüz, 2004) . "Saatçi ve mu-

vakkit-i salât” denilen muvakkit, namaz vakitlerinin belirlenmesinde kullanılan çeşitli saatleri düzenlemek, bunların ayarlarına ve tamirlerine bakmak ve özellikle namaz vakitlerini müezzine haber vermekle görevliydi. Genel olarak muvakkitin ilm-i nücûma ait bilgilere, ilm-i mikata/sanat-ı mikata vaâkîf olması, ezan vakitlerini müezzinlere bildirmesi, irtifa alma fennini bilip muvakkithâne saatlerinin doğruluğunu kontrol ve tashih etmesi, Cuma ve bayram namazlarında hafızlar ve müezzinlerle mahfil de hazır bulunması istenirdi (Süleymaniye Vakfyesi, 1962). Ayrıca muvakkitlik vazifesi, vakıfların imâmet, hitâbet, müezzinlik gibi “cihât-ı ilmiyye” kadrolarından sayılırdı (Aydüz, 2006).

Namaz vakitlerini tespit ve ilan etmek için faydalanılan saatlerin bulunduğu ve muvakkittin vazife yaptığı yere de muvakkithane denirdi. Muvakkithaneler, genellikle cami veya mescidlerin müştemilatı içinde bir iki oda halinde inşa edilirdi. (Sayılı,1988; Parmaksızoğlu, 1966).

Osmanlı Devleti’nin hemen hemen her köşesinde bir cami veya külliye yanında yer alan en yaygın astronomi kurumu olarak muvakkithanelerin İstanbul’daki ilk örneği Fatih Camii Külliyesi (875/1470) içerisinde yer alan muvakkithanedir (Ünver, 1946; Unan, 2003).

Fatih Camii’nin vakfiesinde muvakkithanede görev yapacak muvakkittin özellikleri, şartları, maaşı ve görevi açık bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre burada görev yapacak muvakkittin sâlih, ârif, kâmil ve âlim bir kişi olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca muvakkittin namaz vakitlerini belirlemek, bu konuda müezzinleri bilgilendirmek ve namaz vakitlerine uyulup uyulmadığının takibini yapmakla görevli olduğu ifade edilmiş, maaşının da günde on akçe olması kararlaştırılmıştır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

2. Duâgûyan (Dua Okuyucular)

Duâgû duacı, dua eden, vakıftan kendisine tahsis edilen vazifeye mukabil dua etmekle mükellef tutulan fukaradan olan kişiler gibi anlamlara gelmektedir (Samî, 2015). Aynı zamanda duahan şeklinde de isimlendirilen duâgû terimi Osmanlılarda saray, merkez ve esnaf teşkilatlarında dua ile ilgili görevleri yerine getirenler için de kullanılan resmi bir unvan niteliği kazanmıştır. Duâgû veya duahanlar günlük mesainin başlaması esnasında, belirli merasim ve şenliklerde duruma ve zamana uygun olarak dua ederlerdi. Yine tekke ve zaviyelerde zikrin veya ayinin sonunda dua etme veya ettirme ile görevli kişiler için de aynı tabirler kullanılmıştır (İpşirli, 1994).

Osmanlılarda duâgûluk vazifesinin en yaygın bir şekilde kullanıldığı alanlar vakıflardır. Ancak XVI. yüzyılda duahan yani duâgû cihetinin/görevinin varlığı bilinmekle birlikte çok nadir tahsis edildiği görülmektedir. Nitekim Fatih vakfiesinde ve Süleymaniye vakfiesinde duâgûluk vazifesinin varlığına dair her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır (İpşirli, 1994).

Her ne kadar Fatih vakfiesinde başlı başına duâgûluk vazifesine rastlanmasa da tek işleri Kur’an’ın tamamını, cüzlerini, bir kısmını, belirli sürelerini ve muhtelif duaları her gün belirli vakitlerde ve belirli miktarda okuyan ve temelde aynı işi yapan kişiler bulun-

maktaydı. Yaptıkları hizmetler dua yerine geçtiğinden ve buradan hâsıl olan sevabı vâkıfın ruhuna hediye ettiklerinden dolayı genel olarak bunların duâgû yani dua okuyucular başlığı altında değerlendirildiği görülmektedir (Unan, 2003). Ayrıca Yediyıldız, duâgû başlığı altında ele aldığımız kadroları/cihetleri ve görevlilerini/hizmetlilerini tarif ederken “dua-okuyucu” şeklinde de tanımlamaktadır (Yediyıldız, 1983).

Osmanlı’da Süleymaniye Camii özelinden hareketle ifade etmek gerekirse cüzhan, devirhan, en’âmhan, musallihan gibi kadroların/cihetlerin ilim tahsil edenlere, bazı tarikât erbabına tahsis edildiği ve kendilerine burs niteliğinde daha az bir ücret ödendiği belirtilmektedir (Önkal ve Bozkurt, 1993).

Camilerde Kur’ân tilavet edilmesi geleneğine Emevîler döneminden itibaren rastlanmaktadır. Emeviyye Camii’nde kârîler (kurrâ) sabah ve ikinci namazlarından sonra düzenli bir şekilde Kur’an okurdu. Özellikle Cuma ve benzeri günlerde düzenli bir şekilde Kur’an tilâvetine önem verilmiştir. Osmanlılar’da başta selâtin camiler olmak üzere bazı camilerde farklı kadrolar adı altında ücretleri vakıflar tarafından karşılanan karilerin görevlendirilip Kur’an tilavetinde buldukları görülmektedir. Osmanlı’da cami görevlerinden cüzhanlık, devirhanlık gibi görevler “cihât-ı fer’iyye” denilen ikinci derecedeki görevler arasında sayılmıştır (Önkal ve Bozkurt, 1993). Fatih camiinde de çok sayıda devirhanlık ve cüzhanlık kadrosu ihdas edilmiş ve pek çok kişinin istihdamına imkân tanınmıştır.

2.1. Devirhan

Camilerde namazdan önce Kur’an okuma vazifesiyle mükellef, sorumlu tutulan kişiye devirhan denir. Devirhanlar büyük camilerde Cuma ve bayram namazlarından önce Kur’an okurdu. Böylelikle devrevî olarak okunan Kur’an’ın tamamı hatmedilmiş olur ve yeniden baştan başlamak üzere okumaya devam edilirdi (Unan, 2003).

Fatih vakfiyesinde devirhanların çok iyi Kur’an hafızı, dönemin seçkin ve muteber ehl-i Kur’an’ı tarafından beğenilen kişiler olmaları istenmiştir. Ayrıca bunların güzel sesli oldukları akranları tarafından kabul edilen, Tecvit ve Kıraat ilminde de parmakla gösterilen seçkin ve mümtaz kişiler olmaları da öngörülmüştür. Sayıları biri başkan/reis olmak üzere on kişiyi bulan devirhanlar her Cuma günü, Cuma namazından önce gerdanlık gibi dizilmiş yıldız kümesini andırır bir şekilde yüksekçe bir mahfilde toplanarak her biri orta bir hızla tertil ve teenni üzere topluca o gün bir cüzü aşır üzere okumakla görevlendirilmişlerdir. Devirhanlar vazifelerini başkanlarının emir, gözetim ve denetiminde yaparlardı. Yaptıkları vazife karşılığında da reislerine günlük yedi, kendilerine de beşer akçe verilmiştir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

Devirhanların çok güzel sesli ve iyi hafız olmaları yanında Tecvit ve Kıraat ilminde de seçkin şahsiyetler olmalarının istenmesi, bunların çok iyi ses ve Kur’an eğitimi almış olduklarını göstermektedir.

2.2. Cüzhan

Kur'an-ı Kerim'in yirmi sayfadan oluşan otuz bölümünden her birine cüz denilmektedir (Maşalı, 2006). Kur'an'ın toplam otuz cüzünden her hangi birini okumakla vazifeli kişiye de cüzhan denir (Unan, 2003). Osmanlılar döneminde özellikle selâtin camilerinde namazlardan önce birer cüz, bir başkasının Kur'ân-ı Kerîm'i okuyuşunu takip etmek ve bu surette hatim indirme anlamına gelen (Bozkurt, 2006, s. 100-101) mukabele okumakla görevli olan cüzhan denilen cami görevlileri bulunmaktaydı. Cüzhanlar Selâtin camilerinde va'az kürsüsünden daha küçük genellikle iki duvar arasına yerleştirilmiş müstakil kürsülerde birer cüz olarak Kur'an tilavetinde bulunurlardı (Pakalın, 1972; Önkal ve Bozkurt, 1993).

Osmanlıda cüzhanlık vazifesi, hatiplik, vâzlik, imâmlik, müezzinlik duâgûluk gibi genellikle ilgili vakıf mütevellisinin arzı, şeyhülislamın teklifi, sadrazamın telhisi ve padişahın hattı-ı hümayunu alınarak dörtlü (mütevelli, şeyhülislam, sadrazam ve padişah) kararname ile verilirdi (İpşirli, 2001). Günlük üç akçe ve daha fazla ciheti olan cüzhanlar, hükümdarın otoritesini temsil eden idareci, asker ve ulemadan oluşan askerî sınıftan sayılmışlardır (Sahillioğlu, 1991).

Vakfiyede belirtildiğine göre Fatih Camiinde her biri Kur'an'ı ezberlemiş, yüzleri namazın nuruyla aydınlanmış ve kalpleri Kur'an'ın nurunun ışığı ile adeta beyti mamura dönmüş yirmi kişiye cüzhanlık vazifesi verilmiştir. Bunlar her gün Sabah namazlarından sonra mihrapta toplanır ve reislerinin kontrolü ve rehberliğinde her biri bir cüz okurdu. Böylece meclisin sonunda İslam padişahına hayır dua ederek hatim indirmeyi tamamlarlardı. Cüzhanların reislerine günlük üç, kendilerine ikişer akça olmak üzere toplam her gün kırk bir akçe ödeme yapılırdı (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

Günümüzde din görevlileri özellikle Ramazan ayında ve sair zamanlarda muhtelif vakitlerde değişik vesilelerle mukabele ve cüz okumaktadırlar.

2.3. Tevhidhân

Allah'ın zâtında, sıfatlarında, mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etme anlamına gelen tevhid terimi (Özler, 2012) aynı zamanda "Lâilâhe illallah" terkihi şerifinin telaffuz ve tekrarı anlamında da kullanılmıştır (Sami, 2015; Develioğlu, 2017). Allah'ın birliğini dile getiren Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) ibaresini söyleyen; vakıf müesseselerinde vakıf kurucusu tarafından, bilhassa camii veya türbelerde bu ibareyi okumakla vazifelendirilen kişilere de tevhidhan denilmiştir (Unan, 2003). Ayrıca tevhidhan anlamında müvahhid ve mühellil (Ünver, 1938, s. 40; Kürkçüoğlu, Süleymaniye Vakfiyesi,1962) ile kelime-i tevhidhan (Yediyıldız, 1983) kavramları da kullanılmıştır.

Vakfiyede belirtildiğine göre cüzhanlar cüzlerini okuyup hatim indirdikten sonra aynı yerde salih, âbid ve şerefli (emcâd) kişilerden oluşan yirmi kişi bir araya gelirdi. Bunlar camiyi manevi anlamda tenvir etmek amacıyla üç bin beş yüz kere kelime-i tevhid oku-

arak Allah'ı zikir ederdi. Zikir-i celil karşılığı olarak reislerine (zâkirbaşlarına) günde üç, diğerlerine de iki akçe olmak üzere hepsine toplam kırk bir akçe ödeme yapılırdı (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

2.4. Salâvathan

Sözlükte “dua, tâzim, rahmet” gibi anlamlara gelen salât ile “esenlik” manasındaki selâm kelimelerinden oluşan salât ü selâm, daha çok Osmanlı Türkçesi’nde “aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm” veya “sallallâhu aleyhi ve sellem” şeklindeki dua cümlelerinin yerine kullanılmıştır. Böyle dua etmeye Türkçe’de “salâvât getirme”, Arapça’da ise “tasliye” denir. Böylelikle Hz. Peygamber’in mânevî şahsiyeti selâmlanmış olunur (Mertoğlu, 2009).

Salât kelimesinin çoğulu olan salâvât kelimesi “Allahumme salli alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed” duasına da isim olmuştur (Sami, 2015). Salâvathan ise Peygamberimiz Hz. Muhammed’e “salât ve selâm” okuyan; vakıf müesseselerinde vâkıf tarafından bu işle vazifelenen kişidir (Unan, 2003).

Fatih Camiinde vakfiyede belirtildiğine göre fakir salih on kişi salâvathan olarak görevlendirilmiştir. Bunların her gün camide toplanarak her biri günde bin kere “Allahumme salli alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed” salât ü selâmıyla Peygamberimizin ruhaniyetini selamlamaları ve tazim etmeleri istenilmiştir. Buna karşılık başkanlarına üç, geriye kalan dokuz kişiye de ikişer akçeden toplam günlük yirmi bir akçe ödeme yapılması kararlaştırılmıştır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

2.5. Musallî

Sözlükte “dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak” manalarındaki Arapça salât kelimesiyle aynı kökten türeyen musallî “namaz kılan kişi” anlamına gelir (Yaşaroğlu, 2006). “Beş vakit namaz kılan” kişiye de musallî denilmiştir (Sami, 2015). Daha dar anlamıyla her hangi bir vaktin cemaatsiz geçmesini önlemek için, günün her vaktinde mutlaka camide namaz kılmak üzere tayin olunan bir grup kişiye de musallî denilmiştir (Unan, 2003).

Vakfiyede (1470) belirtildiği üzere Fatih Camii’nde salih beş kişi her gün beş vakit namazı devamlı cemaatle kılmak üzere vazifelenilmişlerdir. Bu vazifelerine mukabil her birine günlük yedi, yekûn olarak otuz beş akçe ödeme takdir edilmiştir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

Arapça aslından Türkçeye çevrilen 1470 tarihli vakfiyenin bir özeti ve onun uygulama biçimini gösterir nitelikteki bir başka vakfiyede vazifelerden birinin “salatı fâiteyi (vaktinde kılınmayan namaz) kaza eden” şeklinde olduğu görülmektedir. Bununla kasdedilenin de musallîler olduğu yönünde güçlü değerlendirmeler bulunmaktadır (Ünver, 1938). Musallîlerin kimin kazaya kalan namazlarını kılacakları yönünde her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Cemaatin ibadetlerinin sevabını, tilâvetlerini, salât-ü selâmın fazlını ve kıraatleri caminin vâkıfının (camiyi yaptıranın) yüksek zatına hibe etmeleri talep edilmiştir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Devirhan ile cüzhanların Kur'an-ı Kerim tilaveti ve kıraatlerini, tevhidhanların zikirlerini, salavathanların salat-ü selamlarının faziletini ve müsallilerin de kıldıkları namaz ibadetinin sevabını Caminin vâkıfı olan Fatih Sultan Mehmed'in yüce kişiliğine hediye etmelerinin istendiği görülmektedir.

2.6. Muarrif

Muarrif kelime manası olarak "tarif, tahdit ve tayin eden" manalarına gelmektedir (Sami, 2015). Bu kavram İslam dünyasının muhtelif coğrafyalarında X. yüzyılın sonlarından itibaren camilerde, mescitlerde hizmet eden muarrif denilen kişileri niteler olmaya başlamıştır. Güzel sesleri, musikiye ve edebiyata vukufiyetleri, devrin siyasi temayüllerini dikkate alan, şahsî amaçları için halkı tahrik edebilen, halkın zevkine ve seviyesine göre söz söyleyen, din ilimlerinde yüzeysel malumata sahip özellikleriyle muarrifler, nüfuzlu kişilerin toplantılarında, bazı dini merasimlerde ve cenaze meclislerinde bulunurlardı (Köprülü, 1938a).

Muarrif kavramına ıstılahî olarak Anadolu'da 1243 tarihli Divriği Ulu Camii vakfiyesinde tesadüf olunmuş ve "cami ve türbelerde dua okuyan kişi" anlamında kullanılmıştır. Anadolu'da özellikle XIV. asırda muarriflerin vazifeleri Cuma günleri camilerde tarifat icrasında bulunmak şeklinde belirlenerek, sonraki yüzyıllarda Osmanlı Devletinde benzer şekilde devam etmiştir. XVI- XVII. yüzyıllara ait Osmanlı vakfiyelerinin birçoğunda muarriflik vazifesinin mevcut olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde muarrifler genellikle güzel sesli ve güzel sözlü, ilmî ve edebî kültür sahibi kişiler arasından seçilmekteydi. Muarrifler mahfillerde bulunmakta, gerek ayakta gerekse oturarak ta'rifat okumakta, bunu yaparken de musiki kaidelerine riayet etmekteydiler (Köprülü, 1938a).

Osmanlı Devletinde "vakıf kuranlar, vakfiyelerinde yapılmasını şart ettikleri hayrî hizmetlerin akabinde kendileri ve yakınları için duâ edilmesini, özellikle Kur'an-ı Kerim okunduktan sonra sevabını, önce Peygamber'in mübarek rûh-u şeriflerine ondan sonra sahabelerin, tâbîn'in ve tüm insanların ruhlarıyla kendi ruhlarına armağan edilmesini istemişlerdir" (Ateş, 1983). Bu hususta muarriflerin genel anlamda vazifeleri, Cuma günleri belirli bir gelenek ve usul çerçevesinde, namaz kılındıktan sonra camilerin mahfillerinde cemaat bulunduğu sırada yüksek sesle Allah'a hamd-ü sena (hamdele), Hz. Muhammed'e salat-ü selam (tasliye, salvele) getirmek, daha sonra devletin yöneticilerini ve vâkıfı hayır dua ile anıp, bu duaya cemaatin de iştirakini sağlamak şeklinde olmuştur (Unan, 2003; Ateş, 1983). Muarrifler Cuma günün dışında da tarifat icrasında bulunmuşlardır. Osmanlı devletinde 1588 yılından itibaren resmileşen mevlid törenleri kapsamında padişahın katıldığı mevlid alayı denilen merasim yürüyüşünün ardından bir selâtin camisinde yapılan mevlid törenlerinde padişahın mahfile gelmesinden sonra müezzin mahfilinde muarrif Hz. Peygamber'in özelliklerini belirten bir ta'rîf okur ve ardından programa devam edilirdi (Şeker, 2004).

Fatih Vakfiyede ifade edildiğine göre Fatih Camii'ndeki muarrif, Cuma günleri adet olduğu üzere dua etmekle görevlendirilmiştir. Duasında hamdele ve tasliyede (salvelede /selat-ü selamda) bulunacak, ulû'l-emri sena, tazim ve hayırla yâd edecek, mümin erkek ve kadınlar için bağışlanma (istiğfar) dileyecektir. Dua meclisini de Fatih süresini okuyarak tamamlayacaktır. Bu hizmetine karşılık kendisine altı akçe yevmiye verilmesi takdir edilmiştir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Dolayısıyla daha öz ifade edecek olursak, mu'arrifin vazifesi, cuma günleri önce Allah'a, Peygambere, ashaba, sonra padişaha (vakıf sahibine), sonra da bütün Müslümanlara dua ederek sonunda Fatih ile sözünü ya da duasını bitirmekten ibarettir (Köprülü, 1938a).

3. Yardımcı Hizmetliler

Osmanlı'da cami kadrolarından bedenî çalışmayı gerektirenler, "cihât-ı bedeniyye" adı altında gruplandırılmıştır. Bunlar iş ve sanata dayanıp ilim tahsiline gerek göstermeyen cihetler yani kadrolardır. Bu kadrolarda vazife alabilmek için vücutça sağlamlık ve bilirkışı raporu yeterli sayılmıştır. Bunların vazifeleri umumiyetle caminin bakımı, temizliği, güvenliği, yapılan işlerin denetimi ve benzeri durumlarla ilgidir (İpşirli, 1993; Özmel, 2002). Bu bağlamda Fatih Camiinde yardımcı hizmetli kadroları kayyım, sirâcîlik, hademelik ve noktacılık gibi cihetlerden oluşmaktadır.

3.1. Kayyım

Kayyım, sözlükte "bir işi yerine getiren, üstlenen kimse" anlamına gelmektedir. Terim olarak "hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukukî tasarruflarda bulunmak üzere tayin edilen kimse" şeklindeki geniş anlamı yanında "vakıf mütevellisi" ve "camilerin temizlik işlerini yapan görevli" anlamında da kullanılmıştır (Özmel, 2002.). Bir diğer kaynaktan, kayyımı vakıflara bağlı "hayır müesseselerinde silip süpürmek, eşyaları muhafaza etmek, intizamı ve temizliği temin eylemek gibi hizmetlerle mükellef olan kimse" şeklinde tanımlamıştır (Kunter, 1938).

Vakfiyeden anlaşıldığı üzere Fatih Caminin kapılarını sabah-akşam açmak ve kapamakla, yağlıları sermekle vazifeli altı kayyım görevlendirilmiştir. Bunlar sabahleyin şafak vaktinde caminin kapılarını açacak, camideki yağlıları (halı, kilim ve hasır) serecek ve çer-çöpleri temizleyeceklerdir. Bütün kayyımlar yapageldikleri hizmetin gereklerini yerine getirecek ve vazifelerine azami ölçüde dikkat edip ihtimam göstereceklerdir. Bu hizmetlerin karşılığı olarak kayyımların her birine günlük beş, toplamda ise otuz akçe ödeme yapılması kararlaştırılmıştır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

3.2. Sirâcî (Kandil Yakıcı)

Sirâc çırağ, ışık, kandil, meş'ale ve âlet-i tenvir gibi anlamlara gelmektedir (Sami, 2015). Vakıf eserlerinde müesseselerin aydınlatılması işiyle vazifeli elemana sirâcî yani kandilci denilmekteydi (Unan, 2003).

Fatih Camii'nde görevlendirilen sirâcîler, Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün neşrettiği Fatih Mehmet II Vakfiyeleri'nde (1938), "hüddam", "nakkad" ve vakkad" şeklinde isimlendirilirken, Arapça aslından Türkçeye çevrilen 1470 tarihli vakfiyenin bir özeti niteliğindeki bir diğer vakfiyede, "çerağdar" (Ünver, 1938) şeklinde adlandırıldığı görülür.

Fatih Camii'nin kuruluşunda salih ve dindar dört kişiye sirâcîlik vazifesi verilmiştir. Gecenin evvelinde kandilleri yakmak, yananlarla meşgul olmak ve namazdan sonra da onları söndürmekle görevlendirilmişlerdir. Görevlerine ihtimam göstermeleri istenen sirâcîlerin her birine günlük beş, hepsine topla yirmi akçe verilmesi öngörülmüştür (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

3.3. Hademe

Hademe, hizmet eden, işe yarayan kişi anlamına gelmektedir (Develioğlu, 2017). Caminin dış haremi(avlusu) için iki salih kişi hademe olarak görevlendirilmiştir. Her biri her gün harem kapılarını açıp kapamak, medrese ile camii arasındaki boş alan ile camii'nin haremde (avlusunda) bulunan tuvaletleri (kenayifi) çok dikkatli ve titiz bir şekilde süpürüp temizlemekle vazifelendirilmişlerdir. Bu hizmetlerine mukabil her birine günde üç, toplamda ise altı akçe verilmesi öngörülmüştür (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Arapça aslından Türkçeye çevrilen 1470 tarihli vakfiyenin bir özeti ve onun uygulama biçimini gösterir nitelikteki bir başka vakfiyede, hademelerden birinin "bavvâb" yani "kapıcı", diğerinin ise "ferrâş" yani "temizlikçi" olduğu belirtilmektedir (Ünver, 1938).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere kuruluş yıllarında Fatih Camii'nin iç bakımı ve temizliği, tertip ve düzeni, kapılarının açılıp kapatılması kayyımların; cami dış avlusu ile tuvaletlerinin ve kapılarının sorumluluğu da hademelerin sorumluluğuna verilmiştir.

Bugün camilerin bakımı, temizliği ve benzeri hizmetleri ile ilgili kadrolar ilga olmuş ya da bir başka kadro ile birleştirilmiştir. Fatih cami özelinden ifade edecek olursak çerağdar/kandilci, bavvab ve ferrâş şeklindeki hademe kadroları ilga olmuş, geçmişte yardımcı hizmetler kadrosu içerisinde yer alan kayımlık ise din görevliliği kadrosu olan müezzinlikle birleştirilmiş ve müezzin-kayım ismini almıştır. Dolayısıyla geçmişte farklı kadrolar marifetiyle yerine getirilen caminin içi ve çevresiyle ilgili bakım, temizlik ve diğer benzeri hizmetler günümüzde müezzin-kayımların yükümlülüğü altındadır. İmam-hatipler de bu hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamak ile vazifelendirilmişlerdir. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nde müezzin-kayımların görevleri arasında "güneşin doğmasına bir saat kala sabah ezanını okumak, her gün öğle namazından bir saat önce açıp yatsı namazından sonra kapatmak suretiyle camiyi gün boyu açık tutmak, camideki ses cihazları ile diğer teknik araç ve gereçlerin bakımını, korunmasını ve çalışır durumda bulundurulmasını sağlamak, cami minaresi ve ses cihazının ibadet maksadı dışında kullanılmasına engel olmak, cami ve çevresinin bakım ve temizliğini yapmak; şadırvan, abdest alma yeri ve tuvalet gibi yerlerin temizliğinin vakıf, dernek, köy tüzel kişiliği, belediye veya ilgililer tarafından yapılmasını sağlamak,

teberrukat eşyasının temizlik, bakım ve korunmasını sağlamak” şeklindeki hizmetler de zikredilmektedir. İmam-hatiplerin de “cami ve çevresinin bakım ve temizliğini sağlamak ve bunun için gerekli tedbirleri almak; şadırvan, abdest alma yeri ve tuvalet gibi yerlerin temizliğinin vakıf, dernek, köy tüzel kişiliği, belediye veya ilgililer tarafından yapılmasını sağlamak; teberrukat eşyasının bakımını ve korunmasını sağlamak” şeklinde görevlerinin olduğunu belirtmek gerekir (Resmi Gazete, tarih: 17.06.2014, sayı: 29033).

Türkiye’de bugün “Camilerin Bakım Onarım Temizlik ve Çevre Tanzimi Yönetmeliği” çerçevesinde cami, mescid ve bunların müstemilatlarının her türlü bakım ve temizliğini yapmak, bunları açıp kapamak, kullanmak ve güvenliğini sağlamak ile cami ve mescidlerin aydınlatma giderlerini karşılamak, bozulan veya kırılan malzemelerini değiştirmekle en başta Diyanet İşleri Başkanlığı sorumludur. Bununla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü de vakıf cami ve mescitleriyle bunlara ait müstemilat ve tuvaletlerin onarım ve her türlü restorasyonlarını yapmak ve işletmekle mükellef tutulmuştur. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı cami ve mescidlerin çevresinde kurulacak ses ve ışık düzenini kurmak ve daima çalışır halde bulundurmak; Türkiye Elektrik Kurumu Genel Müdürlüğü cami ve mescidlerin iç ve dış aydınlatmaları ile ses ve ışık düzenlemelerinin elektrik tüketimlerini ücretsiz karşılamak ve bunlar için yapılması gereken trafo merkezlerini ücretsiz olarak tesis etmek; Valilikler cami ve mescidlerin gerekli görülen genel güvenliğini sağlamakla yükümlüdürler. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü dini ve turizm amaçlı vakıf ve dernekler ve belediyelerle işbirliğine yapabilirler (Resmi Gazete, tarih: 24.05.1985, sayı: 18763)

Günümüzde Fatih Camii’nin ve diğer selâtin camilerinin bakımın, onarım, temizlik, güvenlik ve ses sistemi ile ilgili hizmetler İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından ifa edilmektedir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi).

3.4. Noktacı

Nekkad da denilen noktacı, müessesât-ı hayrîyye hademesinden zamanında vazifeleri başına gelip gelmeyenleri noktlayan ve gelmeyenlere uyarılarda bulunarak devamsızlıkları tespit eden vazife sahibi kişidir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2017).

Noktacının vakıflardaki görev çeşitliliğine göre, çok farklı görevler üstlendiği görülmektedir. Noktacı cami, türbelerde (Unan, 2003), kütüphanelerde (Erünsal, 1991), medreselerde (Sarı, 2012) ve benzer hizmet birimlerinde vakfiye şartları gereği teftiş ve denetleme görevlerinde bulunmuştur.

Genel noktacının vazifesinin, vakıflardaki hayrî hizmetlerin zamanında ve usulüne uygun bir şekilde yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek, bu hizmetlerden sorumlu olan görevlileri denetlemek ve teftiş etmek, hizmetlerle ilgili gerekli rehberliği yapmak olduğu sonucuna varabiliriz. Noktacı bu günün ifadesiyle bir nevi kontrolörlük, müfettişlik ve murakıplık vazifelerini yerine getirmiştir.

Fatih’in vakfiyesinden anlaşıldığı üzere aklı başında müteyakkız bir kişi vakıfta çalışanların noktacası olarak görevlendirilmiştir. Noktacının görevi, cami görevlilerine

hizmetleri konusunda rehberlik ve yönlendirmede bulunmak, hangi işlerin yapılacağına dair uyarılar yapmak ve vazifelerine devamlarını kontrol etmektir. Bu vazifesine karşılık noktacıya günlük üç akçe ücret verilmesi kararlaştırılmıştır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

Günümüzde noktacının görevlerinden bir kısmı müfettişler ve murakıplar vasıtasıyla yerine getirilmektedir. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı müfettiş ve murakıpları Fatih Camii din görevlilerini ve yükümlü oldukları din hizmetlerini denetleyip gerektiğinde rehberlikte bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü müfettişleri de camii tarihi selatin camii olması hasebiyle caminin bakım, onarım, restorasyon ve müştemilatıyla ilgili hususları denetlemekle yükümlüdürler (VGM, Birim; Diyanet Görev).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Osman Devleti'nde birçok kamu hizmetinin yanında din hizmetleri de vakıf yoluyla yerine getirilmiştir. Bu amaçla ayrı ya da bir külliye'nin merkezi yapı birimi olarak pek çok cami, devlet adamları ve varlıklı kişilerce yaptırılmıştır. İstanbul Fatih Camii ve külliyesi de İstanbul'un fethinin akabinde Fatih Sultan Mehmed tarafından 1470 tarihinde şehrin en önemli tepelerinden birinin üzerinde inşa edilen ilk selatin camii olma özelliğine sahiptir.

Fatih Sultan Mehmed, inşa ettirdiği camide dini ibadet ve hizmetlerin icrasını sağlanması ve kolaylaştırmak, bazı dinî-anânevî uygulamaların yerine getirilmesi ve caminin bakım ve benzeri işlerinin yürütülmesi amacıyla muhtelif kadrolar/cihetler ihdas etmiştir. Bu kadrolarda/cihetlerde pek çok kişinin istihdamına imkân tanınmış ve bunların vazifeleri/ücretleri zengin vakıf gelirleriyle karşılanmıştır.

Fatih Camii'nde din görevlilerinin sayısı genel olarak normal olmakla birlikte müezzinlerin sayısı bir hayli fazla olması dikkat çekicidir. Bu durumu ses sisteminin olmadığı devrin şartları dikkate alınarak değerlendirmek gerekir. Hatip, imam ve müezzinlerin yüksek ahlaki kişilik ve mesleki yeterliliğin yanında ses güzelliği ve bunu destekleyecek musiki becerisine de sahip olmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda din hizmetleri alanından istihdam edilecek personeli yetiştiren meslekî din eğitimi veren orta ve yükseköğretim kurumlarında cami musikisi eğitimine de yeterli ölçüde ağırlık verilmesi gerekir.

Fatih Sultan Mehmed, vâkıf kişi olarak kendini manevi anlamda sevap kazandıracak çok sayıda kişinin farklı kadrolarda camide istihdamını gerçekleştirmiştir. Bunların yaptıkları hizmetler dua yerine geçtiğinden dolayı genel olarak duâgû şeklinde isimlendirilmiştir. Bu bağlamda Kur'an okumakla ve zikretmekle görevli onlarca kişinin görevlendirilmesi dikkat çekicidir. Görevi namazlarını sürekli camide kılmak ve yine yapılan dinî hizmetlerin sevabını vâkıfın ruhuna atfedici duada bulunmak olan kadroların olduğu da görülmektedir. Bu kadroların/cihetlerin genel olarak ilim tahsil edenlere ve bazı tarihatline tahsis edilmesi ve verilen ücretin bir nevi burs özelliğini taşıyor olması dikkat

çekici bir durumdur. Ayrıca bu tür kadroların ihdası ecdadımızın Kur'an okumaya ve okutmaya, zikre ve zikir et(tir)meye önem verdiğini, camilerin de bu anlamda yoğun bir şekilde değerlendirildiği göstermektedir. Yapılan dini etkinliklerin çeşitliliği ve adeta bütün gün icra ediliyor olması, cami cemaatinin oldukça fazla olduğuna, sosyal ve kültürel hareketliliğin yoğunluğuna işaret etmektedir.

Cihat-ı feriyeye de denilen bu kadrolardan bir başkasının kazaya kalan namazlarını kılma vazifesi sorumlu musallilik kadrosun varlığının ve Ragâib gibi bazı gün ve gecelere özgü namazların imam eşliğinde cemaatle kılınma uygulamalarının fikhî açıdan üzerinde durulması da yerin olur. Bu tür kadroların ve uygulamaların tarihi olarak doğuş, gelişim ve değişimlerinin üzerinde durulması din hizmetlerindeki geleneksel uygulamaların tespiti ve dönüşümünü anlama adına da önemli olacaktır.

Fatih camiinde bedenî çalışmayı gerektiren kadrolar vazifeleri genel olarak caminin bakımı, temizliği, açılması ve kapatılması, aydınlatılması ve hizmetlerin kontrol edilmesiyle ilgili olduğu görülür. Günümüzde bu hizmetlerle ilgili kadrolar ilga olmuş durumdadır. Ancak kayımlık kadrosunun, müezzinlik kadrosu ile tevhid edildiği görülmektedir. Haliyle geçmişte camilerdeki yardımcı hizmetli kadrolarındaki vazifeliler tarafından icra edilen hizmetlerin bu gün sadece müezzin-kayımlar marifetiyle deruhte edilmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte günümüzde özellikle başta belediyeler olmak üzere pek çok özel veya resmi kurum ve kuruluş, camilerin bakım, onarım, temizlik, çevre düzenlemesi ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesinde işbirliği yapmaktadır. Ayrıca camilerdeki din hizmetleri ile görevlilerinin denetlenmesi bu gün Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı müfettiş ve murakıplarca yerine getirilmektedir. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan Fatih Camii gibi mabetlerde vakfiye şartları doğrultusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü müfettişleri de denetimde bulunabilmektedir.

Günümüzde cami görevlilerinden beklenen hizmetlerin, geçmişte çok farklı kadrolarla ve çok sayıdaki insan tarafından yerine getirilmesi düşündürücüdür. Bu bakımdan günümüzün din hizmetlileri, geçmişteki meslektaşlarına göre daha fazla çalışmakta ve hizmet üretmektedirler. Zira geçmişte cihat-i feriyeye ve bedeniye kadrolarındaki görevlilerce yerine getirilen cami hizmetlerinin neredeyse tamamı bugün cami görevlilerince yerine getirilmektedir. Haliyle geçmişte yapılan hizmet karşılığı verilen maaşların durumu bugün ile kıyaslandığında çok ciddi farkın olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde zaman zaman din hizmeti karşılığında ücret alınıp alınmayacağı, ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığına devletin genel bütçesinden ayrılan ödenek ile lâiklik bağlamında Diyanet'in devlet yapısı içerisindeki durumu tartışılmaktadır. Oysa Osmanlı devletinde din hizmetinin verildiği camilerin neredeyse tamamı vakıf hayrat yapılarıdır. Camilerdeki dinî ve hayrî hizmeti yerine getiren bütün görevlilerin ücreti ise vakıfların akarlarından elde edilen gelirlerden ödenmiştir. Fatih camii ve külliyesine tahsis edilen vakıfların miktarı bunun güzel bir örneğidir. Geçmişte din hizmeti de sağlayan zengin vakıflar günümüzde devletin kontrolü altındadır. Dolayısıyla vakıfların tarihte üstlendiği fonksiyonların bilinmesi, yanlış ve eksik değerlendirme yapmaktan bizi alı koyacaktır.

Kaynakça

- Ateş, İ. (1983). Vakfiyelerde dua ve beddualar. *Vakıflar Dergisi*, 17 (17), 5-54.
- Aydüz, S. (2004). Qsmanlı astronomi müesseseleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2 (4), 411-453.
- Aydüz, S. (2006). Muvakkithane. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 31, s. 413-415) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1963). Fatih cami ve imareti tesislerinin 1489-1490 yıllarına ait muhasebe bilançoları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2), 297-341.
- Bozkurt, N. (2006). Mukabele. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 31, s. 100-101) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Çakan, İ. L. (1992). *Hakki tavsiye metod ve vasıtaları*. İstanbul: Büşra Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (2002). Külliye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 26, s. 542-544) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Develioğlu, F. (2017). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Erdoğan, M. (1962). Son incelemelere göre fatih camiinin yeniden inşası meselesi. *Vakıflar Dergisi*, 5 (5), 161-192.
- Erünsal, İ. (1991). Ayasofya. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 4, s. 212-213). İstanbul: TDV Yayınları.
- Eyice, S. (1995). Fâtih Camii ve Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 12, s. 244-249) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (1993). Cihet. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 7, s. 546-548) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (1994). Du'âgû. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 9, s. 541-542) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (2001). İşâret-i Aliyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 23, s. 423-424) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı, "Selâtin Camilerinin Tuvaletleri Artık Ücretsiz", <https://destekhizmetleri.ibb.istanbul/ibb-tarihi-camilere-gozu-gibi-bakiyor/>, 14.03.2019.
- Kaya, U. (2017). Osmanlı'da din hizmeti görevlilerinin atanma ve çalışma şartlarını düzenleyen tevcîh-i cihât nizâmnâmeleri hakkında bir değerlendirme. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (1), 203-254.
- Kayadibi, F. (2000). *Yaygın din eğitiminde cami ve görevlileri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kazancı, A. L. (1995). *Peygamber efendimizin hitabeti*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kocaman, K. (2006). *Dini iletişiminde hutbe*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Koç, F. (2011). Türk din mûsikîsi'nde temsilciler ve Sakarya ili Taraklı ilçesinde okunan temsilciler örnekleri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (23), 59-74.
- Köprülü, F. (1938a). Vakf'a ait tarihi istilahlar meselesi. *Vakıflar Dergisi*, 1 (1), 131-138.
- Köprülü, F. (1938b). Vakıf müessesesi ve vakıf vesikalarının tarihi ehemmiyeti. *Vakıflar Dergisi*, 1 (1), 1-6.
- Kunter, H. B. (1938). Türk vakıfları ve vakfiyeleri üzerine bir etüd. *Vakıflar Dergisi*, 1 (1), 103-130.
- Kunter, H. B. ve Ülgen, A. S. (1938). Fatih camii. *Vakıflar Dergisi*, 1(1), 91-102.
- Kürkçüoğlu, K. E. (1962). *Süleymaniye vakfiyesi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Maşalı, M. E. (2006). Mushaf. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 31, s. 242-248) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Mertoğlu, M. S. (2009). Salâtü Selâm. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 36, s. 23-24) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Memurlar. Net. <https://www.memurlar.net/haber/473015/diyanet-isleri-baskanligi-gorev-ve-calisma-yonetmeligi.html>, (14.03.2019).
- Okudan, M. (2017). *Osmanlı dönemi samsun vakıfları*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Önkal, A., Bozkurt, N. (1993). Cami. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 7, s. 46-56) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özler, M. (2012). Tevhid. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 41, s. 18-20) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özmel, İ. (2002). Kayyım. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 25, s. 107-108) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1972). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Parmaksızoğlu, İ. (1966). Muvakkıt, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Resmi Gazete, tarih: 15.04.2015, sayı: 29327.
- Resmi Gazete, tarih: 17.06.2014, sayı: 29033.
- Sahillioğlu, H. (1991). Askerî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 3, s. 488-489) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarı, N. (2012). Tıp. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 41, s. 101-111) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Sayılı, A. (1988). *The observatory in İslam*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Şeker, M. (2004). Mevlid. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 29, s. 479-480) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Unan, F. (2003). *Kuruluşundan günümüze fatih külliyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzun, M. (2000). İlahi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 22, s. 64-68) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Ünver, A. S. (1946). *Fatih külliyesi ve zamanı ilim hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.
- Ünver, S. (1938). Fatih külliyesine ait diğer mühim vakfiye. *Vakıflar Dergisi*, 1 (1), 39-46.
- Vakıflar Umum Müdürlüğü. (1938). Fatih Mehmet II vakfiyeleri. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü (2017), *Vakıf deyimleri ve terimleri sözlüğü*, 15.05.2018, <https://www.vgm.gov.tr/vakif-islemleri/vakif-kayıtlari-arşivi/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sözlüğü#N>
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, https://www.vgm.gov.tr/Documents/VGM_Birim%20G%C3%B6rev%20Tan%C4%B1mlar%C4%B1.pdf (14.03.2019).
- Yaşaroğlu, M. K. (2006). Namaz. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt, 32, s. 350-357) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1982a). Vakıf müessesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü. *Vakıflar Dergisi*, 14 (14), 1-29.
- Yediyıldız, B. (1982b). Müessesesi - toplum münâsebetleri çerçevesinde XVIII. asır Türk toplumu ve vakıf müessesesi. *Vakıflar Dergisi*, 15 (15), 23-54.
- Yediyıldız, B. (1983). Vakıf ıstılahları lügatçesi. *Vakıflar Dergisi*, 17 (17), 55-60.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 42, s. 479-486) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

GİTAR ÖĞRENCİLERİNDE ÖN-DİNLEME/DEŞİFRE ÇALMA İLİŞKİSİNİN LİSANS DÜZEYİ VE ÖZ-DEĞERLENDİRME AÇILARINDAN İNCELENMESİ (*)

Mehmet Ozan UYAN (**)

Öz

Bu çalışmada, ön-dinlemenin lisans düzeyindeki gitar öğrencilerinde deşifre performansına etkilerini ortaya koymaya yönelik, tek gruplu ön test-son test desenli bir işlem süreci sonunda elde edilen veriler, öğrencilerin alandaki deneyim düzeyleri ve kendi performansları ile ilgili görüşleri yönünden incelenmiştir. Deneyim ölçütü olarak öğrencilerin lisans eğitiminde buldukları sınıf dikkate alınmıştır. Lisans bir ve ikinci sınıflar “birinci düzey”, lisans üç ve dördüncü sınıflar “ikinci düzey” olarak kabul edilmiştir. Öz-değerlendirme ölçütü olarak ise, öğrencilerin kendi ön-test ve son-test performansları ile ilgili olumlu, olumsuz veya yansız görüşleri dikkate alınmıştır. Deney sürecine katılan çalışma grubunu, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Öğretmenliği Programı’na devam eden lisans düzeyindeki gitar öğrencilerinin tümü oluşturmuştur (n=15). Deney süreci, birbirine denk iki deşifre parçasının öğrenciler tarafından biri ön-testte, diğeri son-testte çalınarak kaydedilmesi ve uzmanlar tarafından puanlanması şeklinde işlemiştir. Ön-dinleme değişkeni, son-testte uygulanmıştır. Öğrencilerin ön dinlemeden etkilenme düzeylerinin, deneyim ve öz-değerlendirme açısından değerlendirildiğinde, “doğru nota çalabilme” ölçütünün sınıf düzeyine göre incelenmesi dışında istatistiksel olarak anlam taşımadığı görülmüştür. Bununla beraber ön-dinlemenin etkisinin sınıf düzeyine göre incelenmesine yönelik bulgular, birinci düzeydeki öğrencilerin deşifre performanslarında ön-dinlemeden % 1.5 oranında olumlu etkilendiklerini, ikinci düzey öğrencilerinin ise ön-dinlemeden % 4.25 oranında olumsuz etkilendiklerini göstermiştir. Ön-dinleme etkisinin öz-değerlendirme görüşlerine göre incelenmesine yönelik bulgular ise öğrencilerin, ön-dinlemenin kendi performansları üzerindeki % 2 oranındaki olumlu ve % 5 oranındaki olumsuz etkilerinin farkına varabildiklerini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Deşifre, Gitar, Ön-dinleme, Müzik Eğitimi, Öz Değerlendirme.

*) Bu çalışma, “Lisans Düzeyindeki Gitar Öğrencilerinde Ön-dinlemenin Deşifre Performansına Etkisi” adlı doktora tezinden elde edilen verilerin bir kısmı kullanılarak hazırlanmıştır.

**) Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü (e-posta: ozan.uyan@gop.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0243-1731>

Investigation of Pre-listening/Sight-reading Relations in Terms of Undergraduate Level and Self-evaluation in Guitar Students

Abstract

In this study, data obtained from a single group pre test-post test desing process, which was intended to reveal the effects of pre-listening on students' sight-reading achievements, was investigated in terms of students' experience level and views on their own performances. Undergraduate class level was taken as criterion for experience. First and second grades were taken as "first level", third and fourth grades were taken as "second level". As self evaluation criterion, students' positive, negative or neutral opinions on their pre-test and post-test performances were accepted. The complete undergraduate giuar students attending Gazi University Education Faculty Fine Arts Education Department Music Teaching Programme have formed the participant group of the experiment (n=15). The experiment has procceded as two equal sight-reading pieces' performance by students, one in the pre-test and the other in the post-test and evaluation by experts.Pre-listening variable was applied in the post-test. It was seen that students levels of response to pre-listening had no statistical significance with regards to experience and self-evaluation, except the examination of "ability of playing right notes" according to undergraduate level. In addition, findings on the effect of pre-listening according to the undergraduate level have shown that the students in the "first level" are positively influenced from pre-listening at a % 1.5 rate and students in the "second level" are negatively influenced from pre-listening at a rate of % 4.25. Findings on the effect of pre-listening according to the students self evaluations have shown that students can be aware of negative effects of pre-listening at %5 rateand positive effects at %2 rate.

Keywords: *Sight-reading, Guitar, Pre-listening, Music Education, Self-evaluation*

1. Giriş

1.1. Dinleme

Müzik, hammadde olarak "ses" ve "zaman"ın kullanıldığı bir sanat dalıdır. Bildiğimiz genel anlamıyla "müzik sanatı" için kullanılacak seslerin bazı ayırt edici özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Cooper (1961), bu nitelikteki seslerin titreşimlerinin (dalga hareketinin) periyodik (zaman içinde tekrar eden kalıpta) ve görece basit olması gerektiğini, aksi takdirde duyulan şeyin gürültüden ibaret olacağını söylemektedir. Böyle bir fiziksel yapıya sahip olan ses, yükseklik (frekans), gürlük, tını ve süre özellikleri de kazanarak müzik sanatı için kullanılabilir hale gelir. Diğer hammadde olan zaman, müzikte ritim öğesini oluşturmaktadır. Ritmin oluşabilmesi, öncelikle zamanın eşit parçalara bölünmesine bağlıdır, ancak tek başına bu bölünme yeterli değildir. Bölünen parçalar gruplanmalı (ölçü), belirli noktalar vurgulanmalı (ölçü başları, güçlü zamanlar veya senkop), gruplanmış ve vurgulanmış yapı düzenli biçimde tekrar etmelidir. Bir de bölünen parçalar

(vuruşlar) arasındaki zaman miktarı, “psikolojik algılama sınırlarımız” içinde olmalıdır. Arası çok uzak ya da çok yakın vuruşlar (çok hızlı ya da çok yavaş vuruşlar), ritim olarak algılanamazlar (Tighe, Dowling, 1993).

Müziğin algılanması, duyduğumuz sesleri anlamlandırmamızı sağlayan, “işitsel olanyalizi” kavramı ile açıklanabilir (Bergman, 1990). Sesleri anlamlandırma mekanizması, sesleri gruplandırma ve bir akış içinde algılama yoluyla çalışmaktadır. Örneğin tek bir ayak sesi veya tek bir alkış sesi, bu halleriyle bir şey ifade etmeyebilir, ancak gruplandırıldıklarında ve zaman akışı içinde duyulduklarında, bize gerçekleşen olay (birinin veya birilerinin yürümesi, alkışlaması) hakkında net bilgiyi verirler. Müzikteki ritim algısı, bu duruma açık bir örnek oluşturmaktadır; birim vuruşlar art arda duyulur, bilişsel olarak gruplanır, ölçüler oluşur ve ritim algılanır. Gruplama iki şekilde gerçekleşmektedir; “yatay gruplama” ve “dikey gruplama”. Ayak sesi, alkış, birim vuruşlar, tek sesli ezgiler gibi ses olayları yatay gruplama ile anlamlandırılır. Aynı anda gerçekleşen fakat farklı özelliklere sahip iki ve ya daha çok ses olayının algılanması ise dikey gruplama ile mümkündür. Müzikte dikey gruplama; armoni, kontrpuan, poliritim ve diğer çok seslilik türlerinin algılanması gibi durumlarda devreye girmektedir. Müziğin bütün olarak algılanmasında diğer bir etken, gruplanarak bir bütün oluşturan ses birimlerinin birbirleri ile aynı tını özelliğine sahip olmalarıdır (baştan sona tek bir çalgı ile çalınan bir ezgi gibi).

Yukarıda bahsedilen zihinsel süreçlerin uzun vadeli tekrarları sonucu, hafızamızda, duyduğumuz müziklere ait “şema”lar oluşturmaya başlarız. Şema, bir önem sıralaması, başka deyişle “hiyerarşi” içinde yer alan sistem birimlerinin birbirlerine çeşitli şekillerde bağlandığı bir yapı, bir ağ olarak tanımlanır. Müzikal bilgilerin uzun süreli ve etkili bir şekilde saklanması, hiyerarşik olarak organize edilen şemalar yoluyla kolaylaşmaktadır (Raffman,1993).Müzikte hiyerarşik yapıları, ton ve makamlar içindeki seslerin işlev farklılıklarında (eksen ses, durucu ve yürüyücü sesler), ritim kalıplarında (güçlü ve zayıf vuruşlar), müzikal form içinde (tekrar eden temalar, yükselen, vurgulanan bölümler) görürüz.

Diğer birçok alanda olduğu gibi, müzik konusunda da belli bir potansiyel ile doğar, fakat bilgilerimizi sonradan kazanırız. Bu durum, konuşma dilimizi öğrenmemizdeki süreçle benzerlik gösterir. Yeni doğan olarak bizler, dünya üzerindeki herhangi bir dili konuşabilecek yetiye sahibizdir, ancak bir ya da birkaçını öğrenip konuşuruz. Müzik alanında da, yaşam boyu oluşturacağımız müzikal şemalar, çevremizden duyduğumuz ve duyacağımız müziklerle sınırlı olacaktır. Müzik, insan tarafından üretilen kültürel olgulardan biridir ve hakkındaki bilgilerin sonradan kazanılması gerekir (Repp; Sundberg, Nord and Carlson:1990). Müzikal şemaların oluşabilmesi, dolayısıyla müzikal birikimin oluşmaya başlayabilmesi, ancak müzik dinleme yoluyla olabilir.

Müzik dinlemenin basitten karmaşığa doğru üç türü bulunmaktadır; müziğe maruz kalma, müziği tüketme ve müziği kullanma. Maruz kalma, bireyin isteği dışında, tamamen çevresel etkenlerle belirlenen bir durumdur (bir toplu taşıma aracında duyulan müzik gibi). Müzik dinlemenin en basit hali budur ancak özellikle küçük yaştaki bireylerin gele-

cek müzikal birikimleri açısından oldukça önemlidir. Tüketim türü dinlemede, dinleyici daha etkin durumdadır ve müziğe özellikle odaklanmıştır. Bu aşamada müzikten beklentiler, müzik yoluyla oluşan hisler ve hatta bazı değerler devreye girmektedir. Üçüncü aşama olan kullanım amaçlı dinleme ise müziği meslek olarak seçen veya müzik beğenisi ortalamasının üzerinde gelişmiş olan kişilerde görülmektedir. Bu aşamada, dikkat ve odaklanma en üst düzeydedir; müzik belirli, net bir amaç için dinlenir ve analiz edilerek değerlendirilir (Lull, 1987).

Müzik eğitiminde dinlemenin yeri önemlidir. En etkili müzik eğitimi yöntemlerinden Schinchi Suzuki'ye ait "Suzuki metodu", dinlemenin özellikle ön plana alındığı bir eğitim metodudur. Bu yöntemde, tekrar ve taklidin yeri büyüktür, müzik dinleme de çocuğa örnek alacağı bir model sunmaktadır (Sperti,1971). Müzik icrasına yönelik çalışan öğrencilerin de seslendirecekleri eserlerin kaliteli yorumlarını dinlemeleri, eğitim sürecinde faydalı olacaktır. Bu yorumlar öğretmen tarafından seslendirilebileceği gibi, elektronik medya kaynaklı görsel ve işitsel modeller olarak da kullanılabilir.

1.2. Deşifre

Deşifre, en genel ifade ile "müzik yazısının okunması"dır. Deşifre sesle, bir çalgıyla veya sadece zihinsel olarak yapılabilir. Lehmann ve Kopiez (2009) deşifreyi, hiç çalışılmamış ya da çok az çalışılmış bir müzik parçasının uygun bir tempo ve ifade ile okunarak seslendirilmesi olarak tanımlamışlardır. Müzikteki deşifre, bazı açılardan düz yazı okumaya benzemektedir, ancak çalgı çalmanın gerektirdiği devinışsel beceriler, deşifre sürecini düz yazı okumaya göre bir miktar daha karmaşık hale getirmektedir.

Deşifre sırasında, görsel algılama, işitsel algılama, psiko-motor beceriler ve uzun-kısa süreli bellek sistemleri, aktif ve eşgüdümlü olarak çalışmaktadırlar. Çalgıda deşifrede ilk olarak görsel algımız devreye girer. Tek seferde kısa süreli bellekte depolanan görsel bilgi, beyine iletilir. Kısa süreli hafızada depolanan bilginin miktarı, deşifreyi yapan müzisyenin deneyimine göre değişmektedir. Ortalama olarak yeni başlayan bir müzisyen iki öğeyi (nota, akor vb.) kısa süreli hafızada tutabilirken, deneyimli müzisyenlerde bu sayı dörde çıkmaktadır (Furneaux ve Land, 1999). Görsel verinin çalma eylemine dönüşmeden önce zihinde anlamlandırılması gerekir. Anlamlandırma için çalınacak müziğe benzer özellikteki müzikal şemaların uzun süreli bellekte hazır bulunması önemlidir. Deşifre edilen müzik, müzisyenin daha önceden çalışmış olduğu eserlere benzerlik gösterir ise, öğrenilmiş kalıpların kullanılması ve müzikal beklentilerin gerçekleşmesi mümkün olur, dolayısıyla deşifre akıcılaşır. Görsel bilgi, müzikal şemalar yoluyla anlamlandırılıp harekete dönüştükten sonra işitsel dönüt yoluyla kontrol edilir. Deşifre işlemindeki bir başka önemli etken de, devininin görsel dönütü yani, "klavyeyi görmek" tir. Elleri ile görsel teması kesilen piyanistlerin deşifrelerinde hata oranlarının arttığı görülmüştür (Banton, 1955). Alan-yazında deşifre ile ilgili araştırmalar, deşifrede en önemli etmenlerin müzisyenin deneyimi ve bilgiyi işleme hızı olduğunu göstermektedir.

1.3. Gitar ve Gitar Eğitimi

Gitarın kökleri, bilindiği kadarıyla Antik Mısır, Yunan ve Anadolu uygarlıklarında rastlanan gitar benzeri çalgılara kadar uzanmaktadır. Gitar, tarih içinde çeşitli evrim süreçlerinden geçmiş, bu süreçler sonucu ortaya birbirinden farklı gitar benzeri çalgılar çıkmıştır. Gitarın bu günkü boyutuna ve standart akortlu haline kavuşması ise 18. Yüzyıl'ı bulmuştur (Halvaşi ve Uluocak, 1999, 2011).

Gitar repertuarı, gitarın bugünkü şekline ulaşması ile aynı zamana denk gelen “Klasik Dönem”de, Guiliani, Sor, Paganinni, Carcassi, Carulli ve birçok başka bestecinin ilgisinin bu çalgıya yönelmesi ile oluşmaya başlamıştır. Günümüzde çalınan Klasik Dönem öncesine ait gitar eserleri, lute, vihuela gibi gitar benzeri çalgılar ya da tamamen başka çalgılar (yaylı, tuşlu ve üfleme) için yazılan eserlerin gitara uyarlamalarıdır.

Gitarın klasik dönemden itibaren tercih edilen bir çalgı olması, bir takım avantajlı özellikleri ile açıklanabilir. Bunlardan en önemlisi, tek başına çok seslilik sağlayan bir çalgı olmasıdır. Bu özelliği ile gitar, piyano gibi, hem bir solo, hem de bir eşlik çalgısı olarak kullanılır. Kolay taşınma, kolay akort, nispeten kolay ses üretimi, kolay edinilme gibi ikincil avantajları yanında, ses genliğinin düşüklüğü gibi bir dezavantajı da vardır. Ancak teknolojik gelişmeler sonucu ses yükseltme yöntemleri ile bu sorun aşılmıştır.

Gitar hemen her tür müzikte kullanılan, yüksek popülerliğe sahip bir çalgıdır. Yalnız tonal ve tampere ses dizisi kullanılan müziklerde değil, çalgı üzerinde yapılan geliştirmelerle (perdesiz ve mikrotonal gitarlar) farklı ses sistemleri ile yapılan makamsal müziklerde de etkin kullanımı vardır. Bu popülerlik ve geniş çaplı kullanım, gitar eğitimine de yansımıştır. Özengen ve mesleki gitar eğitimi konusunda, ülkemizde ivmeli bir artış ve gelişim gözlenmektedir. Uluslararası düzeyde gitar yorumcularımızın, eğitimcilerimizin ve araştırmaların varlığı, bu durumun göstergesidir.

1.4. Problem

Bu araştırma, gitar öğrencilerinde, deşifre performanslarının ön-dinlemeden etkilenme düzeylerinin, lisans düzeyi ve öz-değerlendirme değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç dâhilinde araştırmada şu sorulara cevap aranmaktadır;

1. Öğrencilerin deşifre performanslarının ön-dinlemeden etkilenme düzeyi, lisans düzeylerine göre anlamlı bir farklılık taşımakta mıdır?
2. Öğrencilerin deşifre performanslarının ön-dinlemeden etkilenme düzeyi, öğrencilerin kendi performansları ile ilgili görüşlerine göre (öz-değerlendirme) anlamlı bir farklılık taşımakta mıdır?

2. Yöntem

2.1. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın deseni, yarı-deneme modellerinden, “tek gruplu ön test-son test deneme modeli” olarak belirlenmiştir.

Deney işleminin ilerleyişi şu şekilde gerçekleşmiştir; araştırmaya katılan öğrencilere (n=15) biri ön testte diğeri son testte çaldırılmak üzere iki adet deşifre parçası yazılmıştır. Parçaların teknik ve müzikal özellikleri, müzik öğretmenliği lisans programı ders içeriklerinden “Bireysel Çalgı Eğitimi II-Gitar” başlığı altında verilen hedef davranışlar dikate alınarak belirlenmiştir. Deşifre parçalarının teknik ve müzikal açılardan birbirlerine denkliğini sağlamak için, araştırmacı tarafından hazırlanan “parça denkliği belirleme formu”, alan uzmanları tarafından doldurulmuş ve alınan görüşlere dayanılarak parçalarda gerekli değişiklikler yapılmıştır.

Ön-testte, yazılan parçalardan bir tanesi yansız seçilerek öğrencilere deşifre ettirilmiş ve her öğrencinin performansı kamera ile kaydedilmiştir. Son testte ise öğrenciler, diğer deşifre parçasını, elektronik-dijital işitsel medya aracılığıyla ön-dinleme yaptıktan sonra deşifre çalmış ve performansları kaydedilmiştir. Ön-test ve son-test arasında geçen süre, dört gün ile bir hafta arasında olacak şekilde ayarlanmıştır. Böylelikle bağımsız değişkene etki edebilecek hatırlama ve gelişme etkenleri büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Uygulamanın gerçekleştiği fiziksel ve psikolojik ortam şartlarının (ışık, saat dilimi, konum, tutum-davranış, ısı vb.), her öğrencinin performansı esnasında aynı olacak şekilde kontrol altında tutulmasına özen gösterilmiştir.

Kaydedilen performanslar, üç alan uzmanı tarafından değerlendirilmiştir. Puanlamada, Kaynak (2011) tarafından geliştirilen piyano performans ölçeğinin gitara uyarlanmış hali kullanılmıştır. Ölçeğin gitarla deşifre performansı ölçümüne uygun hale gelmesi için yapılması gereken ekleme ve çıkarmalar için uzman görüşlerine başvurulmuştur. Ölçek; doğru nota çalabilme, doğru ritimle çalabilme, deşifre için kabul edilebilir tempoda çalabilme, ellere bakmadan çalabilme, cümleme, nüans, doğru parmak numaraları, teknik davranışlar ve parça bütünlüğü olmak üzere toplam dokuz ölçütten oluşmuştur. Dörtlü likert tipinde hazırlanan ölçekten alınabilecek en düşük ve en yüksek puan aralığı 9 ile 36’dır.

Öğrencilerin sınıf düzey bilgileri ve kendi performansları hakkındaki görüşleri, hazırlanan öz-değerlendirme formu yoluyla elde edilmiştir. Lisans 1. ve 2. sınıflara devam eden öğrenciler 1. düzey, 3. ve 4. sınıflara devam eden öğrenciler 2. düzey olarak kabul edilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunun dağılım durumunun belirlenmesi için *Kolmogorov-Smirnov* testi uygulanmıştır. Normal dağılım göstermediği görülen grup verilerinin analizi için, bağımsız iki grubun (Lisans düzeyi ve öz-değerlendirme görüşlerine göre ayrılan gruplar)karşılaştırılmasında kullanılan non-parametrik testlerden *Mann-Whitney U* testi tercih edilmiştir. 0.05 anlamlılık düzeyinde yorumlanan sonuçlara, SPSS 19.0 paket programı ile analiz edilen veriler yoluyla ulaşılmıştır.

Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin sınıflara, sınıf düzeylerine ve kendi performansları ile ilgili görüşlerine göre dağılımları şöyledir

Tablo 1. Deneye Katılan Öğrencilerin Lisans I, II, III ve IV. Sınıflara Göre Dağılımı

Lisans I		Lisans II		Lisans III		Lisans IV		Toplam	
f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
4	26.67	4	26.67	4	26.66	3	20	15	100

Tablo 2. Deneye Katılan Öğrencilerin 1. ve 2. Düzeylere Göre Dağılımı

1. Düzey		2. Düzey		Toplam	
f	%	f	%	f	%
8	53.34	7	46.66	15	100

Tablo 3. Deneye Katılan Öğrencilerin Kendi Performansları Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımları

Dinlediğimde daha iyi çaldım		Performanslarım aynı düzeydeydi		Dinlemediğimde daha iyi çaldım		Toplam	
f	%	f	%	f	%	f	%
8	53.34	0	0	7	46.66	15	100

3. Bulgular

3.1. Birinci Alt Probleme (Ön-Dinleme/Deşifre Çalma İlişkisinin Sınıf Düzeyi Açısından İncelenmesine) Yönelik Bulgular:

Aşağıda deşifre performansı değerlendirme ölçeğinde yer alan her bir alt boyuta ait analizler ve ölçekten alınan toplam puanlara yönelik analiz, tablolar halinde ve açıklamalarıyla birlikte verilmiştir.

Tablo 4. Doğru Nota Çalabilme Performanslarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	n	Ortalama Farkı	SS	Mann-Whitney U	p
Lisans I-II (1.Düzey)	8	.13	.31	3.5	.00
Lisans III-I (2. Düzey)	7	-.62	.49		

Doğru nota çalabilme ölçütü sınıf düzeyi açısından incelendiğinde farkın anlamlı olduğu görülmüştür[U=3.5; p<.05]. Ön-dinlemenin bu kriter kapsamında 1. düzey öğrencileri üzerinde olumlu ve 2. düzeye göre anlamlı derecede yüksek bir etkisi olmuştur.

Tablo 5. Doğru Ritimle Çalabilme Performanslarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	n	Ortalama Farkı	SS	Mann-Whitney U	p
Lisans I-II (1. Düzey)	8	.21	.64	18.00	.26
Lisans III-I (2. Düzey)	7	-.29	.52		

Doğru ritimle çalabilme ölçütü sınıf düzeyi açısından incelendiğinde farkın anlamlı olmadığı görülmüştür [U=18.00; p>.05]. 1. düzey ortalaması artarken 2. düzey ortalamasının düştüğü görülmektedir.

Tablo 6. Deşifre İçin Kabul Edilebilir Tempoda Çalabilme Performanslarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	n	Ortalama Farkı	SS	Mann-Whitney U	p
Lisans I-II (1. Düzey)	8	.21	.62	19.00	.31
Lisans III-I (2. Düzey)	7	.00	.27		

Deşifre için kabul edilebilir tempoda çalabilme ölçütü sınıf düzeyi açısından incelendiğinde farkın anlamlı olmadığı görülmüştür [U=19.00; p>.05]. 1. düzey ortalaması artarken 2. düzey ortalamasının aynı kaldığı görülmektedir.

Tablo 7. Ellere Bakmadan Çalabilme Performanslarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	n	Ortalama Farkı	SS	Mann-Whitney U	p
Lisans I-II (1. Düzey)	8	.04	.45	25.00	.76
Lisans III-IV	7	-.10	.50		

Ellere bakmadan çalabilme ölçütünün sınıf düzeylerine göre karşılaştırılması incelendiğinde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=25.00; p>.05]. 1. düzey ortalaması artarken 2. düzey ortalamasının düştüğü görülmektedir.

Tablo 8. Cümleleme Performanslarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	n	Ortalama Farkı	SS	Mann-Whitney U	p
Lisans I-II (1. Düzey)	8	.12	.25	27.50	.98
Lisans III-I (2. Düzey)	7	.05	.62		

Cümleleme performanslarının sınıf düzeylerine göre karşılaştırılması incelendiğinde sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=27.50; p>.05]. İki düzeyde de ortalama artışı vardır ancak 1.düzeydeki artış 2. düzeye göre bir miktar fazladır.

Tablo 9. Nüans (Dinamik Gürlük) Performanslarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	n	Ortalama Farkı	SS	Mann-Whitney U	p
Lisans I-II (1. Düzey)	8	.00	.36	18.00	.21
Lisans III-I (2. Düzey)	7	.24	.37		

Nüans (dinamik gürlük) ölçütü sınıf düzeyi açısından incelendiğinde farkın anlamlı olmadığı görülmüştür [U=18.00; p>.05]. Bununla birlikte farklara ilişkin ortalamalar incelendiğinde 1.düzey öğrencilerinde hiçbir gelişme olmaz iken, 2.düzey öğrencilerinde olumlu yönde bir değişim görülmektedir.

Tablo 10. Doğru Parmak Numaraları Performanslarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	n	Ortalama Farkı	SS	Mann-Whitney U	p
Lisans I-II (1. Düzey)	8	-.25	.24	27.00	.94
Lisans III-I (2. Düzey)	7	-.33	.47		

Doğru parmak numaraları ölçütü sınıf düzeylerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=27.00; p>.05]. İki düzeyde de negatif yönde etkilenme vardır.

Tablo 11. Teknik Davranışlar (Legato, Tirando, Akor, Pozisyon Geçişleri) Performanslarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	n	Ortalama Farkı	SS	Mann-Whitney U	p
Lisans I-II (1. Düzey)	8	.08	.55	19.50	.34
Lisans III-I (2. Düzey)	7	-.04	.23		

Teknik davranışlar (legato, tirando, akor, pozisyon geçişleri) ölçütü sınıf düzeylerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=19.50; p>.05]. Bununla birlikte 1. düzeyde az da olsa olumlu yönde bir ilerleme kaydedilirken, 2. düzeyde az da olsa olumsuz yönde bir değişim görülmektedir.

Tablo 12. Parça Bütünlüğü Performanslarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	n	Ortalama Farkı	SS	Mann-Whitney U	p
Lisans I-II (1. Düzey)	8	-.04	.57	19.00	.31
Lisans III-I (2. Düzey)	7	-.43	.57		

Parça bütünlüğü ölçütü sınıf düzeylerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=19.00; p>.05]. Bununla birlikte iki düzeyde de bir performans düşüşü görülmektedir.

Tablo 13. Öğrencilerin Genel Performanslarının Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	n	Ortalama Farkı	SS	Mann-Whitney U	p
Lisans I-II (1. Düzey)	8	.06	.31	18.00	.28
Lisans III-I (2. Düzey)	7	-.17	.26		

Öğrencilerin genel performanslarının sınıf düzeylerine göre karşılaştırılması incelendiğinde sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=18.00; p>.05]. Bununla birlikte farklara ilişkin ortalamalar incelendiğinde 1. düzey öğrencilerinde az da olsa olumlu yönde bir ilerleme kaydedilirken, 2. düzey öğrencilerinde olumsuz yönde bir değişim görülmektedir. Genel değerlendirme, her bir ölçütten alınan puanların ortalamaları alınarak yapıldığından, 1 ve 4 puan aralığında (dörtlü likert) değişen değer-

lere sahiptir. Bu durumda 0.06 değerindeki ortalama farkı % 1.5 oranında artışa, -0.17 değerindeki düşüş ise % 4.25 oranında düşüşe karşılık gelmiştir.

3.2. İkinci Alt Probleme (Ön-Dinleme/Deşifre Çalma İlişkisinin Öğrencilerin Öz-Değerlendirmeleri Açısından İncelenmesi) Yönelik Bulgular:

Aşağıda deşifre performansı değerlendirme ölçeğinde yer alan her bir alt boyuta ait analizler ve ölçekten alınan toplam puanlara yönelik analiz, tablolar halinde ve açıklamalarıyla birlikte verilmiştir.

Tablo 14. Doğru nota çalabilme performanslarının, öz-değerlendirme görüşlerine göre karşılaştırılması

Görüş	n	Ortalama	SS	Mann-Whitney U	p
Dinlediğimde daha iyi çaldım	8	-.08	.50	20.50	.41
Dinlemediğimde daha iyi çaldım	7	-.38	.59		

Doğru nota çalabilme ölçütü, öz-değerlendirme görüşlerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$U=20.50$; $p>.05$]. Bununla birlikte ön-dinlemeden olumsuz etkilendiğini düşünen grupta performans düşüşü daha fazladır.

Tablo 15. Doğru ritimle çalabilme performanslarının, öz-değerlendirme görüşlerine göre karşılaştırılması

Görüş	n	Ortalama	SS	Mann-Whitney U	p
Dinlediğimde daha iyi çaldım	8	.12	.56	19.50	.34
Dinlemediğimde daha iyi çaldım	7	-.19	.69		

Doğru ritimle çalabilme ölçütü öz-değerlendirme görüşlerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$U=19.50$; $p>.05$]. Bununla birlikte ön-dinlemeden olumlu etkilendiğini düşünenlerin performansı yükselmiş, olumsuz görüştekilerin performansı düşmüştür.

Tablo 16. Deşifre için kabul edilebilir tempoda çalabilme performanslarının öz-değerlendirme görüşlerine göre karşılaştırılması

Görüş	n	Ortalama	SS	Mann-Whitney U	p
Dinlediğimde daha iyi çaldım	8	.25	.39	19.00	.31
Dinlemediğimde daha iyi çaldım	7	-.05	.56		

Deşifre için kabul edilebilir tempoda çalabilme ölçütü öz-değerlendirme görüşlerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=19.00; p>.05]. Bununla birlikte ön-dinlemeden olumlu etkilendiğini düşünenlerin performansı yükselmiş, olumsuz görüştekilerin performansı düşmüştür.

Tablo 17. Ellere Bakmadan Çalabilme Performanslarının Öz-Değerlendirme Görüşlerine Göre Karşılaştırılması

Görüş	n	Ortalama	SS	Mann-Whitney U	p
Dinlediğimde daha iyi çaldım	8	.13	.56	15.00	.13
Dinlemediğimde daha iyi çaldım	7	-.19	.26		

Ellere bakmadan çalabilme ölçütü öz-değerlendirme görüşlerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=15.00; p>.05]. Bununla birlikte ön-dinlemeden olumlu etkilendiğini düşünenlerin performansı yükselmiş, olumsuz görüştekilerin performansı düşmüştür.

Tablo 18. Cümleme performanslarının öz-değerlendirme görüşlerine göre karşılaştırılması

Görüş	n	Ortalama	SS	Mann-Whitney U	p
Dinlediğimde daha iyi çaldım	8	.25	.39	18.50	.28
Dinlemediğimde daha iyi çaldım	7	-.09	.46		

Cümleme ölçütü öz-değerlendirme görüşlerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=18.50; p>.05]. Bununla birlikte ön-dinlemeden olumlu etkilendiğini düşünenlerin performansı yükselmiş, olumsuz görüştekilerin performansı düşmüştür.

Tablo 19. Nüans (dinamik gürlük) performanslarının öz-değerlendirme görüşlerine göre karşılaştırılması

Görüş	n	Ortalama	SS	Mann-Whitney U	p
Dinlediğimde daha iyi çaldım	8	.25	.39	17.50	.18
Dinlemediğimde daha iyi çaldım	7	-.05	.30		

Nüans (dinamik gürlük) ölçütü öz-değerlendirme görüşlerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=17.50; p>.05]. Bununla birlikte ön-dinlemeden olumlu etkilendiğini düşünenlerin performansı yükselmiş, olumsuz görüştekilerin performansı düşmüştür.

Tablo 20. Doğru parmak numaraları performanslarının öz-değerlendirme görüşlerine göre karşılaştırılması

Görüş	n	Ortalama	SS	Mann-Whitney U	p
Dinlediğimde daha iyi çaldım	8	-.29	.28	27.00	.94
Dinlemediğimde daha iyi çaldım	7	-.28	.45		

Doğru parmak numaraları ölçütü öz-değerlendirme görüşlerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=27.00; p>.05]. Bununla birlikte iki düzeyde de performans düşüşü görülmektedir.

Tablo 21. Teknik Davranışlar (legato, tirando, akor, pozisyon geçişleri) Performanslarının Öz-Değerlendirme Görüşlerine Göre Karşılaştırılması

Görüş	n	Ortalama	SS	Mann-Whitney U	p
Dinlediğimde daha iyi çaldım	8	.16	.40	19.00	.29
Dinlemediğimde daha iyi çaldım	7	-.14	.42		

Teknik davranışlar (legato, tirando, akor, pozisyon geçişleri) ölçütü öz-değerlendirme görüşlerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=19.00; p>.05]. Bununla birlikte ön-dinlemeden olumlu etkilendiğini düşünenlerin performansı yükselmiş, olumsuz görüştekilerin performansı düşmüştür.

Tablo 22. Parça Bütünlüğü Performanslarının Öz-Değerlendirme Görüşlerine Göre Karşılaştırılması

Görüş	n	Ortalama	SS	Mann-Whitney U	p
Dinlediğimde daha iyi çaldım	8	-.04	.28	17.00	.21
Dinlemediğimde daha iyi çaldım	7	-.42	.79		

Parça bütünlüğü ölçütü öz-değerlendirme görüşlerine göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$U=17.00$; $p>.05$]. Bununla birlikte ön-dinlemeden olumsuz etkilendiğini düşünen grupta performans düşüşü daha fazladır.

Tablo 23. Öğrencilerin Genel Performanslarının Öz-Değerlendirme Görüşlerine Göre Karşılaştırılması

Görüş	n	Ortalama	SS	Mann-Whitney U	p
Dinlediğimde daha iyi çaldım	8	.08	.21	12.00	.07
Dinlemediğimde daha iyi çaldı	7	-.20	.33		

Öğrencilerin genel performanslarının, öz-değerlendirme görüşlerine göre karşılaştırılması incelendiğinde, gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$U=12.00$; $p>.05$]. Bununla birlikte ön-dinlemeden olumlu etkilendiğini düşünenlerin performansı yükselmiş, olumsuz görüştekilerin performansı düşmüştür Buradan anlıyoruz ki, deşifreden önce ön-dinlemenin olumlu ya da olumsuz etkileri, öğrenciler tarafından fark edilebilmektedir. Genel değerlendirme, her bir ölçütten alınan puanların ortalamaları alınarak yapıldığından, 1 ve 4 puan aralığında (dörtlü likert) değişen değerlere sahiptir. Bu durumda 0.06 değerindeki ortalama farkı % 2 oranında artışa, -0.17 değerindeki düşüş ise % 5 oranında düşüşe karşılık gelmiştir.

Sonuç

Bulgulardan elde edilen sonuçlar, ön-dinlemenin gitarla deşifre performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur. Deşifre performans ölçeğinin alt boyutlarına bakıldığında, istatistiksel olarak anlam taşıyan tek karşılaştırma, “doğru nota çalabilme” ölçütünün sınıf düzeyine göre incelenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada, lisans 2. düzeyde anlamlı derecede bir performans düşüşü gözlenmiştir. Bu düşüşün olası sebeplerinin ikinci düzey öğrencilerinde fazla öz beklentiden dolayı oluşan yüksek stres veya deşifre esnasında ön-dinleme gibi yardımcı bir öğenin oluşturmuş olabileceği dikkat dağılması olarak düşünülmüştür. Bununla birlikte istatis-

tiksel anlam taşımaya da bahsedilmeye değer bulgular mevcuttur. Performanslar lisans düzeyine göre incelendiğinde, ön-dinlemeden sonra genel bir düşüş gözlenmiş, bu düşüşün kaynağının ikinci düzey öğrencilerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Birinci düzey öğrencilerinin performansı artarken, ikinci düzeydeki azalmıştır. Burada, yukarıda bahsedilen olası sebeplerin etkili olduğu düşünülebilir. Performanslar öz-değerlendirme görüşlerine göre incelendiğinde ise, öğrencilerin kendi performanslarının ön-dinlemeden etkilenip etkilenmediğini fark edebildikleri görülmüştür. “Dinlediğimde daha iyi çaldım” diyen grupta artış olurken, “dinlemediğimde daha iyi çaldım” diyen grupta performans düşüşü gözlenmiştir.

Kaynakça

- Banton, L.J. (1995). The role of visual and auditory feedback during the sight-reading of music [Abstract]. *Psychology of Music*, 23, 3-16.
- Bregman, A. (1990). *Auditory scene analysis-the perceptual organization of sound massachusetts (1. edition)*. London, MIT Press.
- Cooper, G. (1961). *Learning to listen: a handbook for music*. Chicago: The University of Chicago Press .
- Dowling, W.J. (1993). Procedural and declarative knowledge in music cognition and education. In T.J. Tighe, W. J. Dowling (Ed.), *Psychology and Music The Understanding of Melody and Rhythm* (5-18). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Furneaux, S., Land, M. F. (1999). The effects of skill on the eye-hand span during musical sight-reading [abstract]. *Proceedings Of The Royal Society*, 266, 2435-2440.
- Halvaşı, A.A. (1999). *Ülkemiz müzik eğitiminde klasik gitar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kaynak, T. (2011). *Piyano eğitimi yarıyıl sonu sınavlarında öğrenci performansının rubrik ile ölçülmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Lehmann, A.C. Kopiez, R. (2009). Sight-reading. In Susan Hallam, Ian Cross and Richard Parncutt (Ed.), *The Oxford Handbook of Music Psychology* (344-349). Oxford: Oxford University Press.
- Lull, J. (1987). Listeners' communicative uses of popular music. In James Lull (Ed.), *Popular Music and Communication* California: Sage Publications.
- Raffman, D. (1993). *Language, Music and Mind (2. edition)*. London: The MIT Press.
- Repp, B.H. (1990). Some cognitive and perceptual aspects of speech and music. In J. Sundberg, L. Nord and R. Carlson (Ed.), *Music, Language, Speech And Brain* (p:257-268). Stockholm-Macmillan Press.

- Sperti, J. (1971). *An experimental investigation testing the comparative effectiveness of two different pedagogical methodologies as applied to the teaching of the clarinet*. Doctoral Dissertation, New York: New York University.
- Uluocak, S. (2011). *Klasik gitar tarihi ı-rönesans döneminde gitar*. İstanbul: Doruk yayınları.

YAŞ SEBZE FİYATLARINDA ÜRETİCİDEN TÜKETİCİYE MALİYET (*) YANSIMALARI (**)

Metin ÇALIK (***)
Mehmet GÖL (****)

Öz

Sağlıklı beslenmenin önemli bir bileşeni olan sebzeler gerek en önemli tarımsal üretim olmaları gerekse ülkemizde enflasyon sepetinde gıda ve alkolsüz içecekler ana harcama grubunda %23.03'lük oranı ile en büyük ağırlığa sahiptir. Bu çalışmada yaş sebze ürün ömür devri zincirindeki maliyet oluşumu üreticiden son kullanıcıya kadar saha araştırması ile aşama aşama analiz edilmiş ve diğer ülkelerdeki uygulamalarının literatür çalışması ile değerlendirilmiştir. Sebze üreticileri, devlet kurumları, işletmeler ve diğer ilgili paydaşlar dâhil olmak üzere son kullanıcılar için, sebze ürün ömür devri verimliliğini değerlendirilerek, önemli etkili faktörleri anlamak ve böylece üreticilerin gelirlerini iyileştirmeye yönelik yararlı bir sistem için çalışılmıştır. Çiftçinin gıda zincirindeki rolünün güçlendirilmesi için sebze rejiminin temel aktörlerinden olan üretici örgüt ve derneklerin, gıda tedarik zincirindeki diğer alt üye aktörlere karşı konumunun güçlendirilmesine yönelik öneriler getirilmektedir. Yaş sebze fiyatlarındaki dönemsel aşırılıklar ve gıda enflasyonu sorununun ortaya konulması ve sürdürülebilir çözüm önerileri gözler önüne sunulmuştur. Bunun içinde karmaşık olan yaş sebze ürün tedarik zincirinin karmaşıklığından çıkartılması ürün ömür devri maliyetinde büyük maliyet azaltması sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ürün Ömür Devri, Sebze Fiyatları, Gıda Enflasyonu, Aracı, Maliyet

- *) Bu makale, 28-29-30 Kasım ICOAEF'18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended with Social Sciences 2018 / Kuşadası - Turkey Konferansında bildiri olarak sunulmuştur.
- **) Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SBA- 2017 – 72 numaralı proje ile desteklenmiştir
- ***) Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Bölümü Muhasebe ve Vergi Uygulamaları (e-posta: metin.calik@dpu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6059-5454>
- ****) Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık (e-posta: mehmet.gol@dpu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8411-239X>

Financial Implications From Producer to Consumer in Raw Vegetable Prices

Abstract

Vegetables are an important component of healthy diet has the most major significance both by the most crucial agricultural product and %23.03 percentage in food and non-alcoholic beverages main expense group of our country's inflation basket. In this study, cost formation of fresh vegetable product life cycle chain has been analyzed step by step by field research from producers to last consumer and evaluated with other countries' implementations and their literature review. It has been studied for a beneficial system for end users producers including vegetable producers, governmental institutions, and enterprises and including other related shareholders by evaluating vegetable life cycle to understand crucial, efficient factors and intend for improve income of producers. There are suggestions intended for empowering position of producer organizations and associations over other regular members to strengthen the role of farmer in food chain. Periodic excess in raw vegetable prices, performing food inflation problem and sustainable solution suggestions have been unfolded. It is obvious that if raw vegetable product supply chain removed from this complication, there could be much decrease in product life cycle cost.

Keywords: *Product Life Cycle, Vegetable Prices, Food İnflation, Broker, Cost.*

1. Giriş

Yaş sebze ürünlerindeki mevsimsel faktörlere bağlı olarak oluşan fiyat hareketleri artış hızı ve oynaklık enflasyonun orta ve uzun vadede öngörülebilirliğini olumsuz yönde etkilemekte ve kamuoyunda sıkça tartışılan gıda enflasyonu sorununun gözler önüne sermektedir. Bu durum politika yapıcılarını yaş sebze fiyat artışlarında maliyet artışlarını etkileyen etkenleri tanımlayıp çözüm arayışına itmektedir (Tümen ve Songül, 2017:1). Yaş sebze tedarik zincirleri, çok sayıda oyuncuyu içerdikleri ve birçok istihdam ve sosyal konu üzerinde önemli etkiye sahip oldukları için özellikle ilgi çekicidir. Yaş sebze üretim endüstrisi, tedarik zincirinin dikkatli bir orkestrasyonuna dayanır. Doğru çeşitlerin ekilmesini, olgunlaşmanın zirvesinde toplanmasını, özelleştirilmiş kartonlarda ambalajlanmasını, kilometrelerce taşınmanın, mağazanın, pazarlamanın ve promosyonun doğru zamanda - üreticiler, nakliyeciler ve perakendeciler arasında detaylı iletişim ve koordinasyon yapılmasını gerektirir (Naik ve Suresh, 2018: 3).

Son yıllarda, küresel gıda zincirleri genişledikçe, üreticileri ve tüketicileri yeniden bağlamayı ve tarım ve gıda üretimini yeniden konumlandırmayı ve yeniden yerelleştirmeyi amaçlayan gıda tedarik zincirlerinin yenilikçi örgütlenmelerini göstermek için akademik, politik, teknik veya toplumsal tartışmalarda, kısa tedarik zincirleri, alternatif gıda ağları, yerel tarım sistemleri ve doğrudan satışlar gibi çok çeşitli terimler kullanılmıştır (Kneafsey vd., 2013: 13). Tüketicilerin gereksinimlerini diledikleri yer ve zamanda tatmin etmek isteyen tüketicilere taşıma ile sağlanan "yer faydası", depolama ile sağlanan

“zaman faydası”, üretim, ambalajlama ve sınıflandırma ile sağlanan “şekil faydası” ve ürünün mülkiyetini üzerine alan tüccarların sağladığı “mülkiyet faydası” yaş sebze tedarik zincirindeki unsurların sağladığı faydaları tanıtmaktadır (Yurdakul, 2018: 134).

Üreticiler, gübre ve pestisit kullanımı ve riskleri hakkında parsel büyüklüğü ve bilgi eksikliği yanında; pazarlık gücünün eksikliği, ödeme gecikmeleri, yüksek kaliteli tohumlara erişim, fiyat riskleriyle ilgili sorunlarla da karşı karşıyadırlar. İşlem maliyetleri sebze işlemcileri için önemli bir faktördür ve daha büyük çiftlik büyüklüğü bu maliyetleri çeşitli şekillerde düşürmektedir. Çok sayıda küçük çiftçiden alım, nakliye masraflarını, müzakere masraflarını, denetim maliyetlerini ve ilgili tüm koordinasyon maliyetlerini arttırmaktadır. Artan ölçek bu maliyetleri azaltmakta ve ölçeklerin sulama, depolama tesisleri ve seralar gibi ilgili üretim altyapısı ve plastik kullanımı ile bağlantılı olduğu yıl boyunca arz güvenilirliğini arttırmaktadır (Stringer vd., 2009: 1773-1778).

Yaş sebze tedarik zincirinde her bir bağlantı fiyat oluşumunu etkileyen ek bir maliyete karşı geldiği için ekonomik olarak önemlidir. Bu ampirik çalışmada sürdürülebilirliği artırmak amacıyla yerel gıda sistemleri ve kısa gıda tedarik zincirleri ile ilgili mevcut literatürün sistematik bir şekilde gözden geçirilmesi, mevcut araştırmalardan tutarlı ve sağlam bir yaklaşım kullanarak saha araştırmasına dönük bilgileri tespit etmeye ve değerlendirmeye çalışılmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Tarımsal tedarik zinciri sürdürülebilirliği ile ilgili bazı çalışmalar organik tarım konularına odaklanmış ve kırsal kalkınma ile ilişkilendirilmiştir. Gimenez ve Sierra (2013) sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi üzerinde çalışmış ve iki temel uygulamayı: tedarikçinin değerlendirilmesi ve tedarik zincirinin ekolojik sürdürülebilirliğini doğrudan etkileyen tedarikçilerle işbirliğini belirtmişlerdir (Mangla vd., 2018: 2).

Broderick üreticilerin pazarlama ve gıda tedarik zinciri ile etkileşiminin önemli ekonomik faktörlerini: -İşgücü aile emeği, gönüllü emek, çırak işgücü, geçici emek, mesleki işçilik ve ücretler, -Pazarlama marjı, Müzakere masrafları, İşlem maliyetleri olarak vurgulamaktadır (Kneafsey, vd., 2013: 31).

Ekonomistler, tedarik zincirinin unsurlarını analiz etmek için çeşitli çerçeveler geliştirmişlerdir. Hobbs (1997) işlem maliyeti teorisini uygulamış, Goodhue (2000) ise tedarik zinciri tasarımında yer alan ekonomik ilkeleri sağlamak için sözleşme teorisini kullanmıştır. Bununla birlikte, bu analizler tedarik zinciri tasarım probleminin sadece bir bölümünü kapsamaktadır. İşlem maliyeti yaklaşımı, Coase (1937) ve Williamson (1985) tarafından takip edilen, hangi faaliyetlerin firmalarda içselleştirildiği ve piyasalar aracılığıyla yürütülmesini analiz etmektedir. İşlem maliyeti teorisindeki analiz birimi, işlemin kendisidir, bu nedenle bu teori, bireysel işlemlerin eş zamanlı tasarımını ve sistemin genel kapasitesini, tedarik zincirini kapsamaz. Sözleşme teorisi, girişimcinin karşı karşıya olduğu tedarik zinciri tasarımının sadece bir parçası olan araçlara sözleşmelerin teklif edilmesini vurgulamaktadır (Zilberman vd., 2019: 1).

Korunan ekim alanları sürekli genişleme altındadır: seralar topraksız kültürel sistemlere uygundur ve çiftçi girdileri kontrol edebilir. Dahası, günümüzün bahçecilik endüstrilerindeki en yoğun üretim sistemleri olan topraksız kültürel sistemler, üretimi standartlaştırmak ve verimi arttırmak için idealdir ve pazar gereksinimlerini karşılayan sağlıklı ve sürdürülebilir gıdalarla sonuçlanır. (Nicola et al., 2007; Gruda, 2009). Nitekim, son yıllarda yaşanan ekonomik krize rağmen, tüketiciler sebze tüketimlerini zorunlu olarak azaltmadılar, fakat onları nasıl tükettiklerini değiştirmişlerdir (Heaton ve Jones, 2008).

3. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı enflasyonu artırıcı en büyük etken olarak görülen yaş sebze fiyatlarındaki artışın temel nedeni olarak maliyet artışındaki etkenlerin tespit edilmesidir. Bu çalışmada, yaş sebze fiyatlarının oluşumunda üreticiden tüketiciye tedarik zincirindeki maliyet artıran faktörler ürün ömür devri açısından teorik ve uygulamalı olarak incelenmiştir.

4. Yöntemler

4.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden vaka çalışması kullanılmıştır. Vaka çalışmaları, tek bir kişi, grup, olay veya topluluğun derinlemesine incelemeleridir. Karakteristik olarak, veriler çeşitli kaynaklardan ve birkaç farklı yöntem (gözlemler, görüşmeler) kullanılarak derlenmektedir. Araştırma ayrıca uzun bir süre devam edebilir, bu nedenle süreçler ve gelişmeler olduğu gibi çalışılabilir (Mcleod, 2014:1)

4.2. Araştırma Grubu

Araştırma, Kütahya Dumlupınar üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Merkezinin 2017-2018 yılı BAP Projesi çalışması saha araştırması verilerine dayanmaktadır. Türkiye’de örtü altı seracılığın başkenti olarak kabul edilen Kumluca-Serik/Antalya, Simav/Kütahya, Çaltı Beldesi-Söğüt/Bilecik, Sarıcakaya/Eskişehir ve Bayrampaşa Toptancı Hali/İstanbul’da yapılmıştır. Uygulama öncesi yaş sebze üretiminde ve pazarlanmasında söz sahibi bölgeler araştırılmış daha sonra hal yöneticileri ve belediye başkanları, tarım ilçe müdürlüğü idareci ve ilgililerinden randevu alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Uygulamada Antalya’nın seçilmesinin nedeni: 2016 TÜİK verilerine göre 268.339,88 dekar örtü altı varlığı ile 691.706,55 dekarlık Türkiye örtü altı varlığının %38,8’ine sahiptir (TÜİK, 2016). Türkiye’de bulunan cam seraların 83,7’si ve plastik seraların %53,5’i Antalya’da bulunmaktadır. Örtü altı domates üretiminin %62,5’lik, patlıcan üretiminde %54,5’lik, biberde ise %57,7’lik paya sahiptir. Antalya’da sebze üretimi örtü altı üretim ve açık alan (tarla) sebzeçiliği şeklinde yapılmaktadır. Örtü altı sebzeçiliği sahil bölgesinde yoğunlaşmışken (yılıda tek ya da çift mahsul olarak), açık alan (tarla) sebzeçiliği ise

ayla olarak ifade edilen iç kesimlerde yoğunlaşmıştır. Seracılık ile piyasaya sürekli taze meyve ve sebze verilebilirken, tarımda mevsimlik iş gücü kullanımı tüm mevsim boyunca değerlendirilebilmektedir.

Araştırmada bir diğer uygulama alanı olarak Simav'ın seçilmesinin nedeni ise ilçede toplam 460 dekar jeotermal ısıtılmalı örtü altı topraksız dikey sebze tarımı yapılmasından dolayıdır. Simav'da yaz ve kış olmak üzere iki sezonda Eynal lisanslı domates üretimi gerçekleştirilmektedir.

Bilecik ve Eskişehir'in seçilmesinin nedeni ise İstanbul gibi bir metropole yakın olmaları ve coğrafi bölgelerinin kışın soğuk olmasına karşın Çaltı ve Sarıcakaya'da yerel ılıman iklim nedeni ile kışın dahi örtü altı seracılığa elverişli olmalarından (rakım 160) dolayıdır. Ayrıca İstanbul gibi bir metropole yakınlığı nedeniyle yaş sebze tedarik zincirinde önemli maliyet kalemlerinden olan lojistik maliyetlerinin azaltılabileceği düşünceyle tercih edilmiştir.

4.3. Veri Toplama Aracı ve Veri Toplama

Araştırmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile nicel ve nitel veriler toplanmıştır. Görüşme formu içerisindeki sorular hazırlanırken ilgili literatür çalışmalarından yararlanılmıştır. Görüşme formu açık uçlu sorudan oluşmakta olup, mevcut sorunu tespit etmeye yönelik uzman görüşü alınarak oluşturulmuştur. Üreticilere, komisyonculara, tüccarlara ve hal yöneticilerine şu açık uçlu sorular sorulmuştur:

5. Kışın özellikle yaş sebze fiyatlarındaki artışın sorumlusu sizce kimdir?
6. Yaş sebze tedarik zincirinde maliyet artışına neden olan kalemler hangileridir?
7. Kısa tedarik zincirinin yaş sebze fiyatlarını düşüreceğine inanıyor musunuz?
8. Ürünlerinizi pazarlamaya yönelik harcama yapıyor musunuz?
9. Ürün satış ve pazarlamasında yeni teknolojiler kullanıyor musunuz?

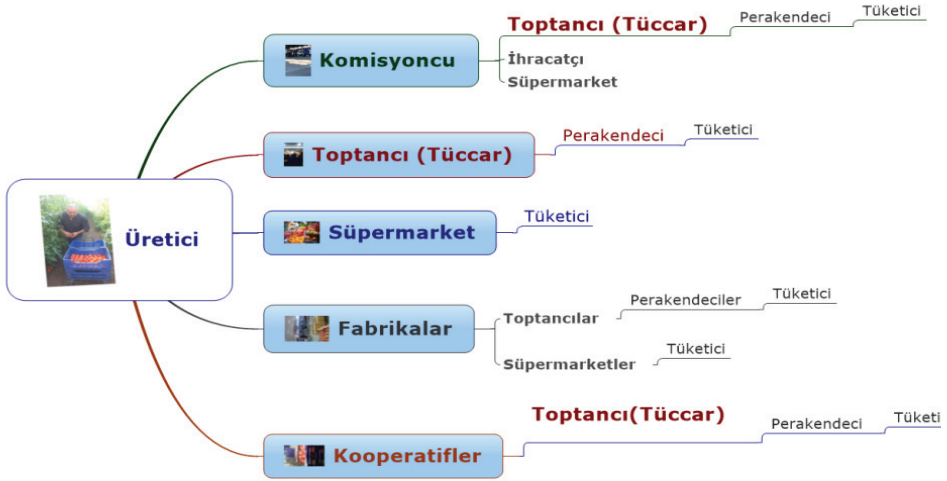
4.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde içerik analizi alt oluşumlarından olan kategori ve kodlar ile derinlemesine inceleme gerçekleştirilerek analiz edilmiştir. Araştırmada içerik analizi yaklaşımı iki aşamada uygulanmıştır. Verileri tam anlamıyla ele alabilmek ve araştırmak için ses kaydı ve fotoğrafı yapılmış sonra ise veriler derinlemesine incelenerek kategori ve kodlara ayrılıp her bir soru için sınıflandırılmıştır. Gözlemiş olduğumuz bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla (Özdemir, 2010: 336) doğrudan alıntılara sık sık yer vererek betimsel analizde kullanılmıştır.

5. Bulgular

5.1. Yaş Sebze Tedarik Zinciri ve İşlevleri

Şekil 1’de Türkiye’de en yaygın beş yaş sebze tedarik zincirlerini göstermektedir. İlk komisyoncu odaklı tedarik zinciri ülkemizde gerek hal kanunu gerekse üreticilerin sürdürülebilirlik ve güvenilirlik açısından kullanmayı tercih ettiği en yaygın yaş sebze tedarik zinciridir. Üreticiler seradan ürünlerini toplayıp Yaş sebze toptancı haline getirerek komisyoncunun malını değerlendirerek en iyi fiyata satmasını beklemektedirler. Alıcılar (Tüccarlar, lokantalar, kebabçılar, ihracatçılar, marketler) toptancı halinde sebzeyi görerek kalitesine ve günlük arz talebe göre fiyat vererek satın almaktadırlar. Satın alınan mal işleme (elleçleme) yapıp renk ve büyüklük açısından sınıflandırılıp ambalajlanarak satışa sunulmaktadır.

Şekil 1. Tüketici odaklı yaş sebze tedarik zinciri

İkincisi tedarik zincirinde komisyoncu ortadan kalkmakta tüccar üreticiden yaş sebze direkt satın almaktadır. Her ne kadar bu tedarik zincirinde komisyoncunun ortadan kaldırılması üreticiye % 8 lik bir artı kazançmış gibi görünse de olumsuzlukları daha fazladır. Bu tedarik zincirinde tüccarlar yaş sebze üreticilerinin çıkma olarak adlandırdıkları ürün firesini ortalama %10 üreticiye maliyet olarak yansıtmaktadırlar.

Üçüncü tedarik zincirinde marketler yaş sebze üreticiden direkt satın almaktadır. Bu tedarik zincirinde işleme ve paketleme gibi maliyetler ve sorumluluklar alıcı tarafından genellikle üreticiye yüklenmektedir. Üreticinin markete yakın yerlerde üretimini gerçekleştirdiği bölgelerde daha çok tercih edilmektedir.

Dördüncü tedarik zincirinde fabrikalar işlenmek üzere yaş sebze üreticiden satın alarak fabrikada işlemekte ve işlenmiş ürün olarak toptancı ve marketlere satış amaçlı

sunmaktadırlar. Özellikle salça fabrikaları ile konserve fabrikalarında ve bu tür tedarik zinciri uygulaması görülmektedir.

Beşinci tedarik zincirinde ise kooperatifler ortaklarına ürünlerinin satışında gönüllü olarak aracılık hizmeti vermektedirler. Projemizde Kütahya Simav ss.4 Eylül Eynal Mahallesi Tarımsal kalkınma Kooperatifi'nin üyelerinden aylık aidat karşılığında bu gönüllü görevi üstlendiğini gördük. Bu uygulama aradan aracıları ortadan kaldırarak üreticilerin karlarını maksimize etmeye dönük kısa tedarik zinciri uygulamalarına örnek oluşturmaktadır.

Her tedarik zincirinin farklı maliyet özellikleri ile ilişkilendirilmekte ve belirli bir tedarik zinciri özellikleri için bir işlemci tercihi bu maliyetleri değiştirebilmektedir. Sürdürülebilir bir tarımsal değer zinciri geliştirmek endüstrideki sürekli küresel bir sorun olmuştur. Avrupa'da yaş sebzeler için bir tedarik zinciri oluşturan tüm yaşam döngüsü envanteri şu aşamalardan oluşmaktadır (Fabbri vd., 2018:18).

- (i) Tarımsal üretimin hasadı
- (ii) Seradan (tarladan) çiftlikte bulunan bir işleme merkezine düzenli taşıma;
- (iii) İşleme merkezinde işleme (yani yıkama, ön soğutma ve paketleme);
- (iv) İşleme merkezinde depolama
- (v) İşlemden dağıtım merkezine / merkezlerine (satıcı halleri) nakliye;
- (vi) Dağıtım merkezlerinde / depolarında depolama;
- (vii) Dağıtım merkezlerinden satıcıya nakliye;
- (viii) Perakendecide (süpermarket, pazarcı) depolama ve perakende satış.

Yaş tedarik zinciri maliyetlerine ilişkin toplam maliyet denklemimiz şu şekilde oluşmuştur:

$$\sum \text{Maliyet} = \text{HasatMaliyeti} + \text{AmbalajMaliyeti} + \text{İşlemeMaliyeti} + \text{LojistikMaliyeti} + \text{DepolamaMaliyeti} + \text{Vergiler} + \text{Fire}$$

5.2. Yaş Sebze Fiyatlandırma

Türkiye'de yaş sebze pazarlamasına yönelik 12 Eylül 1960 tarih ve 80 sayılı Toptancı Halleri Sureti İdaresi Hakkında Kanun ile ilk düzenleme yapılmıştır. Daha sonra bu yasa, 27 Haziran 1995 tarihli 552 sayılı Yaş Meyve ve sebze Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile değiştirilerek yürürlüğe girmiştir. 11 Haziran 1998 tarih ve 4367 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 552 sayılı kanunun bazı maddeleri de değiştirilmiştir. 4367 sayılı yasanın asıl amacı, yaş meyve ve sebzeyi kayıt altına almak olduğundan tüm yaş sebze ve meyvenin halden geçirilme zorunluluğu getirilmiştir. Yaş meyve ve sebzenin belediye sınırları veya mücavir alanlar içerisinde, perakende satışının yapılabilmesi için mutlaka toptancı hallerinden satın alındığının belgelenmesi gerekmektedir. Bu şekilde ürünün hale girmeden, halden çıkarma

işleminin yapılması önlenerek, yaş meyve ve sebze ticaretinin kayıt altına alınması hedeflenmiştir. Bu yönetmelikle üretici ve tüketicilerin hak ve menfaatlerini korumak ve meslek mensuplarının faaliyetlerini düzenlediği belirtilmektedir (Yaş Meyve ve Sebze Ticareti, 2012).

Türkiye’de yaş sebze fiyatlarının belirlenmesinde Antalya Büyükşehir Belediyesi Toptancı Hal fiyatları belirleyici olmaktadır. Nitekim araştırma kapsamında görüşülen Antalya Büyükşehir Belediyesi Kumluca Toptancı hali esnaf ve temsilcileri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Bayrampaşa Sebze ve Meyve Hali esnafı ve hal yöneticileri, Kütahya Simav ss.4 Eylül Eynal Mahallesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Kütahya Belediyesi Sebze ve Meyve Hali esnafı yaş sebzenin günlük fiyat tespitinde Antalya Büyükşehir Belediyesi Toptancı Hal fiyatlarını dikkate aldıklarını belirtmişlerdir. Fiyatlar günlük arz ve talebe göre hal yönetimi tarafından belirlenmektedir. Fiyat oluşumu şu şekilde işlemektedir:

Antalya Büyükşehir Belediyesi Toptancı Hal Yönetmeliğinin 67.maddesi hükümleri doğrultusunda Müdürlük tarafından görevlendirilen fiyat eksperinin sabahın erken saatlerinde hal içerisinde satış yapan komisyonculardan ürün fiyatları ile ilgili bilgileri (Hal Fiyat Listesi 15.03.FR.32 Numaralı form) toplaması hal müdürlüğüne gelen son tarihli istatistik raporları ile tespit edilen fiyatlar karşılaştırılmaktadır. Toplanan bilgiler ürünlerin durumuna ve alıcının (özellikle İstanbul müşterilerinin) talebi doğrultusunda, yaş sebze ve meyvenin kalite ve standardına göre fiyat tespit komisyonu tarafından değerlendirilerek günlük fiyatlar belirlenmektedir. Belirlenen Yaş sebze ve meyve fiyatları hal müdürünün onayına sunulmakta ve hal müdürünün uygun görmesi halinde fiyatlar liste haline getirilerek hal müdürünün onaylaması ile günlük hal fiyat listesi oluşturulmaktadır. Bu liste gerek yerel radyo ve televizyonlarda canlı yayında duyurulmakta ve gerekse de www.antalya.bel.tr adresinden yayınlanarak imzalı listenin dosyalanması ile süreç sona ermektedir (Antalya.bel, 2018).

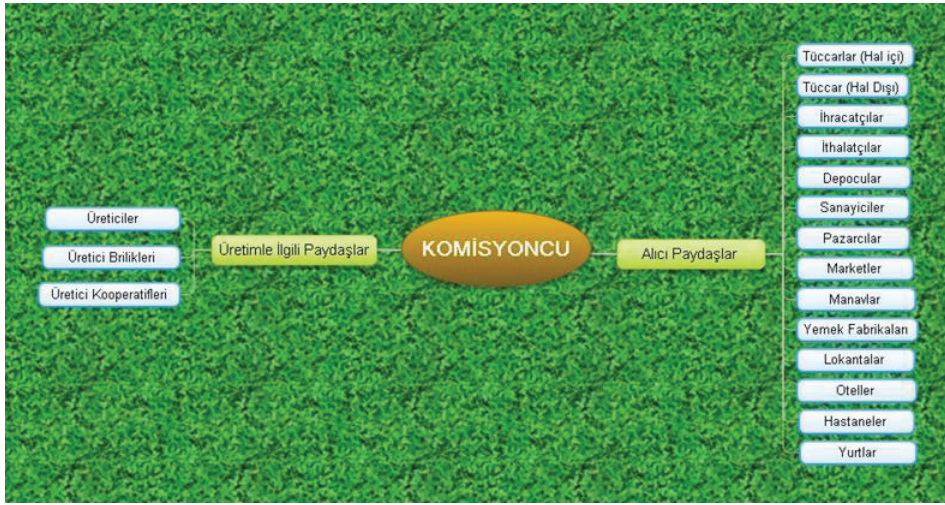
5.3. Yaş Sebze Tedarik Zincirinde Maliyet Unsurları

5.3.1. Ürün Hasadı

Sebze hasadını meyve hasadından farklı kılan en önemli etken meyve hasadının yılda 1 defa yapılmasına karşın sebze hasadının domatestede 10-12 defa olmasıdır. Hasat sıklığı hava durumuna göre 3 ile 10 arasında değişebilmektedir. Sebze hasat maliyetlerini düşürmek amacıyla üreticiler işgücü olarak kendi aile bireylerini kullanmaktadırlar. Araştırma yapılan örtü altı seralarda genellikle kadınlar ve Suriyeli sığınmacıların çalıştırıldığı gözlemlenmiştir. Çalışanlar sigortasız ve günlük yevmiye usulü (kadınlar 60 - erkekler 75 TL/gün) ücretlendirilmektedirler. Bir işçi günde ortalama 300-350 kg. domates toplayabilmektedir. Kiloğrama başına işçilik hasat maliyeti ortalama 0,20 TL - 0,21TL arasında gerçekleşmektedir.

5.3.2. Komisyon

Türk Dil Kurumu sözlüğünde simsar ve kabzımal gibi değişik adlarla anılan komisyoncu, 2010 yılında çıkarılan 5957 Sayılı, Sebze ve Meyveler İle Yeteli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun'da “malların toptan satışı amacıyla kendi adına ve başkası hesabına komisyon esaslı üzerinden çalışan meslek mensuplarıdır” şeklinde tanımlanmaktadır.

Şekil 2. Komisyoncunun paydaşları.

Aynı kanunun 5.maddesinde komisyonculara; malların toptan satışı, piyasada aracılık etme ve diğer mesleki etik sorumlulukları yüklenmiştir. Madde 5.(5)'de komisyoncuların satış bedeli üzerinden % 8 komisyon oranını aşmamak üzere komisyon ücreti alabilecekleri, Madde 5.(6)'da kanunî kesintileri satış bedelinden düştikten sonra mal bedelini satış tarihinden itibaren on beş iş günü içinde üreticiye veya üretici örgütüne ödemek zorunda oldukları, Madde 5.(7)'de teslim alınan malların satış bedeli ile satın alınan malların alış bedelinden kanuni kesintiler dışında başka bir kesinti yapılamayacağı belirtilmektedir (Sebze ve Meyveler, 2010).

Yapılan yüz yüze görüşme ve mülakatlarda yaş sebze üreticilerinin tedarik zincirinde yer alan komisyonculuğun kaldırılmasını istemedikleri gözlemlenmiştir. Yaş sebze satışlarında çiftçilerin mallarının satışında aracılık rolü üstlenen komisyoncuların satış işleminden almış oldukları %8'lik komisyon ücretini gönüllü bir şekilde vermeye razı olduklarını belirtmişlerdir. Saha araştırmasında gözlemlenen ilgili iki olay bu durumu doğrular niteliktedir. Kumluca Toptancı halinde görüşme yapılan komisyoncuya henüz ürün haşatını gerçekleştirmemiş bir üretici evlendireceği oğlu için iki adet bilezik tale-

binde bulunmuş ve bu talep komisyoncu tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir diğer olayda ise domatese yoğun talep olduğu bir günde komisyoncu domates müşterisi firma ve süpermarket zincirleri temsilcilerine satın almak istedikleri domatesin % 10'u oranında talep azlığı olan salatalık alma zorunluluğu getirmiştir. Komisyoncu o gün halde talep görmeyen ürünün fiyatının daha da aşağılara düşmesini önlemiş ve ürünlerin satışını gerçekleştirerek salatalık üreticisi çiftçilerin bir sonraki sezonda bu ürünün üretiminden vazgeçmelerini dolaylı da olsa önlemiştir.

5.3.3. Depolama ve Ambalajlama Maliyeti

Ambalajlama maliyetinin bağlı olduğu unsurlar şunlardır (Rapusas ve Rolle, 2009: 15): a) ambalaj türü; b) paketin büyüklüğü; c) paketin tasarımı; d) satın alınan paketlerin sayısı; e) uygun olan yerlerde nakliye ve ithalat maliyetleri ve görevleri; f) karton kutularda montaj maliyeti; g) gömlek, tampon ve bölücüler gibi ambalaj aksesuarlarına duyulan ihtiyaç.

Ambalajın tüketicilerin dikkatini çekmede, tüketicinin kalite ve değer değerlendirmesini formüle etmede ve gıda seçimini etkilemede önemli bir rol oynadığı belirlenmiştir. Gıda ambalajı bağlamında ambalaj nitelikleri görsel özellikler ve bilgi nitelikleri olmak üzere iki ana kategoriye ayrılır. Görsel özellikler grafik, renkler, yerleşimler, fotoğraflar, boyutlar ve paketleme şekillerinden oluşurken, bilgi nitelikleri, sağlanan bilgiler ve ambalajda kullanılan teknolojilerle ilgilidir. Gıda ambalajı hakkındaki bilgi nitelikleri, genellikle ürünün teknik özellikleri, bileşenleri ve porsiyon büyüklüğü gibi etiketleme ve marka bilgisinden ve ayrıca önerilen kullanımlarla ilgili bilgiler, pişirme talimatları, uygun taşıma ve raf için talimatlardan oluşur (Heide ve Olsen, 2017: 10).

2017 Ekim ayında yürürlüğe giren "Sebze ve Meyvelerin Toptan ve Perakende Ticaretinde Uyulması Gereken Standartlara İlişkin Tebliğ" ile artık yaş meyve ve sebze standartları belirlenen şekilde ambalajlanması zorunlu hale getirilmiştir. 2019 yılında hasattan sonra yaş meyve ve sebzelerin standartları belirlenen plastik kasa ve karton /oluklu mukavva kutu ve benzeri taşıma amaçlı kutular ambalajları içerisinde satış noktalarına ulaştırılmasını zorunlu kılmacaktır (Sebze ve meyvelerin toptan: 2017). Bu şekilde ambalajlama ile hem fire oranı düşürülebilecek hem de her bir tedarik zinciri aktörü, üretim, taşıma, depolama, işleme, ulaştırma ve dağıtımın tüm aşamalarını kapsayan ürün bilgisini "aşağı ve yukarı" ilkesine dayanarak izleyebilecektir (Hua vd., 2013:342).

Tablo 1. Farklı Ambalaj Kaplarında Domates Ambalaj Maliyetleri

	Tahta Sandık (Tek Kullanımlık)	Tahta Sandık (Daimi)	Karton Kutu	Plastik sandık
Edinme maliyeti (TL / birim)	4 TL	22 TL	4,5 TL	45 TL
Faydalı Ömrü	Tek Kullanımlık	1 yıl 30 defa	Tek Kullanımlık	5 yıl* 150 defa
Kullanım başına ortalama maliyet	4 TL	1.36 TL	4,5 TL	0.3 TL
Konteyner başına kapasitesi (kg)	12-13 kğ	8-9 kğ	8 kğ	22 kğ
Kg başına toplam maliyet (TL)	0,33 TL	0,17 TL	0,56 TL	0.01 TL

Tablo 1.'de domates ambalajına ilişkin değişik ambalaj türlerinin maliyetleri 2019 Ocak ayı verileri esas alınarak hesaplanmıştır. Ambalaj malzemelerinin fiyatları KDV dâhil toptan satış fiyatlarıdır. Karton ve plastik ambalajların ithal edildiği düşünüldüğünde dövizdeki artıştan etkilenerek ve bu durum ambalaj maliyetlerini dolayısıyla sebze fiyatlarını artıracaktır.

5.3.4. Vergiler

Hal rüsumu; MADDE 8 – (1) İlgili mevzuatı çerçevesinde ithal edilen mallar ile fatura veya müstahsil makbuzu ile üreticilerden satın alınan mallardan; toptancı halinde satılanlardan yüzde bir, toptancı hali dışında satılanlardan yüzde iki oranında hal rüsumu alınacağı belirtilmektedir. Aynı mevzuatta (9) Hal rüsumunun, malları satın alanlarca beş iş günü içinde ödeneceği, tüccarlar tarafından yapılan satın alımlarda, hal rüsumu tüccar tarafından ödeneceği, komisyoncular, aracılık ettiği satışlardan dolayı tahakkuk eden hal rüsumunun beş iş günü içinde ödenmesinden malı satın alanlarla birlikte müteselsilen sorumlu olduğu belirtilmektedir. İyi tarım uygulamalı sertifikalı ürünlerden, üreticiler tarafından tüketicilere direkt olarak satılan ürünlerden ve üretici örgütleri tarafından satılanlardan hal rüsumu alınmayacağı belirtilmiştir (Tebliğ, 2011: madde8).

Toptancı hallerinde veya üretici örgütlerine çiftçiler tarafından satılan zirai ürün bedelleri üzerinden Gelir Vergisi Kanununun 94 üncü maddesinin 11/b-i alt bendine göre düzenlenecek müstahsil makbuzları üzerinden % 2 oranında gelir vergisi tevkifatı yapılması gerekmektedir.

Komisyoncunun yaptığı hizmet karşılığı olarak komisyon bedeli üzerinden KDV hesaplayıp (%18) komisyonculuk hizmetini (şekil. 3) sunduğu satıcıdan tahsil etmesi gerekmektedir.

5.3.5. Fire

Teslimatlar ve satılmamış ürünler için güçlü koşulları uygulayan sözleşmelerin ve anlaşmaların potansiyel olarak atıklara yol açtığı düşünülür. Çünkü pazarlık gücü daha yüksek olan gıda zinciri işletmecileri, satılmayan ürünlerin riskini ve maliyetlerini daha az operatöre daha zayıf operatörlere (üreticilere) kaydırmaya yönelik bir “eğilim” e sahiptir. Bu seçenek mevcut olduğunda, bu tür operatörler, doğru envanter tahmini için düşük bir güce sahip olabilir ve bazı durumlarda zayıf aktörler tarafından atılacak fazla gıdaya yol açabilir. Süpermarketler büyüklüklerine, renklerine ve şekline göre öğeleri reddedebildiklerinden, Avustralya’da süpermarket spesifikasyonlarının (özel standartlar), özellikle taze meyve ve sebzelerin (FFV) atıklarının başlıca nedeni olduğu görülmüştür (Ghosh ve Eriksson, 2019:1-2) Firenin en önemli özelliği miktar azaltıcı ve maliyet yükseletici olmasıdır (Elmacı, 2015: 277).

Ülkemizde tüccarlar üreticinin yaş sebze ürününü tarlada, bahçede ya da serada satın aldıkları marul, yeşil soğan, roka ve maydanoz gibi sebzelerde aldıkları ürünlerde üreticilerin çıkma veya ziyan olarak ifade ettikleri %10 fireyi düştükten sonra fiyat ücret ödemesi gerçekleştirmektedirler.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), meyve ve sebzeler dâhil olmak üzere insan tüketimi için üretilen tüm gıdaların yaklaşık üçte birinin kaybolduğunu (yani, üretim sırasında atılan ve mikrobiyal ve kimyasal bozulma nedeniyle hasat sonrası) veya boşa harcadığını (yani perakendecilerin veya tüketicilerin davranışları nedeniyle her yıl küresel olarak atıldığını) tahmin etmektedir (FAO, 2013). Hasat sonrasında ultrasonik bir nemlendirici su buharlaşmasından (% 50'ye kadar) ve mikrobiyal gelişimin önlenmesinden kaynaklanan ağırlık kayıplarını azaltarak, raf ömrünü uzatabilir ve görünümünü iyileştirebilir. Tablo 2.'de görüleceği gibi fireler yaş sebze tedarik zincirinin tüm aşamalarında gerçekleşmektedir.

Tablo 2. Yaş Sebze Tedarik Zincirinde Oluşan Gıda Atıkları

Evre	Gıda atık / kayıp özelliklerine örnekler
(1) Hasat - hasatta işleme	Tarlada bırakılan yenilebilir mahsuller, toprağa sürülmüş, kuşların yemesi, kemirgenler, uygunsuz hasat zamanlaması: gıda kalitesinde kayıp Hasat sırasında zarar görmüş ürün/zayıf hasat tekniği
(2) Harman	Zayıf teknikten kaynaklı kayıp
(3) Kurutma - taşıma ve dağıtım	Kötü ulaşım altyapısı, bozulma / morarma nedeniyle kayıp
(4)Depolama işlemi	Zararlılar, hastalık, dökülme, kirlenme, doğal gıdalardan kuruma

(5) Birincil işleme - temizleme, sınıflandırma, kabartma, vurma, öğütme, paketlenme, ıslatma, kazanma, kurutma, eleme, öğütme	Süreç kayıpları Süreçte kirlenme kalite kaybına neden olur
(6) İkincil işleme - karıştırma, pişirme, kızartma kalıplama, kesme, ekstrüzyon	Süreç kayıpları Süreçte kirlenme kalite kaybına neden olur
(7) Ürün değerlendirme - kalite kontrol: standart tarifler	Tedarik zincirinde atılan ürün / ihraç edilen ürünler
(8) Ambalaj - tartı, etiketleme, sızdırmazlık	Uygun olmayan ambalaj hasarları Çuvallara konulan biberlerin ezilmesi Kemirgenler tarafından saldırı
(9) Pazarlama - tanıtım, satış, dağıtım	Taşıma sırasında hasar: bozulma Islak pazarda kötü kullanım Soğutma / soğuk depolama eksikliğinden kaynaklanan kayıplar
(10) Tüketici sonrası - yemek tarifleri ayrıştırma: geleneksel yemekler, yeni yemekler ürün değerlendirmesi, tüketici eğitimi, atılanlar	Evlerde yetersiz depolama / stok yönetimi: hizmetten önce atılmış kötü gıda hazırlama tekniği: yenmez gıda yenmez ile atılır gıda ambalajında atılmış: 'en iyi öncesi' ve 'kullanıma göre' tarihlerindeki karışıklık
(11) Yaşamın sonu - tedarik zincirinin farklı aşamalarında gıda atıklarının / kayıplarının bertarafı	Atılan gıda atıkları ayrı ayrı ayrılabilir, hayvan / kümes hayvanlarına beslenebilir, diğer atıklarla karıştırılabilir ve toprağa verilebilir, biyoyakıt üretilip üreticilere ucuz olarak satılabilir

Kaynak: (Parfitt, Barthel ve Macnaughton, 2010: 3066.)

5.3.6. İşleme (Elleçleme)

İşleme, su ve sanitizer ile yıkama, ön soğutma, açık karton kutularda paketlenme (ürüne bağlı ek plastik ambalaj malzemeleri ile) ve soğutma odasında soğutulmuş depolamayı içerir. Tarladan çiftlikte işlem merkezine kadar karayolu taşımacılığı düzenli olarak soğutulmamış kamyonlarda ya da römorkörlerle (düzenli taşıma) gerçekleşir. Kalan taşıma aşamaları geleneksel olarak soğutulmuş kamyonlarda meydana gelir. Dağıtım merkezlerinde ürünler soğutma odalarında soğutulur. Benzer şekilde, perakendecide, soğutma odasında bir depolama süresinden sonra, ürün açık vitrinde soğutulur (Fabbri, Olsen ve Owsianiak, 2018: 20).

Araştırmada yaş sebze ihracatı yapan firmalar almış oldukları ihracat siparişlerini karşılamak amacıyla araçlardan mal temin edebilmektedirler. Bölge sera üretimine ilişkin bölgesel ve ülke çapında istatistiği bilgileri olmadığı için ürünü direkt üreticilerden te-

min edemeyip ancak araçlar vasıtasıyla bu temini gerçekleştirebilmektedirler. Kütahya Simav'daki domates üreticilerinden ürün alan firmalarda olduğu gibi bazı firmalar "iyi tarım uygulamaları" sayesinde ürün ömür devri boyunca üreticilerle ortak çalışma yaparak birinci kalite ürünler elde edebilmektedirler. Eynal tescilli domateslerin işlenmesi sürecinde işlenmesinde domatesler düz (orta boy) ve biff (iri boy) olarak sınıflandırılmaktadır. İşleme (elleçleme) sürecinde oluşan maliyetler: çalışan işgücünün işçilik maliyeti, enerji giderleri (soğutma, yıkama), analiz giderlerini kapsamaktadır.

5.3.7. Lojistik ve Nakliye

Lojistik, bilgi, ulaşım, envanter, depolama, malzeme elleçleme ve ambalajlama ve yeni eklenen güvenlik entegrasyonu ile entegre bir yaklaşımı içerir. Lojistik "satın alma, üretim, depolama ve tabii ki nakliye dahil olabilecek tedarik zincirlerini tasarlama, yönetme ve geliştirme süreci" olarak tanımlanır. Etkili ve etkin bir lojistik sistemi, tüm lojistik unsurlarının, transit zamanı, güvenilirlik ve her şeyden önce maliyetini içeren dengeli bir hizmet seviyesi elde etmek için düşünüldüğü entegre bir yaklaşıma ihtiyaç duyar (Islam vd., 2013: 4).

Süpermarketlerin üretim birimlerinin konsolidasyonu ile, kalite, tazelik, güvenlik, paketleme ve teslimatların zamanlaması üzerinde giderek daha fazla kontrol sahibi olacağına işaret etmektedir (Stringer vd., 2009: 1779).

6. Sonuç ve Tartışma

Özellikle kış aylarında artış eğilimi gösteren sebze fiyatlarında en uygun tedarik zinciri kullanarak maliyetlerin azaltılması ve fiyatların aşağı çekilmesi politikacıları ve karar alıcıları meşgul etmektedir. Oysa tedarik zinciri tasarımı ve uygulaması zaman alır ve gıda güvenliği, ekolojik ve risklerin yönetilmesi gibi kısıtlamalara tabidir. Maliyetler yaş sebze tedarik zincirinde işlemciler için önemli bir faktör olup seraların büyüklüğü maliyetleri azaltmada önemli bir etkidir. Küçük çok sayıda üreticiden yapılan alımlarda; satın alma, lojistik, müzakere ve komisyon, denetim ve koordinasyon maliyetleri tedarik zinciri maliyetlerini arttırmaktadır. Hal kanunundaki üreticinin ürününü satabilmesi için hale getirme zorunluluğu da bir diğer maliyet artırıcı etkidir.

Yapılan saha araştırmasında; yaş sebze ve meyve toptancı hallerindeki komisyoncuların üreticiler için; i-satış garantisi, ii-fınansman sağlama, iii-ürününün değerini korumada güvence, iv-tohum, gübre ve ilaç sağlayıcı, v-ürününün bedelini tahsil etme garantisi, vi-satış kolaylığı, v-günlük toplanan ürünlerinin lojistiğinde kolay erişim, vi-ürün yetiştirme hususunda bilgilendirme rollerini üstlendikleri gözlemlenmiştir. Toplumumuzda komisyonculuk ile karıştırılan tüccarlardan kötü niyetli olanlar üreticilerin mallarını yok pahasına satın alarak mal bedelini hiç ödememekte veya az bir kısmını ödemektedirler. Bu olumsuz durumun yaşanmasında ülkemizde tarım yapılan alanların geniş olmasının da etkisi büyüktür. Komisyoncu toptancı hallerine bağlı olarak iş yapmakta ve satışının

gerçekleştirilmesine aracılık ettiği mal bedelini 15 gün içerisinde üreticiye ödemek zorundadır. Oysa tüccarlar malı kendi hesabına alarak kendi namına satmaktalar ve böyle bir zorunlulukları bulunmamaktadır.

Yaş sebze fiyatlarını düşürme amacıyla yeni çıkarılacak hal yasası kanunu ile sebze fiyatlarının düşürüleceği belirtilmektedir. Eğer amaç kar zarar odaklı ise bu durumdan üreticiler zararlı çıkacaktır. Çıkarılması düşünülen yasada amacın üretici kar maksimizasyonu odaklı olması durumunda uzun vadede kış aylarında dahi fiyat istikrarı sağlanarak ani fiyat artışlarının önüne geçilebilecektir. Üretimdeki en büyük maliyet unsurları sırasıyla; ithal tohum (İsrail ya da Hollanda'dan ithal edilmektedir), gübre ve zirai ilaç (ithal), krediye ulaşım (yüksek kredi faiz oranları ve bankaların çiftçilere kredi verilmesini riskli görmeleri), ambalajlama (ambalaj ürünleri ithal edilmekte) ve pazarlamadır (bilgilendirme ve eğitim eksikliği). Devletin yapması gereken bu görevleri komisyoncular üstlenmiştir. Komisyonculardan, ürün hasadını henüz gerçekleştirilmemiş olan yaş sebze üreticisi çiftçilere ürünlerinin satış işleminde kendisini tercih etmelerini sağlamak amacıyla hasat vaktine kadar senetle ama vade farksız ve faizsiz 300-400 milyon lira borç verenlerle karşılaşmıştır.

Toptancı hallerinde işyerlerinde yapılaşma istiflemeyle dayalı çağın gereksinimlerinden uzak bir hal yapılaşması mevcuttur. Oysa Fransa ve Hollanda örneğinde olduğu gibi hallerde işyerleri, zemin kat soğuk hava deposu, orta kat mal kabul ve üst kat büro olacak şekilde ve geleneksel mimariye uygun bir şekilde dizayn edilmelidir. İstanbul Bayrampaşa Toptancı Hal'indeki gözlemlerimiz sırasında hafta sonu ve ertesi gün pazar günü hal kapalı olacağı için saat 11.00'e değin satılmayan sebzeler komisyon tarafından tutanak tutularak çöpe atıldığı gözlemlenmiştir. Yaşanan böylesine olumsuz bir durum sebze fiyatlarını artıran bir başka etmendir. Oysa yeni hal yapılanması ile fire oranı düşürülebilecektir. Hallerde oluşturulacak yeni fiziksel yapılanma ile taze, sağlıklı ve organik, rengi, tadı bozulmamış sebze miktarı bol olacağı için arz talep dengesinde büyük değişim olmayacağı ve ani fiyat artışlarının önüne geçilebilecektir.

Sebze fiyatları arz ve talebe göre belirlenmektedir ve en büyük talep İstanbul tüketici hallerinden gelen taleplerdir. Kısa tedarik zinciri yöntemlerinin uygulamaya geçirilmesi ile maliyetler ve fiyatlar düşürülebilir.

i- İstanbul'a yakın olan, Çaltı Beldesi-Söğüt/BİLECİK, Sarıcakaya/ESKİŞEHİR gibi rakımın 160 gibi lokal olarak düşük ve kışın dahi örtü altı seracılığa elverişli olduğu metropol İstanbul'a yakın yerlerde seracılık teşvik edilerek tarım ve pazarlama verimliliğini artıracak eğitimler verilebilir.

ii-Simav örneğinde olduğu gibi jeotermal enerji ile örtü altı seracılıkta ısıtma teşviki ve eğitimi jeotermal enerjinin mevcut olduğu bölgelerde uygulamalar yaygınlaştırılabilir.

iii-Simav domates üreticileri gibi markalaşmaya gidilmeli ve ambalajlarında kendi markalarını kullanmaları için üretim yerlerine ambalaj tesisleri kurularak üreticilerin ürünlerinden sağlayacakları kazançları maksimize etmeleri sağlanabilir. Avrupa'da yay-

gın olarak işletilen ve ülkemizde de Simav Üretici Kooperatifi'nin üyesi olan domates üreticileri adına yapmış olduğu gönüllü aracılık uygulamaları yaygınlaştırılabilir.

iv-Oluşturulmak istenen lisanslı depoculuk sistemi, sebze tedarik zinciri için alıcılara uzaklık (şehir merkezinin dışında bulunacakları için) ve depo sahibine satış garantisi sağlamaması gibi riskler taşımaktadır.

v-Üreticiler ve satıcılar arasında bilgi ihtiyaçları ve paylaşımları sağlamak amacıyla bir bilgi merkezi kurularak yaş sebze tedarik zincirinde yer alan tüm paydaşlar arasında bilginin dolaşımı ile maliyetler, ürün kalitesi, fiyatlar, arz ve talep eşleşmesi ve verimlilik hususlarında olumlu bir etki yaratılabilir. Merkezin bilgi hizmetleri, çiftlik verimliliğini ve pazarlama verimliliğini artırarak çiftçileri ve satıcıları güçlendirmeye yönelik olacaktır.

vi-Kuzey Avrupa Ülkeleri'nde yaygınlaşan ticari kentsel çiftçiliğe uygulamaları ile kontrollü ortamlı topraksız dikey yetiştirme teknikleri, daha yüksek bitki yoğunluklarına ve yıl boyunca üretime olanak tanıyacak, böylece geleneksel tarıma göre birim alana daha yüksek ürün verimi elde edilebilir. Böylece yeryüzü tarlalarına yayılmak yerine, yarıntın çiftliklerinde iklim kontrollü, yapay olarak aydınlatılmış kentsel tesisler, daha az arazi kullanımı, daha az su kullanımı ve dünyanın her yerinde yıl boyunca taze, renkli ve lezzetli sebzeler üreterek yiyecekler yetiştirilebilir.

vii- Yazılı sözleşmelerin olmaması, genellikle ticari bir işlemden zayıf olan taraf için bir dezavantajdır.

viii- Çiftçiler için finansmana erişimi kolaylaştırmaya yönelik tedbirler alınırsa çiftçiler üretim ve pazarlama konusunda yatırımlar yapabilecekler ve bu durum fiyatların düşürülmesinde etkin bir rol oynayabilecektir.

ix-Örtü altı yaş sebze üretiminde işgücü olarak yer alan kadınlara girişimcilikte hiç rastlanılmaması onların ekonomik fırsatlara yatırım yapabilmeleri için uygun krediye ve olanaklara erişemediklerini göstermektedir.

x- Sebze üreticilerinin piyasalarla (süpermarketler) sözleşmeli çiftçilik ile ilişkilendirilmesi pazar erişim kaybetme riskini ve finansmana erişim engellerini minimize olacaktır.

Yaş sebze ürünlerinin güvenilir, tutarlı ve güvenli bir şekilde tedarik edilmesine yönelik artan tüketici talebini karşılamak için yeni tarım uygulamaları ve modern işleme ve işleme teknikleri ile birlikte bunları hasattan sonra taze bir şekilde muhafaza edilmesi de fiyat istikrarı için büyük önem arz etmektedir. Avrupa'da tüketicilerin, yaş sebze tedarik zincirinde üreticilerin karşı karşıya olduğu riskleri paylaşma konusunda istekliliğine yönelik kentsel bahçe, toplumsal destekli tarım ve doğrudan satış gibi uygulamaların yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

2030 yılına kadar "perakende ve tüketici seviyelerinde kişi başına küresel gıda atıklarının yarıya indirilmesi ve hasat sonrası zararlar da dâhil olmak üzere üretim ve tedarik zincirleri boyunca gıda kayıplarının azaltılmasını" öngören AB Dairesel Ekonomisi Eylem Planına uygun olarak yaş sebze tedarik zincirinde nemiendiricilerin kullanılması

önemli bir rol oynayabilir. Ayrıca yüksek verimli kentsel gıda üretiminin bir başka şekli olan ve Hollanda’da yaygın dikey tarım olarak ifade edilen, kentsel ortamdaki çok katlı binalarda, kontrollü ortamlarda mahsul yetiştirme ve topraksız yetiştirme gibi alternatif tarım yöntemlerini kullanarak tedarik ve fire maliyetleri minimuma indirilebilir.

Kaynakça

- Antalya.Bel, (2018). *Günlük hal fiyat listesi süreci iş akış şeması*, https://www.antalya.bel.tr/Content/UserFiles/Files/Birimler_IsSurecleri/Gunluk_Hal_Fiyat_Listesi_Sureci_Is_Akis_Semasi.pdf adresinden 01 Eylül 2018’de alınmıştır.
- Elmacı, O. (2015). *Maliyet muhasebe*. (5.basım). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Fabbri, S., Olsen, S.I. ve Owsianiak, M. (2018). Improving environmental performance of post-harvest supply chains of fruits and vegetables in Europe: Potential contribution from ultrasonic humidification, *Journal of Cleaner Production*, 182, 16-26.
- FAO, (2013). Food wastage footprint. *Impacts on Natural Resources*. Summary Report.
- Ghosh, R. ve Eriksson, M. (2019). Food waste due to retail power in supply chains: Evidence from Sweden. *Global Food Security*, 20, 1-8.
- Heide, M. ve Olsen, S.O. (2017). Influence of packaging attributes on consumer evaluation of fresh cod. *Food Quality and Preference*, 60, 9-18.
- Hua, J, Zhang, X., Moga, L.M. ve Neculita, M., (2013). Modeling and implementation of the vegetable supply chain traceability system. *Food Control*, 30, 341-353.
- Islam, D.M.Z., Meier, J.F., Aditjandra, P.T., Zundera, T.H.ve Pace, G. (2013). Logistics and supply chain management. *Research in Transportation Economics*, 41, 3-16.
- Kneafsey, M., Venn, L., Schmutz, U., Balázs, B., Trenchard, L., Wood, T.E., Bos, E., Sutton, E.ve Blackett, M. (2013). Short food supply chains and local food systems in the EU. A state of play of their socio-economic characteristics. *European Commission J.R.C. Scientific and Policy Reports*.
- Manglaa, S.K., Luthrab, S., Rich, R., Kumard, D., Ranae, N.P. ve Dwivedi, Y.K. (2018). Enablers to implement sustainable initiatives in agri-food supply chains, *International Journal of Production Economics*, 203, 379–393.
- McLeod, S. A. (2014). *Case study method*. Retrieved from <https://www.simplypsychology.org/case-study.html> adresinden 01 Ekim 2018’de alınmıştır.
- Naik, G. ve Suresh, D.N. (2018). Challenges of creating sustainable agri-retail supply chains, *IIMB Management Review*.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.

- Rapusas, R.S. ve Rolle, R.S. (2009). Management of reusable plastic crates in fresh produce supply chains, *Food and Agriculture Organization of the United Nations Regional Office for Asia and the Pacific Bangkok*, RAP publication.
- Parfitt, J., Barthel, M. ve Macnaughton, S. (2010). Food waste within food supply chains: quantification and potential for change to 2050. *The Royal Society*, 365, 3065–3081.
- Sebze ve Meyveler (2010). *Sebze ve meyveler ile yeteli arz ve talep derinliği bulunan diğer malların ticaretinin düzenlenmesi hakkında 5957 sayılı kanun*, Madde 2 – (1) (2010, 26 Mart).
- Sebze ve Meyvelerin Toptan (2017). Sebze ve meyvelerin toptan ve perakende ticaretinde uyulması gereken standartlar uygulamalara ilişkin usul ve esaslar hakkında tebliğ (2017, 03 Ekim) *Resmî Gazete* (Sayı 30199).
- Stringer, R., Sang, N. ve Croppenstedt, A. (2009). Producers, processors, and procurement decisions: The case of vegetable supply chains in China. *World Development*, 37(11), 1773–1780.
- TEBLİĞ, (2011). *Gümrük ve ticaret bakanlığı: sebze ve meyve ticareti ile hal kayıt sistemi hakkında tebliğ*, Madde 8, *Resmî Gazete* (Sayı 28135).
- Tümen, S. ve Songül, H. (2017). Lisanslı depoculuk sistemi fiyat istikrarına nasıl katkı sağlıyor? *TCMB analizler*, <http://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/lisansli-depoculuk-sistemi-fiyat-istikrarina-nasil-katki-sagliyor> adresinden 10 Ekim 2018’de alınmıştır.
- Yaş Meyve ve Sebze Ticareti (2012). Sebze ve meyve ticareti ve toptancı halleri hakkında yönetmelik (2012, 07 Temmuz) *Resmî Gazete* (Sayı 28346).
- Yudakul, M. (2018). Türkiye yaş sebzelerin dağıtımında kullanılan mevcut dağıtım kanalları ve gelecek yönelimler üzerine bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 56, 128-140.
- Zhong, B., Yang, F. ve Chen, Y.-L. (2015). Information empowers vegetable supply chain: A study of information needs and sharing strategies among farmers and vendors, *Computers and Electronics in Agriculture*, 117, 81–90.
- Zilberman, D., Lu, L. & Reardon, T. (2019). Innovation-induced food supply chain design, *Food Polic*, Food Policy, 83, 289-297.

LOJİSTİK SÜREÇLERDE SORUMLULUK MUHASEBESİ (*)

Mustafa ÇANAKÇIOĞLU (**)

Öz

Gelişen, büyüyen ve rekabet ortamının yoğun olduğu sektörlerde, işletmelerin tek elden yönetilmesi yerine, yönetimin paylaşılması yani merkezi olmayan yönetimin benimsenmesi daha doğru bir yaklaşımdır. Böylece işletmelerin modern ve dinamik iş ortamında piyasada ayakta kalabilmeleri organizasyon yapılarındaki örgütsel sorumlulukların belirlenmesiyle de ilişkilidir. Bu nedenle, işletmenin amaçlarına uygun olarak kaynak kullanımının doğru bir şekilde yönlendirilmesi, organizasyonda etkin bir planlama, gider ve gelirlerin kontrolünün sağlanması, toplam işletme performansının artırabilmesi adına sorumluluk merkezlerinin varlığı daha da önemli hale gelmiştir. Başlangıçta taşıma ve depolama ile sınırlı olan lojistik sektörü, küreselleşmeyle birlikte artan rekabet karşısında satın alma, üretim ve stok planlaması, elleçleme, ambalajlama ve sipariş işleme gibi faaliyetleri de içerir duruma gelmiştir. Bu çalışmada uluslararası boyutlarda faaliyet gösteren lojistik sektöründe yer alan aktörler ile lojistik süreçlerde meydana gelen akışlar tanımlandıktan sonra söz konusu süreçlere göre oluşan 3 parti lojistik firmalarının organizasyon yapısında yer alması gereken sorumluluk merkezlerinin önemi ve fonksiyonu ele alınacaktır. Bu kapsam dâhilinde çalışma, lojistik süreçlerde gerçekleşen fonksiyonlara ilişkin sorumluluk merkezlerinin tanımlanması ve oluşturulmasına odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, lojistik faaliyetler, lojistik Süreçler, Sorumluluk Muhasebesi, Sorumluluk Merkezleri.

Responsibility Accounting in the Logistics Processes

Abstract

In the business sectors, which developing, growing, and highly competitive, instead of centralized administration, sharing the management can be a proper approach, in other word adopting the management that is not centralized may be the best way. Thus, surviving of the companies relate to determining the organizational responsibilities in their

*) Bu makale, 28-29-30 Kasım ICOAEF'18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended with Social Sciences 2018 / Kuşadası - Turkey Konferansında bildiri olarak sunulmuştur.

**) Dr. Öğr. Üyesi, Kadir Has Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe ve Finans Yönetimi (e-posta: mustafa.canackioglu@khas.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7462-9934>

organizational structures in the modern and dynamic business environment. Therefore, some needs such as the existence of responsibility centers have become more important as well as the right allocation of resources, providing effective planning and controlling the income and expense of the company, and in order to improve the total performance of the company. Early on, the logistics sector, which were limited with transportation and warehousing management, some logistical activities such as purchasing management, production, stock planning, handling management, packing, order processing has become included into the scope of logistics depending on ever-increasing competition, which is one of the important results of the globalization process. In this study, as well as the actors, which exist in the logistics sectors, flows that realize in the logistics processes are defined. Afterward, importance and functions of the responsibility centers where should be existed in the structure of 3 party logistics (3PL) service providers are discussed. In this aspects, this study focuses on the definition and construction of the responsibility centers concerning with the functions that realize in the logistics processes.

Keywords: Logistics, logistic Activities, Logistics Processes, Responsibility Accounting, Responsibility Centers.

1. Giriş

İnsanlığın var oluşundan günümüze kadar yaşam mücadelesi adına gerçekleştirdiği göçlerde, göçebe hayatından tarım toplumuna geçişte, fethetmek için verdiği savaşlarda bilerek veya farkında olmadan fiilen kullandığı bir kavram olan lojistik ifadesinin ilk kullanımı askeri alanda olmuştur. Askeri anlamda lojistik kavramı; orduları savaşa hazırlama ve savaş kazandıracak tüm hizmet desteğini vererek savaşta ayakta tutma hizmetlerinin tümü olarak tanımlanmaktadır (Magee, Copacino ve Rosenfield,1985: 2).

Lojistik kelimesinin Yunancadan, Latineden veya Fransızcadan geldiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre, lojistik, Yunanca “Logistikos” kelimesinden gelmekte olup, “hesap yapma bilimi”, “hesap yapmakta yetenekli” anlamına gelmektedir (Erdoğan, 2007: 2). Bir başka görüşe göre de lojistik kelimesinin kökü Latineden gelen logic (mantık) ve statics (istatistik) kelimelerinin birleşimiyle “mantıklı hesap işleri” anlamına gelmektedir. İkinci Dünya Savaşına kadar askeri bir terim olarak kullanılan lojistiğin işletmeler açısından önemi ve bilimsel bir konu olarak ele alınarak ticari literatüre girmesi 1960’lı yıllardan sonra başlamıştır (Özcan, 2008).

İşletme, ekonomi, mühendislik, bilişim, sosyal bilimler gibi disiplinler arası ve uygulama odaklı bir bilim dalı olan lojistiğin günümüzdeki içeriği ile uygun olan ilk çalışmaları 1961 yılında alanın ilk dergisi olan “Transportation Journal” ın yayınlamasıyla başlamıştır (Acar ve Gürol, 2013). 1960’lı yıllara kadar rekabet avantajı yaratmayan ve sadece depolama ve taşıma gibi alanlarda operasyonel bir fonksiyon olarak görülen lojistik faaliyetlerin tamamı işletmelerin sahip oldukları departmanlar tarafından yürütülmekteydi. 1960’lı yıllarda işletmeler lojistik alanında daha fazla yatırım maliyetine katlanmanın toplam maliyetleri azaltıcı etkisi olduğunu keşfetmişler ve özellikle depo-

lama ve ulaştırma faaliyetlerinin iyileştirilmesi konusunda daha fazla yatırım yapmaya başlamışlardır. Yapılan bu yatırımlar sonucunda lojistik yönetimi ile ilgili çalışmalar bütünsel bir sistemin planlanmasına doğru evrilmiştir. Böylece hem fiziksel dağıtım, hem de satın alma faaliyetlerinin eş zamanlı olarak yürütülmesi yönünde eğilim doğmuş ve bugünkü anlamda tedarik ve dağıtım lojistiği süreçlerinin temelleri atılmıştır (Özdemir ve Gökmen, 2016: 123).

1970'li yıllara gelindiğinde petrol krizi, üretim ve tüketim anlayışının değişmesi, ekonomik durgunluktan dolayı rekabet şartlarının da küresel anlamda şiddetlenmesi nedeniyle işletmeler, mevcut pazarları ellerinde tutmak ya da genişletmek amacıyla daha düşük maliyetlerle daha güvenilir dağıtım arayışı içine girmişlerdir. Bunun sonucu olarak işletmeler depolama ve taşıma gibi lojistikteki fiziki dağıtım faaliyetlerine sipariş işleme, müşteri hizmeti, dağıtım planlama, malzeme elleçleme ve stok kontrolü gibi faaliyetleri de eklemişlerdir (Saridoğan, 2013). Ayrıca, 1970'li yıllarda pazarlama kavramındaki gelişmeler ile birlikte; mal gruplarında ve pazarlama kanallarındaki genişleme, işletmelerin kendi dağıtım ağlarında daha büyük perakende zincirleri geliştirilmesine neden olmuş ve bu durum, lojistik faaliyetlerinin önemini artmıştır (Özdemir ve Gökmen, 2016).

1980'li yıllardan sonra ise, bilgi sistemleri ve iletişim teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmelerin sonucu işletmeler lojistiği etkinlik ve verimlilik için bir araç olarak görmeye başlamışlardır. Böylece işletmeler, hem nitelik hem de nicelik olarak lojistik faaliyetlerinde hem sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamalarına hem de müşteri tatminine yardımcı olabilecek yeni arayışlara yönelmişlerdir (Tokay, Deran ve Arslan, 2011). Yeni yapılanma arayışlarının sonucunda işletmeler satın alma ve üretim fonksiyonlarını da birleştirerek "malzeme yönetimi" kavramı ortaya çıkarmışlardır. (Suvacı ve Tonus, 2015: 19). Böylece işletmeler üretim, pazarlama ve finansman ile ilgili dağıtım faaliyetlerini bütünleştirerek, her bir lojistik faaliyetin maliyetini ayrı ayrı azaltmak yerine lojistik sisteminin maliyetini bir bütün olarak ele almaya başlamışlardır (Öztürk, 2016: 18).

1990'lı yıllara gelindiğinde ise, işletmelerin maliyet kalemleri içerisinde lojistik maliyetlerinin artması ve bu maliyetlerde yapılabilecek bir tasarrufun işletmenin kârını etkileyecek olmasından dolayı işletmeler lojistik faaliyetlerinden doğan maliyetlerini tekrar gözden geçirmişlerdir (Gümüş, 2009). Maliyet bazlı bu davranış sonucunda işletmeler hem bu lojistik faaliyetlerden dolayı oluşan sabit giderleri azaltmak veya esnek hale getirebilmek hem de yapılan hizmetin kalitesinden ödünde vermemek adına lojistik hizmetlerinin bir kısmını dışarıdan sağlayabilme yolunu aramışlardır. Bu arayış ve gereksinim, lojistik faaliyetlerini aynı çatı altında toplayarak müşterilerin farklı gereksinimlerine optimum sürelerde, rekabet edebilir fiyatlar ile çözüm üretecek olan 3 parti lojistik (3PL) şirketlerinin oluşmasına neden olmuştur.

Müşterinin taleplerini belirtilen zaman içinde eksiksiz ve hasarsız bir biçimde teslim ederek müşterilerin hem tatmin edilmesi hem de müşteri gereksinimlerinin en düşük maliyetle karşılanabilmesi ihtiyacı, organizasyonların yeniden yapılandırılması, globalleşmenin artması ve bilgi teknolojilerindeki yaşanan gelişmeler karşısında artık bütünsel

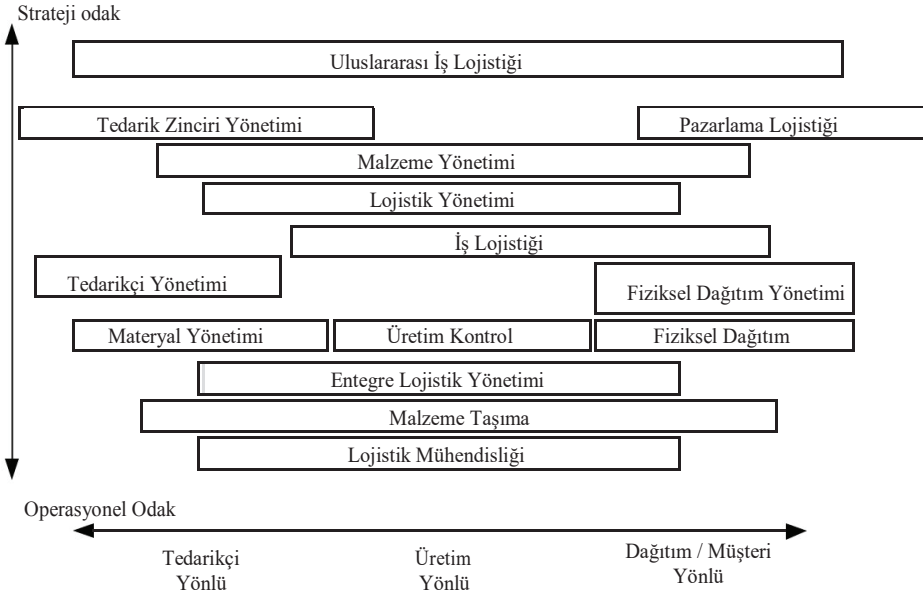
lojistik faaliyetlerinin bile rekabet için yeterli olamayacağını gören işletmeleri yeni stratejiler aramaya sevk etmiştir. Bu durum, 1990 yılların sonlarına doğru lojistikten Tedarik Zinciri Yönetimine geçilmesine neden olmuştur.

Tedarik zinciri yönetimi, lojistik kavramına göre daha kapsamlıdır. Tedarik zinciri yönetimi, bilgi sistemlerinin bütünleştirilmesi, planlama ve kontrol faaliyetleri gibi lojistik kavramı içerisinde belirtilmeyen faaliyetleri de bünyesinde barındırmaktadır (Yüksel, 2002: 263). Bu nedenle Lojistik yönetimi sürecinin, tedarik zinciri yönetimi ile karıştırılmaması gereken ancak tedarik zinciri yönetiminin önemli bir parçası olan bir süreçtir. Bu yönüyle, tedarik zinciri yönetimi sürecinin etkinliği ve başarısı bir anlamda lojistik yönetimi sürecine bağlıdır (Kayabaşı ve Özdemir, 2008). Stratejik planlama, pazarlama ve satış, lojistik, bilgi teknolojileri ve finans alanlarından oluşan tedarik zinciri yönetimi hammaddenin tedarik edilmesinden başlayarak müşteriye ürünün teslim edilmesine kadar olan süreçte üretim, depolama, envanter yönetimi, taşıma ve dağıtım yönetimi bilgi iletişim teknolojileri yönetimi gibi işlevlere sahiptir (Görçün, 2010: 8).

Lojistik alanında yapılan ilk tanım ise, 1963 yılında kurulan Ulusal Fiziksel Dağıtım Yönetimi Konseyi (NCPDM), tarafından yapılmıştır. Bu konsey 1985'te Lojistik Yönetimi Konseyi (The Council of Logistics Management-CLM) adını almıştır. Konsey, 1967'de tanımladığı fiziksel dağıtım kavramını değiştirerek 1991 yılında yapmış olduğu yeni tanımında ilk defa lojistik kelimesini kullanmıştır (Bowersox ve Closs, 1996: 4). Daha sonra da 15 Temmuz 2004 - Lojistik Yönetimi Konseyi'nin (CLM) İcra Kurulu, 1 Ocak 2005'ten itibaren Tedarik Zinciri Yönetimi Uzmanları Konseyi (CSCMP) olarak adını değiştirmiştir. CLM, yeni adı CSCMP'ye göre lojistik; müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ürünlerin üretildiği veya kaynaklandığı noktadan, son kullanımının bulunduğu tüketim noktasına kadar olan tedarik zinciri içindeki malzemelerin, servis hizmetlerinin ve bilgi akışının etkin ve verimli bir şekilde iki yöne doğru hareketinin ve depolanmasının, planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi. Bir diğer tanım ise, yedi doğru (Seven Rights) isimlendirilen tanımdır. Bu tanımlamaya göre lojistik; doğru ürünün, doğru miktarda, doğru şartlarda, doğru yerde, doğru zamanda, doğru maliyetle, doğru müşteriye ulaşmasıdır (White, 2000: 45).

Moller (1995) Lojistiğin gelişmesinden yola çıkarak Lojistik kavramının haritasını tedarikçi, üretim ve dağıtım veya müşteri yönlü olmak üzere üç ana guruba ayırmıştır. Bunun yanı sıra, bu kavramlar operasyonel veya stratejik odaklı olarak da sınıflandırılmaktadır. Böylece lojistiğin birçok kavramını bu ayırma göre sınıflandırmak mümkündür. Aşağıdaki Şekil 1'de bu ayırım ve sınıflandırma verilmiştir (Klen, Rabelo, Spinosa ve Ferreira, 1998: 227-228).

Şekil 1. Lojistik kavramının genel bir haritası

Diğer sektörlerde olduğu gibi lojistik sektöründe de yaşanan gelişmelerin özellikle 1970’li yıllardan sonra küreselleşme, rekabet ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde hızlı yükselişleri karşısında işletmelerde yönetim anlayışlarını ve yaklaşımlarını geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak; sadece muhasebe departmanlarının ürettiği bilgi ve raporlama sistemine bağlı kalmayarak özellikle planlama ve denetim konularında yeni iç raporlama sistemlerine ihtiyaç duymuşlardır. Bu raporlamaların gerçekleştirilebilmesi için işletmelerin organizasyon yapılarında önemli değişimler olmuştur. İşletmelerin mevcut pazarlarını koruyabilmek, hatta büyüebilmek ve bunun sonucu olarak kârlarını sürekli kılabilmek adına yapılan bu yeni örgüt yapılanmaları; işletmelerin tek elden yönetilmesi yerine, yönetimin paylaşılması, örgütsel sorumlulukların dağılımı ve departmanlar arasında koordinasyonun sağlanması, dolayısı ile işletmelerin toplam performansını da etkilemesi gözetilerek gerçekleştirilmiştir. Bu durum, işletmelerde sorumluluk muhasebesi anlayışını hâkim kılmıştır (Susmuş, 2002).

2. Literatür Taraması

Sorumluluk muhasebesi 1960’lardan günümüze kadar birçok makalede konu olarak ele alınmıştır. Aynı şekilde lojistik konusuyla da ilgili yayımlanmış birçok makale çalışması mevcuttur (Maaw.info; Sole.org). Ülkemizde yapılan çalışmalar ise, lojistik faaliyetlerini gerçekleştiren lojistik firmalar yerine daha çok işletmelerin kendi lojistik

faaliyetleriyle ilgilidir. Ayrıca, belli sektörlerle ilgili olarak sorumluluk muhasebesinin uygulanması alanında yapılan çalışmalara da bakıldığında, hem lojistik sektörü ile ilgili yapılan bir çalışmaya rastlanılmamış hem de sektörler alanında yapılan çalışmaların çok sınırlı olduğu gözlenmiştir.

Susmuş'un 2002'de yayınlanan çalışmasında otel işletmelerinde organizasyonu oluşturan bölümler ve sorumluluk merkezleri ile sorumluluk muhasebesi sistemini zincir otel işletmelerinde nasıl uygulanabileceği konusu incelemiştir.

Karakaya ve Akbulut'un 2013'de yayınlanan çalışmalarında, Kardemir AŞ'de sorumluluk merkezlerinin stratejik kontrol ve muhasebe uygulamaları açısından önemli olan faktörlerin incelenmesini amaçlanmışlardır. Çalışmalarında şirket yöneticilerinin; sorumluluk merkezlerinin stratejik kontrol ve muhasebe uygulamaları ile ilgili algılarını belirlemek amacıyla yüz yüze anket uygulanmış ve elde edilen veriler Tek Gurup İçin t-testi (one-sample t test) yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan analizde Sorumluluk merkezleri ve stratejik kontrol uygulamaları ile ilgili tüm çalışmaların stratejik yönetim sisteminin bütünlüğü içerisinde, şirketin kaynakları, stratejik yönelimi, çevresi, yönetim anlayışı gibi değişkenlerden etkilendiği belirlenmiştir.

Çalış ve Altınsoy'un 2014 yılında gerçekleştirdikleri çalışmalarında; araştırma konusu işletmenin sabit fiyatlı sözleşme kapsamında imal ettiği üst yapı kaba inşaat projesinin, beklenen ve gerçekleşen maliyetleri kapsamında, maliyet merkezi yöneticisinin performansını belirlemeye çalışmışlardır. Bu çalışmada işletmelerin öncelikle bütçelenen ve gerçekleşen maliyet tutarları incelenmiş ve aradaki farklar tespit edildikten sonra bu farkın üst yönetime yapılacak raporlamada nasıl yer alacağı açıklanmıştır.

Acar ve Kahramanoğlu tarafından 2017'de yapılan çalışmada da büyük ölçekli bir şehir hastanesinde bir yıllık mali veriler, finansal tablolar, mizanlar ve muhasebe kayıtları incelenerek tüm birimlerin sorumluluk raporları hazırlanarak merkezlerinin performansı ele alınmıştır. Yapılan çalışmada hastanelerin kendi iç yönetim ihtiyaçlarını karşılamak için bir sorumluluk muhasebesi uygulaması yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda hastane birimlerinin hangilerinin maliyet hangilerinin kâr merkezi olduğu belirlendikten sonra, piyasa fiyatları esasına göre özel sektörde hizmet veren işletmelerin kârlılık oranı bulunarak birim maliyetlerin üzerine bu kârlılık oranları eklenerek transfer fiyatlaması uygulanmıştır.

3. Merkezi ve Merkezi Olmayan Organizasyonlar

Genel olarak işletme yönetimleri merkezi veya merkezi olmayan (merkezkaç) yönetim tarzı olarak ikiye ayrılırlar. Merkezi yönetimlerde, organizasyon içerisinde karar verme yetkisinin tek bir merkezde toplandığı (Koçel, 2011), alınacak kararların üst yönetim tarafından belirlendiği, yetki, planlama ve kontrolün merkezden denetlendiği bir yönetim anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Horngren Datar ve Foster, 2003). Sabit koşullar altında daha iyi bir performans gösteren bu merkezi yönetim anlayışlarında örgüt yapılarının

bürokratik bir yapı olmasından dolayı değişen koşullara karşı etkili ve hızlı bir şekilde yanıt verememekte ve yeterli esnekliği gösterememektedirler (Atkinson, Kaplan ve Young, 2004). Dolayısıyla tam merkezîyetçi yönetim anlayışı, genelde tek bir yöneticinin tüm işletme faaliyetlerini yönetebileceği karmaşık faaliyetlerin yürütülmediği ve çoklu karar alma gereksinimi olmayan küçük ölçekli işletmelerde söz konusu olabilmektedir.

Merkezkaç yönetim tarzı, merkezi bir yönetim tarzından farklı olarak işletmelerin yönetiminin de, demokratik bir işlevin gerçekleştirilerek karar verme yetkisinin (Blocher, Chen ve Lin, 1999) ve sorumluluklarının örgütün üst yönetimden alt birimlerine devredilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Atkinson vd., 2004: 528). Diğer bir deyişle, merkezkaç yönetimlerde örgütün alt kademesindeki yöneticilerin kararlarını alırken bağımsız davranmaları istenir (Horngren vd., 2003: 756).

Günümüzde her zamankinden daha fazla sürekli değişen yeni teknolojilere ayak uydurarak modern dinamik ve rekabetçi iş ortamında, piyasada ayakta kalarak işletmenin hedeflerine ulaşabilmek, büyük ölçüde işletme organizasyon yapısının uygun işleyişine ve koordinasyonuna bağlıdır (Biswas, 2017). Organizasyonlarda merkezi operasyonlar daha karmaşık hale geldikçe, kurumsal operasyonları planlamak ve kontrol etmekle sorumlu olan yöneticiler, işletmenin amaçları doğrultusunda daha stratejik planlamalara odaklanabilmek için günlük işlemleri yönetmedeki yetkilerini daha alttaki yöneticilere devrederler (Ritika, 2015). Merkezi örgüt yapılarında bu tür yetki devri ise söz konusu değildir. Zaten, işletmelerde bir yönetim tarzının merkezi olup olmamasını belirleyen en önemli unsurlardan biri de organizasyon yapısında yer alan alt birimlerin yöneticilerine verilecek olan bu yetki devridir (Utku, 2009).

Yetki devri ile yöneticinin herhangi bir konuda sahip olduğu karar verme hakkını kendisi kullanmayıp, kendisi adına astına devretmesidir. Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir hususta sorumluluktur. Yetki devri, esas itibarıyla hiyerarşik bir yapı ve bu yapı sonucu ortaya çıkan çalışma anlayışının bir sonucudur (Koçel, 2011: 409).

İşletme yönetimde planlama ve denetim rolünün daha önemli hale gelmesi piyasadaki mamul ve hizmet çeşitliliğindeki artışlarla birlikte rekabetin artması ve maliyetlerin kontrolünün sağlanması gerekliliği sonucu işletme faaliyetlerinin daha dinamik ve esnek bir yapıya kavuşturmak için merkezi olmayan (merkezkaç) bir yapının oluşturulması ihtiyacı sorumluluk muhasebesinin de ortaya çıkış nedenleri arasındadır (Netten, 1974). Çünkü merkezi olmayan kuruluşlar, karar alma yetkisine sahip alt kademe yöneticilerin aldıkları kararların çıktıklarına yönelik hesap verebilirliği için sorumluluk muhasebesi sistemlerine ihtiyaç duyarlar (Brewer, Garrison ve Noreen, 2016: 419).

4. Sorumluluk Muhasebesi

Günümüzde giderek daha karmaşık hale gelen işletmelerin yönetilmesinde, karşılaş-tıkları sorunların çözümünde ve ilerlemelerinin temelinde yatan en stratejik unsur bilgi-dir. Bilgiye duyulan ihtiyacı karşılayabilmek için; finans, üretim, pazarlama, muhasebe, insan kaynakları vb. gibi faaliyet alanlarıyla ilgili alt bilgi sistemlerinin kurulması ve bu

alt bilgi sistemleri arasındaki koordinasyonun ve maliyet tasarrufunun sağlanması ancak bir üst çatı altında bütünlük bir yaklaşımla konunun ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu üst çatı “Yönetim Bilgi Sistemi”dir. Yönetim bilgi sisteminin en önemli bileşenlerinden biri de; işletmenin sahip olduğu ekonomik varlıklarının nasıl kullanıldığı ve bunların nasıl finanse edildiğine ilişkin verileri kaydeden, sınıflandıran ve işletmenin geleceğini şekillendirecek mali nitelikli işlemlere ait bilgileri üreterek planlama, kontrol ve karar alma aşamalarına yardımcı olan “Muhasebe Bilgi Sistemidir” (Kaygusuzoğlu ve Uluyol, 2011).

Muhasebe bilgi sisteminin ürettiği bilgileri gerek işletme içi gerekse işletme dışı bilgi kullanıcıları tarafından değerlendirme ve karar verme amacıyla kullanılmaktadır. Ancak işletme yöneticilerinin yoğun rekabete dayalı ortamlarda hızlı ve çözüme dayalı stratejik kararlar alabilmeleri için farklı bilgilere ihtiyaçları vardır. Yöneticiler tarafından yönetimsel kararlarda kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan bilgi ise, işletmenin yönetim muhasebesi organizasyonu tarafından sağlanır. Yönetim muhasebesi organizasyonu tıpkı finansal muhasebede olduğu gibi iş süreçleri esnasında ortaya çıkan bilgileri; gelirlerin artırılması, maliyetlerin düşürülmesi ve kârlılığın artırılması gibi işletmenin temel amaçlarına ulaşılabilmesini destekler bir şekilde raporlar. Ancak bu raporlama iç raporlama sisteminin bir unsuru olmasından dolayı finansal raporlamada olduğu gibi zorunlu değil, yöneticilerin istekleri doğrultusunda ihtiyari olarak hazırlanır (Çalış ve Altınsoy, 2014).

Yöneticilerin, işletmenin plan ve amaçlarına ulaşma konusunda kendilerine düşen sorumlulukları en iyi şekilde nasıl yerine getirdiklerini açıklamasını sağlayan ve bir yönetim muhasebesi sistemi olan sorumluluk muhasebesi (Kaygusuz, 2005: 218) kavramı, bir organizasyonun bölümlerinde ve bu bölümlere bağlı alt bölümlerde sorumluluk üstlenen yöneticilerin, bölümsel düzeyde faaliyet ve başarılarının ölçülebilmesini sağlamak amacı ile örgütün yapısının sorumluluk temeline göre düzenlenmesini ifade etmektedir (Utku, 2009: 7). Dolayısıyla sorumluluk muhasebesi yeni bir muhasebe türü olmayıp, faaliyetlerini sorumluluk merkezlerine ayıran işletmelerin bu merkezleri temel alarak planlama ve kontrol yapmasına yardımcı olan alternatif bir yönetim biçimidir (Yükçü, 2007: 138). Birçok yazar tarafından sorumluluk muhasebesi için yapılan tanımlamalar mevcuttur. Bu tanımlardan en popüler olanlarından birkaçı şunlardır:

J.A. Higgins’e göre (1952) Sorumluluk muhasebesi; her kuruluşun organizasyonuna göre düzenlenmiş ve kuruluştaki her merkezin sadece sorumlu ve üzerinde kontrol sahibi olduğu operasyonlarını ve maliyetlerini kontrol etmede etkin bir araç olarak tasarlanmış muhasebe sistemidir (Tuan, 2017: 574).

Eric Kohler’e göre (1975) Sorumluluk muhasebesi; organizasyon tarafından sorumluluk üstlenmiş kişilerin performanslarının kalitesi ve standartları hakkında bilgi edinmek amacıyla toplanan verilerin sınıflandırılması, gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesidir (Sahaf, 2013: 668).

Charles T. Horngren’e göre (1978) sorumluluk muhasebesi; organizasyon boyunca çeşitli sorumluluk merkezlerini tanıyan ve bu merkezlerin her birinin planlarını ve ey-

lemlerini, ilgili sorumluluğa sahip bireysel yöneticilere belirli gelir ve maliyetler atayarak yansıtan bir muhasebe sistemidir (Fowzia, 2011: 59).

Sorumluluk muhasebesi; örgütün sorumluluk alanlarını göre belirlenmiş bir organizasyon yapısında, muhasebe veri ve bilgilerinin, bu örgütsel sorumluluk alanları çerçevesinde dikkate alınarak toplanması, işlenmesi, raporlanması ve bunlara bağlı olarak yöneticilerin başarılarının ölçülmesi esasına dayanır (Özkan 2013:157). Alınacak günlük kararlardan dolayı etkilenmesi söz konusu olan maliyet, gider, gelir, varlıklar ve kârın sorumluluğunun organizasyonun en alt kademelerinde bu unsurlardan birinci derecede sorumlu olan yöneticilere dağıtılması yoluyla, her bir merkezin faaliyet ve planlarını ortaya koyan bu muhasebe sistemin en etkin dili ise, bölümsel düzeyde üst yönetime sunulmak için hazırlanan sorumluluk raporlarıdır (Susmuş, 2002). Bu nedenle, işletmenin muhasebe sisteminin de, her bir sorumluluk merkezi için hazırlanacak bu sorumluluk raporlarına da uygun olarak yapılandırılması gerekir. Çünkü bu raporlar, her bir sorumluluk merkezini hem izlemek, kontrol etmek ve yönlendirmek hem de planlama ve karar alma için hazırlanmaktadır.

İşletme ile ilgili stratejik kararlar alma durumunda olan yöneticilerin ihtiyaçlarına uygun bilgileri sağlayacak olan yönetim raporlama sistemlerinin büyük bir kısmını oluşturan sorumluluk muhasebesi raporları, maliyet (veya gider), gelir, kâr ve yatırım merkezleri olmak üzere dört sorumluluk merkezi tarafından hazırlanır.

Maliyet (veya Gider) Merkezleri: Yöneticilerin masraflardan sorumlu olduğu ancak malların veya hizmetlerin satışından doğrudan gelir elde etmeyen bir sorumluluk merkezidir. Gelir sorumluluklarının bulunmadığı bu tür merkezler yere, kişiye, hizmete veya ürün tipine göre ayrılabilir. Bu merkezlerin performanslarını değerlendirirken kontrol edilebilir maliyetler ile kontrol edilemeyen maliyetler arasında ayırım yapmak şarttır. Bu merkezin yöneticisi sadece kontrol edilebilir maliyetlerden diğer bir deyişle belirlenen gider kalemlerinden sorumlu tutulmalıdır (Bhattacharyya, 2011: 777).

Gelir Merkezleri: Bu merkezlerin yöneticilerinin temel sorumluluğu satış geliri elde etmektir. Ancak yöneticinin sorumluluğu veya hazırlanacak gelir merkezinin performans raporlarında, ürünün veya hizmetin satış operasyonlarının maliyetleri ile ve gelir merkezinin kendisi tarafından yapılan harcamaları da kapsmalıdır (Drury, 2005). Bu açıdan gelir merkezlerinin yöneticileri, bir mamulün veya hizmetin üretim maliyetinden ve varlıkların yatırım kararlarında sorumlu değillerdir.

Kâr Merkezi: yöneticilerin gelir ve maliyetlerden sorumlu olduğu bir sorumluluk merkezidir. Yönetici satış fiyatını, satış hacmini ve rapor edilen tüm masraf kalemlerini kontrol etme yetkisine sahip olmalıdır. Bu merkezin kontrol edilebilir kârı, bir yöneticinin kontrolü altındaki harcamaların söz konusu yöneticinin kontrolü altındaki gelirlerden düşülmesinden kaynaklanmaktadır (Horngren Harrison ve Bamber, 1999).

Yatırım Merkezi: Bir yöneticinin sadece gelirleri ve maliyetleri değil aynı zamanda yatırımları da kontrol edebileceği bir merkezdir. Bu merkezin yöneticisi, merkezindeki varlıkların uygun şekilde kullanılmasından ve bunlar üzerinden bir getiri elde edilmesinden de sorumludur (Pajrok, 2014).

Sorumluluk muhasebesi, merkezi olmayan organizasyon yapılarında sorumluluk merkezleri oluşturarak planlama, karar alma ve denetim fonksiyonlarının yerine sağlar. Ayrıca, bu merkezlerin yöneticilerinin örgütsel operasyonlardan kaynaklanan, mali işlemlerdeki performansını ölçer ve değerlendirir. Çeşitli muhasebe ve finansal analiz teknikleriyle hazırlanan sorumluluk raporları ise, bütün bu faaliyetlerin çıktısıdır. Bu açıdan, sorumluluk muhasebesi aynı zamanda bir bilgi sistemidir.

5. Lojistik Partiler

Günümüzde küreselleşmenin getirdiği rekabet ortamında işletmeler rakipleriyle mücadele edebilmek için yüksek kalitede, düşük maliyetle ve hızlı bir şekilde mal veya hizmet üretmek zorundadırlar. Bu açılardan bakıldığında lojistik kavramı kilit bir rol üstlenmektedir. Lojistik faaliyetler; maliyet düşürücü, üretim artırıcı, kalite yükseltici ve müşteriye memnun edici etkilere sahip olmasından dolayıyla, uluslararası rekabette tüm iş dünyası için rekabet avantajı sağlamada önemli bir stratejik unsurdur. Lojistik, genel olarak işletme fonksiyonlarının gerçekleştirilmesi amacıyla her türlü fiziksel varlığın bir konumdan başka bir konuma geçmesini sağlayan faaliyetlerin bütünüdür (Emel, Taşkın ve Deniz, 2004: 59).

Lojistik faaliyetler temelde üç ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi hareketli süreçler olarak tanımlanır. Bu süreçte ürün hammadde ve yarı mamul gibi materyallerin yanı sıra bilgi ve nakit gibi unsurlarda fiziksel akışa tabidir. Taşımacılık, dağıtım vb. lojistik aktiviteler bu hareketli süreçlere birer örnektir. İkinci ana süreç, hareketsiz süreçlerdir. Bu süreçlerde materyaller tümüyle hareketsizdir. Bu süreçlere depolama antrepo ve benzeri süreçler örnekler gösterilebilir. Üçüncü süreç ise, elleçleme olarak adlandırılır. Elleçleme süreci, hareketli süreçten hareketsize, hareketsiz süreçten hareketliye geçişi ifade eder. Örneğin, yükleme boşaltma ve aktarma gibi faaliyetler buna örnek olarak verilebilir. Bu ana faaliyetlere ek olarak ambalajlama paketleme etiketleme vb. birtakım yardımcı lojistik faaliyetlerde vardır.

Lojistiğin üç boyutu dışında, lojistik hizmet üreten işletmelerin lojistik süreçlerde üstlendikleri roller ve sorumluluklara göre lojistik süreçlerin tümü partiler olarak tanımlanabilir. Bu noktada işletmelerin üstlendikleri fonksiyonlara göre 1 Parti Lojistik (1PL), 2 Parti Lojistik (2PL) ve 3 Parti Lojistik (3PL) hizmet sağlayıcı olarak faaliyet yürütebilirler. Bu kapsamda lojistik partiler aşağıdaki şekilde tanımlanabilir.

1PL: Lojistik hizmet sağlayıcıların hizmet talebinde bulunan işletmelere lojistik bileşenlerinden (tedarik, tesis, dağıtım) birisini sağlamaları, sadece bu süreç için hizmet üretmeleridir.

2PL: lojistik işletmelerin tedarik, tesis, dağıtım süreçlerinden en az ikisi için müşterilerine hizmet sundukları ve lojistik hizmet ürettikleri süreçlerdir.

3PL: Bir lojistik işletmenin lojistiğin tüm bileşenlerinde lojistik hizmet üretmesi, hizmet talebinde buluna işletmelerin tedarik, tesis ve dağıtım süreçlerinde gereksinim duydukları lojistik hizmetleri üretmeleridir.

Fiziksel akış süreçlerine ek olarak insan kaynakları, tahsilat, finans vb. kavramsal süreçlerde de hizmet talebinde bulunan müşterilerine lojistik işletmelerin bu tür gereksinimlere yönelik hizmet üretip sunması durumunda ise, bu işletmeler 4 parti lojistik hizmet sağlayıcısı olarak ifade edilebilirler.

6. Lojistik Süreç

Bir lojistik işletmesi birbiriyle ilişkili çok sayıda departmandan ve birimden oluşmakta, bu birimler arasında hiyerarşik bir ilişki olsa da operasyonel düzeyde birimler arası ilişkiler farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla, bir lojistik operasyonun başlangıcı ve bitişi arasında çok sayıda departman görev alabilmektedir. Bunlar arasında hiyerarşik ilişkilerin yanı sıra yatay ekseninde ilişkiler de söz konusu olabilmektedir.

Bir operasyonel sürecin başlangıç noktası müşterilerden alınacak sipariş emirleridir. Bu operasyonel süreçteki en önemli görev ise, lojistik işletmesinin pazarlama departmanına aittir. Makro düzeyde pazarlama faaliyetlerinin yanı sıra pazarlama departmanı müşteriler özelinde mikro ölçekli pazarlama stratejileri uygulayarak sürecin ilk adımı olan sipariş sürecini başlatmaya çalışırlar. Müşterinin lojistik işletmesiyle temasa geçmesi ile birlikte müşterinin gereksinimlerine uygun olarak bir ön çalışma yapılır ve bununla ilgili bir dosya oluşturulur. Pazarlama departmanı bu dosyayı bir sonraki aşamada operasyon departmanına gönderir. Operasyon departmanı bununla ilgili planlama sürecini başlatarak maliyetleme dâhil olmak üzere bir teklif hazırlar ve bu teklifi tekrar pazarlama departmanına gönderir. Pazarlama departmanı da bu teklifi gözden geçirerek, müşteriye sunar. Müşterinin onaylamasıyla birlikte ilgili dosya operasyon departmanına ve hukuk departmanına ayrı ayrı gönderilir.

Hukuk departmanı müşteriyle yapılacak sözleşmeyi hazırlamakla yükümlüken, operasyon departmanı tarafından, teklif hazırlarken oluşturulan planlama sürecine göre organizasyonu gerçekleştirir. Operasyonun özelliklerine ve gereksinimlerine göre operasyon departmanına bağlı farklı birimler süreçte görev alabilirler. Örnek olarak operasyonun karayolu ile ve ihraç şeklinde yapılması halinde karayolu ihracat birimi sürece dâhil edilir. Ek olarak ulaştırma dışında depolama, elleçleme ve benzeri hizmetler de verilecekse ilgili departmanlarda süreçte yer alabilir.

Operasyon departmanı bu gereksinimler göre bir iş emri hazırlayarak operasyonda görev alacak olan bütün birimlere bunu gönderir. Aynı zamanda operasyonun uluslararası bir niteliğine sahip olması durumunda evrakların hazırlanması, işlemlerin takip edilmesi ve benzeri süreçleri gerçekleştirmek üzere gümrük departmanı da görev alır. Siparişe başlayan bu süreç yüklemeye kadar birinci alt aşamayı oluşturur ve bu sürece uygulamada planlama ya da operasyon öncesi süreçler adı verilir. İkinci alt aşama fiili olarak operasyonun gerçekleştirildiği süreçtir. Belirlenen güzergâh üzerinde çıkış noktasından varış noktasına kadar olan süreci kapsar. Gereksinimler çerçevesinde operasyonun şekli ve özellikleri değişkenlikler gösterebilir. Bu kapsamda gereksinim duyulan taşıma hızı, taşınan yükün özellikleri, operasyonel maliyetler, lojistik alt yapıya ilişkin özellikler ve

benzeri birçok faktörler buna etki edebilir. Varış noktasına ulaşıldığında operasyonun bu ikinci aşaması da sona ermiş olur.

Operasyonun üçüncü adımı olarak nitelendirilen aşamada yükün alıcısına teslim edilmesi tahsilat ve benzeri işlemler söz konusu olur. Operasyon alıcının teslim evrakının imzalamasıyla fiilen, tahsilatın sonlandırılarak dosyasının kapanması ile de hukuken sona ermiş olur.

Hizmet sağlayan işletmenin 3 parça lojistik işletmesi olması durumunda müşterilerine taşıma hizmetinin yanı sıra tedarik, üretim ve dağıtım süreçlerinde de farklı seçeneklerde lojistik hizmetler sağlayabilmektedir. Bu perspektifte lojistik hizmet talebinde bulunan işletmeler müşterilerine ya da kendi perakende kanallarına ürün sevk etmek aynı zamanda kendi üretim süreçlerini beslemek üzere tedarik operasyonlarını lojistik hizmet sağlayıcılarından bekleyebilmektedirler. Diğerine göre daha karmaşık bir niteliğe sahip olsa da bu tür bir süreç içerisinde sipariş, sürecin başlangıç noktası olarak ta sayılabilir.

3 parti lojistik işletmelerinde pazarlama departmanının rolü mikro düzeyde çözümler üretmek yerine daha çok makro ölçekli pazarlama politikaları oluşturmaktır. Bu nedenle pazarlamanın süreç içerisindeki rolü ve pozisyonu klasik bir lojistik işletmesine göre nispeten daha soyut bir nitelik göstermektedir.

Siparişler sürekli ve akışkan bir özellik gösterdiği için pazarlama departmanı, zaman kayıplarının engellemek ve beklemleri ortadan kaldırmak için sadece iletken bir özellik göstererek bu siparişlerin doğrudan operasyon departmanına akmasını sağlar.

Operasyon departmanı, gelen siparişi analiz ederek depolarda mevcut olup olmadığına araştırır. Siparişe konu olan materyal depolarda yoksa acil olarak bir üretim planlama sürecini başlatır. Gereksinimin depolardan karşılanabilir olması halinde ise, eş zamanlı olarak hem depolama hem de ulaştırma birimlerine iş emirleri yazarak alt departmanlardan planlamayı gerçekleştirmelerini talep eder. Depolama birimi bu iş emrine göre toplama, birleştirme, sevk ve yeniden ikmal operasyonlarını nasıl yapacağını planlarken, ulaştırma departmanı hangi taşıma türünün, buna bağlı olarak hangi güzergâhın ve araçların kullanılması gerektiğini planlar. Her iki departmanın yaptığı alt planlama süreçlerine uygun olarak operasyon departmanı bir ana plan oluşturur ve bu plana göre de ilgili tüm departmanlara iş emirleri hazırlayarak gönderir ve iş emrinde gösterilen işlemleri veya uygulamaları yerine getirmeleri talep edilir. Bununla birlikte gereksinimlerin depolardan karşılanamaması durumunda operasyon birimi üretim planlama ve satın alma birimleri ile koordineli olarak bir tedarik planı oluşturur. Bu plan dâhilinde tedarikçilerden sağlanacak gereksinimlerinin nasıl taşınacağı ulaştırma departmanı ile birlikte belirlenir. Ulaştırma faaliyetinin hizmetinin tedarikçi tarafından sağlanması halinde ulaştırma departmanı sadece planlama ve koordinasyon rolü üstelenirken, tedarik edilecek materyallerin depolara ya da doğrudan üretim sahasına gönderilmesi ile operasyon sona erer.

Aynı şekilde ulaştırma hizmetinin 3PL lojistik işletme tarafından sağlanması durumunda ulaştırma birimi doğrudan ve fiilen sürece dâhil olur. Verilecek hizmetin bedeli müşteriden tahsil edildiğinde operasyon için hazırlanmış dosya da pazarlama departmanı

tarafından kapatılır. Bu süreçte operasyonun son adımı muhasebe departmanının bulunduğu aşamadır. Pazarlama departmanının dosyayı kapatabilmesi için muhasebe departmanının pazarlama departmanına konu ile ilgili bilgi vermesi gerekir.

Müşterilerin gereksinimlerinin cevaplanması, işletmenin ana bünyesi dışında farklı bölgelerde oluşturulmuş birimleri tarafından da gerçekleştirilebilir. Bu birimler de ana işletmede olduğu gibi bazı departmanlar ve birimler, daha küçük ölçeklerde bulunabilirler. Operasyonun ilgili bölge biriminin faaliyet sahasında kalması halinde bu operasyonlar işletmenin ana birimi yerine bu bölüğe birimleri tarafından gerçekleştirilebilir. Bu bölgeler doğrudan operasyon birimine bağlı olsa da bölgelerde bulunan pazarlama, muhasebe ve benzeri birimler çapraz olarak ana işletme de bulunan ilgili departmanlarla da ilişkili ve bağıntılıdır. Eş zamanlı olarak bu ilgili departmanlara da raporlama yaparlar.

Genellikle bölge birimlerinin gerçekleştirdiği operasyonlar ana işletmenin gerçekleştirdiği operasyona kıyasla daha küçük ve yerel ölçeklidir. Kendi bölgesinde bu ölçeğin üzerinde bir hizmet talebi geldiğinde bu hizmeti doğrudan ana işletmeye sevk edebileceği gibi ana işletmenin onayı ve desteği ile bu işi gerçekleştirebilirler.

Bölge birimleri ana işletme tarafından tanımlanmış iş yapma biçimleri dışında kendi başına faaliyette bulunamaz aynı zamanda belirlenen sınırlar içerisinde faaliyetlerini serbestçe gerçekleştirebilirler.

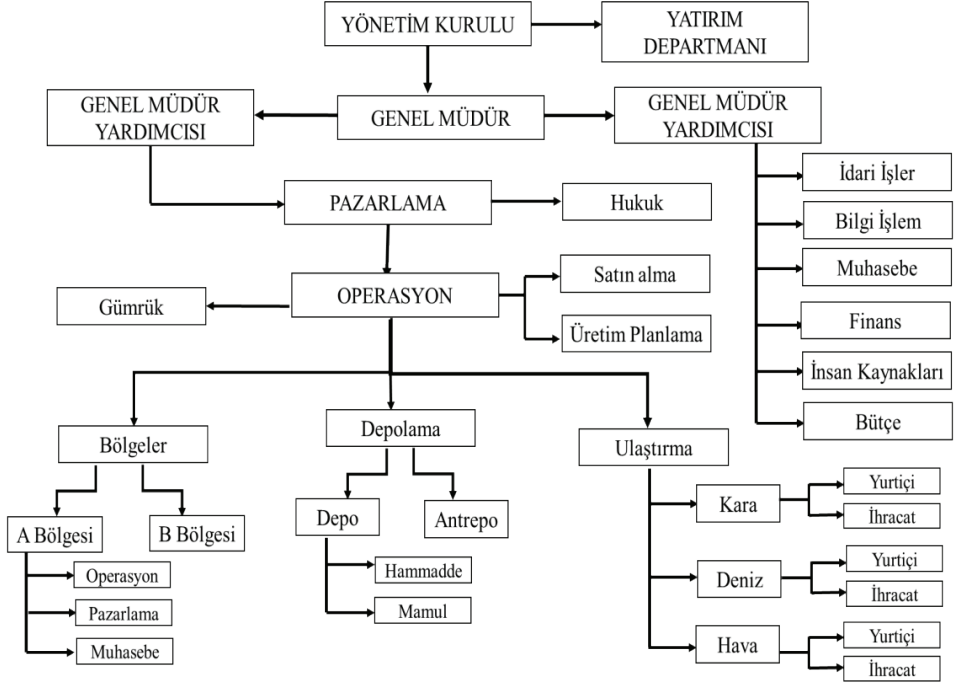
Nihai olarak, sipariş süreciyle başlayan lojistik operasyon tahsilat işlemi ile sona ermekte bu süreçte gerçekleşen bütün işlem ve uygulamalar bilgi işlem departmanı tarafından izlenmekte ve koordine edilmektedir. Aynı zaman da bilgi işlem departmanı bütün departman ve birimlerin koordinasyonunu sağlayan ve lojistik operasyonlar açısından son derece önemli olan bir departmandır.

Siparişle başlayan bu süreç fiziksel akışların söz konusu olduğu dolayısıyla ham madde ve mamul ve ürün gibi materyallerin tedarikçilerden nihai tüketicilere fiziksel akış gösterdiği bir süreçtir. Bu yönüyle fiziksel akışların tek yönlü olduğu söylenebilir. Eş zamanlı olarak bu süreçte bilgi akışları da gerçekleşmekte bu bilgi akışları departmanlar ve birimler arasında doğrusal bir akış göstermesinin yanı sıra çapraz olarak ta gerçekleşebilmektedir.

Son olarak bir başka akış ise, finansal akışlardır. Bunlarda fiziksel akışın aksi yönünde gerçekleşen, dolayısıyla nihai tüketicilerden tedarikçilere doğru gerçekleşen akışlardır.

7. Üç Parti Lojistik İşletmesinin Organizasyon Yapısındaki Sorumluluk Merkezleri

Organizasyonlarda kurumsal operasyonlar daha karmaşık hale geldikçe yapılan işin geliştirilmesi, yetki ve yetkilerin ve sorumlulukların devredilmesine bağlıdır. Bu durumda işletmenin büyüklüğüne bağlı olarak yetki ve sorumluluk çizgileri tamamen tanımlanmış güvenilir bir organizasyon yapısının varlığı, sorumluluk muhasebe sisteminin uygulamasının temelini oluşturacaktır (Safa, 2012).

Şekil 2. Üç parti lojistik şirketlerinde lojistik sürece göre organizasyon yapısı

Şekil 2’de yer alan 3 parti lojistik işletmesinin sorumluluk muhasebesine göre şekillenmiş organizasyon yapısında; işletmenin tüm personelinin için gerekli olan güvenlik, ısınma, yemek, servis vs. gibi hizmetlerini yerine getiren idari işler departmanı, işletmenin mevcut yazılım ve donanımla ilgili tüm altyapısını kesintisiz bir şekilde çalışmasını, personelin iletişim imkânlarının sürekliliğini ve verilerin korunmasını sağlamakla sorumlu bilgi İşlem departmanı, işletmenin varlık, kaynak, gelir ve giderleri, kaydedip sınıflandıran, döneme ait beyanname ve vergi ödemelerini takip eden ve ilgili finansal verileri sistemden çekerek temel mali tabloları hazırlayan muhasebe departmanı, işletmenin ihtiyaç duyduğu fonlar en uygun kaynaklardan en uygun zamanda karşılayabilen, diğer yandan işletmenin elde ettiği bu fonlarla en etkin veya en kârlı biçimde değerlendirilebilen finans departmanı, örgütte rekabetçi üstünlükler yaratmak amacıyla gerekli insan kaynağının sağlanması, istihdamı ve geliştirilmesi ile ilgili politika oluşturma, planlama, örgütlenme, yönlendirme ve denetleme faaliyetlerini içeren insan kaynakları departmanı ve işletmenin geçmişteki finansal verilerini inceleyerek gerçekleşen rakamlarla gelecekteki bütçe rakamlarının belirlenmesi için örgütteki tüm birimlere maliyet-fayda analizi ve nakit akışı tahminleri yaparak kurumun bütçesini geliştirmek, denetlemek ve uygulamakla yükümlü olan bütçe departmanı, 3 parti lojistik işletmesinin kendi işleyişinden kaynaklanan departmanlar olduğu için bu örgüt birimleri birer maliyet merkezi konumundadırlar.

Fakat işletmenin bu idari görevleri içerisindeki insan kaynakları departmanı, yönetimin vereceği farklı bir yetkiyle, sektördeki diğer lojistik firmalara da çalışan bulma konusunda örgütlenirse, bu departman bu açıdan bir kâr merkezi konumuna gelebilir. Bu noktadan hareketle fiziksel akışların yan sıra lojistiğin kavramsal boyutu da sürece dâhil edileceğinden işletme 3 Parti lojistik hizmet üreten bir yapıdan, 4 parti lojistik işletme yapısına sahip olur.

Müşteriden gelen bir sipariş üzerine bu sipariş tüm 3 parti lojistiğin tüm birimleri çerçevesinde organize edilerek fiyatlanmasını gerçekleştiren pazarlama departmanı siparişle ilgili gelirleri ve giderleri kontrol ettiğinden bir kâr merkezi konumundadır. Operasyon departmanı ise, bu organizasyon yapısı içerisinde siparişle ilgili tüm işlemlerin belirlenen zamanda eksiksiz ve hatasız yapılmasından sorumlu olmasından dolayı bu departman daima bir maliyet merkezi olarak kalacaktır. Bu durum mevcut sipariş sözleşmelerinden sorumlu hukuk ve siparişin gümrükleme işlemlerinden sorumlu olan gümrük departmanı içinde aynıdır.

Fakat organizasyon yapısı içindeki bölge temsilcilikleri için durum farklıdır. İşletmenin bölgeler bazındaki organizasyonunda şayet bölge, işletmenin pazarlama departmanını verdiği bir sipariş üzerinde çalışıyorsa bu bölge bir maliyet merkezi olarak değerlendirilebilir. Fakat bölge kendi bulduğu bir sipariş üzerinden bağımsız olarak ana firmadan farklı bir iş organizasyonuna girerse bu bölge temsilciliği, dışarıdan gelen müşterilere belirli bir ücret karşılığında taleplerine cevap verdiğinde ve bu hizmet karşılığında ayrıca bir gelir elde edeceğinden bu bölge temsilciliklerinin kâr merkezi olarak değerlendirilmesi gerekir.

Bu farklılık stokların korunma ve bulundurulmasının yanı sıra lojistik iş akışında yer alan stok yönetiminin başarılmasında da önemli rol üstlenmiş olan depo ve antrepo merkezleri içinde söz konusudur. Şayet bu merkezde yapılan işlemler belirli bir sipariş işleminin parçası ise, verilen hizmetlerden dolayı bir maliyet merkezi olarak değerlendirilecektir. Fakat depo veya antrepoların belirli bir kısmı şayet belirli bir iş sürecinden bağımsız ve başka şahıslara kiralarak işletilmesi durumunda, bu birim işletme için bir maliyet merkezinden çok gelir merkezi olacak ve işletme buradan sadece belirli bir kira geliri elde edecektir.

Depolama departmanının da olduğu gibi, üretim planlama departmanı da aynı şekilde operasyon departmanından gelen belirli bir talep karşısında yaptığı üretim planlaması hizmetleri için ayrıca bir gelir edemeyeceğinden bu bölüm bir maliyet merkezidir. Ancak piyasanın konjüktürel ihtiyaçları doğrultusunda oluşabilecek bir mamulün üretimini önceden planlayıp, bu mamulün üretimini gerçekleştirir ve talep doğduğunda bu mamulün satışını gerçekleştirirse bu bölüm de bir kâr merkezi olabilir. Hatta üretim planlama bölümü, üretilecek mamulün hammaddesinin teminini satın alma bölümünden de talep edebilir. Fakat satın alma bölümünün, gerek operasyon departmanından gerekse de üretim planlama bölümünden gelen belirli bir talep karşısında yaptığı satın alma hizmetleri için ayrıca bir gelir talebi söz konusu olamaz. Bu açıdan bakıldığında bu bölüm lojistiğin her türlü sürecinde bir maliyet merkezidir.

Ulaştırma departmanı içinde benzer bir yapı söz konusudur. Örgütsel operasyon çerçevesinde yürütülen bir müşteri siparişi kapsamında bu departman bir maliyet merkezi olarak görev alabilir. Fakat kendi imkânları çerçevesinde kara, deniz ve hava taşımacılığında bulabilecekleri özel siparişleri değerlendirme noktasında bu departmanın veya her bir alt bölümünün birer kâr merkezi olabileceği düşünülebilir.

3 parti lojistik firmalarında yatırımlar genelde yönetim kurulunun alacağı kararlar sonucu gerçekleşmektedir. Fakat daha fazla kurumsallaşmış işletmelerin organizasyon yapılarında bu yatırım kararları depolama ve ulaştırma departmanlarına verilebilir. Depolama departmanının satın alacağı depo binaları, ulaştırma departmanında satın alacağı taşıtlar sonucunda bu varlıklardan elde edebilecekleri gelir ve bu yatırımlarının geri dönüşümlerinin değerlendirilmesi konusunda birer yatırım merkezi olabilirler.

8. Sonuç

Bu çalışmada daha gerçekçi ve uygulanabilir çıktılar elde edebilmek için sektörde en az 15 yıl üst düzey yönetici ya da şirket sahibi profesyoneller arasında dokuz uzman seçilmiş ve bunlarla yapılan yuvarlak masa toplantılarında konu tartışılmış, elde edilen görüşler ve yaklaşımlar çerçevesinde araştırma gerçekleştirilmiştir. Nihai olarak elde edilen sonuçlar çalışma grubuyla tartışılmış, araştırmanın çıktıları tüm üyelerce ortak bir konsensusla kabul edilmiştir. Bu toplantılarda lojistik süreçlerine dayanarak bir 3PL firmalarında organizasyon yapısının sorumluluk muhasebesi anlayışına göre nasıl oluşturulması gerektiği konusu ve ayrıca sorumluluk muhasebesine göre oluşturulacak sorumluluk merkezlerinin 3PL firmasında hem bir bütün olarak hem de departman bazında ve hatta onların alt bölümleri bazında bu sistemin nasıl uygulanabileceği ele alınmış ve tartışılmıştır.

İşletmelerin, hem kendi faaliyet alanlarına odaklanma isteği hem de Lojistik maliyetlerin toplam işletme maliyetleri içindeki payının artması sonucu, lojistik hizmetlerinin dış kaynaktan sağlama ihtiyaçları her geçen gün artmaktadır. İşletmelerin uzun vadeli bir strateji ortaklığı anlamında planladıkları bu hizmetlerini karşılayabilmek için de 3PL firmalarının da, yetenekli ve bilgili insan kaynağına, faaliyet ve yönetim süreçlerinin etkinliğine ve düşük maliyetle hizmetlerini sunabilecekleri bir organizasyon yapısına sahip olmaları gerekmektedir. Bu yapı içerisinde 3PL firmalarındaki etkin ve verimli bir yönetim anlayışı ile hem müşterilerinin kalite, güvenilirlik ve düşük maliyetli hizmet alabilme beklentilerini karşılayarak onlara rekabet avantajı sağlayabilirler hem de kendi sektörlerindeki rekabetçi ortamın dinamiklerine ayak uydurarak varlıklarını sürdürülebilmek adına performanslarını ve kârlılıklarını arttırabilirler.

Lojistik faaliyetlerinin çeşitliliğinden dolayı departmanlar arası koordinasyonun kontrollü ve planlı bir şekilde yürütülmesini sağlayarak işletmenin performansını artıracak ölçme ve değerlendirme yöntemlerinden biri olan sorumluluk muhasebesi sistemi ve sorumluluk merkezlerinin raporlarının doğru bir şekilde kullanılması halinde, yönetimin amaç ve hedeflerine ulaşmasına hizmet eden en önemli göstergelerden biri olarak görü-

lebilir. Çünkü yönetim bilgi sisteminin önemli bir parçası olan sorumluluk muhasebesi, işletmenin iş süreçleri hakkında karar vermede doğru ve nitelikli bilgi sağlar. Ancak bu sistemin etkin olarak işleyebilmesi her şeyden önce merkezi olmayan bir yönetim anlayışına, yetki, görev ve sorumlulukların devrine, departmanların serbest olarak faaliyet gösterebilmelerine ve en alt bölümden en üst yönetime doğru hiyerarşik bir raporlama sisteminin oluşturulmasına bağlıdır. Ancak Türkiye'deki lojistik firmalarında kurumsallaşmaya direnç gösteren aile veya patron şirket anlayışının var olması, yönetim muhasebesi bilgi sistemin alt yapısının oluşturulmamış olması, çalışanların sorumluluk muhasebesinin raporlarını hazırlamadaki isteksizlikleri ve bu raporlara göre performanslarının değerlendirileceğine olan inançlarının olmayışlarından dolayı, bu tür yapıların uygulanabilirliği şimdilik zor gibi görünmektedir. Öte yandan büyük veri ve yapay zekâ gibi endüstri 4.0 bileşenlerinin lojistik sektöründe de gelecekte oynayacağı roller göz önüne alındığında, 3PL firmalarının Endüstri 4.0 perspektifine uygun bir organizasyon ve yönetim anlayışına sahip olmaları bir zorunluluk haline gelecektir.

Kaynakça

- Acar, A.Z. ve Gürol, P. (2013). Türkiye'de lojistik yazınının tarihsel gelişimi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 289-312.
- Acar, D. ve Kahramanoğlu, A. (2017). Sağlık işletmelerinde sorumluluk muhasebesi ve faaliyet bölümleri standardına göre transfer fiyatlaması: bir kamu hastanesinde uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 20. (2), 111-128.
- Atkinson, A.A., Kaplan, R.S. ve Young, S.M. (2004). *Management accounting*. ABD: Prentice Hall.
- Bhattacharyya, D. (2011). *Managment accounting*. India: Dorling Kindersley Pvt.Ltd..
- Biswas, T. (2017). Responsibility accounting: A review of related literature. *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*. 4(8), 202-206.
- Blocher., J.E., Chen, H.K. ve Lin, W.T. (1999). *Cost management: A strategic emphasis*. Boston: London: Irwin/McGraw-Hill.
- Bowersox, D. ve Closs, J.D. (1996). *Logistical management: A systems intregation of physical distribution, manufacturing support, and materials procurement*. USA: McGraw-Hill Inc.
- Brewer, P., Garrison, R. ve Noreen, E. (2016). *Introduction to managerial accounting*, New York: McGraw-Hill Education.
- Çalış, Y.E. ve Altınsoy, N.B. (2014). Yönetim raporlama sisteminde sorumluluk muhasebesi: bir inşaat işletmesinin maliyet merkezine yönelik performans analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. XVI(1), 29-44.

- Drury, C. (2005). *Managment accounting for business*. 3rd Edition, United Kingdom: Thomson Learning.
- Emel, G.G., Taşkın, Ç. ve Deniz, G. (2004). Tedarik zinciri yönetimi: Otomotiv sektöründe bir araç rotalama uygulaması. *Öneri*. 6 (21), 59- 70.
- Erdoğan, N. (2007). *Lojistik maliyetlemesi ve lojistikte faaliyete dayalı maliyetleme*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No. 1748.
- Fowzia, R. (2011). Use of responsibility accounting and measure the satisfaction levels of service organizations in bangladesh. *International Review of Business Research Papers*. 7(5), 53-67.
- Görçün, Ö.F. (2010). *Tedarik zinciri yönetimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gümüş, Y. (2009). Lojistik faaliyetlerin rekabet stratejileri ve işletme karı ile olan ilişkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. 41, 97-113.
- Horngren, C.T., Datar, S.M. ve Foster, G. (2003). *Cost accounting a managerial emphasis*. ABD: Prentice Hall.
- Horngren, C.T., Harrison, W.T. ve Bamber, L.S. (1999). *Acoounting*. 4th edition, prentice-hall international, Inc.
- Karakaya, A. ve Akbulut, H. (2013). İşletmelerde sorumluluk merkezlerinin stratejik kontrol ve muhasebe sistemi açısından analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(1), 195-210.
- Kayabaşı, A. ve Özdemir, A. (2008). Üretim işletmelerinde lojistik yönetimi faaliyetlerinde performans yönetimine bakış: Beklenti-fayda farkı analizi uygulaması. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 22(1), 195-209.
- Kaygusuz, S.Y. (2005). İşletmelerde strateji tabanlı sorumluluk muhasebesi sistemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(1), 217-235.
- Kaygusuzoğlu, M. ve Uluyol, O. (2011). İşletme yöneticilerinin muhasebe bilgilerini kullanım düzeyinin araştırılması ve adıyaman uygulaması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 9(2), 298-320.
- Klen, A.A.P., Rabelo, R.J., Spinosa L. M. ve Ferreira, A. C. (1998). Integrated logistics in the virtual enterprise: The prodnet-II approach. *IFAC Proceedings Volumes*. 31(31), 225-231.
- Koçel, T. (2011). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Magee, J.F., Copacino, W.C. ve Rosenfield, D.B. (1985). *Modern logistics management: Integrating marketing, manufacturing and physical distribution*. 1 edition, John Wiley & Sons Inc.
- MAAW, Management And Accounting Web,
<https://maaw.info/LogisticsDistributionCostArticles.htm>,
adresinden 04 Kasım 2018'de alınmıştır.

- MAAW, Management And Accounting Web, <https://maaw.info/ResponArticles.htm> adresinden 04 Kasım 2018'de alınmıştır.
- Netten, E.W. (1974). Daha iyi bir yönetim için sorumluluk muhasebesi.(Çev. Rifat Üstün). *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 1(10), 203-228.
- Özcan, S. (2008). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde lojistik yönetiminin önemi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(10), 275-300.
- Özdemir, F.S. ve Gökmen, M.K. (2016). Lojistiğin evrimi ve Türkiye'deki önlisans ve lisans programları yönünden lojistik öğretimi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 9(3), 115-135.
- Özkan, M. (2013). Yönetim muhasebesi açısından sorumluluk muhasebesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 15 (1), 155-182.
- Öztürk, D. (2016). Tedarik zinciri yönetimi süreçlerini etkileyen faktörler. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 6(1), 17-24.
- Pajrok, A. (2014). Responsible accounting in the hospitality industry. *Journal of Education Culture and Society*. 2, 53-60.
- Ritika, M.R. (2015). The role of responsibility accounting in orginational structure. *International Journal of Science, Technology & Management*. 4(1), 185-190.
- Sahaf, M.A. (2013). *Management accounting principles and practice*. 3rd Edition, New Delhi-India: Vikas Publishing House Pvt. Ltd.
- Safa, M. (2012). Examining the role of responsibility accounting in organizational structure. *American Academic & Scholarly Research Journal*. 4. (5). <http://www.aasrc.org/aasrj> adresinden 25 Kasım 2018'de alınmıştır.
- Sarıdoğan, A.A. (2013). Lojistik sektöründe rekabet gücü odaklı stratejik maliyet yönetimi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*. 2. (2), 69-95.
- SOLE, The International Society of Logistics, <http://www.sole.org/bibliography.asp#A..> adresinden 04 Kasım 2018'de alınmıştır.
- Susmuş, T. (2002). Maliyet kontrolünün sağlanmasında sorumluluk muhasebesi sisteminin rolü ve zincir otel işletmelerinde uygulanması. *Mevzuat Dergisi*, 5. (59), 1-14. <http://www.mevzuatdergisi.com/2002/11a/02.htm> adresinden 22 Kasım 2018'de alınmıştır.
- Suvacı, B. ve Tonus, H.Z. (2015). Lojistik faaliyetler üzerinde etkili olan lojistik kaynakların belirlenmesi: zincir ve grup otel işletmeleri örneği. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 6. (18), 16-39.
- Tuan, T.T. (2017). Application responsibility accounting to sustainable development in vietnam manufacturers: An empirical study. *Economics World*, 5(6), 573-583.

- Tokay, S.H., Deran, A., ve Arslan, S. (2011). Lojistik maliyet yönetiminde izlenebilecek stratejiler ve muhasebe eğitiminden beklentiler. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 225-244.
- Utku, B.D. (2009). *Çağdaş sorumluluk muhasebesi*. Ankara: Detay Yayınları.
- White, G.P. (2000). *Just in time manufacturing, encyclopedia of production and manufacturing management*. Swamidass, P.I. (Ed.), Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Yükçü, S. (2007). *Yöneticiler için muhasebe: Yönetim muhasebesi*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Yüksel, H. (2002). Tedarik zinciri yönetiminde bilgi sistemlerinin önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4. (2), 261-279.

İMALAT İŞLETMELERİNDE ERGONOMİK RİSK DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ (*)

Mustafa DESTE (**)

Sami SEVER (***)

Öz

Fiziksel çevrenin insana uyumlaştırılması süreci olan ergonomi, iş ve iş yeri düzenleme çalışmalarının sistematik bir şekilde yürütülerek çalışanların aşırı zorlanmalar yüzünden yıpranmalarının önlenmesini ve çalışan performansının en üst seviyeye çıkarılmasını amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, ergonomi uygulamalarının hem işveren hem de iş gören açısından olumlu faydalar sağlayacağını ve günümüzün ekonomik ve sosyal şartları düşünüldüğünde işletmelerde ergonominin öneminin giderek arttığını ifade etmek mümkündür. Bu çalışmada, imalat işletmelerinde ergonomi alanında yapılan çalışmaların değerlendirilmesi üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, Ulusal literatürde imalat işletmelerinde ergonomik risk değerlendirme yöntemleri üzerine yapılmış çalışmalar bibliyometrik açıdan analiz edilmiştir. Çalışmaların belirlenmesi aşamasında, konuyla ilgili anahtar kelimeler kullanılarak sorgulamalar yapılmıştır. Sorgulamalar sonucunda ulaşılan çalışmalar, araştırma konusuyla ilişkili olup olmama durumlarına göre değerlendirilerek araştırma evreni oluşturulmuştur. Analiz aşamasında ise, çalışmalarda işlenen ergonomik faktörlerin neler olduğu, ergonomik risklerin değerlendirilmesinde hangi yöntemlerin kullanıldığı, yöntemlerin kullanım sıklıkları, uygulama yapılan sektörlerin neler olduğu, çalışmaların yıllara göre dağılımının nasıl olduğu şeklindeki sorulara cevaplar aranmıştır. Yapılan analizler sonucunda, ergonomi üzerine yoğunlaşan araştırmacılara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İmalat İşletmeleri, Ergonomi, Ergonomik Riskler, Bibliyometrik Analiz.

*) Bu makale, 28-29-30 Kasım ICOAEF'18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended with Social Sciences 2018 / Kuşadası - Turkey Konferansında bildiri olarak sunulmuştur.

**) Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü (e-posta: mustafa.deste@inonu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5781-6543>

***) Ar. Gör., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü (e-posta: sami.sever@inonu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6827-054X>

A Bibliometric Analysis on Ergonomic Risk Assessment Methods in Manufacturing Enterprises

Abstract

Ergonomics, which is the process of adapting the physical environment to the human, aims to prevent the wear and tear of employees due to excessive stresses and to maximize employee performance. For this purpose, it can be stated that ergonomics applications will provide positive benefits for both employee and employer and considering today's economic and social conditions, the importance of ergonomics in enterprises is increasing. In this study, a research has been carried out on the evaluation of the studies on ergonomics in manufacturing enterprises. In this context, studies on risk assessment methods in the field of ergonomics in manufacturing enterprises in the national literature were analyzed bibliometrically. During the determination of the studies, inquiries were made using the relevant keywords. As a result of the investigations, the research universe was evaluated according to the status of the research. In the analysis phase, answers were asked to what are the ergonomic factors in the studies, what methods are used in the evaluation of ergonomic risks, the frequency of use of methods, what are the applied sectors, and the distribution of the studies according to the years. As a result of the analyzes, suggestions were made for the researchers who focused on ergonomics.

Keywords: *Manufacturing Enterprises, Ergonomics, Ergonomic Risks, Bibliometric Analysis*

1. Giriş

Ergonomi: İnsanların anatomik özellikleri ve makine özelliklerini ele alarak birbiri ile uyumunu inceleyen disiplin veya bilim dalıdır. Yunancada ergonomi; Ergos-İş Nomos-Bilim yani iş bilimi anlamına gelmektedir. (Sabancı, 1999, s. 2).Ergonomi, insanların fiziksel kapasite ve tolerans seviyelerini dikkate alarak, çalışma ortamlarındaki çalışanın stresini etkileyebilecek çeşitli faktörlere bağlı olarak sistem verimliliğini ve çevre-makine-insan uyumunun en iyi seviyede olmasını inceleyen bir disiplindir (Erkan, 2005, s. 17).

Ergonomi alanında çalışmalar ilk olarak 18. Yüzyılın sonlarında F. W. Taylor tarafından yapılmıştır. Taylor, çalıştığı fabrikadaki çalışanların daha iyi bir performans ile çalışabilmesi için ergonomi alanında çeşitli deneysel araştırmalar gerçekleştirerek teoriler geliştirmiştir. Fizyoloji ve Anatomi alanlarındaki bilgilerinin yetersiz olduğu öne sürülerek birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Fakat insan faktörüne ve insanların kullandıkları araç ve gereçler üzerine yaptığı deneysel çalışmalar sebebiyle Taylor ergonomi alanına büyük bir katkı sağlamıştır. 20. Yüzyılın başlarında ise Gilbreth çiftinin “İş ve Zaman Etüdü” ve Douglas’ın “Oksijen Gereksiniminin Ölçülmesi” adlı çalışmaları ergonomi tarihinde yapılmış önemli çalışmalardandır. Ergonomi bilimindeki ilk adımlardan bazıları uygulamalı psikoloji alanındaki uzmanlar tarafından atılmıştır. 1913’te Munsterberg’in

“Endüstriyel Etkinliklerde Psikoloji” adlı eseri ergonomi alanındaki öncü çalışmalarından-
dır (Erkan, 2005, s. 19).

2. Dünya savaşı esnasında ergonomi alanındaki çalışmalar büyük bir ivme kazanmış-
tır. Çünkü askeri alanda kullanılan teknoloji rekabeti, ergonomi alanındaki çalışmaların
önemini ortaya koymuştur. Savaş sonrasında farklı bilim dallarındaki uzmanların bir ara-
ya getirilmesi ile İngiltere’de kurulan “Ergonomi Araştırma Konseyi” bu alanda başka
bir önemli gelişmedir. Konseye anotomist, makine mühendisleri, iş etüdü mühendisleri,
iş sağlığı uzmanları, mimarlar, aydınlatma uzmanları ve fizyologlar gibi farklı meslek
grupları katılmıştır. Bu konsey 1949’da insan iş başarısı üzerine yapılan çalışmaları ilk
kez “Ergonomi” olarak adlandırmıştır (Sabancı, 1999, s. 3).

Ülkemizde ergonomi konusundaki ilk adımlar 1960’lı yılların sonlarına doğru atılmış-
tır. Dünya Çalışma Teşkilatı ve Çalışma Bakanlığı 1968 yılında “İşçi Sağlığı ve İş Güven-
liği” adında bir merkez kurmuştur. Bu merkez 1968 yılında kurulmasına rağmen modern
cihazlara sahip ergonomi ünitesi 1972’de kurulmuştur. Ergonomi konusu 1969’da ilk ola-
rak İstanbul Teknik Üniversitesinde okutulan derslerin içeriğinde yer almıştır. Orta Doğu
Teknik Üniversitesi’nde 1975 yılında ergonomi araştırmaları yapmak üzere yurt dışından
çeşitli cihazlar getirilerek ilk defa bir laboratuvar kurulmuştur (Erkan, 2005, s. 21-22).

2. İmalat İşletmelerinde Ergonomi: Psikososyal, Fiziksel ve Çevresel Ergonomik Risk Faktörleri

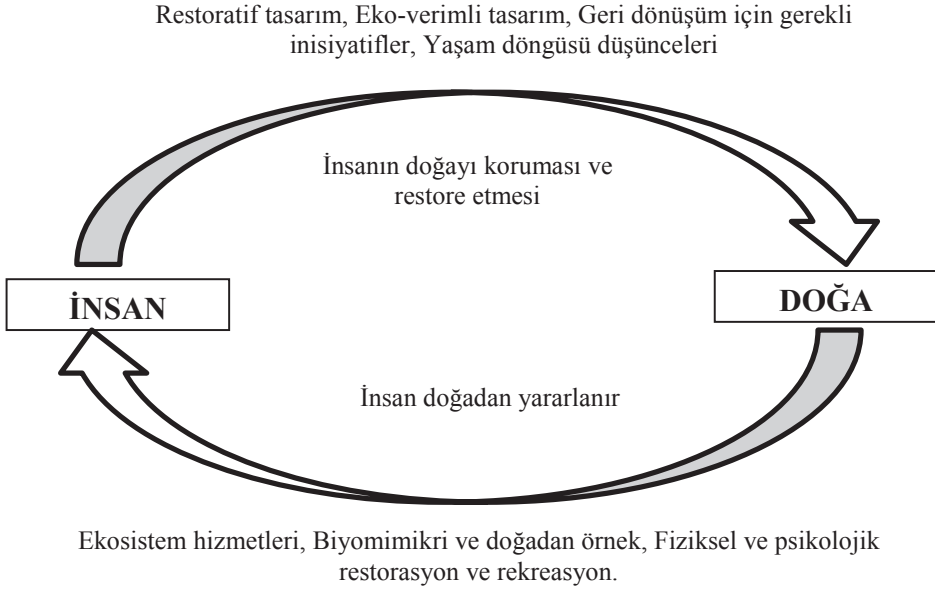
Klasik ergonomi, vücudun ve işin fiziksel tasarımını inceleyen bir bilim olarak çalış-
manın bedeni nasıl etkilediği ile ilgilenmektedir. İşin vücut üzerinde kısa vadede yorgun-
luk, ağrı gibi, uzun vadede yaralanmalar ve sakatlıklar gibi etkileri vardır. İşin operatör
üzerinde oluşturduğu yorgunluğu ve rahatsızlığı azaltarak verimliliği artırmak oldukça
önemlidir. Fakat işin zihni de etkilediği açıktır. Klasik ergonomi herhangi bir işin beden
üzerine etkisi kadar önemli olabilecek zihin üzerine etkisini göz ardı etmektedir. Özel-
likle son zamanlarda ilerleyen teknolojiyle işin doğasında bedensel çalışmaktan zihinsel
çalışmaya doğru bir değişim yaşanmış ve yapmaktan ziyade düşünmek ön plana gelmiş-
tir. Bu noktada ise bilişsel ergonomi devreye girmiştir (Hollnagel, 1997, s. 1172). Bilişsel
ergonomi daha çok işin bilgi işleme gereksinimleriyle ilgilenmektedir. Hata olasılığını
minimum seviyede tutarak çalışan performansını yükseltmek amacıyla kontrol, kadran
ve bilgisayar programları geliştirmek başlıca uygulamalarındandır. Bilişsel ergonomi,
ileri teknoloji kullanımına bağlı olarak bilişim sistemlerinde karmaşıklık oluşturabilecek
ve bu sistemlerin kullanımında kolaylık sağlayacak tasarımlarla ilgilenmektedir. Başlıca
konularını; mental iş yükü, başarılı performans, karar verme, insan-elektronik cihaz etki-
leşimi, iş sistemi, insan güvenilirliği gibi kavramlar oluşturmaktadır.(Neşeli, 2016,s. 8).

İnsanların daha çok fiziki karakteristikleriyle; antropometrik, fizyolojik, anatomik ve
biyomekanik özellikleriyle fiziksel ergonomi ilgilenmektedir. Başlıca konularını, çalışma
esnasındaki duruş pozisyonları, yinelenen hareketler, materyallerle alakalı işlemler, sağ-
lık ve güvelik, kas-iskelet sistemler oluşturmaktadır. Başka bir deyişle fiziksel ergonomi

çevrede performansı etkileyebilecek fiziki unsurları inceler. Bunlar ışık, gürültü, sıcaklık, toz kimyasalları vb. dir. Örneğin insanların rahat çalışabilecekleri bir sıcaklık düzeyi vardır. Bu ısı yapılan işe göre değişiklik gösterebilmektedir. İnşaatta çalışan bir kişi soğuk bir ortamda çalışmayı isterken bilgisayar başında çalışan bir muhasebeci daha sıcak bir ortamda çalışmak ister. Fiziksel ergonomi çalışanın performansına olumsuz etki edebilecek bu ve bunun gibi unsurları inceler (URL-1).

Örgütsel yapıları, prosesleri ve politikası da dâhil olmak üzere sosyoteknik yöntemlerin en iyi konuma getirilmesiyle örgütsel ergonomi ilgilenmektedir. Örgütsel ergonomi konuları; iletişim, iş dizaynı, katılımcı dizayn, ekip-kaynak yönetimi, iş birliği çalışması, ekip hâlinde çalışma, toplum ergonomisi, yeni iş paradigmaları, örgütsel kültürü, sanal örgütler ve kalite yönetimidir. Örgütsel ergonomi; çalışanları ve yaptıkları işi en güzel tesiri ortaya çıkaracak şekilde örgütlemek ister. Mesela yoğun tatil zamanlarında vardiya işlerinde fonksiyonu, elde edilecek olan verimi azaltmayacak şekilde hazırlamak örgütsel ergonominin görevleri arasındadır (Neşeli, 2016, s. 8-9).

Son yıllarda sürdürülebilirlik üzerine yapılan çalışmalar yeşil ergonomi kavramının ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Doğa yanlısı ergonomik iyileştirmeler ise yeşil ergonomi olarak tanımlanmaktadır; özellikle doğal dünya ile insan ilişkisine odaklanmaktadır ve bütün gezegenin kapalı bir sistem olduğunu kabul etmektedir. Yani, yeşil ergonomi, “sistemin bir bölümündeki aksama, kaçınılmaz olarak sistemin diğer bölümlerine de etki edecektir” varsayımı ile hareket etmektedir. Bu sebeple, doğal çevre ile çift yönlü ilişkileri kabul eder; insanlar doğal ortamların düzenini etkiler, etkilenen doğal ortamlar da insanların sağlığını ve refahını etkiler (Şekil 1’e bakınız). Bu yaklaşım tamamen doğa odaklı olunmalıdır şeklinde yorumlanmamalıdır. Yeşil ergonominin doğa odaklı olması, sosyal ve ekonomik sermayeyi dikkate almadığı anlamına gelmemelidir. Bunun aksine yeşil ergonomi, doğal ortamlarla birlikte insanların ekonomik ve toplumsal gelişim ihtiyaçlarını da içeren tamamen sürdürülebilir sistemlerin geliştirilmesine odaklanmaktadır (Thatcher, 2013, s. 391).

Şekil 1. Yeşil ergonomi için çift yönlü ilişki (Thatcher, 2013,s. 392)

Bir iş yerinde imalat türüne bağlı olarak insan ve makine sistemlerini etkileyecek sıcak, rutubetli, soğuk, gaz, toz, is ve radyasyon gibi sorunlar bulunabilir. İnsan organizmasının işleyişini bozabilecek bu sorunlar iş verimi üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Bu sorunların bazıları kısa dönemde bazıları da uzun dönemde etkisini göstermektedir. Çalışanlar maruz kaldıkları bu tip sorunları fark etmeseler de belirli bir seviyeden sonra bu sorunlar, çalışanın iş verimini olumsuz etkilemektedir (Şimşek, 1994, s. 21).

Çalışma ortamındaki risk faktörleri psikososyal, fiziksel, çevresel olarak üç başlık altında toplanmaktadır. Genel olarak fiziksel ve çevresel riskler dışında kalan ve çalışanların psikolojik durumlarını olumsuz etkileyen faktörler psikososyal risk faktörleri olarak tanımlanmaktadır. İngiltere İş Sağlığı ve Güvenliği konularında düzenleyici kuruluş olan Health and Safety Executive, psikososyal risk faktörlerini, “çalışanların iş ve çalışma ortamlarındaki (yönetici ve iş arkadaşlarıyla olan ilişkilerini de kapsayacak şekilde) psikolojik tepkilerini etkileyebilecek unsurlardır” şeklinde tanımlamaktadır (URL-2). Leka, Cox, Jain, Hassard, Ertel, Stilijanow ve Petyx’e (2008, s. 1) göre psikososyal riskler, “işin tasarımının ve yönetiminin ortaya çıkardığı örgütsel ve sosyal olumsuzlukların sebep olabileceği potansiyel fiziksel ve psikolojik zararlarıdır” şeklinde tanımlanmaktadır. Çalışma ortamında insanlar kendi kişisel durumundan kaynaklanan çeşitli psikolojik yüklenmelere maruz kalmaktadır. Bu psikolojik yüklenmeler sonucunda kişilerin işlerine ve iş yerindeki arkadaşlarına uyumu zorlaştırarak iş heveslerinde düşüş meydana gelir, iş

kazalarında ve devamsızlıklarında artış olur. İş yerindeki dağınıklık ve farklı sosyal huzursuzluklar psikolojik yüklenmeye sebep olmaktadır (Su, 2001, s. 237).

Çevre insanın yaşadığı ortamın fiziksel ve kimyasal özelliklerini içerisinde barındırmaktadır. Sıcaklık, nem, gürültü, titreşim, havalandırma, tozlar, aydınlatma ve kimyasallar çalışan performansını etkileyen başlıca çevresel faktörlerdir (Neşeli, 2016, s. 9). Bunların sürekliliği ve şiddeti farklı iş yerlerinde farklı olmasına rağmen, çalışanlar iş yerinde uzun vakit geçirdikleri için bu tür çevresel etkenlere maruz kalmaktadırlar. Hem genel sağlık hem de işçi sağlığı çevresel faktörlerden olumlu-olumsuz olarak etkilemektedir.

Fiziksel risk faktörlerinde tekrarlanma, uygunsuz duruş, statik duruş, aşırı güç, sıkışma gibi kavramlar yer almaktadır. İlk olarak tekrarlanmayı ele alacak olursak, iş sırasında aynı ya da benzer hareketlerin sık aralıklarla tekrarlanmasıdır. Örneğin: Yeterli ara verilmediğinde kas ve iskelet sisteminde ağrılar ve rahatsızlıkların meydana gelmektedir. Uygunsuz duruşlar ise doğal duruşa aykırı olan duruşlardır. Bir işte en rahat ve güvenli duruş biçimi doğal duruştur. Fakat iş yapısı gereği bir takım doğal olmayan duruşları da bünyesinde barındırabilir. Çalışan duruşlarının doğal olmadığı durumlarda kas ve eklem bölgelerinde aşırı yüklenme olur ve buna bağlı olarak çalışan sağlığında çeşitli problemler meydana gelmektedir. Örneğin; gün içerisinde 2 saatten fazla sürekli eller ile omuz ve baş hizasının üzerinde çalışmak, uygunsuz duruştur. Statik duruş ise çalışanın çalışırken aynı pozisyonda uzun süre durması gereken duruşlardır. Statik duruşlarda, kaslarda yorgunluk ve zedelenmeler oluşur ve kan akış hızı yavaşlar. Güç, tanım olarak kasa uygulanan kuvvetin büyüklüğünü belirtir. Aşırı güç ise kasa uygulanan kuvvetin çok büyük olduğunu ifade etmektedir. Aşırı güç kasların normalden daha fazla kasılmasına sebep olmakta ve kasların, eklemlerin üzerindeki yükünü artırarak zedelenmelere sebep olmaktadır. Sıkışma faktörü ise kısaca “yumuşak dokunun, kemik ile keskin veya sert bir nesne arasında sıkışmasıdır” şeklinde ifade edilmektedir. Çalışma sırasında birtakım faaliyetler neticesinde oluşabilecek sıkışma, sinir iletimini ve kan akışını azaltmaktadır. Sinir iletiminin azalması sonucunda ise tendonlarda ve tendon korumalarında kalıcı problemler meydana gelebilmektedir. Yukarıda belirtilen tüm risk faktörleri ergonomik iyileşmelerle önlenmektedir (Neşeli, 2016, s. 21).

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na göre risk değerlendirmesi, “işyerlerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek tehlikelerin belirlenmesi, bu tehlikelerin riske dönüşmesine yol açan faktörler ile tehlikelerden kaynaklanan risklerin analiz edilerek derecelendirilmesi ve kontrol tedbirlerinin kararlaştırılması amacıyla yapılması gerekli çalışmalar” olarak tanımlanmıştır (Koç ve Testik, 2016, s. 4). Bu tanım doğrultusunda risk değerlendirmesi ve risk değerlendirmesinde kullanılacak yöntemler büyük önem taşımaktadır.

3. Metodoloji

Çalışmada ulusal ölçekte imalat işletmelerinde ergonomik risklerin değerlendirmesi üzerine yapılan çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. İlk

olarak araştırmanın amacı ve önemi sonrasında araştırmanın yöntemi, kısıtları ve araştırma bulguları belirtilmiş en sonda ise sonuç ve değerlendirme yapılmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bilimsel çalışmalar gün geçtikçe daha çok işbirliğine dayalı bir hale gelmektedir. Geçmişten günümüze araştırmacılar, diğer araştırmacıların çalışmalarından faydalanmaktadır. Genel anlamda, tüm araştırmacılar, problemlere çözüm bulmak, bilinmeyenleri araştırmak, anlamak ve inşa edilebileceği teorik temeli sağlamak için dünya çapında birlikte çalışan bir topluluğun üyeleridirler. Bu topluluk üyeleri dönemin ihtiyacına bağlı olarak farklı alanlarda farklı konular üzerinde araştırmalar gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmektedir. Bilim dallarının gelişim düzeyinin belirlenebilmesi ve hangi konuların hangi dönemlerde yoğun olarak çalışıldığının tespit edilebilmesi açısından yazılı bilimsel çalışmaların belirli dönemler itibariyle incelenmesi önem arz etmektedir (Çatı ve Özel, 2018).

Bibliyometri terim olarak ilk 1922'de E. Wyndham Hulme tarafından Cambridge Üniversitesi'nde Bibliyografya adında verilen bir derste kullanılmıştır. Sonrasında Gosnell tarafından kullanılıncaya kadar 22 yıl boyunca bibliyometri terimi kullanılmamıştır. Terimin bir sonraki kullanımı ise, 1962 yılında alıntı çalışmaları üzerine yapılan eleştirel bir makalede Raisig tarafından olmuştur. Bibliyometri kavramı farklı yazarlar tarafından farklı şekilde ele alınmıştır fakat en çok kabul görmüş tanımı “matematiğin ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim ortamlarına uygulanmasıdır” şeklinde ifade edilmiştir (Pritchard, 1969).

Bibliyometrik çalışmalar sayesinde bilimsel çalışmaların etkinlik düzeyleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bibliyometrik araştırmalar neticesinde yayınların özelliklerine ve kullanım sıklıklarına ait bilgiler de elde edilebilmektedir. Bu çalışmalar sayesinde herhangi bir alan üzerindeki en verimli yazarlar belirlenebilirken yapılan çalışmaların özelliklerinin de etkileşim düzeyi belirlenebilmektedir (Hotamışlı ve Efe, 2015, s. 103).

Fiziksel çevrenin insana uyumlaştırılması süreci olan ergonomi, iş ve iş yeri düzenleme çalışmalarının sistematik bir şekilde yürütülerek çalışanların aşırı zorlanmalar yüzünden yıpranmalarının önlenmesini ve çalışan performansının en üst seviyeye çıkarılmasını amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, ergonomi uygulamalarının hem işveren hem de iş gören açısından olumlu faydalar sağlayacağını ve günümüzün ekonomik ve sosyal şartları düşünüldüğünde işletmelerde ergonominin önemini giderek arttığını ifade etmek mümkündür. Son yıllarda artan sanayileşmeyle birlikte çalışma ortamındaki risklerin iş sağlığı ve güvenliği açısından değerlendirilmesi önemli hale gelmiş ve işletmelerde ergonomik risklerin değerlendirilme çalışmaları artış göstermiştir. Özellikle çalışan sağlığını etkileme potansiyeli yüksek olan imalat işletmelerinde yapılan risk değerlendirmelerinin hangi yönde ilerlediğini görebilmek için bu konu üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi önemli hale gelmiştir.

Literatürde daha önce ergonomi alanında bibliyometrik açıdan herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması sebebiyle bu çalışma, alanda ilk bibliyometrik çalışma özelliğini taşımaktadır. Bu çalışmada 2010-2018 yılları arasında imalat işletmelerinde ergonomi alanında yapılan çalışmaların bibliyometrik açıdan değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kısıtları

Belirtilen amaç doğrultusunda bu çalışmada aşağıda yer alan sorulara cevaplar aranmıştır.

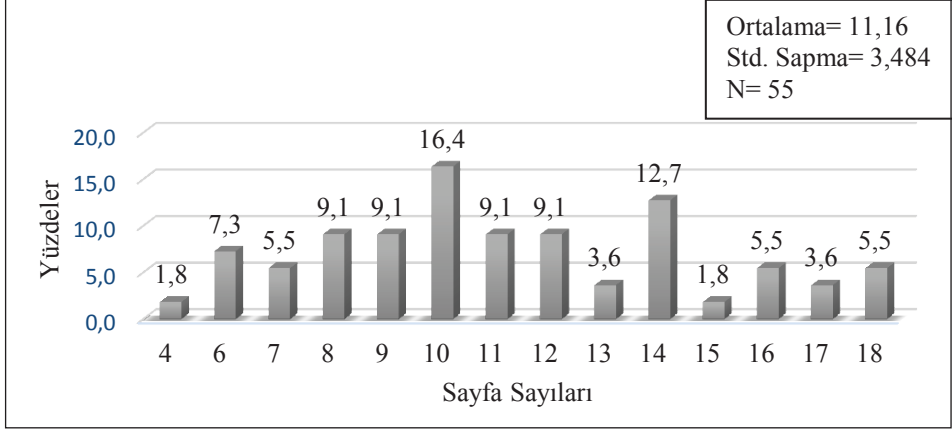
- Çalışmalar kaç sayfadan oluşmaktadır?
- Çalışmalar kaç yazar tarafından yapılmıştır?
- Çalışmalar hangi yıllarda gerçekleştirilmiştir?
- Sorumlu yazarlar hangi kurumda çalışmaktadır?
- Çalışmalar hangi sektörde uygulanmıştır?
- Çalışmalarda incelenen ergonomik faktörler nelerdir?
- Çalışmalarda ergonomik risklerin değerlendirilmesinde hangi yöntemler kullanılmıştır?

Ulusal alanda 2010-2018 yılları arasında imalat işletmelerinde, ergonomik risklerin değerlendirilmesi üzerine yapılmış çalışmalar nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometri tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmaların belirlenmesi aşamasında, konuyla ilgili anahtar kelimeler kullanılarak sorgulamalar yapılmıştır. Sorgulamalar sonucunda ulaşılan çalışmalardan 84 adet çalışmanın araştırma konusuyla ilişkili olduğu tespit edilmiş ve araştırma evreni oluşturulmuştur. Araştırma sorularına ait bilgiler SPSS programına aktararak, sayısal hesaplamalar, tablo ve grafiklerle ilgili işlemler gerçekleştirilmiştir.

3.3. Bulgular

2010- 2018 yılları arasında imalat işletmelerinde ergonomi alanında ergonomik risk değerlendirme yöntemleri kullanılarak yapılan, Dergipark, Ulakbim, Google Akademik ve İnönü Üniversitesi Kütüphanesi Veri Tabanında 55 makale ve 29 bildiri özetine ulaşılmıştır. Şekil 2’de 55 makalenin sayfa sayıları ve yüzdelikleri verilmiştir.

Şekil 2. Çalışmaların sayfa sayılarına göre dağılımı

Şekil 2 incelendiğinde %16,4'lük dilim ile 10 sayfalık çalışmaların en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmaların %12,7'sinin 14 ve %9,1'lik diliminin ise 8, 9, 11, 12 sayfalık çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların ortalama sayfa sayısı 11,16'dır.

Tablo 1'de çalışmalara ait yazar sayılarının frekans ve yüzdeleri verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaların Yazar Sayılarının Frekans ve Yüzde Tablosu

Yazar Sayısı	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
1	4	4,8	4,8
2	38	45,2	50,0
3	23	27,4	77,4
4	10	11,9	89,3
5	5	6,0	95,2
6	3	3,6	98,8
7	1	1,2	100,0
Total	84	100,0	

Tablo 1 incelendiğinde 2 yazarlı çalışmaların %45,2 ile en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. 3 yazarlı çalışmalar %27,4, 4 yazarlı çalışmalar %11,9'lük dilime sahiptir. Ayrıca incelenen çalışmaların % 95,2'sini, iki ve daha fazla yazar ile yürütülen çalışmalar oluşturmaktadır.

Tablo 2’de çalışmaların yıllara göre dağılımına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Tablo 2. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
2010	4	4,8	4,8
2011	1	1,2	6
2012	4	4,8	10,7
2013	12	14,3	25
2014	1	1,2	26,2
2015	10	11,9	38,1
2016	3	3,6	41,7
2017	29	34,5	76,2
2018	20	23,8	100
Total	84	100,0	

Tablo 2 incelendiğinde % 34,5 ile 2017 yılında yapılan çalışmaların en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. 2017 yılını %23,8 ve %14,3 ile sırasıyla 2018 ve 2013 yılları izlemiştir. Ayrıca dağılım grafiği incelendiğinde en çok artış 2016-2017 yılı arasında olmuştur.

Tablo 3’de çalışmaların ilk yazarlarının çalıştığı kurumlara göre dağılımı verilmiştir.

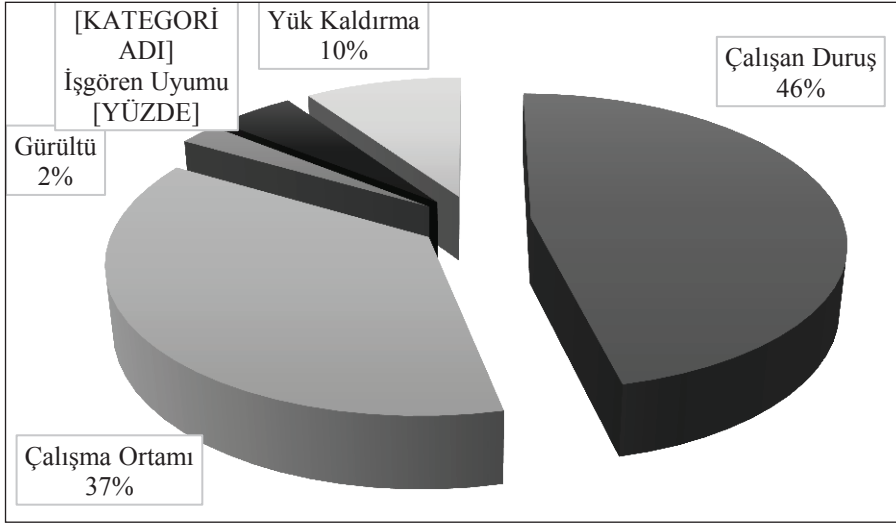
Tablo 3. Sorumlu Yazarların Çalıştığı Kurumlara Göre Dağılımı

Kurum	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Anadolu Üniversitesi	4	4,8	4,8
Atatürk Üniversitesi	3	3,6	8,3
Balıkesir Üniversitesi	7	8,3	16,7
Bartın Üniversitesi	1	1,2	17,9
Başkent Üniversitesi	1	1,2	19
Celal Bayar Üniversitesi	1	1,2	20,2
Çayeli Bakır İşletmesi	2	2,4	22,6
Dokuz Eylül Üniversitesi	4	4,8	27,4
Dönmez Debriyaj	1	1,2	28,6

Dumlupınar Üniversitesi	1	1,2	29,8
Ege Üniversitesi	4	4,8	34,5
Erciyes Üniversitesi	1	1,2	35,7
Eskişehir Teknik Üniversitesi	1	1,2	36,9
Gazi Üniversitesi	6	7,1	44
Gümüşhane Üniversitesi	2	2,4	46,4
Hitit Üniversitesi	1	1,2	47,6
Işık Üniversitesi	6	7,1	54,8
İnönü Üniversitesi	1	1,2	56
Karabük Üniversitesi	1	1,2	57,1
Karadeniz Teknik Üniversitesi	3	3,6	60,7
Kırıkkale Üniversitesi	3	3,6	64,3
Kocaeli Üniversitesi	1	1,2	65,5
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	3	3,6	69
Osmangazi Üniversitesi	9	10,7	79,8
Ömer Halis Demir Üniversitesi	2	2,4	82,1
Pamukkale Üniversitesi	5	6	88,1
Sakarya Üniversitesi	1	1,2	89,3
Süleyman Demirel Üniversitesi	1	1,2	90,5
Sütçü İmam Üniversitesi	1	1,2	91,7
Tez Medikal	1	1,2	92,9
Uludağ Üniversitesi	5	6	98,8
Uşak Üniversitesi	1	1,2	100
Total	84	100	

Tablo 3 incelendiğinde % 10,7 ile en fazla çalışma Osmangazi Üniversitesinde çalışan araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. 2. sırada % 8,3 ile Balıkesir Üniversitesi yer alırken % 7,1 ile Gazi Üniversitesi ve Işık Üniversitesi 3. sırada yer almaktadır.

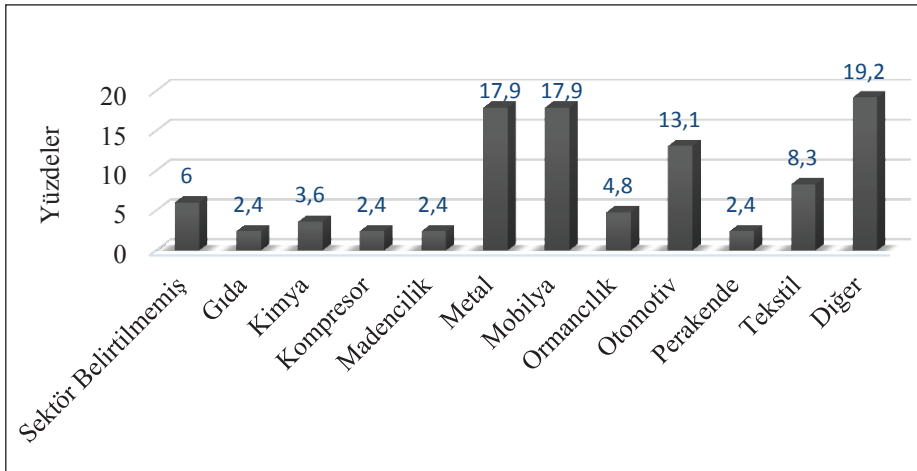
İncelen çalışmalarda ergonomik risk faktörleri, ergonomi temeline bağlı olarak; çalışan duruş, çalışma ortamı, yük kaldırma, montaj hattı-işgören uyumu ve gürültü olmak üzere sınıflandırılmıştır. Şekil 3'de çalışmalarda incelenen ergonomik faktörlerin dağılımına ilişkin pasta grafiği verilmiştir.

Şekil 3. Çalışmalarda incelenen ergonomik faktörlerin dağılımı

Şekil 3'e bakıldığında çalışmaların hemen hemen yarısını %46 ile çalışın duruş oluşturmaktadır. Yapılan çalışmaların %37'sini çalışın ortamı oluştururken geri kalan kısmını ise sırasıyla yükl kaldırma, montaj hattı-işgören uyumu ve gürültü faktörleri oluşturmaktadır.

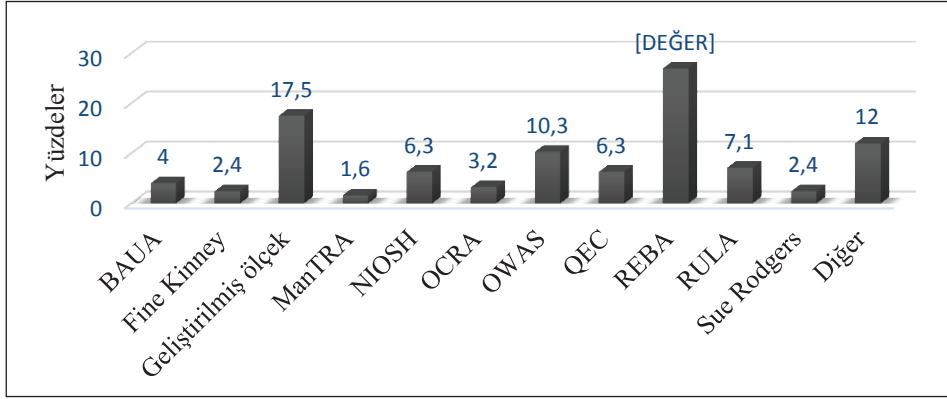
Şekil 4'de çalışmaların sektörlere göre dağılım grafiği verilmiştir.

Şekil 4. Çalışmaların sektörlere göre dağılımı

Asansör, beyaz eşya, demir-çelik, dokuma, elektronik, iklimlendirme, inşaat, kauçuk, kiremit, kombi, konfeksiyon, petrol, PVC, soba üretim, tarım makineleri üretim, transformator, metal, mobilya, otomotiv, tekstil, ormancılık, kimya, gıda, kompresör, madencilik, perakende sektörlerinde ergonomik riskleri değerlendirmek üzere çalışmalar yapılmıştır. Şekil 4 incelendiğinde en yüksek oranın 17,9 ile metal ve mobilya sektöründe olduğu görülmektedir. 2. sırada %13,1 ile otomotiv sektörü, %8,3 ile tekstil sektörü yer almaktadır. Risklerin değerlendirilmesinde bir defa kullanılan sektörler, diğer adı altında toplanmıştır. Bu sektörler; asansör, beyaz eşya, demir çelik, dokuma, elektronik, iklimlendirme, inşaat, kauçuk, kiremit, kombi, konfeksiyon, petrol. Ayrıca %6'lık kesimde çalışmaların hangi sektöre ait olduğu bilgisi verilmemiştir.

Şekil 5'de ergonomik risklerin değerlendirilmesinde kullanılan yöntemlere ait dağılım grafiği verilmiştir.

Şekil 5. Ergonomik riskleri değerlendirmede kullanılan yöntemlerin dağılımı

Şekil 5 incelendiğinde çalışmalarda birçok risk değerlendirme yöntemi kullanılmıştır. Bazı çalışmalarda birden fazla yöntemle riskler değerlendirildiği için 84 çalışmada kullanılan yöntem sayısının toplamı 126 olmuştur. Risklerin değerlendirilmesinde %27'lik oranla en fazla REBA yöntemi kullanılmıştır. İkinci sırada %17,5'lik oranla araştırmacılar geliştirmiş olduğu ölçeklerle riskleri değerlendirmiştir. Sonrasında ise %10, 3'lük dilim ile OWAS değerlendirme yöntemi üçüncü sırada yer almıştır. Bir kere kullanılan yöntemler diğer başlığı altında toplanmıştır. Bunlar; CMDQ, ergonomi denetleme kılavuzu, İSG risk analizi, iş zorlanma ineksi, lafeyette antropometric set, LMM-HHT, LMM-ZS, MURI, PHA, PLIBEL, posture analysis, RWL'dir. İncelenen çalışmalarda kullanılan başlıca yöntemler ise şunlardır :

- BAUA
- Fine Kinney
- ManTRA

- NIOSH
- OCRA
- OWAS
- QEC
- REBA
- RULA
- Sue Rodgers

Bu yöntemlerin haricinde araştırmacılar çalışmalarında kendilerinin geliştirmiş oldukları ölçekler yardımıyla çalışanlardan veri toplayarak veya çalışma ortamını gözlemleyerek işlemlerin ergonomik riskleri değerlendirilmiştir.

4. Sonuç

Günümüzde ergonomi alanında yapılan çalışmaların artış göstermesi bu alanda yapılan çalışmaların tasnif edilmesini önemli hale getirmiştir. 2010- 2018 yılları arasında Dergipark, Ulakbim, Google Akademik ve İnönü Üniversitesi Kütüphanesi Veri Tabanında ergonomik risk değerlendirme yöntemi kullanılarak yapılan uygulamalı 55 makale ve 29 bildiri özetine ulaşılmıştır. Ulaşılan bu çalışmaların bibliyometrik açıdan analizi amaçlanmıştır.

Çalışmaların sayfa sayıları incelendiğinde ortalama sayfa sayısının 11,16 olduğu görülmektedir. Bir alan üzerine yapılan araştırma neticesinde ulaşılan sonuçların ve değerlendirmelerin, istenen düzeyde aktarılabilmesi için bu sayının yeterli olduğu söylenebilir.

Çalışmalardaki yazar sayılarına bakıldığında çalışmaların büyük bir çoğunluğu iki ve daha fazla yazar tarafından kaleme alınmıştır. Çok yazarlı çalışmalar araştırmacının niteliğine önemli katkı sağlayabilmektedir. Çok yazarlı çalışmalarla, farklı birikimlerin ve emeklerin birleştirilerek daha kaliteli yayınların ortaya konulması amaçlandığı söylenebilir (Çatı ve Özel, 2018). Ayrıca çok yazarlı çalışmalar zaman maliyet açısından değerlendirildiğinde daha avantajlı olabilmektedir. Dolayısıyla bundan sonraki süreçte yapılacak çalışmaların, hem literatüre hem de araştırmacılara katkı sağlaması sebebiyle çok yazar tarafından gerçekleştirilmesi uygun görülmektedir.

Bu alanda yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde son yıllarda artış olduğu görülmektedir. Bu artışın son dönemdeki işçi sağlığı ve güvenliği konusunda fabrikalardaki yaptırımların ve bilinçli insan sayısının artması sebebiyle olduğu söylenebilir.

Ergonomik faktörlerde en çok incelenen faktörün %46'lık oranla çalışan duruş olduğu görülmektedir. Kas ve iskelet problemlerine sebep olabilecek çalışan duruşlarının incelenmesi problemlerin gerçekleşmeden önce öngörülebilmesi açısından önemli olabilmektedir. İncelenen faktörlerde ikinci sırada ise çalışma ortamı yer almaktadır. Çalışma

ortamı işçi sağlığına ve işçi performansına en çok etki eden diğer bir faktör olduğu için bu faktörün incelenerek çalışma ortamındaki aksaklıkların giderilmesi hem işçiye hem de işletmeye olumlu katkı sağlayabilecektir.

Sektör dağılımlarına bakıldığında en çok risk değerlendirmenin metal ve mobilya sektöründe olduğu görülmektedir. Çalışan sağlığı açısından en fazla risk barındıran sektörlerde çalışmaların gerçekleştirilmediği görülmektedir. Dolayısıyla bundan sonraki yapılacak çalışmalarda en fazla riske sahip sektörlerle yer verilmesinin daha çok gerekli olduğu söylenebilir.

Risk değerlendirilmesinde kullanılan yöntemlere bakıldığında en çok REBA yöntemi kullanılmıştır. REBA yönteminin fazlaca kullanılmasının sebebi, kullanımının basit ve risk değerlendirmesi açısından güvenilirliğinin ispat edilmiş olması şeklinde ifade edilebilir. Bu alanda yapılacak olan araştırmalarda REBA yöntemi öncelikli olmakla birlikte OWAS, RULA, NIOSH, QEC vb. yöntemlere de yer verilerek daha detaylı ve karşılaştırmalı bir şekilde incelemeler yapılabilir.

Kaynakça

- Çatı, K. ve Öcel, Ç. (2018). Türkiye’de pazarlama ile ilgili yayınlanan makalelerin bibliyometrik incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi Journal of Business Research-Turk*, 10(3), 508-519.
- Erkan, N. (2005). *Ergonomi* (9. b.). Ankara: MPM (Milli Produktivite Merkezi Yayınları).
- Hollnagel, E. (1997). Cognitive ergonomics: It's all in the mind. *Ergonomics*, 40(10), 1170-1182.
- Hotamışlı, M. ve Efe, D. (2015). Duygusal zekâ ve liderlik ilişkisi bağlamındaki çalışmaların bibliyometrik analiz ile incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 101-121.
- Koç, S. ve Testik, Ö. M. (2016). Mobilya sektöründe yaşanan kas-iskelet sistemi risklerinin farklı değerlendirme metotları ile incelenmesi, *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 27(2), 2-27.
- Leka, S., Cox, T., Jain, A., Hassard, J., Ertel, M., Stilianow, U. ve Petyx, C. (2008). *Guidance on the European framework for psychosocial risk management: A resource for employers and worker representatives*, Geneva: World Health Organization (WHO).
- Neşeli, C. (2016). *Ergonomik risk analiz yöntemlerinin karşılaştırılması ve bir kalıp imalat firmasında uygulanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25 (4), 348-349.

- Sabancı, A. (1999). *Ergonomi*. Adana: Baki Kitabevi.
- Su, B.A. (2001). *Ergonomi* (1. b.). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Şimşek, M. (1994). *Mühendislikte ergonomik faktörler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayını.
- Thatcher, A. (2013). Green ergonomics: definition and scope. *Ergonomics*, 56(3), 389-398.
- URL-1:Docplayer. (2018, Ocak 20). Web: <https://docplayer.biz.tr/10289129-Ergonomi-tanim-ve-genel-esaslar.html> adresinden 12 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.
- URL-2:Health and Safety Executive. (2010). What Are Psychosocial Risk Factors?, Web: <http://www.hse.gov.uk/msd/mac/psychosocial.htm> adresinden 12 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.

YAHUDİLİKTE KADINLARIN REGL DÖNEMİ /NİDDAH (נִידָה) İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Mustafa YİĞİTOĞLU (*)

Öz

Âdet, kız çocuklarının gelişimi esnasında üreme çağına geçiş döneminin bir işaretidir. Bu coğrafi koşullara, iklim şartlarına göre değişiklik arz etmektedir. İlk âdet kanaması olan menarş ile başlayan ve menopoza yani âdet bitimine kadar süren aylık kanamalara verilen addır. Kadının rahminde yer alan yumurtaların döllendiği takdirde bunların dışarıya atılmasıdır. Yani tüm ergenliğe giren kızların yaşadığı biyolojik, fizyolojik bir olaydır. Kadınlara has bu özel durum dinlerin de ele aldığı bir husus olmuştur. Bu çalışmada incelenecek konu Yahudilikte kadınların regl dönemiyle ilgili hususlarıdır. Kadınların âdet tanımlamaları, süresi, sınırlamaları, âdet kanının ayrımı ve nida olan kadınla cinsel ilişkinin karşılığı bu araştırmada ele alınmıştır. Hemen hemen her toplumda kadının arka planda olması, hassaten âdet görmesine bağlanan bir durum olmuştur. Özellikle birçok eylemlerde bundan dolayı kadına engel konulmuştur. Yahudilikte bu, katı kurallar halinde zikredilmiş, dönemin şartlarına ve bilginlerin yorumuna göre hükümler belirlenmiştir. Nihayetinde kadınların Yahudi şeriatına göre kendi hususi durumlarında düzenlemede bulunduğu anlatılmıştır. Eski dönem bilginlerin Yahudi literatüründe verdiği beyanlar ile günümüzün modern açıklamalarıyla örtüşmediği de gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Kadın, Âdet Dönemi, Regl, Tecrit.

Issues on Menstruation Period of Women in Judaism

Abstract

Menstruation is a sign of the transition period to the reproductive age during the development of girls. This varies according to the geographical conditions and climatic conditions. It is the name given to the first menstrual bleeding that starts with menarche and lasts until the end of menopause. If the eggs in the womb of the woman are not fertilized,

*) Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana bilim Dalı
(e-posta: mustafayigitoglu@karabuk.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6308-1475>

they are thrown out. In other words, it is a biological event in which all adolescent girls live. This special situation for women has also been an issue of religions. The subject to be examined in this study is the issues related to the period of women in Judaism. The definition of menstrual cycle, duration, limitations, separation of menstrual blood and sexual relationship with men are discussed in this study. In almost all societies, the woman's being in the background was due to the fact that she was apparently menstruating. Especially in many acts, women were prevented. In Judaism, this is mentioned in strict rules, and according to the conditions of the time and the interpretation of the scholars, the provisions are determined. Ultimately, it has been explained that women regulate their own special situation according to the Jewish law. It was also observed that the earlier period scholars did not correspond with the modern explanations of today with the statements given in the Jewish literature.

Keyword: Judaism, Women, Mensturation, Regl, Isolation.

Giriş

Âdet görmek, aybaşı olmak, buluş çağına gelmiş bir kadının her ay yaşadığı fizyolojik ve biyolojik bir durumdur. Tıbben ilk âdet görme, kız çocuklarının gelişimi sırasında üreme çağına geçiş döneminin bir işaretidir. İlk âdete menarş da denmektedir. Hiç şüphesiz âdet görmek kız çocuğunun genetik yapısı, beslenmesi ve çevresel kültürel faktörlerle doğrudan ilişkilidir. Genel olarak kız çocuğu 9 ilâ 16 yaşları arasında âdet görebilir. Bu durum coğrafi koşullara göre de değişiklik göstermektedir. Sıcak iklimde yaşayanlarda menarş dönemi daha kısa olabiliyorken soğuk iklimlerde yaşayanlar için bu süreç daha uzun olabilmektedir. (İlk Âdet Görme (Menarş), 2015) Menarş ile başlayan âdet kanaması menopoz olarak adlandırılan âdetin son bulmasına kadar devam eden aylık kanamalara regl denilmektedir. Biyolojik manada âdet, rahimde yer alan bir yumurtanın aşılmanmadan ölmesi ve döl yatağından atılmasıdır.

Nida/Niddah

Yahudilikte ergenlikten menopoza kadar görülen bu fizyolojik olaya nida / niddah/ נִידָה yani periyodik olarak akan kanın kirliliği denilmektedir. Nida, Mişna'nın Tohorot/Taharet bölümünde zikredilmektedir. (Walfish, 1997, s. 501) Niddah ile ilgili yasalar, halakanın en temel prensiplerinden bazılarını içermektedir. Ayrıca, İkinci Tapınağın yıkılmasının ardından Yahudi yaşamında hayatta kalan ritüel kirliliklerle ilgili olan birkaç kutsal kitap düzenlemesinden birini de oluşturur. Tüm halakada en zor ve karmaşık olanı arasında, niddaha ayrılmış hususlar yer almaktadır.(Ta-Shma ve Baskin, 2007,s.253.)

Kutsal Kitap'ta Levililer'de zikredilen 12/1-8; 15/1-33 ile genellikle 15/19-24'deki metinlere dayanmaktadır. Nida terim olarak, izolasyon, ayrılma, ayrışma, kirlilik durumu, âdet kirliliği (veya cünüplük/Zava), âdet dönemi, âdetli kadın anlamına gelmektedir. (Blackman, 1955, s.593.)

Bir kadının, sadece bir gün mü, yoksa yedi gün mü âdetli olduğu Tevrat'ta zikredilen Levililer 15/19'da belirtilmektedir. Burada "Âdet gördüğü için kan kaybeden kadın yedi gün necis sayılacak" (*Levililer, 15/19*) ifadesi âdet gören bir kadının kirli addedileceğini ve âdetin başlangıcından itibaren yedi gün boyunca necis olacağını belirtmektedir.

Rabbînik literatür, kadınların âdet görmesini baharatlı yiyeceklere (Niddah 63b), cinsel arzuya (Niddah 66a), ev içi şiddete (Tosefta Niddah 1: 2) bağlayabilmektedir. Nitekim bu metinlerde âdet görmeyi baharatlı yiyeceklere ve çiğ soğan yemeğe irtibatlandırmak konu ile ilgili tartışmaları daha da artırmıştır. (Lavery-Yisraeli, 2016, s.1.)

Ritüel Kirlilik ve Arınma (Mikve)

Yasalara göre âdetli kadın yedi gün boyunca kirlidir, ancak bu süre zarfında kirlenme, temas ettiği her nesneyle ilgilidir. Konu ile ilgili "Âdet gördüğü günlerde kadının üzerinde yattığı ya da oturduğu her şey kirli sayılacaktır" (*Levililer, 15/20*) ifadesiyle de kadının temasta bulunduğu her türlü eşyanın da necis olacağı bu metinlerde zikredilmektedir.

Niddah ile ilişkili yasalar hem rabbînik gelenekleri hem de yorumlarıyla birçok yönden genişletilerek Yahudi kadınlarının da uyabileceği törelere uygun hale getirilmiştir. (Bacher ve Leuterbach, t.y. s.301) Âdet gören kadın yedinci günün sonunda kendisini kontrol etmelidir. Fakat bu yedi gün içerisinde âdet bitmeyip de devam ederse on beşinci güne kadar kadın ritüel kirliliğe devam etmektedir. Nihayetinde genel olarak kabul gören ve Rabbi Akiba tarafından belirtilen kadının ritüel banyosu mikve "mikveh" ile tüm bu durumdan kurtulabilmektedir. (Shab. 64.b) (Ünal, 2016, s.228-229) Tevrat'ın Levililer bölümünde belirtilen kadının temizlenmesi ile ilgili mikve kuralı, bir nevi gusüldür. Mikveyle ilgili kural sadece evli kadınları bağlayıcıdır. Bu esasen kadın adına manevi yenilenmeyi değil kadınların cinsel temasta buldukları erkeklerin, dolayısıyla toplumun ritüel açıdan temizliğini ve kutsallığını korumayı amaçlamaktadır. (Gürkan, 2012, s.638)

Rabbilerin âdet tartışmaları, bir kadının temizliğine ilişkin belirsizliklere odaklanmıştır. Normalde halakha da hanımların kendilerinin adet olduğunu fark etmedikçe onlar temiz sayılmaktadır. Öyle ki bir kadının genital bölgesinden gelen akıntının zamanlaması ve tabiatı düzensiz olabildiğinden rabbiler, kadınların âdet dönemlerindeki varsayımlarında zaman zaman değişikliğe gitmişlerdir. (Walfish, 1997, s. 502.)

Bu nedenle Shammai'nin görüşüne göre, düzenli âdet görmüyorsa, bir kadının âdet olmadan önce yirmi dört saat boyunca temas ettiği yemek veya eşyaları kirlettiği varsayılmıştır. (Niddah, 1/1) Rabbiler bu sebeple olacak ki; Yahudi kadınlarını evlilik münasebetlerinde ya da içecek ve yiyeceklerle uğraşmadan önce kendilerini bu hususta kontrol etmeye teşvik etmiştir.(Walfish, 1997, s. 503.)

Netice olarak düzenli bir şekilde âdet görmeyen kadın, henüz regl periyodu oluşmadığı ve her an adetinin başlama tehlikesi bulunduğundan temiz sayılmamaktadır. Ayrıca dokunduğu cisimler de kirlenmiş sayılmaktadır.(Bacher ve Leuterbach, t.y. s.301)

Adet Süresi

Yahudi hukukuna göre, bir erkeğin eşiyle adetliyen cinsel ilişkisini sürdürmesi yasaktır. (Levililer, 18/19) Halakha’da, kadının ilk âdetinden hiçbir kanın görülmediği güne kadar cinsel ilişkide (ve buna yol açabilecek diğer yakınlıklar) bulunması yasaktır. Bu amaçla, kendileri için yedi güne ek olarak adet bitiminden sonra en az beş gün beklenir. Bu nedenle evlilik münasebetlerinden asgari kaçınma süresi 12 gündür. Fakat sonraki günlerde herhangi bir kanama âdet olarak kabul edilir ve yedi “beyaz” gün bekleme süresi gerektirir. Kan izinin olmadığı yedinci günün akşamında kadın kendini mikvenin içine sokar ve bir sonraki âdetlere kadar normal evlilik ilişkilerine devam eder. Bu uygulama sadece evli Yahudi kadınlara has olup, temizlenmeden kocaları ile cinsel ilişkiye girerek ritüel kirlilik olduğu varsayılan bu durumdan onları uzak tutmayı amaçlamaktadır. Kadının âdet zamanının hesaplaması ve döngüsel aşamalar kendi bilgisine göredir ve onun sorumluluğundadır. Yahudi kızlara geleneksel olarak, âdet gören kadına ilişkin düzenlemeler olan niddah kurallarına uymaları öğretilmektedir.(Ta-Shma ve Baskin, 2007, s.253.)

Sözlü hukuk geleneklerine dayanarak bilginler kadının âdet günleriyle alakalı farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Onların temel varsayımları, bir âdet gününden diğer zamana kadar 7 gün ve 11 günden oluşan 18 günlük sabit bir döngü olduğudur. On sekiz günlük bu takvim ergenlik çağındaki bir kızın ilk kez âdetinin başlamasıyla hesap yapılır. Yedi günün birinde veya hepsinde kan gören bir kadın, bu günler boyunca ritüel olarak temiz değildir ve sekizinci gün artık kan gelmiyorsa mikve yapmak zorundadır. Eğer sekizinci günde kan tekrar belirirse, o gün ritüel olarak pak değildir, ertesi sabah kendini kontrol eder ve akşama kadar bekler. Daha fazla kan görülmezse ritüel olarak temizdir; görülürse, ertesi gün aynı prosedürü uygulaması gerekir. Eğer yedinci günün sonunda kan ayırt edilirse bir âdet ile diğeri arasındaki on bir gün boyunca art arda veya ardışık olmayan üç günde kadın zava olur ve beyaz bir gün yani temiz akıntıyı beklemek durumundadır. Bir âdet ile diğeri arasındaki aralıkta ortaya çıkan herhangi bir kan -yukarıda belirtilen 7 + 11 günlük döngünün sonunda- yedi “beyaz” gün gerektiren bir akıntıya bağlıdır. Bu döngü, kanın ilk kez ortaya çıktığı günden itibaren başlar ve artık kanın görünmesine veya görünmemesine bağlı değildir: Yedi gün, âdet kanı için; tahliye kanı için ise 11 gündür.(Ta-Shma ve Baskin, 2007, s.254.) Görüldüğü üzere Yahudilikte adet kanının kaç gün geldiği önemli olmayıp belirli süreyi doldurması esas alınmıştır. Örneğin yedi gün içinde iki gün kan gelse diğer günler gelmese de yedi gün adetli kabul edilmiştir. Bugüne ilave günlerden birinde dahi adet kanı gelse on bir gün adet süresi olarak belirlenmiştir.

Âdetin Ayrımı

Eski dönem Yahudi din adamları kadının âdet kanının ayırt edilmesi hususunda bazı ayrımlar yapmış olsa da, bir kadının anatomisi ve fizyolojisi hakkındaki modern bilgiler ile kıyaslandığında bunlarla uyuşmadığı gözlemlenmektedir. Fakat bazı bilim adamları edindiği bulguları din bilginlerinin ifadeleriyle uzlaştırmaya çalışmış olsa da bu konuda

muvaffak olamamışlardır. Çünkü bu hususta dönem itibariyle bilgiler sınırlıdır.(Ta-Shma ve Baskin, 2007, s.255.) Neticede halakha tüm kanların ayırt edilemediği için kadını ritüel olarak kirli görmektedir. Burada bir kadının âdet kanıyla, diğer akıntıları arasında daha genel bir ayırım yapılmaktadır. Bu durum kadını ritüel olarak saflaştırmamaktadır. Çünkü zikredilen metinlerde beyaz veya yeşil olmadıkça (çeşitli tonlarında) herhangi bir arınma mümkün değildir denilmektedir. Günümüz açısından bu şüphe kolayca ve kesin bir şekilde çözülebilmektedir. (Ta-Shma ve Baskin, 2007, s.255.)

Niddah Sınırlamaları

Bir erkek, karısından, temizlenene kadar âdet olduğu süre boyunca ayrılmak zorundadır, yedi temiz gün sayar ve bir mikveye girer. Niddah yasağı, âdet olduktan sonra yıllar sürse bile bu devam etmektedir. Sonrasında kişi yedi temiz günü sayar ve mikveye dalıncaya kadar bu böyle devam eder. Âdetli iken eşinden uzaklaşmanın ciddiyeti nedeniyle, bu dönemde fiziksel yakınlaşmalara mâni olmak maksadıyla engeller konulmuştur. (“Harchakot of Niddah - Halachipedia”, t.y.) Kadınların bu günlerinde eşlerinden tecrit edilmelerinin nedeni onlardan tiksinden ziyade bu ayrı tutulmanın kadınlar için bir rahmet olduğu ve onları aşağılamak olmadığı da ifade edilmektedir.(Yasdıman, 2002, s.139)

Rabbilere göre, bir adamla âdet gören karısı arasındaki temas, Tevrat emirlerine karşı bir ihlaldir. Bu nedenden ötürü, Rabbiler bunu önlemek için birçok tedbir almıştır. (“Harchakot of Niddah- Halachipedia”, t.y.) Bu duruma engel olmak için bir erkeğin karısına hafif bir şekilde hatta sevgi dolu bir halde dokunması dahi yasaklanmıştır. (Shabath 13b) Ayrıca kadının kıyafeti bol olup karşısındakine temas etmemesi ve eşlerin birbirlerinin kıyafetlerine dokunmamasına da dikkat etmesi gerekmektedir.(“Shulchan Aruch, 195” t.y.)

Âdetli kadına dokunan akşama kadar kirli sayılmakta, bu günlerde kadına temas eden her şey kirli kabul edilmektedir. Her kim kadının yatağına ve oturduğu mekâna dokunursa kirli sayıldığı için, yıkanmalıdır ve akşama kadar kirli addedilecektir. Ayrıca âdet gören kadınla cinsel münasebet kuran adama da bu kirlilik geçeceği için adam da yedi gün necis olacak ve onun da yattığı her yatak kirli görülecektir. (Levililer, 15/19-24)

Fakat kadının ritüel olarak kirli sayılması ve ona karşı tecrit Yahudi tarihinde dönemsel farklılık göstermektedir. Zira kadına yönelik koşullar çok ağırken bazı dönemlerde din adamlarınca bu şartlar hafifletilmiştir. Öyle ki yukarıda zikredilen metinlerde kadının herhangi bir nesneye dokunması uygun görülmezken erkeğinin yatağına yatması, şarabını doldurması vb. eylemler dışında ev işlerini yapmasında bir sıkıntı görülmemiştir. (Ketuba, 61a)

Âdetli bir kadının normal süresi dışında da kanaması devam ediyorsa veya âdet süresi gereğinden fazlaysa, kadın âdet günlerinde olduğu gibi necis addedilmektedir. Kanaması olduğu müddetçe, âdet günlerindeki gibi yattığı ve oturduğu her şey kirli olmaktadır.

Bunlara dokunanlar da kirli kabul edilerek hem giysilerini hem de kendilerini yıkamalıdır. (Levililer, 15/25-27) Bu durumda kadının kanamasının devam etmesi ve kadının necis olarak nitelendirilmesi hususunda Yahudilikte özür/mazaret olmadığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde kanamanın durmasıyla kadın yedi gün beklemek durumunda kalacak ve sonra temiz sayılacaktır. Sekizinci gün iki kumru ya da iki güvercin alarak Buluşma Çadırı'na (Mişkan) getirerek biri yakmalık sunu diğeri de günah sunusu olmak üzere kahin'e verecektir.(Levililer, 15/28-30) Talmud'da bilginlerin kanamanın kesilmesinden itibaren yedi gün daha cinsel ilişkide bulunulmaması gerektiği ifadesine göre bir çiftin cinsel birliktelik yapamayacağı gün sayısı on iki olarak daha önce ifade edilmişti.(Basalel, 2014)

Yahudilikte ibâdetlerde erkeklere nazaran kadınlar arka planda kalmaktadır. Buradaki en önemli hususlardan biri kadınların âdet görüyor olmasıdır. Bu dönemde kadın ritüel kirlenme yaşadığı için birçok şeyden men edildiği gibi ibâdetlerden de uzak durması istenmektedir.(Baskin, 2003, s.1479)

Kişi, karısı âdet olduğunda son derecede anlamsız davranışlara girmemeli, cinsi münasebette bulunmaları için samimi konulardan da bahsetmemelidir. (Niddah 64a.)(Friedman, Labinsky ve Rosenbaum, 2014, s.1606-1619.)

Yahudi ailesinin temizliği ve saflığı, büyük ölçüde kadının tutumuna bağlıdır. Temizlik kurallarına, özellikle mikve ritüeline uyması çok önemlidir. Regl dönemi sona eren bir kadın, mikvede yıkanmak mecburiyetindedir. Kadının bu Biblik yasaya ne derece titizlikle uyduğu dindarlığının bir ölçüsüdür.(Basalel, 2018)

Âdetli Kadınla Bir Olmanın Cezası

Tevrat'ta ifade olunan metinlere göre, âdet gören bir kadınla cinsel birliktelikte bulunan adam, kadının akıntılı yerini açığa çıkarmıştır. Bu süreçte kadın da erkeğe izin vererek onun suçuna ortak olmuştur. Bu sebeple her ikisi de Tanrı halkının arasından kovulacaktır. (Levililer, 20/18.) (Yiğitoğlu ve Habergetiren, 2016, s.283.) Ayrıca âdetli kadınla cinsel ilişki de bulunduğu için yedi gün boyunca erkek de kirlidir. Çünkü kadındaki kirlilik ritüel olarak kendisine geçmiştir.(Ta-Shma ve Baskin, 2007) Özel günlerde eşiyile birlikte olan kocaya cezasını tanrının verdiğiğine (karet) inanılarak suçlu kendi haline terkedilirdi (Maimonides, Sanhedrin, 17/1) eğer mahkeme suçu hafifletirse kırbaçla cezalandırılabilirdi.(Maimonides Forbidden Intercourse 4/2)

Sonuç

Âdet, tüm ergenliğe giren kızların yaratılıştan dolayı yaşadığı fizyolojik ve biyolojik olaya verilen addır. Kadının rahminde yer alan yumurtaların döllemediği taktirde bunların dışarıya atılmasıdır. İlk âdet (menarş) ile başlayan ve son âdet bitimine kadar (menopoza) süren aylık kanamalara verilen isimdir. Niddah coğrafi koşullara, iklim şartlarına göre değişiklik arz etmektedir. Kızların üreme çağına ulaştığının bir işaretidir. Yahudi

toplumunda kadının devamlı surette geri planda bırakılması, âdet görmesiyle ilişkilendirilmiştir. Kadına dair birçok fiil bundan dolayı engellenmiştir. Özellikle araştırmada ele alınan Yahudilikte kadının adeti ile ilgili hususlardaki kurallar katıdır. Fakat dönemin şartlarına ve bilginlerin yorumuna göre hükümler de bir takım değişikliğe gidilerek daha esnek bir çerçeve çizilmiştir. Bilimsel araştırmaların artması ve kadının özel durumuna ait kesin bilgilere ulaşmanın daha kolay olmasıyla bazı bilim insanlarının eski dönem bilginlerinin söylemleriyle yeni edinilen bulguların bağdaştırmaya çalışılması da bir neticeye varamamıştır. Çünkü eski dönem bilginlerin Yahudi literatüründe verdiği beyanlar ile günümüzün modern bilimin açıklamalarının örtüşmediği de gözlenmiştir. Yahudilikte âdet kanamasına ilaveten bunun dışında gerçekleşen normal ve özür kanamaların da regl olarak addedildiği görülmüştür.

Kaynakça

- Bacher, W. ve Leuterbach, J. Z. (t.y.). *NIDDAH* (“Menstruous Woman”). 19 Ocak 2019 tarihinde <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11529-niddah> adresinden erişildi.
- Basalel, Y. (2014, 2 Nisan). Yahudilikte Cinsellik. *Şalom Gazetesi*. 24 Ocak 2019 tarihinde http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-90567-yahudilikte_cinsellik.html adresinden erişildi.
- Basalel, Y. (2018, 8 Ekim). Yahudilikte Temel Karamlar /Kadın (4). *Şalom Gazetesi*. 24 Ocak 2019 tarihinde http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-69654-yahudilikte_temel_kavramlar__kadin_4.html adresinden erişildi.
- Baskin, J. R. (2003). *Woman and Judaism. The Encyclopaedia of Judaism*. E.J. Brill.
- Blackman, P. (1955). *Mishnayoth Order Taharoth Pointed Hebrew Text, Introductions, Translation*. 13 Ocak 2019 tarihinde <http://hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=9673&pgnum=1> adresinden erişildi.
- Epstein, I. (1978). *Talmud babylonian*. London: The Soncino Press.
- Friedman, M., Labinsky, E. ve Rosenbaum, T. Y. (2014). Observant married jewish women and sexual life: An empirical study. *The Journal of Sexual Medicine*, 11(7), 1606-1619.
- Gürkan, S. L. (2012). Bütün yönleriyle yahudilik. *Yahudi Geleneğinde Kadın Algısı* içinde (s. 638). Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyum, sunulmuş bildiri, Ankara.
- Harchakot of Niddah - Halachipedia. (t.y.). 19 Ocak 2019 tarihinde https://www.halachipedia.com/index.php?title=Harchakot_of_Niddah adresinden erişildi.
- İlk Adet Görme (Menarş). (2015, 28 Mayıs). *Jinekoloji*. <http://jinekoloji.com/ilk-adet-gorme-menars> adresinden erişildi.

- Lavery-Yisraeli, Y. (2016). Talmudic descriptions of menstruation. *Women in Judaism: A Multidisciplinary Journal*, 13(1), 1-13.
- Maimonides, M. (1961). *The code of maimonides: Mishneh torah* (C. 17). New Haven: Yale University Press.
- Shulchan Aruch: Chapter 195 - Laws Pertaining to [Combining] Groups Who Eat in Different Places [for a Zimun]. (t.y.). 19 Ocak 2019 tarihinde https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3335624/jewish/Shulchan-Aruch-Chapter-195-Laws-Pertaining-to-Combining-Groups-Who-Eat-in-Different-Places-for-a-Zimun.htm adresinden erişildi.
- Ta-Shma, I. M. ve Baskin, J. R. (2007). Niddah. *Encyclopaedia Judaica*. Jaruselem: Keter Publishing House.
- Ünal, A. (2016). Yahudi düşün gelenekleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 225-241. doi:10.15869/itobiad.47522
- Walfish, A. (1997). Niddah. *The oxford dictionary of the jewish religion*. New York: Oxford University Press,.
- Yasdıman, H. Ş. (2002). Yahudilikte kadınlarla ilgili müspet söylemler bağlamında bazı tespitler. *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (15), 123-145.
- Yığitoğlu, M. ve Habergetiren, Ö. F. (2016). Yahudilik ve İslam'da zina suçu ve cezası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 271-292.

İŞKOLİZM VE TÜKENMİŞLİK İLİŞKİSİNDE PSİKOLOJİK SERMAYENİN ARACI ROLÜ (*)

Saadet Ela PELENK (**)

Ali ACARAY (***)

Öz

Günümüz rekabet koşullarında, çalışanların gerekenden fazla performans göstermesi önemlidir. Ancak çalışanların tüm enerjisini gerekenden fazla kullanması bir süre sonra tükenme durumuna neden olmaktadır. Tükenmişlik, kişiyi “fizyolojik ve psikolojik” olarak etkilemektedir. Bu olumsuz durumun aşılması, kişinin olumlu yönlerine odaklanan psikolojik sermaye ile mümkün müdür? Araştırmanın amacı, işkolizm ve tükenmişlik ilişkisinde psikolojik sermayenin aracı rolünün incelenmesidir. Bu nedenle yoğun mesai saatleri olan ve standart çalışma koşullarına sahip iki bankanın 201 çalışanıyla anket yapılmıştır. Araştırma sonuçları, işkolikliğin tükenmişliği negatif olarak etkilediğini ve psikolojik sermayenin de işkoliklik ile tükenmişlik arasındaki ilişkide aracılık rolüne sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: İşkoliklik, Tükenmişlik, Psikolojik Sermaye, Örgütsel Davranış, Örgüt Psikolojisi.

The Mediator Role of Psychological Capital in the Relationship between Workholism and Burnout

Abstract

In today's competitive conditions, it is important that employees perform more effort than necessary. However, employees who using of all the energy that physiologically and psychologically, this cause burnout after a while. Is it possible to overcome this negative situation by psychological capital which focusing on the positive aspects of the employees?

*) Bu makale, 28-29-30 Kasım ICOAEF'18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended with Social Sciences 2018 / Kuşadası - Turkey Konferansında bildiri olarak sunulmuştur.

**) Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Bankacılık Ve Finans Bölümü
(e-posta: saadetela.pelenk@erdogan.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8068-5518>

***) Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü
(e-posta: ali.acaray@erdogan.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1002-9937>

The aim of this research is to examine the mediating role of psychological capital on the relationship between workolism and burnout. For this aim, a survey was conducted with two bank's 201 employees who have high working hours and standard operating conditions. The results of the study revealed that, worklolism had a negative effect and psychological capital had a mediating role on the relationship between worklolism and burnout.

Keywords: *Workaholism, Burnout, Psychological Capital, Organizational Behavior, Organizational Psychology.*

Giriş

İş hayatının gerektirdiği “bilgi, yetenek ve deneyim”, insan sermayesi unsurunu ön plana çıkarmaktadır (Çetin, 2011). Ekonomik, kültürel, teknolojik değişimlerin işletmeleri, çevresel ayıklama (Hanna ve Freeman, 1977) sürecine sokması; insan sermayesinden iş çevresi ve çeşitli iletişim ağlarına uzanan sosyal sermayeye ve ardından kişinin kendini tanıma yolculuğu olan psikolojik sermayeye önem verilmesini sağlamıştır (Luthans ve diğerleri, 2004).

Psikolojik sermaye, kişinin zayıflıkları ya da eksik yönlerinden çok gelişimine ve güçlü taraflarını vurgulamaktadır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Psikolojik sermayenin sabit bir unsur olmayıp, eğitim ve tecrübe ile revize edilmesi mümkündür (Luthans - Youssef, 2004). Diğer yandan iş yaşamının getirdiği zorluklar ve rekabet, insanları çalışmaya bağımlı hale getirebilmektedir (işkoliklik). Bu durumun çalışan açısından pozitif (Machlowitz, 1980) ve negatif sonuçları oluşabilmektedir (Oates, 1971; Seybold ve Salomone, 1994).

Normalden fazla çalışan işkolikler, bir süre sonra empati ve hoşgörü yeteneklerini kaybedebilmektedir (Lechky, 1991). Bu durumun diğer bir sonucu tükenmişlik olmaktadır (Scott ve diğerleri, 1997). Tükenmişlik, iç ve dış koşullardan kaynaklanan özelliklerle insan ile ilgili mesleklerde yaygın rastlanan enerji ve amaç kaybıdır (Maslach,1981; Edelwich,1980). Bu durumda işyerinde çalışan, belirli bir zaman diliminden sonra iş yaşamında tükenme adı altında stres yaşamaya başlamaktadır (Keser, 2012). İşkoliklik, “aşırı çalışma ve saplantılı çalışma” (Schaufeli, 2009) ya da “duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve başarı duygusunun azalması” olarak boyutlanan tükenmişlik (Maslach,1981), kişinin aşırı baskı altında hissetmesi, hak ettiğini elde edememesi, rekabet gibi etkenlerden kaynaklanabilir (Scott, 2001). Literatürde işkolizm ile tükenmişlik (Schaufeli, Bakker, Heijden ve Prins, 2009); işkolizmin sonuçları (Bonebright ve diğerleri 2000; Burke, 2000; Mc Millan ve diğerleri, 2002) incelenmekle birlikte işkolizmin negatif sonuçlarından biri olabilen tükenmişliği azaltma yollarına değinmek, iş hayatı açısından önemli görünmektedir. Bu nedenle çalışmanın amacı, işkolizm ve tükenmişlikte psikolojik sermayenin mediator etkisini incelemektir.

Kavramsal Çerçeve

İşkolizm

İşkolizmin literatüre ilk girişi, Oates'in (1971) "Bir İşkoliğin İtirafı" eseri ile olup; kavram, bir meslek bağımlılığı (Oates, 1971; Killinger, 1991) ya da davranışsal bir durum olarak (Robinson, 2000) karşı konulamayan ve içten gelen çalışma isteğidir (Gorgievski, Bakker ve Schaufeli, 2010). Ancak toplumda işkoliklik, bir problem yerine örnek bir davranış olarak gösterilmektedir (Burwell ve Chen, 2002). Oysaki işkoliklik, insan yaşamında pozitif olduğu kadar (Machlowitz, 1980) negatif sonuçlar da yaratabilmektedir (Oates, 1971; Seybold ve Salomone, 1994).

İşkolik çalışan işiyle ilgili tüm çevresel faktörler kontrol altında tutar, sürekli problem olduğu hissiyatına sahiptir, işe aşırı bağımlı olmayı olumsuz bir davranış olarak görmez, odak bir işi vardır ve işine takıntılı derecede bağlı olup, mükemmeliyetçidir (Porter, 2006). Diğer yandan işkolik bir çalışan, asosyal (çalışma dışında sosyal faaliyetleri olmayan), kontrolcü, aceleci, mükemmeliyetçi, şu ana odaklanamayan, kendini ihmal eden ve özgüven eksikliği altında sürekli bir şeyler üretmek isteyen özellikleri kendisinde barındırabilir (Robinson, 2000).

İşkolizmin kaygılı, korkulu olma ya da kendini değersiz hissetme gibi içsel ya da işini kaybetme korkusu, beklentilerin karşılanmaması gibi dışsal faktörlere bağlı olabilir (Dougherty, 1989). Bu bağlamda işkolikler kompulsif bağımlı, mükemmeliyetçi ve başarı odaklı olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Scott ve diğerleri, 1997). Bunlardan kompulsif bağımlı işkolikler ile stres, fiziksel ve psikolojik problemlerin bağlantılı olduğunu tespit etmiştir. İşkolikler, bağımlı ve saplantılı olarak da ikiye ayrılabilir. Bağımlı işkolikler, yüksek oranda işlerine karşı bağlı olup, işini takıntı yapma derecesi az iken; saplantılı işkolikler, hem işe bağlılıkları hem de işe takıntı derecesi yüksek bireylerdir (Naughton, 1987). Sonuçta işkoliklik tükenme, bitkinlik, yorgunluk, kötümserlik, dışsal iletişimin azalması ve yetersizlik gibi duygu ve davranışları beraberinde getirmektedir (Bardakçı ve Baloğlu, 2012).

Tükenmişlik

Tükenmişlik, insan ile ilişkili mesleklerde iş koşullarından (müşteri yoğunluğu, uzun mesai saatleri vb.) kaynaklı enerji ve amaç kaybıdır (Maslach, 1981; Edlewich, 1980). Diğer yandan başkalarının ihtiyaçlarının karşılanması için baskı hissetme, rekabet, hak ettiğini elde edememe vb. etkenler de tükenmeyi etkilemektedir (Scott, 2001).

Tükenmeyi etkileyen örgütsel faktörler; iş yükü, denetim, aidiyet, adalet, değerler ve ödüllerdir. Bunlardan iş yükü, belli bir zaman ve kalitede yapılması gereken iş miktarıdır. Denetim, kişinin işi üzerinde karar verme ve sorumluluk hakkıdır. Adalet, kural ve prosedürlerin herkesin hakkını gözetecek şekilde eşit olmasıdır (Maslach ve Leiter, 1997; Leiter, 2003). Rogers, tükenmişlikle örgütsel açıdan başa çıkma yolları olarak; yardımcı personele başvurmak, katılımcı yönetim uygulamak, sorumluluk belirleyip, başarıyı

takdir etmek, işleri âdil dağıtmak, yeniliğe açık olarak takım çalışması yapmak, çatışma yönetimi uygulamak, açık görev tanımları yapmak, kariyer gelişimine önem vermek, kaliteli iletişim ağları oluşturmak, yönetim desteğini arttırmak, sosyal etkinliklere olanak tanımak olarak nitelendirmiştir (Rogers, Malde ve Turner'dan aktaran Polatçı, 2007). Maslach'a (1981) göre "duygusal tükenme", "duyarsızlaşma" ve "kişisel başarı" olarak tükenmişliğin üç boyutu bulunmaktadır. Bunlardan kişisel başarı, kişinin sorunun üstesinden tek başına gelmesi iken duygusal tükenme, tükenmişliğin stres boyutu olup, kişinin yoğun iş temposu içinde kendini aşırı yorgun hissetmesidir. Duyarsızlaşma ise, tükenmişliğin bireysel moddan çıkıp örgüt geneline yayılmasıdır. Bu noktadaki kişi, karşısındakinin taleplerini görmezden gelerek, alaycı tavırlar ile karşısındakine kaba davranışlar sergileyebilir. Bir açıdan çalışan, duygusal kaynakları azaldıkça kendini işine verememeye başlamaktadır (Maslach ve Jackson, 1981). Bu durum, iş ortamındaki çalışanın görevini başarması için bilişsel ve fiziksel açıdan motive olmasını içeren pozitif psikolojik sermaye (Seligman, 1998) kavramını çağrıştırabilir.

Psikolojik Sermaye

Psikolojik sermaye kişinin ne olmak istediği ve neyi başarması gerektiğine odaklanan pozitif davranış bilimidir (Luthans, Luthans ve Luthans, 2004). Kavram, çalışanın işinde başarıyı yakalaması için gerekli olan güven ve çabayı barındıran "öz yeterlilik", gelecekteki başarı şansına inanmasını sağlayan ve pozitif öngörüsü olan "iyimserlik", amaçlarına ulaşmada gereken karar ve sebatı sağlayan "umut" ve problemlere karşı savaşmayı niteleyen dayanıklılık boyutlarını içerir (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007). Luthans ve diğerlerine (2004) göre öz yeterlilik, amaçladığı sonuca ulaşabilmek için bilişsel kaynaklarını harekete geçirme gücüdür. Umut, çalışanın hedefine ulaşmadaki isteği; iyimserlik, olaylara pozitif açıdan bakabilmesi; dayanıklılık ise olumsuz koşullarda çalışanın hızlıca kendini toparlamasıdır. Psikolojik sermaye bu boyutlardan da yola çıkarak, hayat boyunca ölçülebilir ve geliştirilebilir bir davranıştır.

İşkolizm, Tükenmişlik ve Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişkiler

Scott ve diğerleri (1997), kompulsif bağımlı işkoliklerin, gereğinden fazla çalışarak stres seviyelerini arttırdıklarını; mükemmeliyetçi işkoliklerin, stres ve tükenmişlik seviyelerinin artmakla birlikte devamsızlık oranı, iş tatmini ve performanslarını azaldığını tespit etmiştir. Ancak başarı odaklı işkolikler, hem sağlık hem de iş tatmini yönünden olumlu sonuçlara sahiptirler. Machlowitz (1980), 100 işkolik çalışan üzerinde yaptığı araştırmada, işkolizmin iş tatmini ve performans artışına neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Schaufeli ve diğerleri (2008), işkoliklik ve çalışmaya tutkunluk ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmada işkoliklik ve çalışmaya tutkunluk, birbirine zıt kavramlar olarak tespit edilmiştir.

Cheung ve diğerleri (2011), psikolojik sermaye ile tükenmişlik arasında negatif ilişki bularak, psikolojik sermayenin düzenleyici rolünü tespit etmiştir. Herbert (2011), psiko-

lojik sermayeye sahip çalışanların düşük düzeyde tükenmişlik yaşadıklarını tespit etmiştir. Çetin, Şeşen ve Basım (2013), psikolojik sermaye unsurlarıyla tükenmişlik duyguları arasında ters yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Literatürden yola çıkılarak araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H₁: İşkolizm, tükenmişliği pozitif ve anlamlı etkilemektedir.

H₁₁: İşkolizm, tükenmişliğin “duygusal tükenme boyutunu” pozitif ve anlamlı etkilemektedir.

H₁₂: İşkolizm, tükenmişliğin “kişisel başarı hissinde azalma boyutunu” pozitif ve anlamlı etkilemektedir.

H₁₃: İşkolizm, tükenmişliğin “duyarsızlaşma boyutunu” pozitif ve anlamlı etkilemektedir.

H₂: Psikolojik sermaye, tükenmişliği negatif ve anlamlı etkilemektedir.

H₂₁: Psikolojik sermaye tükenmişliğin “duygusal tükenme boyutunu” negatif ve anlamlı etkilemektedir.

H₂₂: Psikolojik sermaye tükenmişliğin “kişisel başarı hissinde azalma boyutunu” negatif ve anlamlı etkilemektedir.

H₂₃: Psikolojik sermaye tükenmişliğin “duyarsızlaşma boyutunu” negatif ve anlamlı etkilemektedir.

H₃: İşkolizm, psikolojik sermayeyi negatif ve anlamlı etkilemektedir.

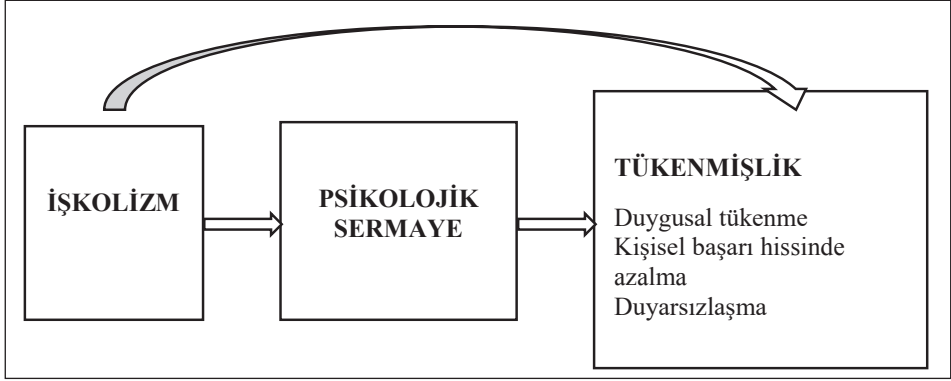
H₄: İşkolizm ve tükenmişlik ilişkisinde psikolojik sermayenin aracı rolü bulunmaktadır.

H₄₁: İşkolizm ve duygusal tükenme ilişkisinde psikolojik sermayenin aracı rolü bulunmaktadır.

H₄₂: İşkolizm ve kişisel başarı hissinde azalış ilişkisinde psikolojik sermayenin aracı rolü bulunmaktadır.

H₄₃: İşkolizm ve duyarsızlaşma ilişkisinde psikolojik sermayenin aracı rolü bulunmaktadır.

Araştırmanın modeli aşağıdaki gibidir:

Şekil 1. Araştırmanın modeli

Metodoloji

Araştırmanın Örnekleme Süreci

Türkiye'nin iki köklü bankasının genel müdürlüğünde çalışan 250 çalışan araştırma evrenini oluşturmaktadır. Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Dağıtılan anketlerden geri dönüş alınan ve eksik olanlar çıkarıldıktan sonra kalan 201 anket değerlendirmeye alınmıştır. Örneklemin %60'ı (120 kişi) erkek çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların %55'i lisans, %25'i yüksek lisans ve %20'si doktora seviyesinde eğitim almıştır. Katılımcıların %70'i evlidir. Katılımcıların %55 üst düzey yöneticilerden, %25'i orta düzey yöneticilerden oluşmakta ve %20'si diğer yönetim kademelerinde çalışmaktadır.

Araştırma Ölçeklerinin Oluşturulması

Birinci bölümde, Schaufeli, Taris ve Bakker (2006) tarafından geliştirilen ve 17 maddeden oluşan "Duwas (işkolizm) Ölçeği" kullanılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin, Doğan vd.,nin (2011) Türkçe'ye uyarladığı 14 maddelik hali kullanılmıştır. Ölçekte 5'li Likert tipi cevap anahtarı kullanılmıştır. Ölçeğin tümü için güvenilirlik, Cronbach alfa katsayısı .85 olarak tespit edilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde Luthans ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilen "Psikolojik Sermaye Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekte, toplam 24 madde bulunmaktadır. 'İyimserlik' boyutu 1*, 9, 11*, 14, 18, 19; 'psikolojik dayanıklılık' boyutu 5, 7, 8*, 10, 13, 22; 'umut' boyutu 2, 6, 12, 17, 20, 24; 'öz yeterlilik' boyutu ise 3, 4, 15, 16, 21, 23 numaralı maddelerle ölçülmüştür (*işaretleli maddeler ters puanlanan maddelerdir).

Araştırmanın üçüncü bölümünde Maslach ve Jackson'ın (1981) tükenme ölçeği kullanılmıştır. Ölçek toplam 22 madde ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt ölçeklerden duygusal tükenme boyutu, 9 maddeden; duyarsızlaşma alt boyutu 5 maddeden ve kişisel başarısızlık alt boyutu da sekiz maddeden oluşmaktadır.

Bulgular**Değişkenlerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri**

Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliklerini test etmek amacı ile keşifsel faktör analizi ve Cronbach Alfa testi yapılmıştır. Yapılan hesaplamada işkoliklik ölçeğinin KMO değeri 0,891 ($p < 0.000$); psikolojik sermaye ölçeğinin KMO değeri 0,846 ($p < 0.000$) ve tükenmişlik ölçeğinin KMO değeri ise 0,908 ($p < 0.000$) olarak bulunmuştur. KMO için eşik değer 0,50 olup (Field, 2000), tüm ölçeklerin KMO değerlerinin eşik değerini geçmesi nedeniyle geçerlilik için faktör analizine karar verilmiştir. Faktör analizinde çıkarım yönteminde temel bileşen analizi, rotasyon yönteminde ise Varimax kullanılmıştır. Yapılan keşfedici faktör analizi sonucunda psikolojik sermaye değişkeninden 8 ifadenin (6 adet dayanıklılık ve 2 adet iyimserlik alt boyutuna ait), duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarından 2'şer ifadenin faktör yüklerinin düşük olması nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Nihayetinde psikolojik sermaye yazındaki dört boyutun tersine olarak öz yeterlilik, umut ve iyimserlik alt boyutlarından oluşmuştur. Ancak analizde psikolojik sermaye alt boyutlar üzerinden değil de çok boyutlu bir değişken olarak yer almıştır.

Tablo 1. Korelasyon, Ortalama ve Standart Sapmaya İlişkin Değerler

Sıra	Değişkenler	1	2	3	4	5
1	İşkoliklik	(.94)				
2	Psikolojik Sermaye	-,77**	(.89)			
3	Duygusal Tükenme	,67**	-,84**	(.89)		
4	Kişisel Başarı Hissi	,59**	-,62**	,77**	(.82)	
5	Duyarsızlaşma	,68**	-,82**	,85**	,69**	(.85)
	Ort	2,23	3,46	2,05	1,99	1,93
	Ss.	,7219	,5312	,6508	,6649	,7288

N: 201, ** .01 seviyesinde ve * .05 seviyesinde anlamlıdır.

İşkolikliğin on dört ifadesi toplam varyansın % 73,17'sini, psikolojik sermayenin on altı ifadesi toplam varyansın % 67,12'sini, tükenmişliğin 7 ifadeli duygusal tükenme boyutu toplam varyansın % 36,59'unu, 8 ifadeli kişisel başarı hissinde azalma boyutu toplam varyansın % 18,88'ini ve 3 ifadeli duyarsızlaşma boyutu toplam varyansın % 16,50'sini açıklamaktadır. Ayrıca tüm faktörler güvenilirlik testine tabi tutularak, değerler 0,70'in üzeri olduğu için tümü güvenilir olarak değerlendirilmiştir (Kalaycı, 2008). Güvenilirlik sonuçları Tablo 2'de parantez içinde sunulmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analiziyle incelenmiştir. Yapılan analizde değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkilerin anlamlı ve çift yönlü olduğu görülmüştür (Tablo2). Sonuçlar; işkoliklik ile tükenmişliğin pozitif; psikolojik sermaye ile tükenmişliğin negatif ve psikolojik sermaye ile işkolikliğin negatif ilişkili olduğunu göstermiştir.

Hipotez Testleri

İşkoliklik ile tükenmişlik arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolü hiyerarşik regresyon analizi ile test edilmiştir. Aracılık rolünün incelenmesinde Baron ve Kenny (1986), üç adımdan oluşan prosedürü takip edilmiştir: i) bağımsız değişken aracı değişkeni etkilemeli; ii) aracı değişkenin bağımlı değişkeni etkilemeli ve iii) bağımsız değişken de bağımlı değişkeni etkilemelidir. Bağımsız ile aracı değişkenlerin bağımlı değişkene etkileri aynı anda bakıldığında ise, ya bağımsız değişkenin etkisinde bir azalma (kısmi aracılık etkisi) ya da bağımsız değişkenin etkisi tamamen ortadan kalkmalıdır (tam aracılık etkisi).

Tablo 2. Hiyerarşik Regresyon Analizi¹

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	R ²	Düz.R ²	p
1. Adım İşkoliklik	Duygusal Tükenme	,67	,45	,44	,000
2. Adım İşkoliklik	Psikolojik Sermaye	-,77	,60	,60	,000
Psikolojik Sermaye	Duygusal Tükenme	-,84	,71	,71	,000
3. Adım İşkoliklik	Duygusal Tükenme	,030	,71	,71	,622
Psikolojik Sermaye	Duygusal Tükenme	-,824			,000

(İşkoliklik VIF:2,527; Psikolojik Sermaye VIF:2,527 ve Durbin Watson=1,872) ¹Bağımlı Değişken = Duygusal Tükenme

Tablo 2 birinci adımda, işkoliklik duygusal tükenmeyi ($\beta=.67$; $p<0,01$) pozitif; ikinci adımda işkoliklik psikolojik sermayeyi ($\beta=-.77$; $p<0,01$) negatif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Psikolojik sermaye de tükenmişliğin duygusal tükenme alt boyutunu ($\beta=-.84$; $p<0,01$) negatif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Son adımda ise psikolojik sermayenin, işkoliklik ve duygusal tükenme arasındaki ilişkide tam aracılık rolü üstlendiği ortaya çıkmıştır. İşkolikliğin ve duygusal tükenme üzerindeki birinci adımdaki anlamlı olan beta katsayısı son adımda psikolojik sermayenin araya girmesi ile anlamsız olmuştur. Ancak ortaya çıkan bu farklılaşma, aracılık etkisinden bahsetmek için yeterli olmayıp Sobel Testi Z skoru kontrol edilmelidir. Yapılan işlemde Z skor (4,8728), 1,96'dan büyük ve anlamlı olduğu için aracılık etkisi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla H_{11} , H_{21} , H_3 ve H_{41} (tam aracı) hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 3. Hiyerarşik Regresyon Analizi²

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	R ²	Düz.R ²	p
1. Adım İşkoliklik	Kişisel Başarı Hissinde Azalma	,60	,36	,035	,000
2. Adım İşkoliklik	Psikolojik Sermaye	-,77	,60	,60	,000
Psikolojik Sermaye	Kişisel Başarı Hissinde Azalma	-,62	,38	,38	,000
3. Adım İşkoliklik	Kişisel Başarı	,294	,42	,41	,000
Psikolojik Sermaye	Hissinde Azalma	-,392			,000

(İşkoliklik VIF:2,527; Psikolojik Sermaye VIF:2,527 ve Durbin-Watson=1,851) ²Bağımlı Değişken =Kişisel Başarı Hissinde Azalma

Tablo 3 birinci adımda, işkoliklik kişisel başarı hissinde azalmayı ($\beta=.60$; $p<0,01$) pozitif; ikinci adımda işkoliklik psikolojik sermayeyi ($\beta= -.77$; $p<0,01$) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Psikolojik sermaye de tükenmişliğin kişisel başarı hissinde azalma alt boyutunu ($\beta= -.62$; $p<0,01$) negatif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Son adımda ise psikolojik sermayenin, işkoliklik ve kişisel başarı hissinde azalma arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü üstlendiği ortaya çıkmıştır. İşkolikliğin kişisel başarı hissinde azalma üzerindeki birinci adımdaki anlamlı olan beta katsayısı son adımda psikolojik sermayenin araya girmesi ile azalmıştır. Ancak ortaya çıkan bu farklılaşma, aracılık etkisinden bahsetmek için yeterli olmayıp Sobel Testi Z skoru kontrol edilmelidir. Yapılan işlemde Z skor (8,2806), 1,96'dan büyük ve anlamlı olduğu için aracılık etkisi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla H₁₂, H₂₂, H₃ ve H₄₂ (kısmen aracı) hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 4. Hiyerarşik Regresyon Analizi³

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	R ²	Düz.R ²	p
1. Adım İşkoliklik	Duyarsızlaşma	,68	,47	,46	,000
2. Adım İşkoliklik	Psikolojik Sermaye	-,77	,60	,60	,000
Psikolojik Sermaye	Duyarsızlaşma	-,82	,67	,67	,000
3. Adım İşkoliklik	Duyarsızlaşma	,120	,68	,67	,065
Psikolojik Sermaye		-,727			,000

(İşkoliklik VIF:2,527; Psikolojik Sermaye VIF:2,527 ve Durbin Watson=1,906) ³Bağımlı Değişken =Duyarsızlaşma

Tablo 4 birinci adımda, işkoliklik duyarsızlaşmayı ($\beta=.68$; $p<0,01$) pozitif; ikinci adımda işkoliklik psikolojik sermayeyi ($\beta= -.77$; $p<0,01$) negatif ve anlamlı bir şekilde

etkilemektedir. Psikolojik sermaye de tükenmişliğin duyarsızlaşma alt boyutunu ($\beta = -.82$; $p < .01$) negatif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Son adımda ise psikolojik sermayenin, işkoliklik ve duyarsızlaşma arasındaki ilişkide tam aracılık rolü üstlendiği ortaya çıkmıştır. İşkolikliğin duyarsızlaşma üzerindeki birinci adımdaki anlamlı olan beta katsayısı son adımda psikolojik sermayenin araya girmesi ile anlamsız olmuştur. Ancak ortaya çıkan bu farklılaşma, aracılık etkisinden bahsetmek için yeterli olmayıp Sobel Testi Z skoru kontrol edilmelidir. Yapılan işlemde Z skor (12,4028), 1,96'dan büyük ve anlamlı olduğu için aracılık etkisi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla H_{13} , H_{23} , H_3 ve H_{43} (tam aracı) hipotezleri kabul edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

İşletmelerin, her geçen gün değişime adapte olmaları ve bilinçlenen tüketici portföylerini arttırmaları çalışanların daha nitelikli olmasını gerektirir. Bir birey olarak çalışan, yoğun iş temposu ve hayat şartlarının zorlukları karşısında yorgun, bıkkın, isteksiz bir ruh haline bürünebilir. Tükenmişlik olarak nitelendirilen bu durum, kişinin normal faaliyetlerini gerçekleştirmesine engel olan negatif duygu durumu ya da enerji düşüklüğüdür. Maslach ve Jackson (1981)'a göre tükenmişlik, uzun süreli stresli çalışma ortamına maruz kalan bireyin, fiziksel ve duygusal yorgunluk ve çalışma veriminde azalma hissetmesidir.

Tükenmişliğin, belli mesleklerde daha yoğun yaşandığı aşikârdır. Ancak tükenmişlik, kişinin işine aşırı zaman harcaması, kontrol odaklı olması, mükemmeliyetçiliği gibi belirtileri içinde bulunduran işkolizm etki edebilir mi? Bu negatif duygu durumunun fiziksel ve ruhsal sonuçları, kişinin kendine yönelik olumlu ve yapıcı davranışı olan psikolojik sermaye ile aşılabilir mi?

İşkolikliğin tükenmişlik üzerine pozitif olarak etkilediği bu çalışmanın ulaştığı en temel bulgudur. Alt boyutlar bağlamında değerlendirildiğinde ise işkoliklik duygusal tükenme, kişisel başarı hissinde azalma ve duyarsızlaşmayı artırmaktadır. Salmelo-Aro ve Nurmi (2004); Maslach, Schaufeli ve Leiter (2001) çalışmaları bu sonucu desteklemektedir. Çalışmaya göre, işkoliklik arttıkça tükenmişlikle ilgili duygusal ve işe yönelik tutumlar artmaktadır.

Çalışanların psikolojik sermayeleri tükenmişlik duygularının azalmasında önemli bir değişken olarak ortaya çıkmıştır. Psikolojik sermaye tükenmişliğin her üç alt boyutundaki algılamayı azaltmaktadır. Ocak ve Güler (2017) de çalışmasında, tükenmişliğin "kişisel başarı hissi azalması ve duyarsızlaşma boyutu" ile psikolojik sermaye arasında ters yönlü ilişki tespit etmiştir.

Çalışmanın aracılık etkisinde yönelik ulaşılan sonucu ise psikolojik sermayenin, işkolikliğin tükenmişlik üzerine pozitif etkisini azaltmasıdır. Psikolojik sermaye, işkolikliğin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma üzerine pozitif etkisinde tam aracı, işkolikliğin kişisel başarı hissinde azalma üzerine pozitif etkisinde ise kısmi aracı rolü üstlendiği ortaya çıkmıştır.

İnsan kaynakları yöneticileri, çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin artmasına yönelik uygulama içerisinde olmaları gerekmektedir. Psikolojik sermaye geliştirilebilir ve yönetilebilir bir özellik olarak yöneticilere önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Çalışmanın ulaştığı bulgular hem teorik hem de uygulamaya sağladığı katkılar yanında bazı metodolojik kısıtları söz konusudur. En önemli kısıtlar verilerin tek bir zamanda toplanması ve örneklemin sadece iki bankadan seçilmesidir. Dolayısıyla sonuçlar, bu örneklem bağlamında değerlendirilmelidir. Bu çalışma bankacılık sektöründe daha geniş bir örnekleme ulaşılarak tekrarlanabilir.

Kaynakça

- Bardakçı, B. ve Baloğlu, M., (2012). İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan okul yöneticilerinin işkoliklik eğilimleri. *Eğitim ve Bilim*, 37 (164).
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Dougherty, S. (1989). Analysis of a selected of female workaholics. (Doctoral dissertation, George Washington University, 1989). *Dissertation Abstracts International*, 50 (06)/1642.
- Edelwich, J. ve Brodsky, A. (1980). *Burnout: Stages of disillusionment in the helping professions*. New York: Human Sciences Press.
- Erkuş, A. ve Afacan-Fındıklı, K. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(2), 302-318.
- Field, A. P. (2000). *Discovering statistics using spss for Windows*. London: Sage Publications.
- Gorgievski, M. J., Bakker A. B. ve Schaufeli W. B. (2010). Work engagement and workaholism: comparing the self-employed and salaried employees. *The Journal of Positive Psychology*, 5(1), 83-96.
- Kalaycı, Ş. (2008). *Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. (3. Basım). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Leiter, M. P. ve Maslach, C. (1999). Six areas of worklife: A model of the organizational context of burnout. *Jhhsa Spring*, 472-489.
- Leiter, M. P. (2003). *Areas of worklife survey manual*. Third edition. Centre For Organizational Research and Development, Wolfville, Ns, Canada.
- Luthans, F., Luthans, K. W. ve Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: beyond human and social capital. *Business Horizons*, 47(1), 45-50.
- Luthans, F., Youssef, C. M. ve Avolio, B.J. (2007). *Psychological Capital*. Oxford: Oxford University Press.

- Machlowitz, M. (1980). *Workaholics: Living with them, working with them*. Addison Wesley: Reading, M.A.
- Maslach, C. ve Jackson, S.E. (1981). The measurement of experienced burnout, *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99-113.
- Maslach, C., Schaufeli, W.B. ve Leiter, M.P. (2001). Job burnout. *Annu. Rev. Psychol.*, 52, 397-422.
- Naughton, T.J. (1987). A conceptual view of workaholism and implications for career counseling and research. *The Career Development Quarterly*, 35, 180-187.
- Oates, W. (1971). *Confessions of a workaholic: the facts about work addiction*. New York: World.
- Ocak, M. ve Güler, M. (2017). Psikolojik sermayenin tükenmişlik üzerine etkisi: Görgül bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49, 117-134
- Polatçı, S. (2007). *Tükenmişlik sendromu ve tükenmişlik sendromuna etki eden faktörler*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Porter, G. (2006). Profiles of workaholism among high-tech managers. *Career Development International*, 11, 440-462.
- Robinson, B. E. (2000). *Ben işkolik değilim. Bence öylesin* (Çev. Yanıl Betül), İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Salmela-Aro, K. ve Nurmi, J. (2004). Employees' motivational orientation and well-being at work: A person-oriented approach. *Journal of Organizational Change Management*, 17(5), 471-489.
- Seybold, K. C. ve Salomone, P.R. (1994). Understanding workaholism: A review of causes and counselling approaches. *Journal of Counselling and Development*, 73 (1), 4-9.
- Schaufeli, W.B., Taris T.W. ve Rhenen, W. V. (2008). Workaholism, burnout and engagement three of a kind or three different kinds of employee well-being. *Applied Psychology: An International Review*, 57,173-203.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A.B., Heijden, F.M ve Prins, J.T. (2009). Workaholism, burnout and well being among junior doctors: the mediating role of conflict. *Work & Stress*, 23(2), 155-172.
- Scott, K.S. Moore, K.S. ve Miceli, M.P. (1997). An exploration of the meaning and consequences of workaholism. *Human Relations*, 50, 287-314.
- Scott, C. R. (2001) *Communication, social support, and burnout:A brief literature*, Web: <http://www.gslis.utexas.edu/~ssoy/pubs/>
- [microcommunication/2microhtm](http://www.gslis.utexas.edu/~ssoy/pubs/microcommunication/2microhtm) adresinden 5 Ocak 2019'da alınmıştır.

IMPACT OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF HOSPITAL ACQUIRED INFECTIONS IN ENSURING PATIENT SAFETY: A SYSTEMATIC REVIEW OF THE LITERATURE (*)

Seda BEHLÜL (**)
Daana BEKTARGANOVA (***)
Macide ARTAÇ OZDAL (****)

Abstract

A culture of safety and the prevention of health care associated infections are among important issues in health care quality and patient safety. This study aimed to evaluate the effectiveness of prevention strategies for eliminating hospital acquired infections, with a focus on ensuring patient safety. Systematic review of the literature reporting the factors essential for effective prevention of hospital acquired infections. Literature compilation was carried out between 9 April and 16 April. Keywords under the search criteria were entered to databases such as PubMed/ Medline to find relevant resources published between 2008 and 2018. Among 40 articles identified in the literature search, 6 articles were included in this review. Implementation of the fundamental infection monitoring, prevention and control of recommendations for all hospitals will assist to enhance the control of infection rates and development of patient safety programs. Transparency and frequent evaluation of the effectiveness and proper training of health professionals, as well as institutional packages and guidelines have been identified as crucial factors contributing to the prevention of health associated infections and patient safety. Health care manager has to focus on improving infection control practices, such as an active learning collaboration, to improve patient safety. Guidelines and comprehensive care quality improvement programs should be prepared and effectively applied in order to prevent Hospital Acquired Infections and to improve patient safety.

Keywords: *Hospital Infections, Health Quality, Patient Safety, Intervention Methods, Infection Control.*

- *) This paper is presented as an oral presentation at the IV. International Conference on Applied Economics and Finance & EXTENDED WITH SOCIAL SCIENCES (ICOAEF'18) held in Kuşadası 28-30 November 2018.
- **) Arş. Gör., Near East University Faculty of Health Sciences, Department of Health Management, Near East Boulevard, Nicosia, Northern Cyprus, TRNC Mersin 10 – Turkey
(e-posta: seda.behlul@neu.edu.tr). ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0324-5380>
- ***) European University of Lefke, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management, Lefke, Northern Cyprus, TR-10 Mersin, Turkey
(e-posta: dana.bekturganova@gmail.com). ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5635-8931>
- ****) Yrd. Doç. Dr., European University of Lefke, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management, Lefke, Northern Cyprus, TR-10 Mersin, Turkey
(e-posta: mozdal@eul.edu.tr). ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9334-2485>

Hastane Kaynaklı Enfeksiyonların Etkin Önlenmesinin Hasta Güvenliğine Etkisi: Sistemik Literatür Derlemesi

Öz

Hastane kaynaklı enfeksiyonların etkin önlenmesi sağlık bakım kalitesinin dolayısı ile hasta güvenliğinin sağlanmasında önemli bir konudur. Çalışmada hastane kaynaklı enfeksiyonların etkin önlenmesinin hasta güvenliği açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Hastane enfeksiyonlarının etkin olarak önlenmesi için gerekli faktörler sistemik literatür derlemesi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Literatür taraması PUBMED/MEDLINE veri tabanında “hospital infections”, “health quality”, “patient safety”, “intervention” anahtar kelimeleri ile 9 Nisan -16 Nisan 2018 tarihleri arasında yapılmıştır. 2008-2018 yılları arasında yayım dili sadece İngilizce olan çalışmalar derlemeye dâhil edilmiştir. Yapılan inceleme sonunda, 2008-2018 yılları arasında hastane enfeksiyonlarının etkin olarak önlenmesi üzerine sağlık bakım kalitesi ve hasta güvenliğine dayalı olarak yapılmış 40 çalışmadan çalışma kriterlerine uygun olan 6 çalışma derlemeye dâhil edilmiştir. Çalışmalarda hastane kaynaklı enfeksiyonların izlenmesi, önlenmesi ve kontrol edilmesi ile ilgili tavsiyelerin enfeksiyon oranlarını azaltılmasında ve sağlık bakım kalitesine bağlı olarak hasta güvenliği programlarının geliştirilmesine yardımcı olacağı belirtilmiştir. Sağlık çalışanlarının etkinliği, verilen eğitimlerin uygunluğu, devamlılığı ve kurumsal olarak hazırlanmış kılavuzlar, hastane kaynaklı enfeksiyonları önleyerek, sağlık bakım kalitesinin artırılmasına katkıda bulunan önemli faktörler arasında yer almaktadır. Sağlık yöneticileri hasta güvenliğini artırmak için aktif öğrenme işbirlikleri ile hastane enfeksiyon kontrol uygulamalarını iyileştirmeye odaklanmalıdır. Hastane kaynaklı enfeksiyonları önlemek ve hasta güvenliğini artırmak için kılavuzlar ve kapsamlı bakım kalitesi iyileştirme programları hazırlanmalı ve etkin bir şekilde uygulanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Hastane Enfeksiyonları, Sağlık Kalitesi, Hasta Güvenliği, Önleme Metodları, Enfeksiyon Kontrolü.*

1. Introduction

Hospital infections are very important in terms of the institutions that provide healthcare services. There are many positive effects on the healthcare quality of effective prevention of hospital infections. The most important of these positive effects is patient safety. Because the most important point in the institutions that provide health services is to provide patient safety by preventing hospital infections (Agency for Healthcare Research and Quality, Mitchell, Shaban, MacBeth, Wood and Russo, 2017:117-128, WHO, 2008).

Hospital infections cause morbidity, mortality and economic loss. Hospital infections reduce patient care quality by threatening patient safety. Because, patient safety is a priority that health care institutions must pay attention to improve quality of care, safety

and outcomes (Amaran and Onwube, 2013:156-163, Mitchell, Hall, MacBeth, Gardner and Halton, 2015:612-616). Hospital infections are especially reported to increase the risk of death by increasing hospitalization period and risk of infections. Health care associated infections are a major patient safety issue in hospitals.

HAI are considered an undesirable result in health care (Halpin, McMenamin, Simon, Jacobsen, Vanneman, Shortell and Milstein, 2013:307-331, Apisarntharak, Ratz, Greene, Khawcharoenporn, Weber, & Saint, 2017:805-810). Also, HAI is a significant indicator of quality of care in health services. It is, therefore, crucial to conduct worldwide research on methods on preventing and controlling hospital infections (Torres etc., 2017:784-791, Saint, Gaies, Fowler, Harrod and Krein, 2014:548-550). The Centers for Disease Control and Prevention estimates that % 5 - %10 of hospitalized patients develop a health care associated infection. HAI have been reported to be a serious problem in the health services (Institute of Medicine Report, 1999, Amaran etc. 2013:156-163). The worldwide increasing prevalence of HAI is an extraordinary challenge to health care. HAIs affect almost 1 million patients each year (WHO, 2008).

The major types of HAI are central line associated bloodstream infection (CLABSI), catheter associated urinary tract infection (CAUTI), surgical site infection, methicilin resistant and clostridium difficile infection (CDI) (Apisarntharak et.al. 2017, Meddings, Reichert, Greene, Safdar, Krein, Olmsted, Watson, Edson, Leshner and Saint, 2017:226-235). In the hospitals, there are many reasons that lead to hospital infections, which are considered as largely preventable. For example; inadequate hand washing, unnecessary use of medical devices, low organizational culture and HAI prevention practices, and inadequate nurse to patient ratios can be given as the factors that increase the incidence of HAIs (Saint, Fowler, Sermak, Gaies, Harrod, Holland, Bradley, Hancock and Krein, 2015:254-259, Seale, Chughtai, Kaur, Phillipson, Novytska and Travaglia, 2017:263-268). Therefore, using guidances directing care to protect patient safety can be a useful tool for controlling HAIs. Guidance on patient safety provide recommendations based on evidence based practices and consists of brief assesment processes followed by feedback including possible solutions on spesific issues (Deborah and Classen, 2008:3-11, Halpin and etc., 2013).

Patient safety is an important component of health service quality. Health institutions implement quality improvement activities in order to maintain quality of care. These practices include effective prevention strategies for hospital infections, because it negatively affects health care quality and compromise patient safety.

The aim of this study is to evaluate the impact of prevention of HAI on healthcare quality, in terms of patient safety. It also aims to give an insight into the quality improvement interventions, which have the greatest likelihood of success.

2. Method

1.1. Data Collection

Literature search was carried out by two researchers between 9 April and 16 April based on the inclusion and exclusion criteria. Key words under the search criteria were entered into the search engine of the Pub Med, Medline database to find relevant resources. Keywords used in the literature search included words such as hospital infection, quality of health, patient safety, intervention methods, and infection control. Literature search was conducted by two researchers separately and then the titles and abstracts were screened based on the inclusion and exclusion criteria. The references sections of the articles were also screened for any study meeting the inclusion and exclusion criteria. Researchers compared the articles that they collated after the literature search and all the studies relative to the aim of the study were included in the search.

Inclusion criteria:

The headings and abstracts of all studies were evaluated according to inclusion criteria.

- Articles published in English.
- Articles of which full text were accessible.
- Articles published between 2008 and 2018.
- Articles investigating the impact on the effective prevention of Hospital acquired infections were included in the study.

Exclusion criteria:

While evaluating the research, the articles which have the following characteristics were not included in the study.

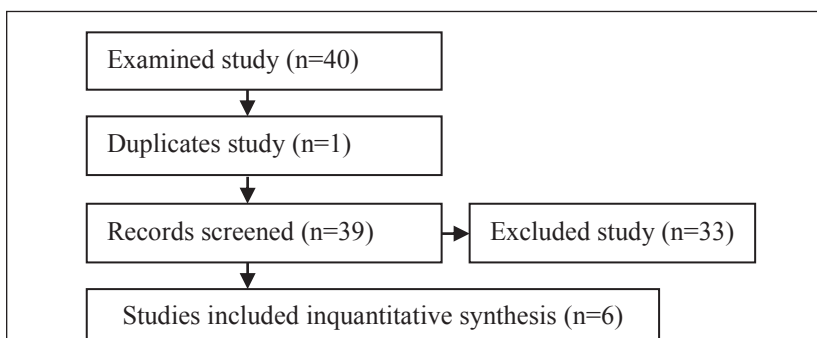
- Articles written as education programmes
- Articles on health workers
- Articles reporting economics or cost effective analysis
- Articles studying specific diseases
- Editorial letters
- Abstract, oral presentations and systematic reviews were not included in the study.
- The papers found as a result of literature search were screened in depth for determining the consistency with inclusion and exclusion criteria and they were evaluated for the quality of methodology followed up in the studies using critical appraisal forms specialized on the type of the method adopted in the studies. Data on the factors affecting patient safety in the control of HAI were collected from the studies that passed from the evaluation process and a qualitative analysis was done on the collected data.

2.Results

2.1. Characteristics of Studies Included in the Review

The literature searches accounted for 40 articles, then duplicate articles were removed, 39 articles were reviewed and deemed suitable for a full text review. After screening the studies for evaluating them for inclusion and exclusion criteria, it was determined that 33 articles did not comply with the criteria and only 6 articles met the inclusion criteria of this systematic review (Figure 1). A summary of the included articles with an overview of their key characteristics and key findings are provided in Table I.

Figure I. Flow Diagram for Study Selection

Source: Mitchell, Shaban, Macbeth, Wood, Russo, 2017:117-128

Table 1. Overview of Findings from Studies Included in the Systematic Review

Nº	Name of Study	Year	Methods Process	Key results
1	The influence of organizational context on quality improvement and patient safety efforts in infection prevention: A multi- center qualitative study.	2010	Qualitative study	The results show that, despite using similar implementation strategies the experiences and results of the efforts varied considerably among a number of hospitals working on preventing CLABSI.
2	Improving Patient Safety Through Infection Control: A New Healthcare Imperative	2008	Supplement article	Implementation of the basic infection surveillance, prevention and control suggestions for all US hospitals will help to improve an a variety of issues, <ul style="list-style-type: none"> • the infection rates • patient safety programs

3	Health care worker perspectives of their motivation to reduce health care-associated infections	2017	Qualitative	Powerful motivation tools for employees are identified Important motivational resources <ul style="list-style-type: none"> • patient safety along with improved outcomes • lessen health associated infections
4	National survey of practices to prevent health care-associated infections in Thailand: The role of prevention bundles	2017	Descriptive	<ul style="list-style-type: none"> • Accordance with practice in prevention of hospital infections was substandard. • Health policies, organized as solutions, can help reduce infection rates for Thai Hospitals.
5	Evaluation of the association between Hospital Survey on Patient Safety Culture (HSOPS) measures and catheter-associated infections: results of two national collaborates	2016	Two prospective cohort	<ul style="list-style-type: none"> • No associations were found between two catheter associated infections rates and patient safety culture. • When evaluated by HSOPS, both catheter associated infection rates can be improved.
6	Impact of participation in the California Health care-Associated Infection Prevention Initiative (CHAIPI) on adoption and implementation of evidence-based practices for patient safety and health care associated infection rates in a cohort of acute care general hospitals	2013	Prospective	<ul style="list-style-type: none"> • CHAIPI has significant and positive effects for hospitals. • Improved patient safety with CHAIPI • Reduced HAI rates

---

2.2. Factors in Effective Management of Hospital Acquired Infections

HAIs are considered as an undesirable outcome, which are mainly preventable. They are reported as an indicator of the quality of patient care, an adverse event, and a patient safety issue. The success of patient safety initiatives related to health care associated infections is very important and correct outcome of health care quality. The result of practices aimed at preventing hospital infections differed in the study of comparing patients' experiences with an aim of ensuring patient safety by preventing hospital infections. It was determined that quality improvement strategies may be different according to the institutions (S.I. & et.al, 2010). The study, which examines the motivations of health workers in reducing

health care related infections, has found effects in improving patient safety and clinical outcomes, reducing HAI and increasing employee motivation (L. McClung et al, 2017). It was reported that health workers, who have high motivation, high quality of life and job satisfaction in different studies offer higher quality services. The services offered with high performance improve the health care quality and reduce the negative conditions. Meddings et al. (2017) showed that hospital associated infections rates are decreasing and CLABSI and CAUTI rates, which affect patient safety can be improved without significant changes (Meddings J, et al, 2017). In another study, % 86 of the hospital reported positive developments with the CHAIPI collaboratives. Hospitals participating in the study reported increased patient safety and reduced HAI. In addition, CHAIPI participation has been found beneficial to patients. The study suggests that all hospitals should be offered the opportunity to participate in an active learning collaborative to improve patient safety (H.A. Halpin et al, 2013). According to Deborah et al. (2008), implementation of the basic infection surveillance, prevention and control suggestions for all US hospitals will help to improve the infection rates and patient safety programs. Also the study provided a concise, evidence- based resource containing practical recommendations for acute care hospitals. In studies evaluating applications in hospitals to prevent CAUTI, CLABSI and VAP, it was determined that the applications used were inadequate. It was reported that it should be supported by policies and interventions that can help reduce HAI, as a threat to patient safety. It was also stated that health professionals should be involved in HAI reduction efforts (Apisarnthanarak et al, 2017).

3. Discussion

Health care quality can be increased by avoiding hospital infections, because primary issues that need to be measured and evaluated in hospitals are patient safety and clinical outcomes. We identified 6 studies published between 2008-2018. From the studies, the effects of effective prevention on hospital safety were investigated. It was reported that hospital infections can not be controlled only by intervention and by any technique in all examined articles. Hospital infections may be reduced by enhancing motivation of health care workers, control of internal and external factors and by taking appropriate precautions. Although similar strategies have been applied in studies investigating the effect of infection prevention on quality improvement and patient safety, it was determined that the results were varying among the hospitals. It was discussed that if HAI methods were accepted as a health policy, HAI incidence would decrease, patient safety and care quality would be enhanced accordingly. In an attempt to improve patient safety by conducting infection control, it was determined that basic infection prevention and control strategies should be applied. It has been similarly determined in other studies that such practices help reduce infection rates and improve patient safety programs. Studies reported about what should be done to increase patient safety by reducing HAI such as “discovery and dissemination” (SHEA,2010:118-123). Our study showed that education, comparison

methods, necessary analysis and evaluations are required to possibly improve the quality of care and patient safety.

The results of 3 different studies in which the effect of prevention of hospital infections on the quality of care and patient safety were examined showed that despite the use of similar strategies to prevent hospital-acquired infections in the study, the results vary between hospitals. In addition to what strategy is applied to prevent HAI, it is also necessary to know when and how the strategy is implemented (Dougherty, Conway, 2008, 2319-2321).

In the study investigating the improvement of patient safety with infection control method, it has been determined that basic infection prevention and control strategies should be applied. Similar to other studies, it was found that such applications would help to reduce infection rates and improve patient safety programs (Stone, Herzig, Pogorzelsko-Maziarz, 2015:267-272). The guidelines published by the World Health Organization provide a simple and effective several strategies for this purpose (Schweizer, Reisinger, Ohl, 2014:248-259).

In the study, which investigated the effect of hospital-acquired infections on health and safety of patients, it was stated that patient safety and reduced HAIs were important motivation tools. The role of HAI prevention methods, it was determined that each prevention method should be accepted as a health policy. Similar to other studies, health workers were found to be important in understanding strategies that can help in implementing HAI prevention policies and procedures (Shah, Castro, Charani, Drumright, Holmes, 2015:126-134). In many studies, it has been stated that effective communication methods and interdisciplinary leadership were effective in preventing HAI by increasing motivation among health workers (Aarons, Ehrhart, Farahnak, Hurlburt, 2015; Saint etc., 2010:901-907) Because high motivation of health workers has a positive effect on service quality and patient safety perception (McClung, Obasi, Knobloch, Safdar, 2017:1064-1068).

In our study, two studies show that hospital prevention should be adopted as a health policy by hospitals (Apisarnthanarak, etc 2017:805-810). In these studies, it is argued that if these methods are defined as health policy, the quality of care and patient safety will be improved. It has also been found that patient safety can also be improved by active learning methods.

4. Conclusion

Hospital Acquired Infections do not only negatively affect the health of population, but also increase cost of provided medical care. In order to prevent Hospital Acquired Infection and to improve patient safety, guidelines and comprehensive care quality improvement programs should be prepared. Hospitals have made efforts to diminish HAIs by getting involved in regional and national patient safety learning collaborates. Active patient safety learning collaborations, such as adopted and implemented guidelines and care quality improvement schemes, in hospitals are associated with significant

improvements. Unified implementation of these fundamental infection observation, control and prevention recommendations will guide improvements in hospitals infection rates and patient safety programs.

References

- Aarons G.A., Ehrhart, M.G., Farahnak, L.R., Hurlburt, M.S. (2015). Leadership and Organizational Change for Implementation (LOCI): a randomized mixed method pilot study of a leadership and organization development intervention for evidence- based practice implementation. *Implementation Science*, 10:11.
- Agency for Healthcare Research and Quality (AHRQ). Patient safety culture. <https://psnet.ahrq.gov/primer/primer/5>, (Erişim: 02.01.2018).
- Amoran, O.E., Onwube, O.O., (2013). Infection control and practise of standard precautions among healthcare workers in northern nigeria. *Journal of Global Infectious Disease*, 5(4), 156-163.
- Apisarnthanarak, A., Ratz, D., Greene, M. T., Khawcharoenporn, T., Weber, D. J., & Saint, S. (2017). National survey of practices to prevent health care-associated infections in Thailand: The role of prevention bundles. *American Journal of Infection Control*, 45(7), 805–810.
- Deborah S. Y., Classen, D., (2008). Improving patient safety through infection control: A new healthcare imperative. *Infection Control Hospital Epidemiology*, 29, 3-11.
- Dougherty , D., Conway, P.H.(2008). The “3T’s” road map to transform US healthcare: The “how” of high quality care”, *JAMA*, 299(19), 2319-2321.
- Halpin, H.A., McMenamin, S.B., Simon, L.P., Jacobsen D., Vanneman M., Shortell, S., Milstein, A., (2013). Impact of participation in the California Healthcare-associated infection prevention initiative on adoption and implementation of evidence- based practices for patient safety and health care- associated infection rates in a cohort of acute care general hospitals. *American Journal of Infection Control* 41, 307-311.
- Institute of Medicine Report (1999). To err is human: Building a safer health system, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25077248> (Erişim 31.05.2017).
- Krein, S.L., Damschroder, L.J., Kowalski, C. P., Forman, J., Hofer, T.P., Saint, S.,(2010). The influence of organizational context on quality improvement and patient safety efforts in infection prevention: A multi- center qualitative study, *Social Science & Medicine*, 71, 1692-1701.
- McClung, L., Obasi, C., Knobloch, M., Safdar, N.,(2017). Health care worker perspectives of their motivation to reduce health care- associated infections. *American Journal of Infection Control* 45, 1064-1068.
- Meddings, J., Reichert, H., Greene, T.m., Safdar, N., Krein, S.L., Olmsted, R. N., Watson, S.R., Edson, B., Leshner, M.A., Saint, S. (2017). Evaluation of the association between Hospital Survey on Patient Safety Culture (HSOPS) measures and

- catheter- associated infections: results of two national collaboratives. *BJM Quality & Safety*, 26, 226-235.
- Mitchell, B. G., Hall, L., MacBeth, D., Gardner, A., Halton, K., (2015). Hospital infection control unit: Staffing, costs and priorities. *American Journal of Infection Control*, 43, 612-616.
- Mitchell, B.G., Shaban R.Z., Macbeth, D., Wood, C.J., Russo, P.L. (2017). The burden of healthcare- associated infection in Australian hospitals: A systematic review of the literature, *Infection, Disease & Health*, 22, 117-128.
- Research Committee of Society of healthcare Epidemiology of America.(2010). Enhancing patient safety by reducing healthcare associated infections:the role of discovery and dissemination. *Infection Control Hospital Epidemiology*, 31, 118-123.
- Saint S., Kowalski, C.P., Banaszak –Holl, J., Forman J., Damschroder, L., Krein, S.L., (2010). The importance of leadership in preventing healthcare associated infections: Results of a multisite qualitative study. *Infection Control Hospital Epidemiology*, 31, 901-907.
- Saint, S., Fowler, K.E., Sermak, K., Gaies, E., Harrod, M., Holland, P., Bradly, S.F., Hancock, J.B., Krein, S.L., (2015). Introducing the no preventable harms campaign: Creating the safest health care system in the world, starting with catheter- associated urinary tract infection prevention, *American Journal of Infection Control*. 43, 254-259.
- Saint, S., Gaies, E., Fowler, K., Harrod, M., Krein, S.L. (2014). Brief report: Introducing a catheter- associated urinary tract infection prevention “guide to patient safet”. *American Journal of Infection Control*, 42(5), 548-550.
- Schweizer , M.L., Reisinger, H.S., Ohl, M. (2014). Searching for an optimal hand hygiene bundle: A metaanalysis, *Clinical Infection Disease*, 58(2), 248-259.
- Seale, H., Chughtai, A.A., Kaur, R., Phillipson, L., Novytska, Y., Travaglia, J., (2016). Empowering patients in the hospital as a new approach to reducing the burden of health care associated infections:The attitudes of hospital health care workers”. *American Journal of Infection Control*. 44, 263-268.
- Shah, N., Castro Sanchez, E., Charani, E.,Drumright, L.N., Holmes, A.H. (2015). Towards changing health care workers behavior: a qualitative study exploring non compliance through appraisals of infection prevention and control practcies. *Journal Hospital Infections*, 90, 126-134.
- Stone, P.W., Herzig, C.T., Pogorzelsko-Maziarz, M. (2015). Understanding infection prevention and control in nursing homes: a qualitative study, *Geriatric Nursing*, 36(4), 267-272.
- Torres, A. Et. Al., (2017). Centers for disease control and prevention guideline for the prevention of surgical site infection, *JAMA Surgery*, 152(8), 784-791.
- WHO. (2008). In A. Jha (Ed.), Summary of the evidence on patient safety: Implications for research. Geneva: World Health Organization.

KASVETLİ İKTİSAT BİLİMİNE FARKLI BİR BAKIŞ: PIERO SRAFFA’NIN ORTODOKS İKTİSAT KURAMI ELEŞTİRİSİ (*)

Sema YILMAZ GENÇ (**)

Ayhan ORHAN (***)

“Büyük iktisatçıların fikirleri dünyayı sarstı, hataları ise felaketten de beter sonuçlar doğurdu.”

Robert Heilbroner

Öz

Neoklasik Paradigma, iktisat öğretiminde geleneklere ve genel kabul görmüş uygulamalara dayanan Ortodoks düşüncenin temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmada Neoklasik paradigmanın “iktisadı” kasvetli bir bilim olarak nitelendirilmektedir. İlk kez 1849 yılında İskoçyalı tarihçi Thomas Carlyle tarafından iktisat için kullanılan “kasvetli bilim” tanımlaması çalışmada Neoklasik paradigmanın karmaşık, çelişkili, anlaşılmaz ve gerçeklerden soyut olmasının bir eleştirisi olarak kullanılmaktadır. Bir asrı aşkın bir süredir iktisat öğretiminde hakimiyetini sürdüren Neoklasik paradigmaya yöneltilen ciddi eleştiriler bu nitelendirmenin nedenidir. Matematiği iktisadi olayları açıklamada araç değil amaç haline getirmesi, iktisadın toplumsal, kurumsal ve tarihsel yönünü ihmal etmesi, ütopik tam rekabet piyasası varsayımlarına bağlılığı, karar alma sürecinde risk ve belirsizlikleri göz ardı etmesi bu eleştiriler arasındadır. Bu bağlamda Neoklasik paradigmanın günümüz iktisadi sorunlarına çözüm üretmemesi ve iktisadi gerçeklikten uzaklaşmış olması yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışmanın temeli yirminci yüzyılda yaşamış iktisadi düşünce tarihinin en önemli kuramcularından biri İtalyan iktisatçı Piero Sraffa’nın Alfred Marshall özelinde Neoklasik paradigmanın eleştirisidir.

Anahtar Kelimeler: Neoklasik Paradigma, Alfred Marshall, Piero Sraffa, Kısmi Denge, Marjinalizm.

JEL Kodları: B00, B13, B2

*) Bu çalışma 28-30 Kasım 2018 tarihleri arasında Kuşadası’nda düzenlenen IV. International Conference on Applied Economics and Finance’da bildiri olarak sunulmuştur.

**) Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü (e-posta: semayilmazgenc@kocaeli.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3138-1622>

***) Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü (e-posta: aorhan@kocaeli.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8109-4306>

A Different View to Dismal Economic Science: Piero Sraffa's Orthodox Economic Theory Criticism

Abstract

“The notions of the great economists were world-shaking, and their mistakes nothing short of calamitous.”

Robert Heilbroner

Neoclassical paradigm underlies orthodox idea that is based on traditions and accepted applications in the economics discipline. In this paper ‘economics’ of neoclassical paradigm is characterized as the dismal science. The concept of ‘dismal science’ that was first used by Scottish historian Thomas Carlyle in 1849 was used in this research as a critique of being Neoclassical paradigm complex, contradictory, incomprehensible and abstract than the realities. The series critiques that are directed to the Neoclassical paradigm which has maintained its dominance in the economy discipline over a century is the reason for this characterization. Some of these critiques are as follows; making mathematics an end rather than a means to explain economic events; neglecting the social, institutional and historical side of the economics; loyalty to the assumptions of utopian perfect competition market; ignoring the risk and uncertainties in the decision-making process. It is a stubborn fact within this framework that the Neoclassical paradigm cannot find a solution for modern economic problems and moves away from economic reality. The foundation of this research was to criticize the Neoclassical paradigm of Italian economist Piero Sraffa (one of the most important theoreticians of economic thought in the twentieth century) in terms of Alfred Marshall.

Keywords: *Neoclassical paradigm, Alfred Marshall, Piero Sraffa, Partial Equilibrium, Marginalism.*

Jel Codes: *B00, B13, B2*

Giriş

1870’lerde iktisat kuramında etkinleşen “marjinal çözümlene” Marshall’ın kapsamlı ve yetkin katkılarıyla evrilererek Neoklasik paradigmaya dönüşmektedir. Marshall’ın “İktisadi İlkeleri” kuramın gelişmesini ve Neoklasik paradigmanın ana akım iktisadi yaklaşım olma özelliği kazanmasını sağlamaktadır.

Alfred Marshall’ın ceteris paribus varsayımı altında kurduğu fiyat ve bölüşüm kuramlarına iki açıdan eleştiri yöneltilmektedir. Bunlardan ilki ölçüğe göre azalan, sabit ve artan getiri varsayımları ikincisi ise kısmi denge analizidir. Ludwig Wittgenstein’in “Ne zekâ! Onun yanında kendimi yaprakları dökülmüş bir ağaç gibi hissediyorum.” dediği Sraffa’nın çalışmaları Marshall’ın Neoklasik sistemini; arz ve talep kanunuyla kısmi denge analizinin kullanımını ve bunun matematiksel yöntemlerle gösterimini eleştirmektedir.

Joseph Alois Schumpeter'in "O'nun akıl dolu ve orijinal bir performansı" olarak yorumladığı Sraffa'nın Marshall'a yönelik eleştirisinin başlangıcı 1925 yılında yazdığı "Maliyet ile Üretim Miktarı Arasındaki İlişkiler Üzerine" başlıklı makale ve 1926'da Economic Journal'da Francis Ysidro Edgeworth desteğiyle yayımlanan "Rekabet Koşullarında Getiri Yasaları" başlıklı makalesidir (Akdere, 2016a). Bu iki makale Sraffa'nın kendi genel denge modelinin başlangıç noktası Marshall'ın kısmi denge analizinin eleştirisidir (Özel, 2011).

Sraffa'nın İktisat Kuramının Genel Bir Değerlendirmesi

"(...) bilimsel ilkelere bağdaşmayan, yeni ve tuhaf bir dil kullandığım söyleniyor. Oysa bence asıl tuhaf ve tutarsız olan, karşıtlarımın kullandığı dildir (Sraffa & Dobb, 2004)"

David Ricardo

Piero Sraffa (1898-1983) John Maynard Keynes ile beraber 20. yüzyılın en önemli iki iktisatçısından biridir. Sraffa 1898 yılında İtalya'nın Torino şehrinde bir Yahudi olarak dünyaya gelir. Sraffa, çok erken yaşlarda sosyalist fikirlere eğilim kazanır, hayatı boyunca Avrupa siyasetinde önemli etkileri olan Antonio Gramsci ve Ludwig Wittgenstein gibi kişilerle dostluklar kurar. Varlıklı sayılabilecek bir aileden gelen Sraffa'nın babası Angelo Sraffa Milan'da Bocconi Üniversitesi'nde zamanının tanınmış Ticaret Hukuku profesörlerinden olup daha sonra aynı kurumda dekanlık görevinde bulunur. Babasının meslek hayatı boyunca bir üniversiteden diğerine olan serüveninde Piero Sraffa, Parma'da başladığı okul hayatına daha sonra Milan ve Torino'da (1906-1913) devam etmek zorunda kalır (Roncaglia, 2009).

Piero Sraffa (1898-1983), "İki Dünya Savaşı"nın Sraffa'nın hayatı üzerindeki etkileri oldukça önemlidir. 1916 yılında Torino'daki Hukuk Fakültesi'ne giren Sraffa, 1917-1920 yıllarında askerlik yapar. I. Dünya Savaşı sonunda Kraliyet Komisyon Müdürlüğü'nde "İnsan Hakları İhlalleri Soruşturması'na" atanır. İtalya Savaşı devam ederken yazdığı ve Turin Üniversitesi'nin bir yayını olarak gösterilme ayrıcalığı kazanan 64 sayfalık "İtalya'da Savaş Sırası ve Sonrasında Parasal Enflasyon" teziyle mezun olur (Sinha, 2016). Sraffa'nın tez danışmanı İtalya'da Merkez Bankası başkanlığı, ekonomi bakanlığı, başbakan yardımcılığı ve cumhurbaşkanlığı yapan liberal bir senatör olan Luigi Einaudi'dir (Roncaglia, 2000). I. Dünya Savaşı sonrası başlayan ve giderek artan İtalya'daki baskıcı siyasi ortam Sraffa'yı İngiltere'ye göçe zorlar.

II. Dünya Savaşı'nda Almanlar ile İtalyanların birlikte hareket etmesi ve Fransa'nın 1940 yılında Almanya'nın işgali altına girmesi sonucu Sraffa İtalyan kökeni nedeniyle İngilizler tarafından toplama kampına gönderilmiştir. John Maynard Keynes'in ona kötü muamele eden İngiliz görevliler için "Eğer bu ülkede Nazi sempatanları varsa, onları toplama kamplarında değil, İngiltere'nin Savaş Bakanlığı'nda ve gizli servisinde aramak gerekir" şeklindeki tepkisine neden olur (Bocutoğlu, 2016). Paul Samuelson'un utangaç

olmasına rağmen parlak bir zekâsı olan kibar biri olarak tanımladığı Sraffa (Lunghini, 2016), çalışmalarıyla Keynes'in dikkatini çeker ve Cambridge Üniversitesi'nde ders vermeye başlar. Ancak Sraffa'nın derslerde sezgisel ve analitik düşüncesini sözlü olarak aktarmada zorlandığını fark eden Keynes Sraffa'nın Cambridge Kütüphanesi'nde görevlendirilmesini sağlar ve çalışmalarına burada devam eder.

1870'li yıllarda iktisat kuramında etkili olan "marjinal" değişim ve döntüşümle birlikte Neoklasik paradigma yükselişe geçer ve David Ricardo'nun İktisadı sarsılır. Keynes, Sraffa'nın editörlüğünde Royal Economic Society'de Ricardo'nun toplu yapıtlarının yayınlanması kararını alır. 1931'de başlayan "David Ricardo'nun Eserleri ve Yazışmaları" başlıklı bu çalışma Maurice Dobb'un da editoryal faaliyete katılmasıyla 1951 yılında yayınlanır (Pollitt, 1988). Ricardo, Sraffa'nın bu çalışmada yazdığı Önsöz ile birlikte bir "iade-i itibar" kazanır.

Ricardo'nun emek-değer teorisini geliştirmesinin nedeni, bütün malların değerini ölçebilecek ortak bir değer ölçüsü bulma arzusudur (Bocutoğlu, 2016). Ricardo'ya göre malların değerini belirleyen koşullar değişmeyen bir değer ölçüsünü kendiliğinden ortaya çıkarmaz. Ricardo'nun değişmeyen bir değer ölçüsü arayışının nedeni ücretlerdeki bir artışın yarattığı sonuçlarla ilgili saptamalarıdır. Ücret artışları, emek ve sermaye yoğun mallar arasındaki görece fiyat değişikliğine neden olur. Sraffa'ya göre, Ricardo çok mallı bir dünyada malları ortak bir ölçüye indirgeyebilmek için emeği bir ölçüm aracı olarak kullanır, ama kurduğu teorik yapı başarısızlıklarla karşılaşır. Sraffa, kendi teorisinde, bu soruna emek değer teorisinin dışında bir çözüm bulmaya çalışır. Bu çözüm, hazırlanması 30 yıllık bir dönemi kapsayan ve 1960 yılında İngilizce ve İtalyanca olarak yayınlanmış olan "Malların Mallarla Üretimi: İktisat Kuramını Eleştiriye Açış" kitabıyla iktisat yazınına sunulur (Tonak, 2010). Yirminci yüzyılın en önemli iktisatçılarından biri olarak kabul edilen Sraffa'nın bu kitabı iktisadın tartışması iki yüzyılı bulan değer, fiyat ve bölüşüm sorunlarını inceler.

Neoklasik Paradigma'nın Bir Eleştirisi: Sraffa'nın Marshall'ın İktisat Kuramına Karşı Çıkışı

"Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır; oysa sorun onu değiştirmektir."

Karl Marx

Neoklasik Paradigma'nın temeli; rasyonel tercihleri olan bireyin tam ve yaygın enformasyon doğrultusunda serbestçe hareket ederek faydasını, firmanın ise karını maksimize etmek istediği ve elde ettikleri sonucun bir değer ölçüsüyle ifade edilebildiği varsayımlarına dayanır. İktisadi aktörler kararlarını marjlar üzerinde verirler. Neoklasik Paradigma fayda ve karın maksimize edilmesinde marjinal birimlerinin önemi üzerinde durur. Bu yaklaşım "Marjinal Devrim" olarak nitelendirilir. Neoklasik Paradigma'nın dayanağı olan marjinalizm soyut ve sübjektif bir yöntemdir ve bu nedenle eleştirilen bu yöntem

gözlemlenemeyen, ölçülemeyen veya denenemeyen marjinal birim kavramına dayanır (Eğilmez, 2018). Sraffa, marjinalizmin argümanlarının çok katı varsayımlar altında geçerli olabilmesi durumunu eleştirir.

Sraffa, Neoklasik Paradigmayı eleştirirken Klasik Teoriyi, yeniden yapılandırmaya çalışır. Ancak bunu yaparken Klasik Yaklaşım'ın temel argümanlarını kullanmak yerine onun alternatifi olacak şekilde geliştirilmiş Keynesyen Teori'nin yaklaşımlarını kullanır (Roncaglia, 2009). Bu iki farklı temele dayanan yaklaşımın sentezlenmesi üstün bir yetenek gerektirir. Sraffa belki de en çok bu yönüyle iktisat yazınında takdir toplamayı başarır. Şüphesiz ki Sraffa'nın iktisat yazınına katkıları, çalışmaları, eleştirileri ve teorik alanda mücadelesi çok geniş bir çalışmanın konusu olabilecek hacimdedir.

Sraffa'nın çalışmaları 3 ana bölümde özetlenebilir: Bunlardan ilki Sraffa'nın, Dobb'un işbirliği ile beraber iktisat yazınına kazandırdığı Ricardo'nun çalışmalarının yeniden yorumlamasıdır*. Sraffa, Neoklasik Paradigma'nın varsayımlarına yönelik bir karşı çıkış olan "David Ricardo'nun Eserleri ve Yazışmaları" başlıklı bu çalışma ile 1961 yılında oybirliği ile İsveç Bilim Akademisi tarafından altın madalya ile onurlandırılır. John Maynard Keynes ve Karl Gunnar Myrdal da bu madalya ile ödüllendirilen önemli iktisatçılar arasındadır (Bortis, 2002). Marjinalistlerin fayda eksenli varsayımlarını ve faydanın ölçülmesi noktasındaki yaklaşımlarını ciddi bir şekilde karşı çıkan Sraffa'nın çalışmalarının ikinci bölümü Marjinalizm'in Marshall versiyonuna bu anlamda Friedrich August von Hayek'in makroekonomik versiyonuna yönelik eleştirilerinden oluşur. Son olarak Adam Smith'den bu yana bütün iktisatçıların üzerinde mutabakat sağlayamadıkları iktisadi bir sorun olarak kalan "Değer ve Bölüşüm Teorilerine" yönelik çalışmalarıdır. Klasik Yaklaşım'dan bu yana tutarsızlıktan kurtulamamış herkesin kabul edeceği değişken olmayan bir değerlendirme ölçütü formülize etmek ve bölüşümü bununla yapmak noktasında Ricardo'nun ömrü boyunca başaramadığı bu tutarlı olan değerlendirme ölçüsü konusuna Sraffa'nın "Standart Mal" adını verdiği kavram Sraffa'nın çalışmalarının temelini oluşturur.

İktisadi Düşünceler Tarihi'nde 1920'li yıllarda birçok iktisatçı Marshall'ın varsayımlarına yönelik "maliyet üzerine tartışmaları" olarak da bilinen değer ve rekabet teorisi üzerine uzun süren tartışmalara katılır. Tartışmalar beraberinde yeni fikirler ve yeni teoriler getirir. Bilimsel dergilerde bu tartışmaların artması Devlerin Savaşı'na dönüşür. (Roncaglia, 2009). Sraffa, ilk kez 1925 yılında "Sulle relazioni fra costo e quantità prodotta" (Maliyet ile Üretim Miktarı Arasındaki İlişkiler) başlıklı Marshall'ın Kısmi Denge Kuramı'nı eleştirdiği bir makale yazarak devlerin savaşına katılır (Schefold, 2004).

Mantıksal bir eleştiri, varsayımlar ile teorinin sonuçlanması arasındaki mantıksal tutarsızlıkların varlığını vurgular, ampirik bir eleştiri ise ortaya çıkan sonuçlarla teorinin tahminleri arasındaki gerçek tutarsızlıkları vurgular. Bu iki durum birbirine tamamen zıttır. Buna karşın mantıksal ve ampirik unsurlar, Sraffa'nın Marshall'ı eleştirisinde derin bir şekilde iç içedir. Sraffa, ampirik alanın kesin sınırlarını belirlemek için Marshall'ın rekabetçi değer teorisinin bulunduğu analitik üzerinde mantıksal olarak tutarlı bir yeniden

yapılandırma yapar. Sraffa, mantıksal olarak yeniden yapılandırılmış Marshall modelini tasarlamış olduğu ampirik modelle uyumlu olup olmadığını araştırmayı amaçlar (Signorino, 2000).

Sraffa, Marshall'ın Neoklasik Paradigma'nın arz ve talep kanunu ile kısmi denge analizinin kullanımının matematiksel yöntemlerle gösterimini de eleştirir. Sraffa, Cambridge'deki derslerinde "Marshall Ortodoksluğu"na karşı çıkışı öğrencilerini oldukça şaşırtır. O dönemde Richard Ferdinand Kahn ve Joan Robinson, Sraffa'dan ders alan öğrenciler arasındadır (Potier, 2005). Sraffa'nın Marshall'a yönelik eleştirilerinin arkasında yatan gerçeğin temelinde Sraffa'nın Torino'da aldığı eğitim ve Marshall'ın dönemin İtalyan Ekonomisi'ne karşı tutum ve düşünceleri yatmaktadır. Londra Ekonomi Okulu'na tam olarak aynı dönemde katılan Lionel Robbins'in otobiyografisinde yazılan hatıralara göre, Edwin Cannan derslerinde Marshall'ın düşüncesindeki zayıflığı vurgulamak için sıklıkla kinayeli bir dil kullanır. Cannan'ın Marshall'a karşı olan bu tutumu Sraffa'yı etkiler. Fakat genel olarak Sraffa, Cannan'ın Klasik iktisatçıları yorumlama yönteminden farklı bir yol izler. Yine bu anılarda, Cannan'ın derslerinde, ders kitapları ya da okuma listesi olmadan düzenlendiği için Sraffa'nın o sırada ne okuduğu tam olarak bilinmemektedir. Kesin olarak bilinen şey ise Sraffa'nın 1923 yılında İktisadın İlkeleri'ni çok iyi okuduğudur (Rosselli, 2005).

Sraffa, Klasik iktisatçıları ve Marx'ın çalışmalarının analizlerini yaptıktan sonra Marshall'ın fiyat teorisinin eleştirisine odaklanır. Özellikle 1923-1926 yılları arasında dikkatini Marshall'ın "Prensipleri" üzerinde toplar. Marshall'ın İktisadi İlkeleri ile birlikte Neoklasik Paradigma tamamlanma sürecinin büyük bir bölümünü aşar ve iktisadi düşünce tarihinde yeni bir dönem başlar. Düşüncedeki gelişmelerin teorilere yansımaları hızlanır. Ancak Ortodoks iktisadın ilkelerine amansız saldırılar artar ve pratikte yaşanan gelişmelerin teorilerde belirtildiği gibi olmadığı sinyalleri ortaya çıkar. Marshall'ın eksik rekabete odaklanmaması ve sadece tam rekabet piyasasına yoğunlaşması Klasik İktisadi Düşünce'nin "ilahi düzen" arayışının bir yansıması olarak değerlendirilir. Marshall'ın bu yaklaşımı analizlerinin gözden kaçmış en önemli özelliği olarak yorumlanır (Küçükkalay, 2010). Tam rekabet piyasa modeline gerçek hayatta rastlanmaz. Bu piyasa ile ideal bir piyasa betimlenir (Orhan ve Erdoğan, 2013). Marshall hasılat ve maliyet yapılarının kısa dönemde azalan verimler yasası, uzun dönemde ise ölçeğe göre getiri yasası tarafından belirlendiğini ve bu yasaların üretimi yönlendirdiğini belirtir. Ancak uygulamadaki gelişmeler ve firmalar ile piyasanın durumu bu teorik bakış ile uyum göstermez (Küçükkalay, 2010).

Sraffa'nın Marshall eleştirisi artan getiri ve tam rekabet arasındaki uyumsuzluğa işaret eder. Bu uzun süreli bir sorundur. Sraffa ölçeğe artan verimin, tam rekabet kavramıyla tutarsız olduğunu belirtir. Artan getiri söz konusu olduğunda, ortalama maliyet, marjinal maliyetin ortalama değişken maliyetin altında olduğunu ve dolayısıyla kar maksimizasyonu problemi için sonsuz, sıfır olmayan bir çözüm bulunmadığından azalmaktadır. Başka bir deyişle, firmanın sonsuz büyüklüğe genişlemesi eğilimi vardır. Ortalama maliyeti

tam rekabet çerçevesinde artan ya da azalan olarak değerlendirmek meşru değilse, tatmin edici tek varsayımın sabit getiriler olduğu sonucudur. Öte yandan, “günlük deneyim, çok sayıda teşebbüsün bireysel azalan maliyet koşulları altında çalıştığını göstermektedir” fikrinin yerine tam rekabet fikrinden vazgeçilmesi gerektiğini gösterir. Sraffa, eksik rekabet yaklaşımının Marshall’ın teorisinin eksiklerini ortadan kaldırmanın ve teorisinin geliştirilmesinin tek mantıklı yolu olarak görmesine rağmen, bu çözümü sürdürmek için hiçbir eğilim göstermez. Eksik rekabete girmeme nedenleri Sraffa tarafından hiçbir zaman tam olarak açıklanmaz (Vernengo, 2013).

Sonuç

Yirminci yüzyılda yaşamış iktisadi düşünce tarihinin en önemli kuramcılarının biri Piero Sraffa’dır. 20.yüzyılın önemli iktisadi tartışmalarından biri de Sraffa’nın Marshall’a yönelik eleştirileri iktisat dünyasında derin izler bırakır. Sraffa’nın, Marshall’ın maliyet üzerine eleştirileri çok dikkat çeker. Sraffa’nın, Neoklasik, marjinalist sistem ve bu discipline alternatif bir yaklaşım oluşturmak için yaptığı bu eleştiriler politik iktisadın özünü oluşturur.

Sraffa, “Marjinal” yöntemin ortaya çıkmasıyla sarsılan Klasik değer-bölüşüm kuramını yeniden canlandırmayı başarır. Sraffa’nın çalışmalarının anlaşılması uzun bir çalışma ve düşünme sürecini gerektirmektedir. Sraffa şöyle der: “burada yayımlanan önermeler kümesinin kendine özgü niteliği, marjinal değer-bölüşüm kuramını tartışmaya girmese de, bu kuramın eleştirilmesine temel hazırlamak üzere tasarlanmış olmasıdır. Eğer temel tutarsa ya yazarın kendisi ya da daha donanımlı, daha genç biri bu eleştirilere soyunabilir” (Kurz, 2010). Günümüzde Sraffa’nın bıraktığı mirası devralan iktisatçılar arasında İtalya’dan Pierangelo Garegnani, Alessandro Roncaglia, Luigi Pasinetti ve Neri Salvadori, Avusturya’dan Heinz-Dieter Kurz, İngiltere’den Joan Robinson ve John Eatwell, Hindistan’dan Krishna Baradwaj, Amit Bhaduri ve Ajit Sinha, Almanya’dan Bertram Schefold yer alır. Sraffa’nın Cambridge’deki Trinity College kitaplığındaki el yazmaları Piero Garegnani ve Heinz-Dieter Kurz tarafından yayına hazırlanmaktadır. Bu yayının ardından Sraffa’nın iktisadi kuramının daha iyi ortaya konulacağı ve anlaşılacağı şüphesizdir.

Yazarı ve Yayımlandığı Dergisi Belli Olan Bir Makale Beach, D. (December 2003). A problem of validity in education research. *Qualitative Inquiry*, 9, 859 – 873. Web: <http://qix.sagepub.com/cgi/reprint/9/6/859> adresinden 8 Ocak 2007’de alınmıştır.

Kaynakça

- Akdere, Ç. (2016a). *Cambridge sermaye tartışmalarına tanıklık etmek*, Web:<http://www.iktisadiyat.com/2016/08/08/cambridge-sermaye-tartismalarina-taniklik-etmek-14/> adresinden 20 Temmuz 2018’de alınmıştır.
- Akdere, Ç. (2016b). *Cambridge sermaye tartışmalarına tanıklık etmek*.

- Web:<http://www.iktisadiyat.com/2016/08/08/cambridge-sermaye-tartismalari-na-taniklik-etmek-14/> adresinden 20 Temmuz 2018'de alınmıştır.
- Bocutoğlu, E. (2016). *İktisadi düşünceler tarihi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Bortis, H. (2002). Piero Sraffa and the revival of classical political economy. *Journal of Economic Studies*, 74-89.
- Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel süreç içinde dünya ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Orhan, O.Z. ve Erdoğan, S. (2013). *İktisada giriş*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kurz, H. D. (2010). Piero Sraffa'nın siyasi iktisada katkıları. Piero Sraffa (s. 11-35) içinde, *Malların mallarla üretimi iktisat kuramının eleştiriyeye açış* (Çev. Ü. Şenesen), İstanbul: Yordam Kitap.
- Küçükcalay, A. M. (2010). *İktisadi düşünce tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Lunghini, G. (2016). Piero Sraffa: la critica e la reazione. *Accademia Nazionale dei Lincei*.
- Özel, H. (2011). *Sraffa ve Marx: Düşman kardeşler?* . “Zor zamanlarda iktisat II: Quo vadis oeconomia” Sempozyumu. Ankara.
- Pollitt, B. H. (1988). The collaboration of maurice dobb in sraffa's edition of ricardo. *Cambridge Journal of Economics*, 55-66.
- Potier, J.-P. (2005). *Piero sraffa, unorthodox economist (1898-1983): A Biographical Essay* . Routledge.
- Roncaglia, A. (2000). Piero Sraffa, his life, thought and culturel *heritage*. London: Routledge.
- Roncaglia, A. (2009). *Great thinkers in economics*. palgrave macmillan.
- Rosselli, A. (2006). Sraffa and the Marshallian tradition european *Journal of the History of Economic Thought*, 403-423.
- Schefold, B. (2004). *Mr Sraffa on joint production and other essays*. Routledge.
- Signorino, R. (2000). Method and analysis in piero sraffa's 1925 critique of marshallian economics. *European Journal of the History of Economic Thought*, 7(4), 569-594.
- Sinha, A. (2016). *A revolution in economic theory, the economics of pierro sraffa*. Palgrave Macmillan.
- Sraffa, P., & Dobb, M. (2004). *The Works and Correspondence of David Ricardo, On the Principles of Political Economy and Taxation* . Liberty Fund.
- Tonak, E. A. (2010). Yarıym yüzyılın sınavında Sraffa. Web: <http://www.eatonak.org/bilgi-ekpol/styled-4/index.html> adresinden 8 Ağustos 2018 tarihinde alınmıştır.
- Vernengo, M. (2013). Sraffa and the Marshallian System. Web: <http://nakedkeynesianism.blogspot.com/2013/03/sraffa-and-marshallian-system.html> adresinden 16 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

KÜLTÜRLERARASI PSİKOLOJİK SERMAYE ÖLÇEĞİ GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ÇALIŞMASI

Mehmet DİNÇ (*)

Tahsin AKÇAKANAT (**)

Hasan Hüseyin UZUNBACAK (***)

Öz

Bu çalışmada Kültürlerarası Psikolojik Sermaye Ölçeği'nin (KPSÖ) Türk kültürüne uyarlanması hedeflenmiştir. Çalışma iki örneklem üzerinde gerçekleştirilmiş olup ilk örneklem Erasmus programına katılmış 214 lisans öğrencisinden oluşmuştur. Bu örneklem ile keşfedici faktör analizi (KFA) gerçekleştirilmiştir. İkinci örneklem grubu ise herhangi bir sebeple yurt dışında en az 3 ay bulunarak yabancı bir kültürle etkileşime girmiş Türk vatandaşlarını kapsamaktadır. 249 kişiden oluşan bu örneklem grubundan toplanan veriler ile de doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Örneklem gruplarından veriler, elektronik olarak tasarlanan anket yardımıyla toplanmıştır. Yapılan KFA sonucunda 3 faktörden oluşan ve varyansın %62.8'ini açıklayan bir ölçüm aracı elde edilmiştir. DFA ile alternatif 5 farklı model denenmiş olup en iyi uyum iyiliği değerlerini düzeltilmiş 4 faktörlü kuramsal model vermiştir. Bu 4 faktör; Kültürlerarası Umut, Kültürlerarası Öz-yeterlilik, Kültürlerarası İyimserlik ve Kültürlerarası Dayanıklılık olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlık güvenirlik katsayısı boyutlar bazında sırasıyla .82, .93, .72, .92 olarak hesaplanmıştır. Ulaşılan bu bilgilerin ışığında, KPSÖ'nin, Türk kültürüne uygun, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası Psikolojik Sermaye, Umut, İyimserlik, Öz-yeterlilik, Dayanıklılık.

Validity and Reliability Study of Cross-Cultural Psychological Capital Scale

Abstract

In this study, it was aimed to adapt the Cross-Cultural Psychological Capital Scale (CCPCS) to Turkish culture. The study was carried out on two samples and the first sample consisted of 214 undergraduate students participated in the Erasmus program.

*) Dr. Öğr. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı
(e-posta: mehmetdinc@sdu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9871-3532>

**) Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı
(e-posta: tahsinakcakanat@sdu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9414-6868>

***) Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı
(e-posta: hasanuzunbacak@sdu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3297-1659>

Exploratory factor analysis (EFA) was performed with this sample. The second sample group includes Turkish citizens who have been interacting with a foreign culture for at least 3 months abroad for any reason. Confirmatory factor analysis (CFA) was performed with the data collected from this second sample group consisting of 249 people. Data from the sample groups were collected using an electronically designed questionnaire. As a result of the EFA, a measurement tool consisting of 3 factors and explaining 62.8% of the variance was obtained. By the way of DFA, 5 different alternative models were tried and the best fit goodness values was found in the corrected 4-factor theoretical model. This 4 factor is named as Cross-Cultural Hope, Cross-Cultural Self-Efficacy, Cross-Cultural Optimism and Cross-Cultural Resilience. The internal consistency reliability coefficient of the scale was calculated as .82, .93, .72, .92 on the basis of dimensions respectively. In the light of this information, it is concluded that CCPCS is a valid and reliable measurement instrument suitable for Turkish culture.

Keywords: *Cross-Cultural Psychological Capital, Hope, Optimism, Self-Efficacy, Resilience.*

1. Giriş

Günümüz koşullarında, ülke vatandaşları başka ülke vatandaşlarıyla çalışma, eğitim, turizm, sağlık gibi birçok sebeple etkileşim kurmak zorunda kalabilmektedir. Özellikle küreselleşme ile birlikte ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik alanda yaşanan köklü değişim bu etkileşimin daha da hızlanmasına neden olmaktadır. Bu köklü değişim, beraberinde çok uluslu işletmelerin ortaya çıkmasına, emek piyasasındaki değişim ise insan gücünün coğrafi sınırları aşarak çalışanların çok kültürlü ortamlarda iş yapmasına sebep olmuştur (İnal Zorel, 2014: 14). Bu durum ise, kültürlerarası etkileşimi ortaya çıkarmıştır. Kültürlerarası etkileşime olan ilgi sonucunda, son yıllarda örgütsel davranış alanında da kültürel ve kültürlerarası bakış açısından ele alınan birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır (Gelfand vd., 2007: 481).

Aynı dönemde dikkat çeken bir diğer konu ise pozitif psikolojidir. Bireylerin, grupların ve organizasyonların gelişimine ve en uygun biçimde çalışmasına katkıda bulunan süreçler ve koşullar olarak tanımlanan pozitif psikoloji (Gable ve Haidt, 2005: 104), olumlu davranışları inceleyerek, yeni bir akımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Seligman'ın başını çektiği araştırmacılar tarafından bireylerin olumlu, güçlü, mutlu yönlerine vurgu yapmak gerektiği ifade edilerek, iyi ve mutlu insan oluşturmak için gayret edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Seligman ve Chikszentmihalyi, 2000: 5). Pozitif psikoloji ile ilgili çalışmalar bireylerin geçmiş ve gelecek yaşamındaki olumlu duygu, tutum ve davranışlarına odaklanmaktadır. Bu duygu, tutum ve davranışların iş yaşamına yansımaları da olumlu olabilmektedir. Bu noktada, örgütsel davranış konularına da pozitif yaklaşım ile odaklanılmasının, çalışanların performanslarına ve iş tatminlerine etki edeceği belirtilmiştir (Luthans vd., 2007b). Pozitif örgütsel davranış, çalışanların örgüt ortamında pozitif yönlerini ortaya çıkarmayı (Bakker ve Schaufeli, 2008: 149), performansları hakkında

geniş bilgiye ulaşmayı (Can, 2006: 3), güçlü yönlerine ve psikolojik kapasitelerine odaklanmayı içermektedir (Luthans ve Youssef, 2004: 152).

Pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranış konusunda yapılan araştırmalar psikolojik sermaye kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Luthans vd., 2006). Sonraki yıllarda, pozitif psikoloji kaynaklı olan psikolojik sermaye kavramı, kültürlerarası bağlamda ele alınarak açıklanmaya ve ölçülmeye çalışılmıştır (Dollwet ve Reichard, 2014; Reichard vd., 2014). Bu çalışma ile Luthans ve arkadaşları (2007a) tarafından geliştirilen, Dollwet ve Reichard (2014) tarafından kültürlerarası bağlamda yeniden uyarlanan KPSÖ'nün Türkçe'ye uyarlamasının yapılması amaçlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, Psikolojik Sermaye kavramından yola çıkarak, KPS kavramı ve boyutları hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Kültürlerarası Psikolojik Sermaye Kavramı

Genel anlamda kültür, bir grubun belirli bir süre boyunca öğrendiği değerler, normlar, ideolojiler, felsefeler ve gruba has özellikler olarak tanımlanmaktadır (Schein, 1990: 112). Küreselleşme ve modernizasyon ile birlikte, gruplar arasındaki ilişkilerin gelişmesi, küresel ilişki ağlarının kurulmasına yol açmıştır. Bu ilişki ağları ise karşılıklı olarak kültürel etkileşimi ortaya çıkarmıştır (İçli, 2001: 165). Kültürel etkileşim, işletme stratejilerinin ve fonksiyonlarının küresel ölçekte ele alınmasına, insan kaynağının farklı kültürlerden oluşmasına, kültürlerarası çalışma ortamının gelişmesine neden olmuştur (Suutari, 2003: 185). Bu çalışma ortamında, bireylerin algı, tutum ve davranışları ile yeteneklerinin kültürlerarası ortamlara göre geliştirilmesi yeterli olmamaktadır. Bunun yanı sıra, kültürel etkileşimin gereği olarak ilişki kurma, yeni durumlara ve ortama uyum sağlama gibi psikolojik yönden de gelişmeye ve geliştirilmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede, kültürlerarası bağlamda ele alınması ve geliştirilmesi gereken psikolojik kaynaklardan birisinin de psikolojik sermaye kavramı olduğu belirtilmiştir (Dollwet ve Richard, 2014: 1669).

Psikolojik sermaye, insan kaynağını bir değer olarak kabul ederek, örgütlerin performansını doğrudan etkileyen, pozitif psikolojik durumlarına odaklanan çalışanların bir dizi niteliği olarak tanımlanmaktadır (Luthans vd., 2004: 45). Bir başka tanımda ise psikolojik sermaye bireyin verimlilik amacıyla ekonomik, beşeri ve sosyal sermayeleri başarılı bir şekilde örgüte taşıyabilme yeteneği olarak ifade edilmektedir (Envick, 2005: 44). Psikolojik sermayeye sahip çalışanların iş tatminlerinin ve performanslarının yüksek olduğu ifade edilmekle birlikte (Luthans vd., 2007a: 541), kültürel faktörler gibi sebeplere dayalı olarak değişiklik gösterebileceği belirtilmiştir (Dollwet ve Richard, 2014: 1671).

Psikolojik sermaye kavramı, Pozitif Duygular Teorisi'ne dayandırılmaktadır (Çetin vd., 2013: 99). Teoriye göre, entelektüel, fiziksel ve sosyal kaynakların yanı sıra psikolojik kaynakların da olumlu duygularla artabileceği belirtilmiştir (Fredericson, 2001: 219).

Bu sebeple, psikolojik sermayeye sahip çalışanlar, daha yüksek düzeyde olumlu duygular taşımaktadırlar. Bu olumlu duygular ise çalışanların işyerinde zihinsel ve duygusal olarak en uygun çalışma performansı sergilemelerini sağlayabilmektedir (Fredericson ve Losada 2005: 685).

Dollwett ve Richard (2014), yapmış oldukları çalışmalarında Luthans ve arkadaşlarının (2007a) tanımladıkları psikolojik sermaye kavramının yapısını koruyarak, kültürlerarası bağlamda yeniden ele almışlardır. Literatüre bakıldığında, kültürlerarası psikolojik sermaye (KPS) ile ilgili sınırlı sayıda çalışmanın yine bu araştırmacılar tarafından yapıldığı görülmektedir. Araştırmacılara göre, çalışanların KPS düzeyinin yüksek olması, farklı kültürlerden insanlarla etkileşime girmeleri durumunda ortaya çıkan ve karakteristik özelliklerini temsil eden pozitif duyguların da yüksek düzeyde yaşanmasına neden olmaktadır (Dollwett ve Richard, 2014). Ancak, bu durumun neden ve sonuçlarının doğru anlaşılabilmesi için kavramın yapısının, bağlamsal farklılığı ortaya koymak adına yeniden doğrulanması gerekmektedir (Cabrera-Nguyen, 2010: 100). Araştırmacılar, psikolojik sermaye kavramına küreselleşme, teknolojik ilerleme, insan kaynağının yapısındaki değişim gibi sebeplerle kültürel etkileşim bağlamından da bakılması gerektiğini ifade ederek, psikolojik sermayenin boyutları olan öz-yeterliliği, umudu, iyimserliği ve dayanıklılığı kültürlerarası etkileşim çerçevesinde yeniden kavramsallaştırmıştır (Dollwet ve Reichard, 2014; Reichard vd., 2014).

2.2. Kültürlerarası Psikolojik Sermaye'nin Boyutları

Kültürlerarası etkileşim bağlamında KPS'nin boyutları Kültürlerarası Öz-Yeterlilik, Kültürlerarası Umut, Kültürlerarası İyimserlik ve Kültürlerarası Dayanıklılık olarak sayılmıştır (Dollwet ve Reichard, 2014; Reichard vd., 2014).

Kültürlerarası Öz-Yeterlilik (KPSOY): Bandura'nın Sosyal Bilişsel Kuramı'ndan yola çıkarak tanımlanan öz-yeterlilik, çalışanların işleriyle ilgili verilen görevleri bitirme, istenilen sonuçları elde etme, ortaya çıkan durumlar üzerinde etkili olabilme konusunda kendisine güvenmesi ve inanca sahip olması olarak tanımlanmaktadır (Bandura 1994: 71). Öz-yeterliliğe sahip çalışanlar, kendileri için yüksek hedefler ve zorlu görevler seçerler, zorluklara karşı meydan okurlar, yüksek motivasyon sahibidirler ve engelleri aşmak için vazgeçmeden çaba sarf ederler (Luthans vd., 2007b: 38). KPSOY ise, kültürlerarası etkileşimi ve etkinliği yüksek olan çalışanların, farklı kültürlerden bireylerle kolayca etkileşime girebileceklerine, iletişim kurabileceklerine olan güven ve inancı (Dollwet ve Reichard, 2014: 1671), farklı kültürler hakkında bilgiye sahip olmalarının yanı sıra, farklı kültürlerden insanlarla etkileşime girebilme konusunda kendilerine güveni ifade etmektedir (Núñez, 2000: 1072).

Kültürlerarası Umut (KPSU): Umut, bir hedefe ulaşma çabası ve planı konusunda bireyin sahip olduğu pozitif motivasyon hali olarak tanımlanmaktadır (Snyder vd., 1991: 571). Psikolojik sermayenin umut boyutunun hedef belirleyerek, basamaklandırarak, karar verme süreçlerine katılımı artırarak, ödüllendirerek, kaynaklara ulaşma konusunda destek olarak ve eğitim vererek geliştirilebileceği savunulmuştur (Luthans vd., 2007b).

KPSU düzeyi yüksek çalışanların, farklı kültürlerden kişilerle çalışma, onlarla etkileşim kurma yönünde hedefleri vardır. Ayrıca, hedeflerine ulaşma ve karşısına çıkan engelleri aşma konusunda daha fazla alternatif yol izleme yönünde yeteneğe sahip olduklarını düşünürler (Reichard vd. 2014: 152). KPSU, kültürlerarası çalışma ortamında deneyimin artması, çalışanın kültürel farklılıklardan kaynaklı önyargılarını değiştirmesini sağlayacak, böylece kültürel uyumunu kolaylaştıracak ve hedeflere ulaşma konusundaki motivasyonunu artıracaktır (Clapp-Smith vd., 2007).

Kültürlerarası İyimserlik (KPSI): İyimserlik, kavramı açıklanırken iki farklı yaklaşımdan yararlanılmaktadır. Gelecek odaklı yaklaşıma göre iyimserlik, bireylerin geleceğe yönelik olarak olumlu beklentilere sahip olma düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Carver vd., 2010: 879). İkinci yaklaşım olan kişilik odaklı yaklaşıma göre ise, pozitif durumlar, bireysel, kalıcı ve yaygın olarak değerlendirilirken, negatif durumlar dışsal, geçici ve durumsal olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme kapsamında, bireylerin gerçekleşmesini umdukları olumlu durumların kaynağını kendileri olarak görmeleri ve bu durumun süreceğine olan inanç, iyimserlik olarak belirtilmektedir (Luthans vd., 2007b: 87). Örgütsel davranış alanında iyimserlik, çalışanların iş yaşamında olumlu ilişkiler geliştirmesine, bağlılığının artmasına, fiziksel ve zihinsel açıdan dinçlik hissetmesine destek olan bir düşünce biçimidir. Bununla birlikte iyimserlik, iş ve yaşam tatmini duyan, morali ve motivasyonu yüksek kişilik sergileyen, güçlükler karşısında daha sabırlı davranan, yetersizlikleri daha az ve enerjik kişilik olarak tanımlanmaktadır (Tösten, 2015: 40). Çalışanların belirsizliklerle başa çıkma, risk alma ve hatalardan ders alma yetenekleri ile yakın ilgisi olan iyimserlik, kültürlerarası etkileşim açısından önemli görülmektedir (Jokinen, 2005: 206). İyimser bireyler, çoğu zaman kültürlerarası etkileşim sırasında zorluklarla karşı karşıya kalsalar bile hedeflerine ulaşmak için sürekli çaba sarf ederler (Reichard vd. 2014: 152).

Kültürlerarası Dayanıklılık (KPSD): Bireylerin yoğun stres koşullarında ve yaşadıkları tüm olumsuz deneyimlerine rağmen fiziksel ve ruhsal olarak sağlam durarak gündelik yaşamına devam edebilmesi olarak (Kobasa, 1979) tanımlanan psikolojik dayanıklılık, sağlığını tehdit eden zor koşullar karşısında bile çalışanların ayakta kalmayı başaracak psikolojik durumunu ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Masten, 2001: 228). Çalışma yaşamında psikolojik dayanıklılık, belirsizlik, olumsuzluk, başarısızlık, değişim gibi sebeplerden kaynaklanan olumsuz durumlar karşısında bile olumlu bir yaklaşım sergilemeye yönelik pozitif kapasite olarak ifade edilmektedir (Luthans, 2002b: 702). Bir başka ifadeyle psikolojik dayanıklılık, beklenmedik durumlar karşısında esnekliği olan, uyum sağlayabilme yeteneği oldukça iyi bireylerin özellikleri arasında sayılmaktadır (Luthans ve Youssef, 2007: 332). KPSD, bu uyum yeteneği ve esneklik sayesinde, kültürlerarası etkileşimden kaynaklanan farklı ortamlardaki stres faktörleriyle başa çıkmayı kolaylaştıran bir psikolojik kaynak olarak görülmektedir. KPSD düzeyi yüksek olan çalışanların, dil engelleri, kültürel yenilik veya kültürlerarası çatışma nedeniyle zorluklar veya kültür şokuyla karşı karşıya kaldıkların da bile diğer kültürlerden insanlarla çalışırken iyi performans sergileyebilecekleri belirtilmiştir (Bird ve Stevens, 2013; akt. Reichard vd. 2014: 152).

3. Araştırmanın Metodolojisi

Bu bölümde, araştırmanın örneklem kitlesi, orijinal anket formu gibi hususlar hakkında bilgiler verildikten sonra, uyarılama için gerçekleştirilen adımlar ve analiz için kullanılan yöntemlerden de aşağıda alt başlıklar halinde bahsedilecektir.

3.1. Çalışma Grubu

Araştırmada, iki farklı örneklemden, farklı zaman dilimlerinde veriler toplanmıştır. Uyarılama çalışması Türk kültürüne yönelik olduğu için örneklem grupları belirlenirken Türk vatandaşları tercih edilmiştir. Örnekleme dâhil edilecek Türk vatandaşlarının, yurt dışında, çok kültürlü ortamlarda bulunmuş kişilerden oluşması hedeflenmiştir. Bu sayede KPSÖ'nün içerdiği soruları anlayıp, cevap verebilmeleri amaçlanmıştır.

Süleyman Demirel Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde öğrenim görmekte olup Erasmus programından faydalanarak yurt dışına gitmiş öğrenciler birinci örneklem grubunu oluşturmaktadır. Bu örneklemden elde edilen veriler, Keşfedici Faktör Analizi (KFA) yapmak amacıyla kullanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle, Süleyman Demirel Üniversitesi Erasmus Kurum Koordinatörlüğü'nden 2016-2017 ve 2017-2018 eğitim öğretim yıllarında Erasmus programından faydalanarak yurt dışına giden öğrencilerin listesi alınmıştır. İlgili yıllarda sırasıyla 148 ve 168 olmak üzere toplamda 316 öğrenci yurt dışına gitmiştir. Bu öğrencilerin e-posta adreslerine, elektronik olarak hazırlanan anket formu gönderilerek çalışmaya katılmaları istenmiştir. Bu örneklem kitlesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. 7 günlük süreç sonunda 214 adet geçerli anket formu elde edilmiştir. Bu örneklem grubu için %67'lik bir geri dönüş oranı elde edilmiştir. Kline (1994)'a göre, ölçekte kullanılan madde sayısının 10 katı kadar kişiye ulaşılması durumunda, örneklemin evreni temsil yeterliliğine sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin ışığında örneklem sayısının yeterli olduğu düşünülmektedir. Birinci örneklem grubu için katılımcıların 107'si (%50) kadın, 107'si ise (%50) erkektir. Katılımcıların yaş dağılımları 19 ile 27 arasında değişmekte olup ortalama yaş 20.7±1.48 olarak bulunmuştur.

Araştırmada kullanılan ikinci çalışma grubu ise herhangi bir sebeple yurt dışında en az 3 ay bulunmuş ya da halen bulunan Türk vatandaşlarını kapsamaktadır. Bu örneklem kitlesine ulaşmak amacıyla kartopu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu örneklem kitlesinden elde edilen veriler aracılığıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılarak ölçeğin yapı geçerliliği test edilmiştir. Araştırmacılar, iş, eğitim, turistik amaç, evlilik, sağlık gibi çeşitli sebeplerle yurt dışında bulunmuş arkadaş ve akraba çevrelerine, elektronik olarak hazırlanmış anket formunu ulaştırmış ve onlarında bu kriterleri sağlayan kişilere anketi göndermeleri istenmiştir. Nihayetinde 249 adet geçerli anket formuna ulaşılmış ve veri toplama süreci sonlandırılmıştır. İkinci örneklemden veri toplama süreci yaklaşık olarak 3 hafta sürmüştür. Yine Kline (1994)'in önerdiği biçimde, ölçekte kullanılan madde sayısının 10 katı kadar kişiye ulaşıldığı için örneklemin evreni temsil kabiliyetinin yeterli olduğuna kanaat getirilmiştir. Bu örneklem grubunda katılımcıların 110'u (%44.2) kadın, 139'u ise (%55.8) erkektir. Katılımcıların yaş dağılımları 17 ile 68 arasında değişmekte

olup ortalama yaş 38.1±9.53 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların 170'i (%68.3) evli iken 79'u (%31.7) bekârdır. Yine katılımcıların 101'i lisans (%40.6), 65'i yüksek lisans (%26.1), 34'ü doktora (%13.7), 24'ü lise (%9.6), 16'sı önlisans (%6.4) ve 9'u ilköğretim (%3.6) mezunudur.

3.2. Orijinal Ölçme Aracı

KPSÖ ilk olarak Dollwet ve Reichard (2014) tarafından geliştirilmiş 20 maddelik bir ölçüm aracıdır. Bu ölçüm aracı dört alt boyuttan (kültürlerarası öz-yeterlilik, kültürlerarası umut, kültürlerarası iyimserlik ve kültürlerarası dayanıklılık) oluşmaktadır. Dollwet ve Reichard (2014) KPSÖ'yü geliştirirken; Luthans ve arkadaşları (Luthans vd., 2007a; Luthans vd., 2007b) tarafından geliştirilen, 6'lı Likert biçiminde bir derecelendirmeye sahip ve 24 maddeden oluşan iş ortamına uygun Psikolojik Sermaye Ölçeği'ni kültürlerarası etkileşim alanına uyarlamıştır. KPSÖ, "1: kesinlikle katılmıyorum" ve "7: kesinlikle katılıyorum" şeklinde 7'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçeğin KPSOY alt boyutu "*farklı kültürlerden bireylerle etkileşim kurduğumda kendime güvenirim*" örneğindeki gibi 9 maddeden oluşmaktadır. KPSU alt boyutu "*farklı kültürlerden bireylerle çalışırken bile düşündüğüm her türlü çabada başarılı olabileceğime inanıyorum*" şeklinde 4 maddeyi içermektedir. KPSI alt boyutu 4 maddeden oluşmaktadır. Bu alt boyuta örnek madde olarak "*kültürlerarası etkileşimlerde zorluklarla karşılaştığımda, genellikle en iyiyi umarım*" verilebilir. KPSD alt boyutunu 3 madde oluşturmaktadır ve bu maddeler "*farklı kültürden bireylerle etkileşimde bulunduğumda, birçok zorluğun üstesinden gelebilirim*" örneğindeki gibi ifadeleri belirtmektedir.

3.3. İşlem ve Verilerin Analizi

KPSÖ'yü Türk kültürüne uyarlama çalışmasında öncelikle Brislin ve arkadaşları (1973) tarafından önerilen çeviri metodu kullanılarak ölçek Türkçeye çevrilmiştir. Bu tekniğin ilk aşamasında ölçeğin orijinal formu, İngilizceyi ana dili gibi kullanabilen 3 akademisyen tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çevrilen bu anket formu, örgütsel davranış alanına hâkim 8 akademisyen tarafından anlaşılır olma, kültürel bağlam ve cümle yapıları açısından incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda hazırlanan Türkçe anket formu, sonraki aşamada ilk çeviriyi yapan akademisyenlerden farklı 3 kişi tarafından İngilizceye geri tercüme edilmiştir. Buradaki amaç, orijinal form ile çevrilen İngilizce form arasındaki tutarlılığa odaklanmaktır. Bu aşamada tutarlılığı kanıtlanan Türkçe form, 1'i Türk Dili alanından, 2'si ise Ölçme ve Değerlendirme alanından 3 akademisyen tarafından, hem anlam hem de dil bilgisi açısından değerlendirilmiş ve bu değerlendirme neticesinde anlaşılmayan ifadeler üzerinde gerekli değişiklikler yapılmıştır. Buraya kadar ki aşamaların bitiminde ölçek, pilot çalışma kapsamında Erasmus programından yararlanmış 8 öğrenciye uygulanmıştır. Nihayetinde, ölçek maddelerinin anlaşılır olup olmadığı öğrencilerle yapılan görüşmeler neticesinde değerlendirilmiş ve anlaşılmasında sıkıntı olan maddeler tekrar incelenerek ölçeğe son şekli verilmiştir.

KPSÖ'yü Türk kültürüne uyarlama amacı güden bu çalışmada, ölçeğin geçerliliği dil, kapsam ve yapı geçerliliği bakımından ele alınmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini test etmek amacıyla daha öncede belirtildiği gibi birinci örneklem grubuyla KFA, ikinci örneklem grubu ile ise DFA analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla iç tutarlık tekniği kullanılmıştır. Bu çalışmada ayrıca madde analizleri kapsamında, düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu incelenerek değerlendirmeler yapılmıştır. Bahsi geçen bu analizler için SPSS 22 ve AMOS 21 programlarından istifade edilmiştir.

4. Bulgular

KPSÖ'yü Türkçeye uyarlama çalışmasında öncelikle ölçeğin geçerliliği sınanmış, ardından güvenilirliği araştırılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına aşağıda başlıklar halinde yer verilmiştir.

4.1. Geçerlilik Analizi

Araştırma kapsamında KPSÖ'nün geçerliliği sırasıyla dil, kapsam ve yapı geçerliliği bakımından değerlendirilmiştir.

Ölçeğin dil geçerliliği tespit etmek amacıyla, işlem ve verilerin analizi başlığında değinildiği üzere Brislin ve arkadaşlarının (1973) kullandığı metot adımları izlenerek ölçek uygulanmaya hazır hale getirilmiştir. Takip eden safhada Türkçe ve İngilizce form, Süleyman Demirel Üniversitesi'nin çeşitli lisans programlarında okuyan, Erasmus programına katılmış olan 24 öğrenciye 3 hafta aryla uygulanmıştır. Uygulama neticesinde, öğrencilerin Türkçe ve İngilizce formdan elde ettikleri toplam puanlar arasındaki ilişki, Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Sonuçta puanlar arasında .76 seviyesinde pozitif yönlü ve anlamlı ($p < .001$) bir ilişki tespit edilmiştir. Ölçeklerde yer alan eşdeğer her bir maddenin korelasyon katsayıları .63 ile .92 arasında değişmektedir. Ayrıca her iki ölçekteki eşdeğer her bir madde arasındaki ilişkinin de anlamlı olduğu bulgulanmıştır.

Sonraki aşamada ölçeğin kapsam geçerliliği sınanmıştır. Bu amaçla, Lawshe (1975) tarafından geliştirilen teknik kullanılmış olup, bu teknik basit ve kullanışlı olmasıyla öne çıkmaktadır. Lawshe tekniğinde, faydalanılan uzman sayısı önem arz etmektedir. Ayre ve Scally (2014)'e göre en az 5 en çokta 40 uzmandan yardım alınması, sonuçlarının daha nesnel olması bakımından yeterlidir. Lawshe (1975) tekniğinde uzmanların değerlendirmeleri "Uygun", "Uygun Ancak Düzeltmeli" ve "Çıkartılmalı" şeklinde derecelendirilmiştir. Kapsam geçerlilik oranlarının (KGO) hesaplanırken "Uygun= 3", "Uygun Ancak Düzeltmeli= 2" ve "Çıkartılmalı= 1" şeklinde puanlar verilmiştir. KGO aşağıda verilen formül yardımıyla hesaplanmaktadır: Formülde yer alan sembollerin ne anlama geldikleri de aşağıda belirtilmiştir.

$$KGO = \frac{Nu}{N/2} - 1$$

Nu= Maddeye “Uygun” cevabını veren uzmanların sayısı.

N= Maddeye ilişkin görüş bildiren toplam uzman sayısı.

KGO'nun alabileceği değerler, -1 ile +1 aralığındadır. Bu çalışmada uzmanların cevaplarından elde edilen KGO değerleri incelendiğinde .77 ile 1 aralığında değişen oranlar tespit edilmiştir. Ayre ve Scally (2014) yaptıkları çalışmada .05 anlamlılık seviyesinde uzman sayısına göre ulaşılması gereken en az KGO'ları belirlemiştir. Buna göre 8 uzmandan yararlanılması durumunda KGO eşik değerinin en azından .75 seviyesinde olması gereklidir. Ölçekteki her bir madde için hesaplanan oranlar değerlendirildiğinde, uzman görüşleri neticesinde elde edilen KGO'ların yeterli seviyede oldukları tespit edilmiştir. Sonuç itibariyle KPSÖ'nün kapsam geçerliliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçeğin yapısal açıdan geçerliliğini tespit etmek için KFA ve DFA uygulanmıştır. Ölçek Türkçe yazında daha önce kullanılmadığı için böyle bir yöntem izlenmiştir. Ölçeğin önce yapısının keşfedilmesi amacıyla ilk örneklem grubuyla KFA, sonrasında da yapısının doğrulanması amacıyla ikinci örneklem grubuyla DFA analizi gerçekleştirilmiştir.

KFA yapmak amacıyla öncelikle verilerin faktörlenebilirliği test edilmiştir. Bu ise Barlett Küresellik ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği testleri ile araştırılmıştır. Elde edilen verilerin, faktör analizine uygun olup olmadığını anlamak için KMO değerine bakılır. Bu değer .60'dan yüksek olması iyi, .80'in üzerinde olması ise çok iyi olarak yorumlanmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2012). Barlett Küresellik testinin de anlamlı sonuç vermesi beklenir. Böyle bir durumda verilerin faktör analizi için uygun olduğu düşünülür (Büyüköztürk, 2003). Bu çalışmada yapılan analiz neticesinde KMO değeri .957 ve Barlett Küresellik testi sonucu ($\chi^2 = 7358.767$; $p < .000$) anlamlı olarak tespit edilmiştir. Ulaşılan bu bulgular neticesinde elde edilen verilerin faktör analizi yapmak için uygun olduğu değerlendirilmiştir. KPSÖ'nün yapı geçerliliğini test etmek için gerçekleştirilen KFA'da temel bileşenler analizi ve varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Tablo 1'de KFA ile ulaşılan sonuçlar görülebilir. Ayrıca Şekil 1'de verilen Scree Pilot grafiğinden ölçeğin faktör yapısı hakkında bilgi edinilebilir.

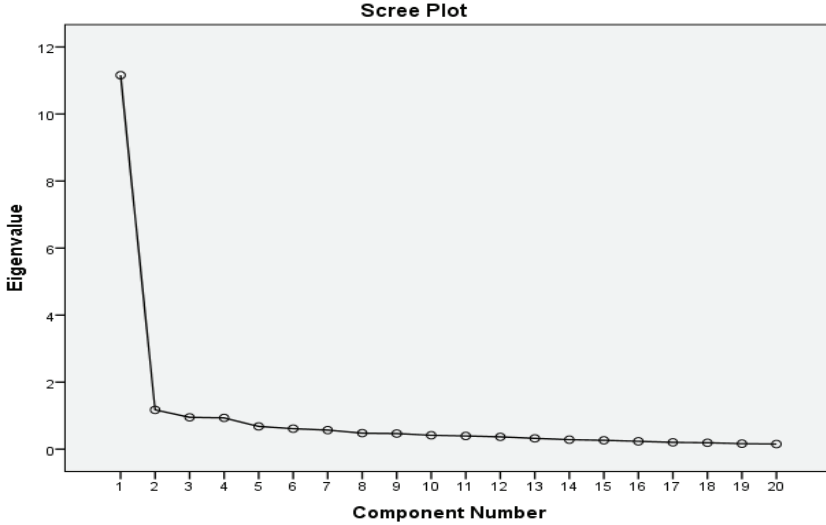
Tablo 1. Kültürlerarası Psikolojik Sermaye Ölçeği KFA Sonuçları

Madde	Döndürülmüş Faktör Yük Değerleri		
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
KPSD1	.587		
KPSD2	.618		
KPSD3	.633		
KPSOY1	.706		
KPSOY2	.703		
KPSOY3	.693		
KPSOY4	.662		
KPSOY5	.698		
KPSOY6	.720		
KPSOY7	.694		
KPSOY8		.720	
KPSOY9		.755	
KPSI1		.659	
KPSI2		.627	
KPSI3		.628	
KPSI4		.855	
KPSU1			.748
KPSU2			.780
KPSU3			.686
KPSU4			.553
İç Tutarlılık Katsayısı	.944	.830	.845
Özdeğeri	11.157	1.172	1.048
Açıklanan Varyans	27.614	19.828	15.450
Toplam Açıklanan Varyans	62.892		

KPSD: Dayanıklılık, KPSOY: Öz-yeterlilik, KPSI: İyimserlik, KPSU: Umut

Tablo 1’den görülebileceği gibi KFA sonucunda toplam varyansın %62.8’inin açıklayan, özdeğeri 1’den büyük 3 boyutlu bir faktör yapısı ortaya çıkmıştır. Birinci faktör varyansın %27.6’sını, ikinci faktör %19.8’ini, üçüncü faktör ise %15.4’ünü açıklamaktadır. Maddelerin faktör yükleri incelendiğinde 20 maddenin tamamının .50’den daha yüksek değerler aldığı tespit edilmiştir. Nunnally (1978)’e göre madde faktör yüklerinin .50’nin üzerinde olması arzu edilen bir durumu yansıtmaktadır. Ölçekte ayrıca binişik madde de bulunmamaktadır. Sonuç itibarıyla faktör yük değerleri kabul edilebilir sınırın üzerinde olduğu ve binişik madde bulunmadığı için ölçekten hiçbir madde çıkarılmamıştır.

Şekil 1. Scree Pilot Grafiği

Gerçekleştirilen KFA sonucunda ölçeğin, orijinal formdaki gibi 4 boyuta ayrılmadığı görülmüştür. Sadece KPSU boyutu tek başına faktörlenirken, diğer 3 boyuta giren maddelerin farklı boyutlara yüklendikleri tespit edilmiştir. KPSD boyutuna giren maddeler, KPSOY boyutunun ilk 7 maddesiyle ayrı bir faktör oluştururken, KPSI boyutuna giren maddelerde KPSOY boyutunun son 2 maddesiyle faktörlenmiştir.

KFA sonucunda faktör yapısı keşfedilen KPSÖ'nin yapı geçerliliği bir de DFA ile test edilmiştir. Bunun için ikinci örneklem grubundan elde edilen veriler kullanılmıştır. DFA'da 5 farklı modelden elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda bütün maddelerin tek faktörde toplandığı model ilk model olarak ele alınmıştır. İkinci model KFA neticesinde ortaya çıkan faktör yapısını temsil eden 3 faktörlü modeldir. Üçüncü model ise 20 maddeli 4 faktörden oluşan kuramsal temele dayanan modeldir. Dördüncü model, kuramsal modelin iyileştirmeler yapılmış halini göstermektedir. Son model olan beşinci modelde ise kuramsal temele dayanan 4 faktörlü modelin 2. düzey DFA sonuçlarını yansıtan bir modeldir. Bu modellerin tek tek incelenmesi neticesinde ulaşılan uyum iyiliği değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

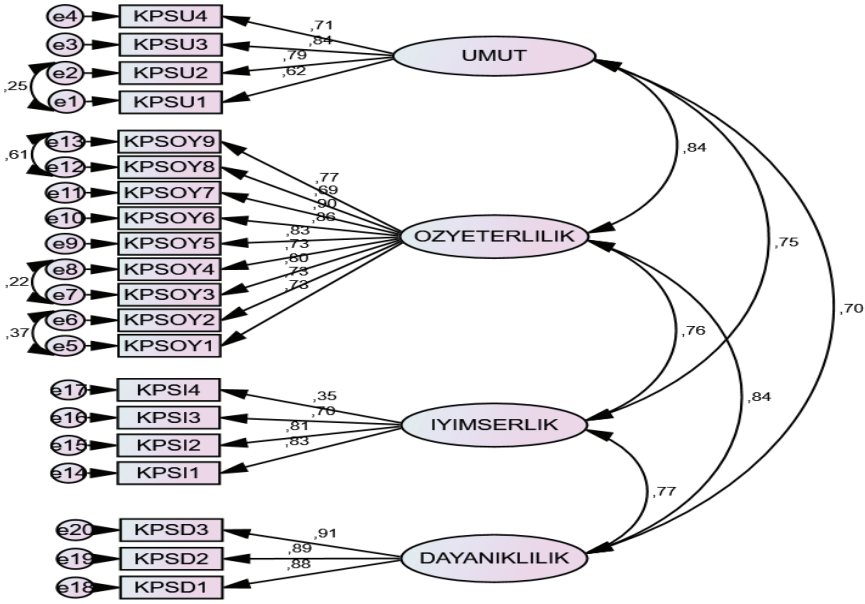
Tablo 2. DFA Sonuçları

	#	χ^2	df	p	χ^2/df	CFI	NFI	TLI	GFI	IFI	RMSEA
1 Faktör	20	880.864	170	.000	5.182	.81	.77	.78	.70	.81	.130
3 Faktör (KFA)	20	951.140	167	.000	5.695	.89	.87	.87	.80	.89	.098
4 Faktör Kuramsal	20	519.818	164	.000	3.170	.90	.86	.89	.82	.90	.094
4 Faktör Kuramsal Düzeltilmiş	20	355.637	160	.000	2.223	.95	.91	.94	.87	.95	.070
2. Düzey Kuramsal	20	686.858	166	.000	4.138	.86	.82	.84	.75	.86	.112

Tablo 2’de görülebileceği gibi, model karşılaştırmaları sonucunda 4 faktörlü düzeltilmiş kuramsal model bütün modeller içindeki en iyi uyum iyiliği değerlerini gösteren modeldir. Bu kapsamda her ne kadar KFA sonucunda ölçek 3 faktörlü bir yapı gösterse de ikinci örnekleme gerçekleştirilen DFA sonuçları bu modelin uyumun düşük olduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda KPSÖ’nin orijinal halinde olduğu gibi 20 maddeli ve 4 faktörlü yapısı Türk örnekleme açısından doğrulanmıştır.

Yapılan analiz sonucunda 4 faktörlü düzeltilmiş kuramsal modelin χ^2/df değerinin 2.223 olduğu tespit edilmiştir. Bu oranın 3’ten küçük olması halinde mükemmel uyumdan, 5’ten küçük olması halinde ise orta düzeyde uyumdan bahsedilebilir (Kline, 2005). Bu sonuca göre modelin veri ile mükemmel uyum gösterdiği söylenebilir. RMSEA değerinin .050’den küçük olması mükemmel, .080’den küçük ve eşit olması iyi uyumu (Jöreskog ve Sörborm, 1993) gösterir. Analiz sonucuna göre elde edilen .070’lik değerden, ölçeğin iyi uyuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Uyum indekslerinden CFI, NFI, TLI ve IFI’nın .90’a eşit veya üstünde değerler alması kabul edilebilir uyumu göstermektedir (Hu ve Bentler, 1998). Tüm bu uyum indekslerinden elde edilen değerler incelendiğinde (CFI: .95, NFI: .91, TLI: .94, IFI: .95) kabul edilebilir seviyede sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir. GFI değerinin ise en azından .85 ve üzeri değerler alması gerekmektedir (Harrington, 2009). Elde edilen .87’lik değer bu kapsamda kabul edilebilir uyum olarak değerlendirilmiştir.

En iyi uyum iyiliği değerlerini veren 20 madde ve 4 faktörden oluşan düzeltilmiş kuramsal modele ilişkin gerçekleştirilen yol analizi ve faktör yükleri Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Kuramsal Modelin DFA Sonuçları

Şekil 2’de görülebileceği üzere uyum iyiliği değerlerini düzeltmek için 4 faktörlü kuramsal modelde bazı iyileştirmeler yapılmıştır. Buna göre KPSU boyutunda 1 ve 2. maddelere ilişkin hata kovaryansları modele eklenmiştir. Bu boyutta maddelerin standardize edilmiş regresyon katsayıları .62 ile .84 aralığında değişmektedir. Modelde ayrıca KPSOY boyutunda da iyileştirmeler yapılmıştır. Bu kapsamda 1 ve 2. maddeler; 3 ve 4. maddeler; 8 ve 9. maddeler arasında hata kovaryansları modele eklenmiştir. Bu boyuttaki maddelerin standardize edilmiş regresyon katsayıları .69 ile .90 aralığında değişmektedir. Modelde KPSI ve KPSD boyutlarında iyileştirme yapmaya gerek duyulmamıştır. Bu boyutlardan elde edilen standardize edilmiş regresyon katsayıları sırasıyla .35 ile .83; .88 ile .91 aralıklarında değişmektedir.

Elde edilen sonuçlar uyarınca ölçeğin orijinal faktör yapısının Türk örnekleminde de geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

4.2. Güvenilirlik Analizi

Güvenilirliğe ilişkin bulgular verilmeden önce ölçeğin iç tutarlılığına ilişkin madde istatistikleri incelenmiştir. Bu kapsamda elde edilen bulgular Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Ölçeğe İlişkin Madde Analizi Sonuçları

Madde	Ort.	S.S.	Çarp.	Bask.	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Maddenin Silinmesi Durumunda Alfa
KPSU1	5.09	1.622	-.636	-.337	.598	.823
KPSU2	5.33	1.301	-.662	-.110	.735	.748
KPSU3	5.59	1.226	-.751	.030	.714	.762
KPSU4	5.52	1.306	-.750	-.111	.610	.802
KPSOY1	5.76	1.248	-.988	.448	.726	.928
KPSOY2	5.33	1.342	-.587	-.348	.712	.929
KPSOY3	5.45	1.316	-.599	-.448	.785	.925
KPSOY4	5.00	1.539	-.581	-.321	.706	.931
KPSOY5	5.63	1.283	-.803	-.008	.791	.925
KPSOY6	5.49	1.313	-.745	-.015	.811	.923
KPSOY7	5.40	1.340	-.646	-.337	.860	.920
KPSOY8	5.69	1.275	-.994	.411	.678	.931
KPSOY9	5.66	1.199	-.835	.246	.739	.928
KPSI1	5.49	1.156	-.631	.050	.624	.616
KPSI2	5.58	1.170	-.726	.150	.616	.619
KPSI3	5.52	1.226	-.670	-.039	.614	.615
KPSI4	4.82	1.718	-.675	-.292	.330	.824
KPSD1	5.43	1.129	-.492	-.360	.843	.885
KPSD2	5.44	1.212	-.683	-.039	.843	.883
KPSD3	5.52	1.220	-.829	.224	.835	.890

Tablo 3 incelendiğinde KPSU boyutunu oluşturan maddelerin aritmetik ortalama değerlerinin 5.09 (SS= 1.622) ile 5.59 (SS= 1.226) aralığında değiştiği tespit edilmiştir. Yine tablo 3'te KPSOY boyutuna bakıldığında maddelerin aritmetik ortalama değerlerinin 5.00 (SS= 1.539) ile 5.76 (SS= 1.248) aralığında değiştiği görülmektedir. KPSI boyutu açısından değerlendirme yapıldığında ise maddelerin 4.82 (SS= 1.718) ile 5.58 (SS= 1.170) aralığında aritmetik ortalamalara sahip oldukları tespit edilmiştir. Son olarak Tablo 3'te KPSD boyutu açısından durum ele alındığında, 5.43 (SS= 1.129) ile 5.52 (SS= 1.220) aralığında aritmetik ortalama değerleriyle karşılaşmıştır.

Tablo 3'te ayrıca çarpıklık ve basıklık değerlerine de yer verilmiştir. Bu kapsamda maddelerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde verilerin normal dağılım gös-

terdiği anlaşılmaktadır. Morgan ve arkadaşlarına (2004: 49) göre çarpıklık ve basıklık katsayıları ± 1 aralığında ise verilerin normal dağıldığı söylenebilir.

Tablo 3'te verilen düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları boyutlar bazında değerlendirildiğinde, sadece KPSI boyutunda düşük sayılabilecek bir katsayı olan .33 göze çarpmaktadır. Diğer boyutlarda ise katsayılar .59'un üzerinde değerler almıştır. Büyüköztürk (2003) ölçek maddelerinin ayırt etme yeterliliğine sahip olabilmesi için düzeltilmiş madde-toplam korelasyonunun .30'un üzerinde olması gerektiğini söylemektedir. Bu kapsamda ölçek maddelerinin ayırt etme yeterliliğine sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Tablo 3'te ayrıca maddenin silinmesi durumunda iç tutarlılık katsayısının değişimini gösteren sütun incelendiğinde, sadece KPSI boyutundaki 4. maddenin silinmesinin güvenilirliği artıracağı tespit edilmiştir. Buna karşın boyutun genel olarak güvenilirliği kabul edilebilir sınırlar üzerinde olduğu için ölçekten madde çıkarılmamıştır.

Madde analizleri gerçekleştirildikten sonra ölçeğin güvenilirliği, Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanarak ölçülmüştür. Bu doğrultuda elde edilen katsayılar aşağıda Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Ölçeğin Güvenilirlik Değerleri

Boyut	İç Tutarlılık Katsayısı
KPSU	.828
KPSOY	.934
KPSI	.727
KPSD	.921

Tablo 4'te incelendiğinde, KPSÖ'nün boyutlar bazında sınır kabul edilen .70'den daha yüksek iç tutarlılık katsayılarına sahip olduğu görülmektedir (Nunnally, 1978). Bu doğrultuda KPSÖ'nün güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna varılmıştır.

5. Sonuç

Bu çalışmada Dollwet ve Reichard (2014) tarafından geliştirilmiş 20 madde ve 4 boyuttan oluşan KPSÖ'nin Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. İki ayrı çalışma grubu üzerinden yapılan uyarlama işlemlerinde, Brislin ve arkadaşları (1973) tarafından önerilen süreç basamakları izlenmiştir. Ölçeğin dil ve kapsam geçerlilikleri sınıandıktan sonra yapı geçerliliği test edilmiştir. Bu doğrultuda birinci örneklem grubu ile yapılan KFA neticesinde 3 faktörlü yapı ortaya çıkmıştır. Orijinal ölçekten farklılık gösteren bu analiz neticesinde, ikinci örneklem ile yapı geçerliliği DFA ile doğrulanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla oluşturulan 5 farklı model analize tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarına bakıldığında, orijinal ölçekle birebir örtüşen, 4 faktörlü düzeltilmiş kuramsal yapı en iyi

uyum iyiliği değerlerine sahip olduğu için bu model doğrulanmıştır. Ölçekten herhangi bir madde çıkarılmamış olup KPSU boyutunda 4, KPSOY boyutunda 9, KPSI boyutunda 4, KPSD boyutunda 3 madde yer almaktadır. Ölçeğin madde analizleri incelendiğinde de tüm maddelerin ayırt edici geçerliliğe sahip oldukları görülmüştür. Güvenilirlik analizleri kapsamında boyutlar bazında iç tutarlılık katsayıları incelenmiş olup tüm boyutların yeterli seviyede güvenilirliğe sahip oldukları tespit edilmiştir.

Araştırmanın sınırlılıklarından birisi, benzeşim ve ayrışım geçerliliklerinin yapılmamasıdır. Sonraki araştırmalarda bahsi geçen geçerlilik çalışmalarının yapılması araştırmacılara önerilebilir. Ayrıca ölçeğin güvenilirliğini tespit ederken sadece iç tutarlılık katsayısının kullanılmış olması bir başka sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Test-tekrar test tekniği ile de güvenilirliğin araştırılması sonuçların daha güvenilir olmasını beraberinde getirebilir.

Sonuç olarak, tüm bu bilgilerin ışığında KPSÖ'nün psikometrik özellikler bakımından Türk kültürüne uygun, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Ayre, C.. ve Scally, A. J. (2014). Critical values for Lawshe's content validity ratio: Revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47(1), 79–86.
- Bakker, A. B., ve Schaufeli, W. B. (2008). Positive organizational behavior: Engaged employees in flourishing organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 29(2), 147-154.
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of human Behavior*, 4, 71-81). New York: Academic Press.
- Brislin, R. W., Lonner, W. J. ve Thorndike, R. M. (1973). *Cross cultural research methods*. New York: John Willey & Sons Pub.
- Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cabrera-Nguyen, P. (2010). Author guidelines for reporting scale development and validation results in the Journal of the Society for Social Work and Research. *Journal of the Society for Social Work and Research*, 1(2), 99-103.
- Can, H. (2006). *Örgütsel Davranış*. İstanbul: Arıkan Kitabevi.
- Carver, C. S., Scheier, M. F., ve Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 879–889.
- Clapp-Smith, R., Luthans, F., ve Avolio, B. J. (2007). The role of psychological capital in global mindset development. In *The global mindset* (pp. 105-130). Emerald Group Publishing Limited.

- Çetin, F., Şeşen, H., ve Basım, H. N. (2013). Örgütsel psikolojik sermayenin tükenmişlik sürecine etkileri: Kamu sektöründe bir araştırma. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 13(3), 95-107.
- Dollwet, M., ve Reichard, R. (2014). Assessing cross-cultural skills: Validation of a new measure of cross-cultural psychological capital. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(12), 1669-1696.
- Envick, B. R. (2005). Beyond human and social capital: The importance of positive psychological capital for entrepreneurial success. *The Entrepreneurial Executive*, 10, 41-52.
- Gable, S. L., ve Haidt, J. (2005). What (and why) is positive psychology?. *Review of General Psychology*, 9(2), 103-110.
- Gelfand, M. J., Erez, M., ve Aycan, Z. (2007). Cross-cultural organizational behavior. *Annu. Rev. Psychol.*, 58, 479-514.
- Harrington, D. (2009). *Confirmatory factor analysis*. Oxford University Press.
- Hu, L. T., ve Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3(4), 424-453
- İçli, G. (2001). Küreselleşme ve Kültür. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 163-172.
- İnal Zorel, F. (2014). Kültürlerarası eğitim: İnsan kaynaklarının kültürlerarası iletişim alanında geliştirilmesi. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Jokinen, T. (2005). Global leadership competencies: a review and discussion. *Journal of European Industrial Training*, 29(3), 199-216.
- Jöreskog, K. G. ve Sörborm, D. (1993). *Lisrel 8: Structural equation modeling with the simples command language*. Lincolnwood: Scientific Software International, Inc.
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. New York: Routledge.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Kobasa, S. C. (1979). Stressful life events, personality and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology* 37, 1-11.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*. 28(4), 563-575.
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior* 23, 695-706.
- Luthans, F., ve Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160.

- Luthans, F., ve Youssef, C. M. (2007). Emerging positive organizational behavior. *Journal of management*, 33(3), 321-349.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., ve Norman, S. M. (2007a). Positive psychological capital: measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personal Psychology*, 60: 541-572.
- Luthans, F., Youssef, C. M., ve Avolio, B. J. (2007b). *Psychological capital: Developing the human competitive edge* (Vol. 198). Oxford: Oxford University Press.
- Luthans, K., Luthans, W., ve Luthans, B. C. (2004). Positive Psychological Capital: Beyond Human and Social Capital. *Business Horizons*, 47(1), 45-50
- Masten, Ann S. (2001). Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238.
- Morgan. G. A., Leech. N. L., Gloeckner. G. W., ve Barret. K. C. (2004). *SPSS for introductory statistics: Use and interpretation. Second Edition*. London: Lawrance Erlbaum Associates Publishers.
- Núñez, A. E. (2000). Transforming cultural competence into cross-cultural efficacy in women's health education. *Academic Medicine*, 75(11), 1071-1080.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. New York: McGraw-Hill.
- Reichard, R. J., Dollwet, M., ve Louw-Potgieter, J. (2014). Development of cross-cultural psychological capital and its relationship with cultural intelligence and ethnocentrism. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 21(2), 150-164.
- Schein, E. H. (1990). Organizational culture. *American Psychological Association*, 45(2), 109-119.
- Seligman, M. E. ve Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14.
- Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., ... ve Harney, P. (1991). The will and the ways: development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of personality and social psychology*, 60(4): 570-585.
- Suutari, V. (2003). Global managers: career orientation, career tracks, life-style implications and career commitment. *Journal of Managerial Psychology*, 18(3), 185-207.
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2012). *Using multivariate statistics*. London: Pearson.
- Tösten, R. (2015). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerine ilişkin algularının incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kültürlerarası Psikolojik Sermaye Ölçeği

1= Kesinlikle Katılmıyorum → 7= Kesinlikle Katılıyorum

Madde No	Madde
KPSU1	Farklı kültürlerden bireylerle çalışmayla ilgili hedeflerimi etkin bir şekilde takip ederim.
KPSU2	Farklı kültürlerden bireylerle etkileşim kurarken, kendim için belirlediğim hedeflerin çoğunu yerine getiririm.
KPSU3	Farklı kültürlerden bireylerle etkileşim kurarken, hedeflerime ulaşmak için birçok yol düşünebilirim.
KPSU4	Farklı kültürlerden bireylerle etkileşim kurarken, karşılaştığım her türlü problem için birçok çözüm yolu üretebilirim.
KPSOY1	Farklı kültürlerden bireylerle etkileşim kurduğumda kendime güvenirim.
KPSOY2	Farklı kültürden bireylerle çalışırken, aklımdaki her şeyi başarabileceğime inanırım.
KPSOY3	Kültürlerarası problemleri çözümüme konusunda kendime güvenirim.
KPSOY4	Farklı kültürlerden bireylerle etkileşimde bulunduğumda, küresel meselelerle ilgili tartışmalara katkıda bulunmak konusunda kendime güvenirim.
KPSOY5	Farklı kültürlerden bireylerle etkin bir şekilde çalışabileceğimi düşünürüm.
KPSOY6	Farklı kültürlerden bireylerle çalışırken çok farklı görevlerde etkin bir şekilde performans sergileyebilirim.
KPSOY7	Farklı kültürlerden bireylerle çalışırken bile, planladığım her türlü faaliyette başarılı olabileceğime inanırım.
KPSOY8	Yeni kültürleri çok çabuk öğrenebilirim.
KPSOY9	Nasıl davranmam gerektiğini anlamak için alışık olmadığım bir kültürü çözümüme konusunda kendime güvenirim.
KPSI1	Kültürlerarası etkileşimlerde zorluklarla karşılaştığımda, genellikle en iyiyi umarım.
KPSI2	Gelecekteki kültürlerarası etkileşimlerim konusunda iyimserim.
KPSI3	Kültürlerarası etkileşimlere ilişkin her şeye daima iyi tarafından bakarım.

KPSI4	Farklı kültürlerden gelen bireylerle kuracağım etkileşimin sonuçlarına, her işte bir hayır vardır şeklinde yaklaşırım.
KPSD1	İşler zor olduğunda bile, farklı kültürlerden bireylerle çalışırken oldukça iyi performans gösterebilirim.
KPSD2	İşler zor olduğunda bile, farklı kültürlerden insanlarla oldukça iyi etkileşim kurabilirim.
KPSD3	Farklı kültürden bireylerle etkileşimde bulunduğumda, birçok zorluğun üstesinden başarıyla gelebilirim.